

Historický časopis, 57, 1, 2009

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SAV

ISSN 0018-2575

ROČNÍK 57 * 2009 * ČÍSLO 1

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

813 64 BRATISLAVA, KLEMENSOVA 19

e-mail: histcaso@savba.sk

<http://www.historickycasopis.sk>

Hlavný redaktor: Dušan Kováč

Redakčná rada: Jozef Baďurík, Valerián Bystrický, Miloslav Čaplovič, Viliam Čičaj, Vojtech Dangl, Ivan Kameneč, Eva Kowalská, Jozef Leikert, Ján Lukačka, Slavomír Michálek, Jan Pešek, Pavol Petruf, Ján Steinhübel a Dušan Škvarna.

Redakčný kruh: Blanka Brezováková, Katarína Hradská, Tünde Lengyelová.

Medzinárodná redakčná rada:

Peter Bugge (Aarhus), Stanislaw Bylina (Warszawa), Moritz Csáky (Wien/Graz), Robert J. Evans (Oxford), Frank Hadler (Leipzig), Horst Haselsteiner (Wien), Catherine Horel (Paris), George J. Kovtun (Washington), Hans Lemberg (Marburg), Francesco Leoncini (Venezia), Jiří Malíř (Brno), Antoine Marès (Paris), Jaroslav Pánek (Praha), Jan Rychlík (Praha), Mark Stolarik (Ottawa), Arnold Suppan (Wien), László Szarka (Budapest), Ela Zadorožňuk (Moskva).

Výkonná redaktorka: Miroslava Fabriciusová

Jazyková redaktorka: Jana Skladaná

Vychádza štyrikrát ročne. Rozširuje, objednávky a predplatné vrátane zo zahraničia prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, SK – 852 99. Bratislava. Internetový objednávkový formulár nájdete na adrese: <http://www.historickycasopis.sk>. Nevyžiadané rukopisy nevraciamy. Evidenčné číslo: EV 3084/09

Distributed by SAP – Slovak Academic Press, Ltd., Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Slovakia. Distribution are held by KUBON and SAGNER. P. O. B. 34 01 08. W – 8000 München. Germany.

© Historický ústav SAV, 2009

OBSAH

Štúdie

Š u c h, Juraj: Frank Ankersmit: <i>Naratívna logika</i> a historická reprezentácia	3
Č a r n o g u r s k á, Marina: Lao c', zakladateľ čínskeho taoizmu, vo svetle novoodhalených historických súvislostí	19
F r i m m o v á, Eva: Kultúrno-duchovné a politické prostredie Bratislavy v dobe Mateja Korvína	43
T ó z s a R i g ó, Attila: „Ausgeben – eingenomen... die Stat [...] notturffgklich versehn“ Rozpočet mesta Bratislavy v druhej štvrtine 16. storočia	67
R o g u ľ o v á, Jaroslava: Československá národnodemokratická strana v politike Slovenskej národnej strany v rokoch 1919 – 1932	87

Rozhľady

S o r b y m l., Karol: Počiatky modernej irackej štátnosti (1918 – 1922).....	111
---	-----

Materiály

K a m e n i c k ý, Miroslav: Príspevok k dejinám huty v Železnej Breznici.....	131
--	-----

Recenzie

D u b o v s k ý, Peter: Hezekiah and the Assyrian Spies (Helena Panczová)	139
M a g n a e M o r a v i a e f o n t e s h i s t o r i c i (Lubomíra Havlíková)	142
M a r e k, Miloš: Cudzie etniká na stredovekom Slovensku (Ján Lukačka)	144
D a n i š, Vladimír: Začiatky Slovenskej ľudovej strany (Roman Holec).....	146
K a m e n e c, Ivan – H l a v i n k a, Ján: Spory o biskupa Vojtaššáka (Eduard Nižňanský).....	150
D a v i e s, Norman: God's playground. A history of Poland. Vol. 1, 2 (Nina Paulovičová)	153

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA KRONIKA

CONTENTS

Articles

Š u c h, Juraj: Frank Ankersmit: <i>Narrative Logic</i> and Historical Representation.....	3
Č a r n o g u r s k á, Marina: Laozi, founder of Classical Chinese Taoism in the light of newly discovered historical documents.....	19
F r i m m o v á, Eva: The cultural, spiritual and political environment of Bratislava in the period of Matthias Corvinus.....	43
T ó z s a R i g ó, Attila: „Ausgeben – eingenomen... die Stat [...] notturffgklich versehn“ The budget of the city of Bratislava in the second quarter of the 16th century.....	67
R o g u ľ o v á, Jaroslava: The Czechoslovak National Democratic Party in the politics of the Slovak National Party, 1919 – 1932.....	87

Horizons

S o r b y m l., Karol: The Beginnings of Modern Iraqi Statehood, 1918 – 1922.....	111
---	-----

Materials

K a m e n i c k ý, Miroslav: A contribution to the history of metal production at Železná Breznica.....	131
--	-----

REVIEW-ANNOTATIONS-BIBLIOGRAPHY-CHRONICLE

INHALT

Studien

Š u c h, Juraj: Frank Ankersmit: <i>Narrative Logik</i> und historische Repräsentationen	3
Č a r n o g u r s k á, Marina: Lao zi, Begründer des Daoismus, im Lichte neu Entdeckter historischer Hintergründe.....	19
F r i m m o v á, Eva: Das kulturelle, geistige und politische Leben in Bratislava unter Matthias Corvinus.....	43
T ó z s a R i g ó, Attila: „Ausgeben – eingenomen... die Stat [...] notturffgklich versehn“ Der Stadthaushalt von Bratislava im zweiten Viertel des 16. Jahrhunderts.....	67
R o g u ľ o v á, Jaroslava: Die Tschechoslowakische Nationaldemokratische Partei in der Politik der Slowakischen Nationalpartei 1919 – 1932.....	87

Rundschau

S o r b y m l., Karol: Anfänge der modernen Staatlichkeit im Irak (1918 – 1922)...	111
--	-----

Materialien

K a m e n i c k ý, Miroslav: Beitrag zur Geschichte der Eisenhütte in Železná Breznica.....	131
--	-----

KRITIK-GLOSSEN-BIBLIOGRAPHIE-CHRONIK

ŠTÚDIE

FRANK ANKERSMIT: *NARATÍVNA LOGIKA* A HISTORICKÁ REPREZENTÁCIA

JURAJ ŠUCH

ŠUCH, Juraj. Frank Ankersmit: *Narrative Logic* and Historical Representation. *Historický časopis*, 2009, 57, 1, pp. 3-18, Bratislava.

The author of this article deals with Frank Ankersmit's constructive understanding of the nature of historical narrative. He introduces Ankersmit's analysis of the process of the construction of historical narration in his first book, *Narrative Logic* (1983), where Ankersmit makes a distinction between the phase of historical research and the phase of historical writing. According to Ankersmit, historical writing is connected with the application of narrative substances ("colligatory concepts"), which are related to sentences of historical narrative, but not related to historical reality. The idea of narrative substances plays a crucial role in his understanding of historical narrative as historical representation, which is considered a postmodern theory of historical writing. The author of the article also points to the relevance of the criticism of Ankersmit's holistic understanding of the nature of historical narrative, which stresses the indetermination of the meaning of facts.

Historical narration. Writing about history. Narrative substance. Historical representation.

V minulom roku uplynulo práve štvrtstoročie od vydania *Naratívnej logiky* (1983) – prvej knihy z doteraz už štrnástich publikovaných kníh významného teoretika histórie holandského pôvodu Franka Ankersmita.¹ Dôkazom relevantnosti tejto knihy pre jeho chápanie povahy historických narácií nie je len vlastné odvolávanie sa na viaceré tézy uvedené v tejto knihe (ako nedávno v polemike s H. Saarim), ale najmä postupne vzrastajúci záujem o ňu zo strany jeho kritikov (Ch. Lorenz, J. Zammito), aj sympatizantov

1 Cesta Franka Ankersmita (1941) k teórii histórie nebola priamočiara, pretože primárnym záujmom počas jeho stredoškolských a vysokoškolských štúdií bola najmä matematika a fyzika, ktoré študoval aj tri roky na vysokej škole. Štúdium prírodných vied neskôr prerušil a po dvoch rokoch služby v armáde začal na vysokej škole študovať históriu. Z dejín ho oslovovalo najmä dianie v 18. storočí, ku ktorému inklinoval prostredníctvom záujmu o hudbu skladateľov z 18. storočia. Počas štúdia histórie neustále pociťoval rozdiely medzi štúdiom prírodných vied (ktoré malo viesť k objavovaniu nového) a histórie („prepísovania“ niečoho, čo už niekto napísal). Zamýšľanie sa nad osobitosťou histórie ho nakoniec priviedlo k hlbšiemu skúmaniu povahy histórie a k práci v oblasti teórie histórie. Vyvrcholením jeho dovtedajšieho skúmania povahy historických narácií bola *Naratívna logika*. DOMÁNSKA, Ewa. *Encounters : Philosophy of History after Postmodernism*. Charlottesville : The University of Virginia Press, 1998, s. 67-68.

(E. Domańska, K. Jenkins).² Frank Ankersmit už v *Naratívnej logike* predstavil a zdôvodnil koncepcne ucelený konštruktivistický pohľad na povahu historickej narácie, čím sa zaradil ku skupine teoretikov (L. O. Mink a H. White), ktorá sa pokúsila formulovať názorovú alternatívu voči tradičnému chápaniu histórie vychádzajúcemu z presvedčenia, že historické narácie predstavujú istý „zrkadlový odraz“ toho, čo sa v minulosti udialo.

Naratívna logika

Základným východiskom Ankersmitových úvah o historických naráciách v *Naratívnej logike* je rozlišovanie medzi fázou historického výskumu (zameriavajúceho sa na získavanie faktov) a následnou fázou naratívnej interpretácie výsledkov historického výskumu (faktov), v ktorej sa fakty spájajú do jedného konzistentného naratívneho celku. V spojitosti s touto fázou Ankersmit hovorí o naratívnom písaní o dejinách, ktoré má osobitú relevantnosť, keďže „*historiografická hodnota časti histórie je menej determinovaná predstavenými faktami v nej ako naratívnu interpretáciou týchto faktov*“.³ Z jeho pohľadu dovtedajšia literatúra neriešila komplexnejšie problém povahy historických narácií, ale len niektorí autori (ako napríklad Louis O. Mink) sa pokúšali postihnúť ich niektoré aspekty.⁴

Ankersmit sa pokúsil vymedziť osobitosť historickej narácie hľadaním odlišnosti medzi historickým románom a historickou naráciou (naratívnu reprezentáciou minulosti v *Naratívnej logike* označovanou ako *narratio*). I keď pripúšťa ich rovnocennosť na úrovni reprezentácie, tak odmietal tradičné porovnanie na základe ich pravdivostnej hodnoty na elementárnej úrovni, t. j. na úrovni výrokov.⁵ Rozdiely medzi fiktívnymi a historickými naráciami podľa neho spočívajú v spôsobe práce historika a autora histo-

2 Kritické výhrady voči Ankersmitovmu chápaniu histórie formuloval Heikki Saar v stati *O Frankovej Ankersmitovej postmodernej teórii historickej narácie*. SAAR, Heikki. On Frank Ankersmit's Post-modernism Theory of Historical Narrativity. In *Rethinking History*, 2005, vol. 9, č. 1, s. 5-21. Frank Ankersmit sa v reakcii na túto kritiku odvoláva aj na kapitoly vo svojej prvej knihe *Naratívna logika* (1983). ANKERSMIT, Frank. Reply to Professor Saari. In *Rethinking History*, 2005, vol. 9, č. 1, s. 23-33.

Keith Jenkins vo svojej knihe *Prečo história? História a postmoderna* stručne predstavil Ankersmitove názory a ocenil prínos jeho analýz ku postmodernému teoretizovaniu o histórii. JENKINS, Keith. *Why History? History and Postmodernity*. London : Routledge, 1999. Podobne relevantnosť Ankersmitovej koncepcie oceňuje aj Ewa Domańska v knihe *Mikrohistória pri svojom prístupe k problematike mikrohistórie*. DOMAŃSKA, Ewa. *Mikrohistorie : Spotkania w międzyświatach*. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1999. Na niektoré Ankersmitove názory poukázal Eugen Zelenák v stati *Naratívistický pohľad na históriu*. In: http://www.forumhistoriae.sk/FH1_2007/texty_1_2007/zelenak.pdf

3 ANKERSMIT, Frank. *Narrative Logic. A Semantic Analysis of Historian's Language*. The Hague : Martinus Nijhoff Philosophy Library, 1983, s. 1.

4 Zároveň Ankersmit pripomína, že historici nemali priame skúsenosti so skúmanou minulosťou, a preto odmietal tzv. psychologizujúci pohľad, ktorý vníma historickú naráciu ako médium, ktoré obratným spôsobom prenáša informácie oslovujúce čitateľovu myseľ (W. B. Gallie), alebo skôr „vyvoláva“ než opisuje obraz minulosti tak ako karikatúra (A. R. Louch). ANKERSMIT, ref. 3, s. 13-15.

5 Problematickosť porovnávania historického románu a historickej narácie zdôvodňoval skutočnosťou, že historické narácie môžu obsahovať nepravdivé tvrdenia a je ťažké predpokladať, kam sa až v budúcnosti posunie pomer medzi pravdivými a nepravdivými tvrdeniami a či tento nový pomer bude dostatočný na to, aby bola daná historická narácia uznaná za legitímnu. ANKERSMIT, ref. 3, s. 21-22.

rického románu.⁶ I keď Ankersmit pripúšťa, že niektorí spisovatelia postupujú pri svojej tvorbe presne tak ako historici, jeho snaha o hľadanie deliacej čiary medzi literárnymi a historickými naráciami sa môže javiť do značnej miery ako diskutabilná, a to najmä vzhľadom na jeho relativistické chápanie povahy historickej narácie. Práce niektorých historikov môžu podobne ako text románu prezentovať zaujatie určitej pozície a napĺňanie (zdôvodňovanie) istej dejovej zápletky. Nie je vylúčený ani prípad, že autor románu by mohol rovnako argumentovať (zdôvodňovať svoje stanoviská) v diskusii ako historici. Rozdiel môže spočívať v tom, že text spisovateľa (vzhľadom na svoj umelecký zámer a vopred uznanú relatívnu vedeckú hodnotu) nie je vystavený takému tlaku kritiky zo strany historikov, ako by to bolo v prípade odborného historického textu.

Frank Ankersmit v *Naratívnej logike* kritizoval dovtedajšie prístupy pokúšajúce sa o hľadanie ideálnej historickej narácie a formuloval hypotézu o (ne)pravdivosti historických narácií spojenú s predpokladom, ak „narácie sú niečo viac než len spojenie viet a ak by bola historická narácia vnímaná len ako sekvencia tvrdení, tak by bolo potom niečo podstatné prehliadané“.⁷ V prípade protikladnej (redukcionistickej) pozície, podľa ktorej historickej narácie sú len spojenia viet, poukazoval Ankersmit na problém významu a informačného obsahu objavujúceho sa pri zmenenom usporiadaní viet alebo ich množstva. V tejto súvislosti tvrdil, že „nie jedna zvláštna veta, ale všetky vety spoločne v historickej narácii determinujú jej obsah, a to aj napriek tomu, že niektoré sú viac determinujúce než iné“.⁸ Vychádzajúc zo svojho úspešného testovania hypotézy o (ne)pravdivosti historických narácií (prostredníctvom performatívnej, pragmatickej, korenšpondečnej a koherenčnej teórie pravdy) Ankersmit skonštatoval, že by sme sa mali vyhýbať (zvlášť v spojitosti s filozofickou argumentáciou) používaniu pojmov „pravdivá“ alebo „nepravdivá“ historická narácia. Zároveň zdôraznil, že bude používať pojmy „pravdivý“ a „nepravdivý“ len pre jednotlivé tvrdenia (statements), pričom v súvislosti s historickými naráciami navrhuje používanie „termínov, subjektívny“ a „objektívny“.⁹ S takto navrhnutou diferenciáciou historických narácií sa objavuje nielen otázka posudzovania ich „objektivity“ a „subjektivity“, ale aj určenia istej škály a hraníc oddeľujúcich subjektívnu historickú naráciu a literárnu fikciu (román).

Ankersmit svoje chápanie pravdivosti historických narácií a s ňou súvisiacu názorovú pozíciu (nazývanú *naratívny idealizmus*) dával do kontrastu s „tradičným“ chápaním historickej narácie a jej pravdivosti, ktoré nazval *naratívny realizmus*. Za východisko naratívneho realizmu považoval Ankersmit intuitívne presvedčenie jeho stúpcov, podľa ktorého je historická narácia vnímaná ako „verbalizácia jednotlivých obrazov filmu vytvoreného minulosťou“, pričom „v tejto koncepcii každý individuálny obraz je analo-

6 Podľa Ankersmita kým sa historik venuje získavaniu údajov a postupne nadobúda historické poznanie a získava poznatky, pričom jeho diskurz je argumentatívny, tak autor historických románov aplikuje známe historické poznatky na imaginárne historické situácie. Z jeho pohľadu historici na rozdiel od spisovateľov nezačínajú z istých pozícií pri opise minulosti, ale postupne zdôvodňujú zvolenú perspektívu. ANKERSMIT, ref. 3, s. 21-26.

7 ANKERSMIT, ref. 3, s. 59.

8 ANKERSMIT, ref. 3, s. 62.

9 ANKERSMIT, ref. 3, s. 77.

gický tvrdeniu a celý film zas narácii".¹⁰ Základným problémom naratívneho realizmu sú podľa Ankersmita „prekladové pravidlá“ (translating rules), ktoré by mohli „preložiť“ alebo „projektovať (pretransformovať)“ skutočnú minulosť do lingvistickej úrovne historickej narácie. Prvá jeho výhrada smerovala k neprípustnosti zmiešavania ontológie, epistemológie a sociálnych vied (ich prístupy a metódy sú pre stúpcov naratívneho realizmu najpravdepodobnejším zdrojom transformujúcich pravidiel), ktoré by mali byť vnímané oddelene.¹¹ Podľa neho je neprípustné zmiešavanie ontológie a epistemológie (v prípade hermeneutických teórií) alebo ontologickej a sociovedeckej úrovne (čo sa deje v prípade špekulatívnej filozofie dejín) a to úzko súvisí s pokusom stúpcov naratívneho realizmu presvedčiť o nespochybniteľnosti vybraných transformujúcich pravidiel (modelov), pomocou ktorých je možné projektovať pravdivý obraz historickej reality. Ankersmit bol naopak presvedčený, že ak by sme k akémukoľvek „konkrétne obsahu uvádzali isté transformujúce pravidlá, tak tieto nikdy nebudú viac než voľne vybranými pravidlami, akceptovanými niektorými historikmi, ale odmietané inými (...) minulosť nie je ako krajina, ktorá má byť projektovaná do lingvistickej úrovne za pomoci projekcie alebo transformujúcich pravidiel“, pretože „historická krajina‘ nie je historikovi daná; on ju musí **konštruovať**".¹² Môžeme si položiť otázku, či pluralita prístupov k výskumu minulosti a ich interpretácii aj pri absencii všeobecne uznávaných pravidiel (modelov) medzi historikmi oprávňuje spochybňovať existenciu a zmysluplnosť týchto pravidiel.¹³ Zdá sa byť zrejším, že čím viac sa historická narácia svojím obsahom líši od zápisu faktov, tak tým nadobúdajú väčší význam Ankersmitove úvahy o narácii ako o neredukovateľnom celku, ako aj skúmania konštrukčného aspektu fázy naratívneho písania v procese tvorby historickej narácie.

Z pohľadu Ankersmita práca historika uplatňujúceho pojmy „intelektuálne hnutie“ alebo „industriálna revolúcia“ na „obliekanie minulosti“ pripomína činnosť módného návrhára, ktorý skúša na figurinách kvalitu častí navrhovaných šiat. Potom je minulosť „prezentovaná prostredníctvom entít, ktoré neformovali minulosť samotnú a nie sú referenciou ku skutočným historickým fenoménom alebo aspektom takýchto fenoménov“.¹⁴ Názorovú pozíciu, v rámci ktorej sa vyžaduje neustále zvyrazňovanie rozdielu medzi minulosťou a štruktúrnou autonómiou historickej narácie (riadiacou sa pravidlami „na-

10 ANKERSMIT, ref. 3, s. 79-80.

11 ANKERSMIT, ref. 3, s. 84.

12 ANKERSMIT, ref. 3, s. 86.

13 Pochybosti o Ankersmitovom odmietaní transformujúcich pravidiel v histórii vyjadril Jerzy Topolski v článku *Historická narácia: smerom ku koherentnej štruktúre*. TOPOLSKI, Jerzy. Historical Narrative: Towards a Coherent Structure. In *History and Theory*, 1987, vol. 26, č. 4, s.75-86. Podľa neho sa už v kronikách stretávame s nerozvinutou formou uplatňovania pravidla naratívnej kontinuity. V závere svojho príspevku konštatuje, že „priama vedomá formulácia teoretických tvrdení (ktorou je poznačená moderná historiografia založená na teórii a vysvetlení aj naďalej zotrývajúca v rozvinutej naratívnej historiografii) je jedným z fundamentálnych pravidiel“. TOPOLSKI, Jerzy. Historical Narrative: Towards a Coherent Structure. In *History and Theory*, 1987, č. 4, s. 86. I keď pripúšťame možnosť úvah o existencii používania všeobecných pravidiel historikmi (ako je napríklad uplatňovanie naratívnej kontinuity), zostáva stále nezodpovedaná otázka, či tieto všeobecné pravidlá umožňujú historikom zásadným spôsobom približovať sa k pravdivejšiemu a detailnejšiemu obrazu minulosti.

14 ANKERSMIT, ref. 3, s. 87.

ratívnej logiky“), nazýval *naratívnym idealizmom*. Pri skúmaní historickej narácie ako istej reflexie podstatnej štruktúry minulosti poukazoval Ankersmit na význam perspektívy, videnia skúmaného predmetu („*seeing as...*“). Význam perspektívy zdôvodňuje skutočnosťou, že „*nevidíme minulosť, ako vidíme strom, stroj alebo krajinu takú, aká je; my vidíme minulosť len cez maškarádu naratívnych štruktúr (pokiaľ za maškarádou nie je nič, čo má naratívnu štruktúru)*“.¹⁵ Podľa neho kým v prírodných vedách sa výskum začína z istej perspektívy, tak v histórii sa táto perspektíva objavuje až v závere historikovo skúmania. Preto Ankersmit tvrdí, že historiografia nemá kumulatívny charakter a je ťažko v súvislosti s ňou hovoriť o paradigmách, ale skôr o *historiografických módach*.¹⁶

Na význam zaujatia perspektívy historikom Ankersmit poukázal v spojitosti s problémom predstavovania predmetu a s ním spojenej naratívnej substance. Každá historická narácia môže mať jeden alebo viac predmetov (akým je napríklad život Napoleona). Kým z pozície naratívneho realistu je otázka predmetu zodpovedaná uvádzaním pravdivých viet v historickej narácii, tak naratívny idealista podľa neho uvažuje o „obrazoch“ alebo „predstavách“ vytvárajúcich, resp. konštituujuúcich predmet historickej narácie, ktoré sú tvorené jednotlivými vetami. Vo fáze naratívneho písania jednotlivé fakty a udalosti sú z pohľadu Ankersmita organizované v naratívnom celku prostredníctvom istých pojmov (ako napr. „konzervativizmus“ alebo „renesancia“) a „obrazov“ či „predstav“, ktoré „*tvoria sprevádzajúci princíp v konštrukcii narácie, ako aj jej obsahu a kognitívneho jadra*“.¹⁷ Tieto „obrazy“ alebo „predstavy“ môžu pripomínať Walshove „zjednocujúce pojmy“ (*colligatory concepts*), ale Ankersmit ich označil ako „naratívne substance“. I keď sú podľa neho naratívne substance na prvý pohľad ťažko postihnuteľné a nejasné, tak ich charakteristické črty sa začnú objavovať až pri ich porovnávaní.¹⁸ V tejto súvislosti zdôrazňuje, že „*naratívne substance*“ nie sú nejakou hlbšou úrovňou v historickej narácii, návodom pre čitateľa, druhovým pojmom či teoretickým pojmom, pretože „*teoretické pojmy uvádzajú do vzájomného súladu vzťah medzi vecami a slovami, i keď tieto veci vďaka svojej existencii slovám, ktoré sa používajú k ich referencii; naratívne substance fungujú len na úrovni slov*“.¹⁹

Správanie naratívnych substancí v historickej narácii prirovnával Ankersmit k „čiernym dieram“ v astrofyzike, pretože tak ako „*čierne diery, ktoré absorbujú materiu v univerze a spracúvajú ju do niečoho, čo vo viacerých ohľadoch nepatrí už tomuto univerzu, tak naratívne substance pohlcujú tvrdenia vo vetnom univerze, aby formovali logickú entitu v inom narativistickom univerze*“, čo znamená, naratívne substance sú veci zvláštneho druhu, pretože „*vedú cudzopasný život: oni parazitujú na tvrdeniach o (historickej) realite*“.²⁰ Zároveň pripomínal, že naratívne substance nepoukazujú na niečo mimo seba, majú teda samoreferenčný charakter. Problém referencie naratívnych substancí ilustroval na príklade naratívnej substance „manierizmu“ spomínaného na za-

15 ANKERSMIT, ref. 3, s. 88.

16 ANKERSMIT, ref. 3, s. 89.

17 ANKERSMIT, ref. 3, s. 98.

18 ANKERSMIT, ref. 3, s. 103.

19 ANKERSMIT, ref. 3, s. 112.

20 ANKERSMIT, ref. 3, s. 135

čiatku minulého storočia pri interpretovaní výtvarného umenia v 16. storočí v Taliansku. Na rozdiel od prírodných vied a fenoménu, akým je napríklad elektromagnetizmus, v histórii umenia prípadné popieranie použitia tohto fenoménu (manierizmu) by bolo podľa Ankersmita celkom legitímne akceptovateľné. Samotný „**pojmem manierizmu odkazuje (refere) na tvrdenia o malbách a tieto tvrdenia neodkazujú na tieto malby (alebo niečo iné), napriek tomu, že to tak robia ich komponenty**“, a preto „mali by sme prekonať intuitívny odpor a vyhýbať sa postulovaniu vecí v historickej realite, ktoré by korešpondovali pojmom ako ‚manierizmus‘, ‚studená vojna‘, ‚štát‘ a podobne“.²¹ Napriek uvedomeniu si tohto faktu a legitímnej požiadavke nedodávať historickej realite to, čo tam asi nebolo, stále zostáva nezodpovedaná otázka, či je možné vyhnúť sa spomínanému „intuitívnemu odporu“ v prípade historických narácií, od ktorých sa na rozdiel od fiktívnych príbehov očakáva, že budú poskytovať recipientom pravdivý obraz („odraz“) o tom, čo sa skutočne udialo. Osobitosť povahy naratívnych substancií a pojmov (ako napr. „renesancia“ a „studená vojna“) Ankersmit zvýraznil aj tým, že na rozdiel od bežných „videých“ vecí môžu byť historikmi skôr „počuté“, „pociťované ako aróma“ či tušené.²²

Ankersmit v spojitosti s chápaním povahy historických narácií ako celku uvažoval aj nad pravidlami, ktoré by sprevádzali historika pri ich tvorbe. Vylučoval odvodzovanie týchto pravidiel z D-N modelu vysvetľovania, pretože podmienku splňania požiadaviek vedeckých zákonov naplnia aj literatúra science fiction, pričom takto formulované zákony sa zriedkakedy priamo vzťahujú na individuality.²³ Proces vytvárania obrazu minulosti historikom prirovnával k práci architekta, ktorý má isté všeobecné vedomosti, ktoré v konkrétnom prípade aplikuje podľa požiadaviek objednávateľa a budúceho užívateľa stavby.²⁴ Ankersmit dospel k záveru, že kritériá pre konzistentnosť historických narácií nespočívajú len v postupnom zrozumiteľnom spájaní viet, keďže až celok historickej narácie vytvára novú lingvistickú entitu (naratívnu substanciu), a preto je možné hovoriť o jej konzistentnosti, až keď je historická narácia dokončená. I keď podľa neho nie je možné predstaviť si nejaké všeobecné pravidlá pre konštrukciu historických narácií, tak predpokladal existenciu „**pravidiel pre hodnotenie relatívnych hodnôt dokončených narácií**“.²⁵

Vzhľadom na absenciu transformujúcich pravidiel (umožňujúcich preklad poznania z pramenných materiálov do ideálnej narácie) môžeme podľa Ankersmita hovoriť len o lepších (nesúmerateľných) historických naráciách, v ktorých kľúčovú úlohu majú metafory.²⁶ Tak ako historické narácie, aj metaforické tvrdenia sa podieľajú na popisoch reality a konštituujú „obraz“ (časti) minulosti tým, že individualizujú naratívne substancie a perspektívy pohľadov na historickú realitu.²⁷ V súvislosti s perspektívou

21 ANKERSMIT, ref. 3, s. 175.

22 ANKERSMIT, ref. 3, s. 196.

23 ANKERSMIT, ref. 3, s. 198.

24 ANKERSMIT, ref. 3, s. 205-206.

25 ANKERSMIT, ref. 3, s. 207.

26 V tejto súvislosti Ankersmit konštatoval, že „*minulosť nemá vlastnú ‚tvár‘ a jej vlastná naratívna reprodukcia je podriadená pravidlám jej konštrukcie, tak môžeme tvrdiť, že historická narácia je návrh (proposal) naznačujúci, ako má byť historická realita predstavovaná*“. ANKERSMIT, ref. 3, s. 208.

27 ANKERSMIT, ref. 3, s. 210.

Ankersmit spomínal „dosah“ (*scope*) historickej narácie, ktorý je determinovaný kultúrnymi zvykmi a sociálno-psychologickými charakteristikami ľudí žijúcich v určitej historickej dobe.²⁸ Samotnú perspektívu historickej narácie prirovnával k „*belvederu: dosah, perspektívy*“ *ziskavame po vystúpení po schodoch vedúcich na jeho vrchol, kde je výhľad rozsiahlejší než práve na schodišti belvederu: z vrcholu sa dívame cez celú krajinu*“.²⁹ Úlohou historika sa stáva maximalizovať dosah svojej historickej narácie, čo nemôže byť realizované prostredníctvom nejakého presne formulovaného pravidla pri jej konštrukcii, ale skôr na základe „*kritéria umožňujúceho rozhodnúť o relatívnej hodnote historickej narácie*“.³⁰ Možnosti maximalizácie dosahu videl Ankersmit v pridaní nových (spresňujúcich) tvrdení alebo v naratívnom popise nedôležitých udalostí umožňujúcich jeho následné rozšírenie, ale nie v úsilí o čo najvšeobecnejšie tvrdenia, ktoré prekračujú deskriptívne významy naratívnych tvrdení.³¹ S Ankersmitovou predstavou dosahu ako kritéria pre hodnotenie historických narácií sa objavuje problém jeho uplatnenia, pretože ich hodnotenie bude závisieť od hodnotovej orientácie samotného recipienta historickej narácie, ako na to už upozornil Stephen Crowell.³²

Podľa Ankersmita dosah historickej narácie zohráva dôležitú úlohu aj pri úvahách o objektivite historických narácií.³³ Z jeho pohľadu „*najviac objektívnu historickú naráciu zo súboru konkurujúcich historických narácií o jednej téme, je tá historická narácia, ktorej dosah bol za jej deskriptívnym obsahom maximalizovaný*“.³⁴ I keď najobjektívnejšia historická narácia podľa neho bude mať s ostatnými historickými naráciami spoločnú istú časť o pojednávanej minulosti (tzv. konvencionalistický komponent), tak so svojim najrozsiahlejším dosahom bude spomedzi nich aj *najoriginálnejšou*.³⁵ V dôsledku takto chápanej objektivity historických narácií nie je možné hovoriť o nej v prípade existencie iba jednej historickej narácie, pričom „*dosahom naratívnej substancie je prevažne determinovaný prostredníctvom iných naratívnych substancí a nie*

28 Ankersmit vymedzil dosah historickej narácie v spojitosti s naratívными tvrdeniami narácie, ktoré „*individualizujú*“ *perspektívu* „*všetkých situácií opísaných týmito tvrdeniami, ktoré môžu významne súvisieť s tvrdeniami narácie spoločne konštituujúcimi dosah narácie*“ . ANKERSMIT, ref. 3, s. 222.

29 ANKERSMIT, ref. 3, s. 223.

30 ANKERSMIT, ref. 3, s. 224.

31 ANKERSMIT, ref. 3, s. 225.

32 Podľa Stephena Crowella Ankersmitov prístup ku skúmaniu povahy historických narácií s uvedením relevantnosti (v podstate izolovaného) kritéria dosahu historickej narácie implikuje požiadavku hodnotovo neutrálneho kritéria. Toto je z pohľadu Crowella v rozpore s heterogénnou povahou historickej narácie, ktorá je viazaná na kognitívny a normatívny diskurz. CROWELL, S.: *Mixed Messages: The Heterogeneity of Historical Discourse*. In *History and Theory*, 1998, vol. 37, č. 2, s. 232-237.

33 V súvislosti s objektivitou historických narácií je podľa Ankersmita možné uvažovať o objektívnej historickej narácii: „*1. v absolútnom zmysle (len jedna historická narácia o určitej historickej téme poskytuje kritériá objektivity aj pre ostatné narácie k tej istej téme) a 2. v relatívnom zmysle (neexistuje historická narácia poskytujúca kritériá objektivity, ale vzájomným porovnávaním viacerých narácií k istej téme sa vyselektujú tie najviac objektívne)*“ . ANKERSMIT, ref. 3, s. 237. Kým naratívny realista by mohol uvažovať o objektivite historických narácií v absolútnom zmysle, tak podľa naratívneho idealistu je možné hovoriť len o objektivite v relatívnom zmysle. ANKERSMIT, ref. 3, s. 237.

34 ANKERSMIT, ref. 3, s. 238.

35 ANKERSMIT, ref. 3, s. 239.

ňou samotnou“.³⁶ Ankersmit pripúšťa, že hodnotenie dosahu historickej narácie bude tiež ovplyvňované hodnotami, keďže historická narácia je charakterizovaná spojením deskripcie a normatívnosti, v čom spočíva základná slabosť historiografického poznania. Predstava posudzovania hodnôt historických narácií na základe originality sa zdá byť značne diskutabilná, pretože nielen v histórii je vždy jednoznačne zreteľné, čo je možné považovať za originálne a či tá alebo iná historická narácia skutočne ponúka rozsiahlejší dosah.

Pripustenie istej úlohy hodnôt v súvislosti s dosahom historickej narácie nastoľuje aj otázku stanovenia deliacej hranice medzi propagandou a historickou naráciou. Podľa Ankersmita „*podstatný rozdiel medzi ‚odvážnou‘ historickou naráciou narativistického idealistu a propagandou je v tom, že propaganda je podložená faktami spomenutými v jej tvrdeniach, kým narativistický idealista konštruoval svoju historickú naráciu takým spôsobom, že je relatívne ťažké nájsť fakty, ktoré by ju ‚vyvracali‘*“.³⁷ Ankersmitove úvahy o objektivite historických narácií boli ukončené pesimistickým konštatovaním, že i keď „*máme kritériá umožňujúce nám objaviť, či určitý cieľ bol dosiahnutý alebo nie, tak zatiaľ nemáme kritériá alebo pravidlá naznačujúce ako ‚dosiahnuť‘ tento cieľ: tieto dva druhy kritérií sú častokrát celkom odlišné*“.³⁸

S odstupom dvoch desaťročí sa zdá, že význam Ankersmitovej práce *Naratívna logika* nebol v čase jej publikovania dostatočne docenený, keďže sa objavili len dve recenzie. V časopise *História a teória* bola rok po jej vydaní publikovaná rozsiahlejšia recenzia C. Behan McCullagha. Z jeho pohľadu názory Ankersmita na povahu historickej narácie vychádzali z myšlienok G. Simmela a J. Huizingu, ktorí poukazovali na kreativitu historika pri selekcii a usporiadaní materiálu pri koncipovaní obrazu, ako aj na rozdiel medzi jeho obrazom a samotnou minulosťou.³⁹ Úvahy o naratívnych substancích považoval McCullagh za neplodné a namiesto nich poukázal na význam konceptuálneho rámca, ktorý ovplyvňuje tvorbu historika a jeho perspektívu pohľadu na minulosť.⁴⁰ Podľa McCullagha historické narácie nie sú zrkadlovým odrazom minulosti, ale „*zhliadnutím minulosti, odhaľujúcim niektoré fakty, ktoré zaujímajú historika*“, pričom to, čo „*odhaľujú, je presné*“.⁴¹ Vzhľadom na svoju názorovú pozíciu (identifikujúcu sa s naratívnym realizmom) väčšina zdôvodnení uprednostňujúcich Ankersmitovu pozíciu naratívneho idealizmu sa mu javila ako neadekvátne a problematické.⁴² Zdá sa byť preto prirodzené, že C. Behan McCullagh v závere svojej recenzie konštatoval, že „*hoci témy, o ktorých Ankersmit pojednáva, sú zaujímavé a jeho tézy sú podnecujúce, tak závery z nich nie sú osvetľujúce a ani presvedčivé*“.⁴³ Na rozdiel od McCullagha v recenzii Haydena Whita sa nestretávame s výhradami voči obsahu *Naratívnej logiky*, ale s ocenením jej provokatívnosti a so zdôraznením faktu, že historické reprezentácie ponúkajú

36 ANKERSMIT, ref. 3, s. 240.

37 ANKERSMIT, ref. 3, s. 245.

38 ANKERSMIT, ref. 3, s. 247.

39 McCULLAGH, C., Behan. Review Essays. In *History nad Theory*, 1984, vol. 23, č. 3, s. 394.

40 McCULLAGH, ref. 39, s. 395-397.

41 McCULLAGH, ref. 39, s. 401.

42 McCULLAGH, ref. 39, s. 399.

43 McCULLAGH, ref. 39, s. 403.

pohľad na udalosti z istej perspektívy, pričom historické narácie nie je možné chápať ako obraz minulosti alebo jej výklad, ale „v najlepšom prípade ako ‚interpretácie‘ entít komplexného druhu“.⁴⁴ Možné príčiny okrajového záujmu o *Naratívnu logiku* identifikoval Ankersmit v rozhovore s Ewou Domaňskou v polovici 90. rokov minulého storočia, keď poznamenal, že nedostatkom tejto knihy bol nielen nevhodný výber jej vydavateľa, ale aj skutočnosť, že v nej „použil slovník anglosaskej filozofie jazyka, ktorá demonštrovala ‚kontinentálne‘ závery...“, čo nakoniec vyústilo do toho, že „kniha padla medzi dve stoličky: pokiaľ kniha bola vôbec spozorovaná, filozofi jazyka neoblubovali jej závery a kontinentálni filozofi zvolený jazyk a spôsob argumentácie“.⁴⁵

Ankersmitov striktno empirický prístup k historickým naráciám, prirodzene, vyústil do rozlišovania v nich empiricky verifikovateľných jednotlivých tvrdení a konštruovaných naratívnych substancií. Kým tradičný prístup k historickým naráciám by odmietal úvahy o historických substanciách (ktoré by jeho stúpenci považovali za teoretické pojmy), pričom by predpokladal postupné „prekrývanie“ alebo konvergenciu obsahov historických narácií, tak Ankersmitove zdôrazňovanie osobitosti celku historickej narácie a naratívnych substancií obklopuje viacero otázok. Tie sa viažu na problém determinovanosti historikovoho výberu príslušnej naratívnej substancie, miery jej vplyvu a vzťahu k jednotlivým tvrdeniam a faktom. Pochybnosti vyvoláva realizácia procesu uprednostňovania historických narácií na základe ním uvádzaných kritérií maximalizácie dosahu a originality.

Naratívna filozofia dejín a historická reprezentácia

Po vydaní *Naratívnej logiky* boli v *Histórii a teórii* publikované Ankersmitove state *Dilema súčasnej anglosaskej filozofie histórie* (1986), *Historická reprezentácia* (1988), *Historiografia a postmoderna* (1989), v ktorých dával svoje konštruktivistické chápanie povahy historických narácií do priameho vzťahu s tzv. *naratívnu filozofiou dejín* spojenou s lingvistickým obratom vo filozofii dejín a postmodernou. Práce predstaviteľov narativistickej filozofie dejín (W. H. Walsh, L. O. Minka a predovšetkým H. Whita) sa podľa neho zameriavali na povahu lingvistických prostriedkov používaných historikmi na prehĺbenie porozumenia minulosti, kým práce predstaviteľov epistemologickej filozofie dejín (R. G. Colingwooda, M. Mandelbauma, W. H. Draya) sa orientovali na riešenie problémov viazaných na hľadanie kritérií pre pravdu a platnosť historických deskripcií a vysvetlení. S novou postmodernou situáciou z Ankersmitovho pohľadu súvisela nová situácia v historiografii, ktorá bola charakterizovaná najmä nadprodukciou prác indikujúcich proliferáciu historických interpretácií a tým aj odchyľovanie sa od „tradičných ideí o úlohe a význame historiografie“.⁴⁶ Pri prirovnaní histórie k stromu Ankersmit zdôraznil, že historizmus a modernistické písanie o dejinách (napríklad marxizmus) sa zameriavalo na kmeň stromu, čo znamená „na rekonštrukciu esencionalistickej línie prechádzajúcej minulosťou alebo jej časťami“.⁴⁷ Antiesencializmom charakterizo-

44 WHITE, Hayden. Reviews. In *The American Historical Review*, 1984, vol. 89, č. 4, s. 1 037.

45 DOMAŇSKA, ref. 1, s. 71.

46 ANKERSMIT, Frank. *History and Topology: The Rise and Fall of Metaphor*. Berkeley : University of California Press, 1994, s. 164.

47 ANKERSMIT, ref. 46, s. 177.

vané postmoderné písanie o dejinách si podľa neho nestavalo za cieľ syntézy a integrácie či celky, ale upriamuje pozornosť na „zvyšky“, čo znamená listy historického stromu.⁴⁸ Postmoderný pohľad sa preto „nezameriava na minulosť samotnú, ale na nesúlad medzi prítomnosťou a minulosťou, medzi jazykom, ktorý v súčasnosti používame na hovorenie o minulosti, a minulosťou samotnou“.⁴⁹

Názory Franka Ankersmita vyvolali negatívnu reakciu zo strany historikov.⁵⁰ Roku 1989 v *Histórii a teórii* sa k nim vyjadril Perez Zagorin v stati *Historiografia a postmoderna: opätovné zamyslenie*. Z pohľadu Zagorina bol Ankersmit stúpencom postmodernej historiografie, ktorá bola vzdialená praxi historikov a tiež úvahám, ako historici uvažujú o svojej práci, pričom zdôraznil pretrvávajúcu dôležitosť rozlišovania medzi pravdou a fikciou. Na rozdiel od Ankersmita bol presvedčený o vzrastajúcej potrebe syntetizujúcich a integrujúcich prác v čase rastúcej špecializácie v historiografii.⁵¹ Ankersmit na túto Zagorinovu kritickú reakciu reagoval odpoveďou, v ktorej poukázal na kvalitatívny posun medzi zrejším Zagorinovým modernistickým postojom (kde hranice medzi fikciou a realitou sa zdajú byť jednoznačne určené) a svojim postmoderným postojom. Po stručnom predstavení svojho holistického chápania povahy historickej narrácie skonštatoval, že „ak budeme uvažovať o texte a naratívnych substanciách, stávame sa postmodernistami; ak ho chápeme len ako tvrdenia, zostávame modernistami“.⁵²

Frank Ankersmit roku 1994 vydal dovedty publikované a prepracované práce v knihe pod názvom *História a tropológia: vzostup a pád metafory*. Podľa jeho slov v úvode tejto publikácie jedna časť kapitol dokumentuje jeho transcendentalistickú koncepciu histórie (v rámci ktorej bola napísaná aj *Naratívna logika*) a druhá časť estetický prístup k písaniu dejín, ktorý sa viaže s jeho staťou *Historická reprezentácia*. V tejto kapitole Ankersmit poukazyval na to, že riešenie problémov deskripcie, explanácie či interpretácie malo pre súčasnú modernú historiografiu malý význam. Vzhľadom na vyhnutie sa neriešiteľným problémom súvisiacim so slovníkmi deskripcie, vysvetľovania a interpretácie navrhol slovník reprezentácie, ktorý predstavuje „obranu pre **zblíženie** sa medzi filozofiou dejín a estetikou“.⁵³ Smerovanie úvah o povahe písania o dejinách v spojitosti s reprezentáciou zdôvodňoval neurčitosťou vzťahu medzi reprezentáciou a tým, čo je reprezentované, ktorá nie je možná ani v najliberálnejších epistemológiách.⁵⁴ V prípade historickej reprezentácie sa Ankersmit obracal k myšlienkam A. Danta a E. Gombricha uvažujúcich o umení ako istej substitúcii reality (vytváranie ilúzie reality), ktorá je od nej

48 Medzi predstaviteľov postmodernej historiografie zaradil knihu Le Roy Ladurieho *Montaillou*, Natalie Zemon Davisovej *Návrat Martina Guerre*, či Ginsburgovu mikrohistóriu. ANKERSMIT, ref. 46, s. 176.

49 ANKERSMIT, ref. 46, s. 180.

50 Carlo Ginsburg sa ohradil proti spájaniu mikrohistorického prístupu s relativizmom a tým aj s Ankersmitovou koncepciou. GINSBURG, Carlo. Microhistory : Two or Three Things That I know About It. In *Critical Inquiry*, Autumn, 1993, s. 32.

51 ZAGORIN, Perez. Historiography and Postmodernism : Reconsiderations. In *History and Theory*, 1990, vol. 29, č. 3, s. 266-273.

52 ANKERSMIT, Frank. Reply to Professor Zagorin. In *History and Theory*, 1990, vol. 29, č. 3, s. 278.

53 ANKERSMIT, ref. 46, s. 102.

54 V tejto súvislosti Ankersmit tvrdil, že „*kruh môže reprezentovať slnko, mincu, mesto na mape atď. Ako vieme, predmet reprezentácie je vo vzťahu ku kontextu a tradícii – možno k jednoduchej zhode – čo by bolo určite absurdné tvrdiť v prípade epistemológie.*“ ANKERSMIT, ref. 46, s. 104-105.

zreteľne vzdialená, a tak nás núti si ju uvedomovať.⁵⁵ Historickú reprezentáciu minulosti z jeho pohľadu stelesňujú naratívne substancie ako isté logické bábky (logical dummies), pričom „*tieto logické bábky sú úplne nadbytočné v prípade prírodných vied*“.⁵⁶ Podľa Ankersmita umelecké reprezentácie sa viac odvolávajú na realitu v porovnaní s historickými reprezentáciami, ktorým neprotirečí realita, ale skôr iné historické reprezentácie. Reprezentáciu historickej reality prirovnával ku klasickému divadlu, kde je „*veľký počet po sebe nasledujúcich dekorácií scén umiestňovaných v rôznych vzdialenostiach od javiska*“ a „*nič nie je nehybné a fixované; všetko sa poddáva najjemnejším tlakom*“.⁵⁷ S reprezentáciou sa preto objavovala vždy otázka o demarkačných kontúrach (kde sa objekt alebo esencia „začína“ alebo „končí“), ako aj o tom, čo je dôležité a čo je irelevantné. Vzrastajúci skepticizmus medzi historikmi voči uplatňovaniu sociálnych vied (kauzálnych, sociologických a psychologických zákonitostí) prispel podľa Ankersmita k sproblematizovaniu vymedzovania kontúr a demarkačných línií obrazu minulosti, čo nakoniec viedlo k úvahám o povahe historických narácií v spojitosti s reprezentáciou, majúcou viacero príbuzných čít s reprezentáciou reality v umení.

Z Ankersmitovho pohľadu tak ako vo vývoji moderného umenia dochádza k dematerializácii umeleckého objektu (umenie sa stáva metaforou), podobne aj vývoj modernej historiografie (ktorú predstavuje mikrohistória) smeruje k radikálnejšiemu sebauvedomovaniu povahy historickej reprezentácie. Podľa Ankersmita paralelne so stratou estetického objektu v umení nastávala „*postupná strata intencionálnych téz o vývoji minulosti, ktoré bežne historik podsúval svojmu publiku*“, pričom tak „*zostali ,kusy minulosti‘, surové príbehy o zjavne celkom irelevantných historických udalostiach, ktoré zanechávajú súčasných historikov zmätených ako návštevníkov múzeí pred šesťdesiatich rokov, keď boli konfrontovaní s Duchampovými ready-mades*“.⁵⁸ Zároveň dospel k záveru, že reflexia postmodernej situácie historika (zdôrazňujúca vedomie nemožnosti opätovného prežívania minulosti alebo jej objektivizácie či fixácie) vyžaduje aj novú (postmodernú) teóriu historickej skúsenosti, ktorá by sa mala spájať s nostalgickým spomínaním na minulosť.⁵⁹

Ankersmitove názory podnietili viaceré kritické reakcie. V recenzii na *Históriu a tropológiu* v časopise *História a teória* vyjadril Gorman pochybnosti o funkčnosti Ankersmitovho diferencovania medzi celkom historickej narácie a jej jednotlivými vetami.⁶⁰ V rovnakom časopise Chris Lorenz vo svojich štatiach poukazoval pri Ankersmitovom pohľade na historické narácie na nedostatočný referenčný vzťah medzi historickou naráciou a minulosťou, dôsledkom čoho bol podobne ako u C. Beckera a Ch. Bearda záver, že „*historické narácie – alebo ,interpretácie‘ – nemôžu vychádzať z historickej reality, preto nemôžu byť ,objektívne‘ a sú ,vymýšľané‘ (imagined), založené na ,akte viery‘*

55 ANKERSMIT, ref. 46, s. 110-113.

56 ANKERSMIT, ref. 46, s. 114.

57 ANKERSMIT, ref. 46, s. 116.

58 ANKERSMIT, ref. 46, s. 122.

59 ANKERSMIT, ref. 46, s. 197.

60 GORMAN, J. L.: Philosophical Fascination with Whole Historical Texts. In *History and Theory*, 1997, vol. 36, č. 3, s. 408-411.

a striktné „osobné“.⁶¹ Vzhľadom na Ankersmitove zdôrazňovanie úlohy metafory a odmietnutie korešpondencie medzi historickými (fiktívnymi) naráciami a minulosťou uvažoval o tzv. metaforickom obrate, ktorý bol len „jednoduchou **negáciou alebo obrátením tradičného pozitivistického pohľadu**“.⁶² Podobne odmietavo reagoval na Ankersmitove názory John H. Zammito, pre ktorého bol Ankersmit teoretikom postmodernej teórie a jeho postštrukturalný prístup implikoval záver, že „*všetko je intertextualita*“.⁶³ V posledných rokoch minulého storočia sa vo viacerých prácach historikov Ankersmitovo meno objavuje v spojitosti s ich kritikou postmoderného prístupu k histórii.⁶⁴

K problematike povahy historických narácií sa Ankersmit vyslovil v úvodnej kapitole v knihe pozostávajúcej zo súboru statí pod názvom *Historická reprezentácia* (2001). V nej priblížil okolnosti formovania lingvistického obratu a odmietol jeho spájanie s relativizmom alebo útokmi na pravdu. Z jeho pohľadu jedinou legitímnou dedukciou lingvistického obratu v prípade histórie je tá, že „*pravda môže mať pôvod nemenej v pôsobení jazyka ako v pôsobení skúsenosti*“.⁶⁵ Ankersmit svoje chápanie povahy historickej narácie ako reprezentácie dával do kontrastu s jej tradičným chápaním, ktoré bolo viazané jeho kritikmi najmä na deskripciu. Z jeho pohľadu pri deskripcii je možné s absolútnou presnosťou určiť, odlišiť časť viazanú na vlastnosti objektu a samotný objekt referencie, čo v prípade reprezentácie nie je možné.⁶⁶ Vzhľadom na možnosť nejasností vo veci reprezentácie a deskripcie objavujúcich sa pri chápaní historických narácií ako reprezentácií dospel Ankersmit k návrhu, podľa ktorého „*i keď reprezentácia a deskripcia sú v istom vzťahu k realite, tak sa povie, že deskripcia odkazuje (refere) na realitu (prostredníctvom jej predmetových pojmov), kým reprezentácia (ako celok) bude o (be about) realite*“, pričom „*referencia je fixovaná objektívne, čo znamená, že objekt v realite je denotovaný prostredníctvom predmetných pojmov deskripcie, kým bytie o je podstatne nestabilné a nezafixované, pretože je odlišne definované prostredníctvom deskripcii obsiahnutých v texte každej reprezentácie*“.⁶⁷ Medzi reprezentáciou a deskripciou sa tak vytvára „dialektický“ vzťah, v ktorom reprezentácia viazaná na „bytie o“ vytvára „logický priestor“ umožňujúci historické diskusie a historické myslenie, a tam,

61 LORENZ, Chris. Historical Knowledge and Historical Reality : a Plea for „Internal Realism“. In *History and Theory*, 1994, vol. 33, č. 3, s. 311.

62 LORENZ, Chris. Can Histories Be True? Narrativism, Pozitivism, and the „Metaphorical Turn“. In *History and Theory*, 1998, vol. 37, č. 3, s. 313.

63 ZAMMITO, John.: Ankersmit's Postmodernist Historiography: The Hyperbole of „Opacity“. In *History and Theory*, 1998, vol. 37, č. 3, s. 336.

64 Podľa Richarda Evansa vedie Ankersmitovo a Jenkinsovo uprednostňovanie diskusie pred odkazovaním na minulosť k solipsizmu a domýšľavosti. EVANS, Richard. In *Defence of History*. London : Granta Books, 1997, s. 201. Z pohľadu Michaela Stanforda Ankersmitovo spájanie myšlienky historickej reprezentácie a moderného umenia vedie k neprijateľnému odmietaniu možnosti poznania minulosti. STANFORD, M.: *An Introduction to the Philosophy of History*. Oxford : Blackwell, 1998, s. 249.

65 ANKERSMIT, Frank. *Historical Representation*. Stanford : Stanford University Press, 2001, s. 37.

66 Ankersmit tvrdil, že v prípade deskriptívneho tvrdenia „Táto mačka je čierna“ je možné odlišiť časť referujúcu na „túto mačku“ a časť súvisiacu s jej určitými vlastnosťami „je čierna“. Takéto rozlíšenie podľa neho nie je možné v prípade reprezentácie čiernej mačky v jej zobrazení na obrázku alebo jej fotografie. Podobne nie je možné uskutočniť takéto rozlíšenie ani v prípade historického textu, ktorý je o renesancii. ANKERSMIT, ref. 65, s. 39.

67 ANKERSMIT, ref. 65, s. 41.

„kde ‚referencia‘ nahradzuje miesto ‚bytia o‘, sa historické porozumenie vytráca, nastupujú prírodné vedy“.⁶⁸

Historický text podľa Ankersmita obsahuje úroveň „hovorenia“ (speaking), kde sa nachádzajú popisy udalostí prostredníctvom jednotlivých tvrdení, a úroveň „hovorenia o hovorení“ (speaking about speaking), kde sa odohrávajú diskusie o tom, aká je napríklad najlepšia definícia pre použitie pojmu „revolúcia“ alebo „renesancia“.⁶⁹ Na rozdiel od deskripcie historický text (podobne ako portrét) podáva okrem deskripcie istú jedinečnú „osobitosť“ epochy alebo jej aspektu prostredníctvom kreovania hlbších úrovní reality.⁷⁰ Pri správnom chápaní povahy reprezentácií sa podľa Ankersmita objavil význam istých pravidiel, štandardov pre rozsah, koherenciu a konzistenciu, ktorých naplnenie môže viesť k tvorbe uspokojivejšej reprezentácie. Zároveň poznamenal, že úvahy o týchto „limitujúcich“ pravidlách sú opodstatnené len v spojitosti s „idealistickou“ reprezentáciou zložitej reality a nie so samotnou realitou alebo deskripciou, ktorá nepozná obmedzenia (konzistencie a koherencie) v prípade, ak sa s ňou pokúšame o posun od jednoduchej deskripcie k spleťostiam reprezentácie.⁷¹ I keď v súvislosti s historickým poznaním Ankersmit kládol dôraz na reprezentáciu, ktorá usporiadala chaotickú historickú realitu a tým jej určovala aj isté kontúry, tak odmietal predstavu, že by „myšlienka alebo reprezentácia skutočne ‚tvorila‘ alebo ‚vytvárala‘ realitu – ako to pripúšťajú niektorí extrémisti alebo naratívisti“, ale len „kontúru reality, nie realitu samotnú“.⁷² Z jeho metodologického pohľadu práve lingvistický obrat poučil teoretikov histórie o rozdieloch medzi deskripciou a reprezentáciou, ako aj „referenciou“ a „bytím o“.⁷³ Ankersmitova recepcia záverov z prác spájaných lingvistickým obratom smerovala k hľadaniu a formovaniu určitej strednej cesty, ktorá by sa vyhýbala extrémnym pozíciám empirizmu (obmedzujúceho historickú reprezentáciu na deskripciu) a Derridovho dekonštruktivizmu.⁷⁴ Predstava neurčitosti, ale nie voľnosti vo vzťahu medzi historickým jazykom a historickou realitou, otvárala podľa neho priestor na racionálnu diskusiu o hľadaní najlepšieho spojenia medzi jazykom a realitou.⁷⁵

Uprednostňovanie istých historických reprezentácií sa podľa Ankersmita viaže na ich vzájomné porovnávanie (dosahov), v ktorom by sa malo prejavíť úspešnejšie naplnenie estetického kritéria, pretože z jeho pohľadu estetika má prioritu pred etikou v spojitosti

68 ANKERSMIT, ref. 65, s. 41.

69 ANKERSMIT, ref. 65, s. 42.

70 Podľa Ankersmita samotné reprezentácie odkrývajú v sebe nekonečné množstvo rôznych úrovní, ktorým sa prispôsobuje realita. ANKERSMIT, ref. 65, s. 44.

71 ANKERSMIT, ref. 65, s. 44-45.

72 ANKERSMIT, ref. 65, s. 45.

73 ANKERSMIT, ref. 65, s. 45.

74 Ankersmit tvrdil, že „empirici majú pravdu v tom, keď nachádzajú prekážky a absurdnosti v orgianistickom slovnom kulte Derridovského dekonštruktivizmu“ a „určite dekonštruktivisti majú pravdu v tom, keď argumentujú proti empiristom, že jazyk má svoj vlastný príspevok pri historickom porozumení“ ANKERSMIT, ref. 65, s. 48.

75 ANKERSMIT, ref. 65, s. 48.

s písaním o dejinách.⁷⁶ I keď Ankersmit sa pokúša zdôvodniť relevantnosť estetického kritéria viazaného na dosah v prípade príklonu revizionistu Gabriela Polka k tradičnému pohľadu na studenú vojnu,⁷⁷ tak v prípade jeho hodnotenia prínosu Rūsenovho prístupu k histórii tvrdí, že história a politika sú neoddeliteľné, pričom „*písanie o dejinách je priamo alebo nepriamo históriou politiky alebo je ničím*“.⁷⁸ Zdá sa, že napriek Ankersmitovmu pokusu o zdôvodňovanie a „uprednostňovanie“ estetiky (estetických kritérií) pred etikou a politikou v spojitosti s písaním o dejinách a hodnotením historických reprezentácií by sa väčšina historikov priklonila skôr k relevantnosti významu tradičného politického kritéria viazaného na etické hodnoty.

Podobne ako v prípade *Naratívnej logiky* alebo *Histórie a tropológie*, tak aj reakcie na *Historickú reprezentáciu* boli závislé od postoja autorov k možnosti dosiahnuť pravdivé poznanie minulosti. Kým Patric Hutton v recenzii *Historickej reprezentácie* akceptoval Ankersmitov pohľad na historické narácie ako reprezentácie a Keith Jenkins ním zdôvodňoval svoje postmoderné chápanie ich povahy ako estetických alebo figuratívnych diskurzov, tak Heikki Saari a John Zamitto vyjadrili s ním zásadný nesúhlas.⁷⁹ Heikki Saari vo svojej stati kriticky vystúpil voči Ankersmitovej konštruktivistickej teórii historickej narácie a zdôraznil, že historické narácie a interpretácie odkazujú (*refere*) na minulosť a je možné posúdiť, ktoré z nich sú alebo nie sú pravdivé.⁸⁰

Na rozdiel od Ankersmita úvahy o spojovacích pojmoch ako o naratívnych substanciach John Zamitto odmietol a prirovnával ich k odkazujúcim teoretickým pojmom v prírodovedných teóriách, pričom upozornil, že „*v reprezentáciách je prítomná kognitívna, a nie len jednoducho estetická dimenzia*“.⁸¹ V tejto súvislosti s teoretickými pojmami Zamitto poukazuje na ich vyjadrovanie niečoho (aj nepriamo) intersubjektívne rozlíšiteľného v realite. Z jeho pohľadu „*Ankersmit nerobí jednoducho epistemologické závery o neurčitosti a nepresnosti našich koncepcií; on ich vydáva za ontologické*“.⁸² Nepochybne Ankersmitove kladenie dôrazu aj na ontologickú dimenziu jednotlivých tvrdení a celku historickej narácie má podiel na zvyrazňovaní ich kvalitatívneho rozdielu a nakoniec aj na spochybňovaní možnosti úvah o pravdivosti celku historickej narácie. Pripúšťame, že práve tento Ankersmitov prístup (Zamitom nazývaný tiež ako „epistemologický asketizmus“) jasnejšie poddhaľuje priestor, ktorý má k dispozícii historik pri konštrukcii nového pohľadu či celku historickej narácie. Uvedomovanie si tohto priestoru môže zároveň podnietiť historikov k hlbšej sebareflexii vlastnej práce.

76 Pri výbere estetického kritéria pri hodnotení historických reprezentácií vychádzal Ankersmit z Popperovho pohľadu na hodnotenie vedeckých teórií, keď sa o nich nemôže hovoriť ako o „pravdivých“, ale len ako o „možných“ a súperiaciach teóriách „približujúcich sa pravde“. ANKERSMIT, ref. 65, s. 96-99.

77 ANKERSMIT, ref. 65, s. 99.

78 ANKERSMIT, ref. 65, s. 272.

79 HUTTON, Patrick. Looking for a Juste Milieu in Silver Age of Modesty. In *History and Theory*, 1995, vol. 44, č. 3, s. 391-403. JENKINS, Keith. *Refiguring History*. London : Routledge, 2003, s. 47-59

80 SAARI, Heikki. On Frank Ankersmit's Postmodernism Theory of Historical Narrativity. In *Rethinking History*, 2005, vol. 9, č. 1. s. 19.

81 ZAMMITO, John. Ankersmit and Historical Representaion. In *History and Theory*, 2005, vol. 44, č. 2, s. 177-178.

82 ZAMMITO, ref. 81, s. 166.

Na druhej strane s Ankersmitovou koncepciou sa objavuje množstvo otázok, ktoré môžu vzbudzovať u historikov pochybnosti o jej opodstatnenosti. Tie sa dotýkajú najmä relatívne autonómneho postavenia historických reprezentácií voči minulosti a relevantnej úlohy naratívnych substancií v nich, ktoré problematizujú (znižujú) z tradičného (pozitivisticky ladeného) pohľadu historikov na povahu historickej narácie, v ktorom dominuje význam faktov pri selekcii najhodnovernejšej historickej narácie.

I keď Ankersmit pripomína fakt, že historické reprezentácie sú o minulosti, tak jeho zdôrazňovanie nejednoznačne štandardizovaných transformujúcich pravidiel pri konštrukcii historických narácií nastoľuje otázku legitimity úlohy historikov a ich práce. Vzhľadom na Ankersmitovo poukazovanie na vždy relatívny (nestabilný) vzťah medzi historickou reprezentáciou a minulosťou sa môže v niektorých prípadoch objaviť problém, či v skutočnosti indeterminácia v tomto vzťahu nehraničí s ním odmietanou voľnosťou.⁸³

Hľadanie uspokojivého riešenia tohto problému pravdepodobne prenasleduje všetky alternatívne koncepcie, ktoré sa odpútavajú od tradičného chápania histórie, z perspektívy ktorého aplikácia vybraných vedeckých metód automaticky vytvára istú korešpondenciu a jednoznačne „stabilnú“ určenosť vzťahu medzi historickou naráciou a historickou minulosťou. Samotné dejiny dejepisectva sú dôkazom, že deklarovaná stabilita vzťahu medzi obsahmi historických narácií a minulosťou je len dočasná a argumenty o neustálom približovaní sa k pravde o minulosti, ako aj o spresňovaní jej obrazu sa zdajú byť nedôveryhodné, keďže aj v súčasnosti stále nedochádza k vzájomnému zblíženiu rozdielnych pohľadov na minulosť.

I keď je možné mať výhrady voči Ankersmitovým tvrdeniam alebo jeho chápaniu historických narácií ako reprezentácií, tak nie je možné prehliadať skutočnosť, že jeho prístup a analýzy poodhalili viaceré relevantné aspekty historických narácií. Ankersmitovo zdôrazňovanie relativity historického poznania viazaného na jeho chápanie historických narácií ako reprezentácií sa stalo východiskom pre zdôvodňovanie nevyhnutnosti vzrastajúcej plurality rôznych pohľadov na minulosť objavujúcich sa v prácach historikov v posledných desaťročiach minulého storočia. Nepochybné aj preto Ankersmitove názory v *Naratívnej logike* a jeho chápanie historických narácií ako reprezentácií predstavuje jednu z najvýznamnejších originálnych teoretických koncepcií v posledných desaťročiach, ktorá je nielen „provokujúcou“ teóriou, ale tiež povzbudzujúcou výzvou pre historikov k intenzívnejšiemu hľadaniu nových pohľadov na minulosť.

Táto stať vznikla v rámci grantovej úlohy KEGA číslo 3/5158/07.

Zvýraznené slová v citáciách boli označené ako kurzíva v originálnom texte.

83 ANKERSMIT, ref. 65, s. 48.

FRANK ANKERSMIT: *NARRATIVE LOGIK* UND HISTORISCHE REPRÄSENTATIONEN

JURAJ ŠUCH

Der Verfasser des Beitrags behandelt Frank Ankersmits konstruktivistisches Verständnis des historischen Narrativismus. Dargestellt wird Ankersmits Analyse des Aufbaus des historischen Narrativismus in seinem ersten Buch *Narrative Logik* (1983), in dem Ankersmit auf den Unterschied zwischen der Phase einer Geschichtsforschung und jener der Geschichtsschreibung verweist. Laut Ankersmit ist die Geschichtsschreibung mit einer Anwendung narrativer Substanzen (sog. „Verbindungsbegriffe“) verbunden, die sich auf Sätze historischer Narration beziehen, jedoch nicht auf die historische Wahrheit selbst. Die Bedeutung narrativer Substanzen spielt auch bei seinem Verständnis der Bedeutung historischer Narration als Repräsentation eine Schlüsselrolle, die er mit der modernen Geschichtserzählung verbindet. Der Verfasser weist auf die Bedeutung kritischer Einwände gegen Ankersmits holistisches Verständnis historischer Narration hin, in dem die Autonomie der historischen Narration gegenüber Fakten betont wird. Abschließend hebt der Verfasser des Beitrags die Denkanstöße von Ankersmits Analysen für die Selbstreflexion der historischen Praxis hervor.

LAO C' , ZAKLADATEĽ ČÍNSKEHO TAOIZMU, VO SVETLE NOVOODHALENÝCH HISTORICKÝCH SÚVISLOSTÍ

MARINA ČARNOGURSKÁ

ČARNOGURSKÁ, Marina. Laozi, founder of Classical Chinese Taoism in the light of newly discovered historical documents. *Historický časopis*, 2009, 57, 1, pp. 19-41, Bratislava.

Since the authorship and origin of the most frequently translated Chinese philosophical work *Dao De jing* is still doubted by many historians of philosophy, not only in the West, but also in China, this study analyses not only all the previously known historical sources, but also texts connected with the work of Laozi newly discovered by Chinese archaeological research. On the basis of this, and on the basis of field research in specific places connected with the life of the Old Master (Laozi), who wrote this important work for the history of world philosophy, the author reconstructs the real facts of the philosopher's life in the second half of the 6th century BC, and the reasons why his work was unknown in official philosophical circles in China until the end of the 3rd century BC. Shedding new light on these still often misinterpreted facts, is important because the philosophical views contained in the *Dao De jing* are becoming an ever more topical inspiration, not only for Chinese, but for global post-modern philosophy.

Historical conditions of the creation Taoist philosophy. Its founder Laozi. The newly discovered copies of his work from Guodian and Mawangdui. Louguantai, the place of origin of the *Dao De jing*.

Obdobie 6. storočia pred n. l., keď Lao c' (Laozi),¹ zakladateľ čínskeho taoizmu, pravdepodobne žil, predstavuje v čínskych dejinách posledné storočie historického obdobia čínskymi historikmi oficiálne nazývaného *Čchun čchiou* (*Chunqiu* 春秋), čiže „Od Jari do Jesene“ (722 – 481 pred n. l.). Dnes toto obdobie materiálne dokumentujú už len bohato zdobené bronzové a nefritové rituálne nádoby či ďalšie podobné umelecké predmety (spolu s textami odliatymi v nich alebo vyrytými do nich v podobe predreformného tzv. „veľkopečatného“ čínskeho ideografického písma), a zároveň i viaceré ukážky technicky už veľmi zdokonalených vtedajších zbraní, pretože všetky ostatné artefakty

1 Pretože sa už vo všetkej modernej sinologickej literatúre používa čínska medzinárodne uznávaná transkripcia, tzv. *pinyin* (čítaj „pchinjin“), ktorej výslovnosť je však bežne veľmi ťažko zrozumiteľná, uvádzam popri našej slovenskej transkripcii čínskych mien a názvov pri každom prvýkrát použitom čínskome mene či názve v tejto práci v zátvorke aj túto čínsku oficiálnu transkripciu, a tak teda v súlade s pravidlami slovenského pravopisu i slovenskými pravopisnými normami je tu vždy prepis čínskych mien a názvov priebežne najprv v slovenskej (pôvodne československej) transkripcii čínštiny, ktorá je z hľadiska čínskej výslovnosti omnoho transparentnejšia, a potom z dôvodu možnosti overovania si čitateľmi alebo ich štúdiá uvádzaných tu faktov aj v zahraničnej alebo čínskej historiografickej literatúre podobného druhu, vkladám popri slovenskom prepise do textu aj prepisy v *pchinjine* (*pinyin*), čiže v oficiálnej čínskej fonetickej abecede, medzinárodne uzakonenej a používanej na fonetický prepis čínskych ideografických znakov, mien a názvov do európskych jazykov tak v Číne, ako i všade inde vo svete.

tohto obdobia, ako napríklad drevené stavby či z iných podobných materiálov zhotovené umelecké či iné predmety, ako i konopné, hodvábné či rôzne iné vtedajšie textilie, rovnako ako aj texty vyryté na kamenné stély či na bambusové doštičky, dávno už medzitým zotleli, zvetrali, zhnili a spráchniveli, alebo boli zničené ľuďmi v priebehu ďalších historických udalostí. Zo všetkého toho sa do dnešných čias zachovali len vekmi tradované a od najstarších dôb neustále opisované kópie tzv. piatich *Klasických Kníh*. No aj to stačí na to, aby sme si urobili obraz o živote v Číne tých čias ako o živote v kultúrnej i technicky vyspelej a administratívne dobre zorganizovanej ríši dynastie Čou (Zhou),² v ktorej už existoval aj veľmi zaujímavý a intelektuálne vysoko rozvinutý kultúrny život. Dokumentujú ho predovšetkým dodnes tradované opisy ďalších a ďalších kópií písomnej podoby *Knihy Premié (I t'ing, I jing)*, ako i mnohé básne a ódy v dodnes zachovanom torze jednej z piatich *Klasických Kníh*, v texte *Knihy Piesní (Š' t'ing, Shi jing)*, ktorá vtedy ešte predstavovala omnoho početnejšiu archívnu zbierku čínskej poézie a umeleckej prózy tých čias, ba i *Knihy Dokumentov (Šu t'ing, Shu jing)* či *Knihy Obradov (Li t'i, Li ji)* a dnes už úplne stratenej *Knihy Hudby (Jüe t'ing, Yue jing)*.

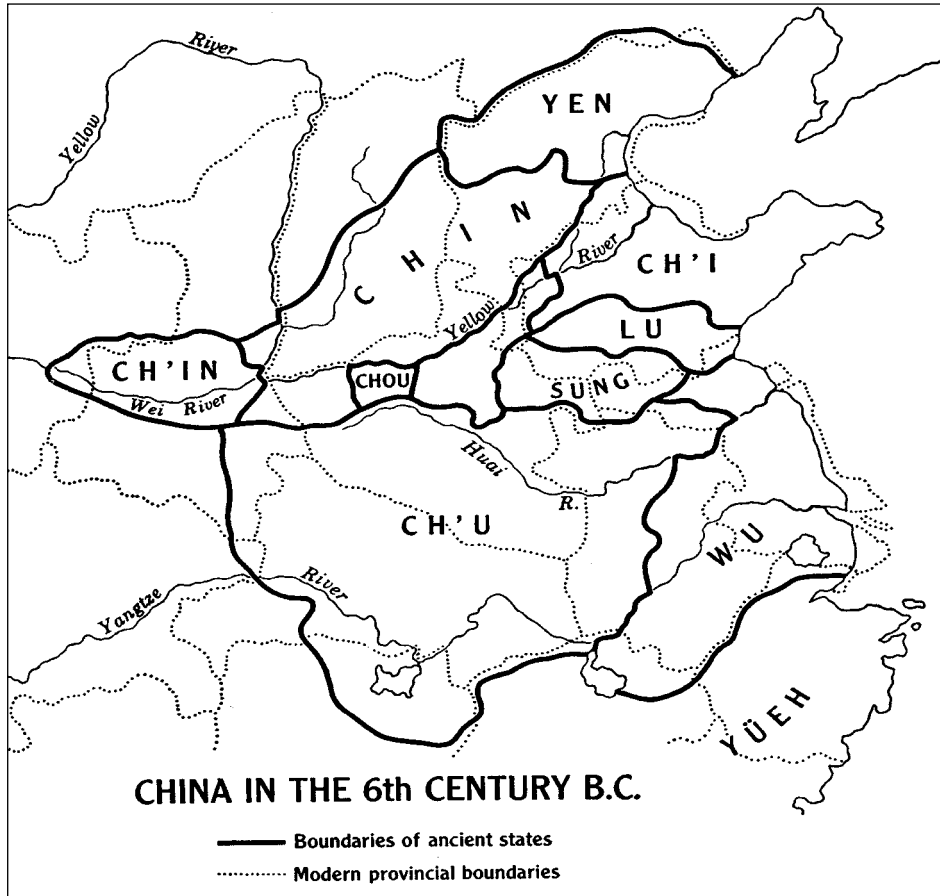
Pravdepodobnú mapu ríše dynastie Čou v tých obdobiach však už nereprezentoval jej pôvodný geopolitický celok, ktorý bol po nástupe tejto dynastie k moci, v 11. storočí pred n. l. organizovane a administratívne rozčlenený na 53 lénnych kniežatstiev s hlavným mestom Chao (Hao) v údolí rieky Wej, ale už mocensky značne destabilizovaná nová ríša tzv. Východnej dynastie Čou (Dong Zhou), ktorá roku 771 pred n. l., po prepade a vydrancovaní svojho pôvodného hlavného mesta Chao susednými severozápadnými nomádskymi kmeňmi preniesla centrum svojej moci ďalej na východ, do omnoho bezpečnejších miest na juh od Žltej rieky, do lokality na území dnes na tých miestach existujúceho mesta Luojangu, a nazvala ho Luoi (Luoyi). Pritom sa v tom čase spod jej vojenskej i politickej moci de facto už úplne vymanilo a ekonomicky i mocensko-politicky osamostatnilo deväť novoutvorených veľkých starovekých čínskych štátov, ktoré tie pôvodné dávne léne kniežatstvá Západnej dynastie Čou (Xi Zhou) do seba pohltili (pozri mapu č. 1). Tieto štáty tvorili síce ešte s dynastiou Čou spoločný politický celok, ale ako sa to dá využiť už aj z viacerých Konfuciových výrokov, vyslovených približne v tomto čase a zaradených jeho nasledovníkmi do knihy jeho *Rozhovorov a výrokov (Lun jü, Lunyu)*,³ definitívny rozpad čouskej ríše v nasledujúcom období tzv. Bojujúcich štátov (403 – 221 pred n. l.) bol už neodvratný.

Rozlohu síce už len teoreticky existujúcej ríše Východnej dynastie Čou predstavovalo v tých dobách územie⁴ (pozri mapa č. 2), tiahnuce sa na severovýchode od pobrežia severného zálivu Žltého mora (popri Čchinmi neskôr vybudovanom Dlhom múre) ďalej

-
- 2 Meno *Čou* nie je priezviskom vtedajšieho vládneho dynastického rodu (podobne ako ani ostatné mená a názvy všetkých ďalších čínskych dynastií). V skutočnosti to bol krycí názov ríše a jej dynastie za vlády tohto cisárskeho rodu. Takéto názvy umožňovali nevysslovovať skutočné priezviská vládnucich cisárov a tým zachrániť ich nielen pred pomstychtivosťou ich živých nepriateľov, ale aj pred pomstychtivosťou im nepriateľsky naklonených duchov a démonov.
 - 3 Najmä do jej 3. zvitku, ktorého oficiálny názov je: *O symboloch Syna Nebies*.
 - 4 Pozri napríklad na tejto mapke, uverejnenej pôvodne v u nás dost' známom českom preklade knihy talianskych autorov Scarpariho a kol.: *Ancient China*, Vercelli, 2000; (*Staroveká Čína, čínka civilizace od počátku k dynastii Tchang*) na s. 37, alebo na predchádzajúcej mapke č. 1, prebratej z Reischauerovho a Fairbankovho diela *East Asia, the Great Tradition*, Boston 1958, na s. 59.

na severozápad, končiac niekde v polovici dnešných provincií Chepej, Šansi a Šensi,⁵ a na západe zaberajúce ešte aj údolie rieky Wej, ktoré však po presune čouského cisárskeho dvora z tohto teritória smerom na východ obsadil a svoje nové hlavné mesto si tam vybudoval už vtedy veľmi agresívny polonomádsky kmeň Čchin (Qin); rovnako ako i severné a stredné územie dnešnej provincie S'čchuan, na juhu končiace niekde v dvoch tretinách terajšieho S'čchuanu a severného Chunanu, ako i dnešných provincií Ťiangsi a Čeťiang. Ríšu Východnej dynastie Čou v tom čase teda de facto tvorilo len celé stredné a dolné povodie oboch čínskych veľriek: Žltej rieky a Jang c' ťiang.

Mapa č. 1:

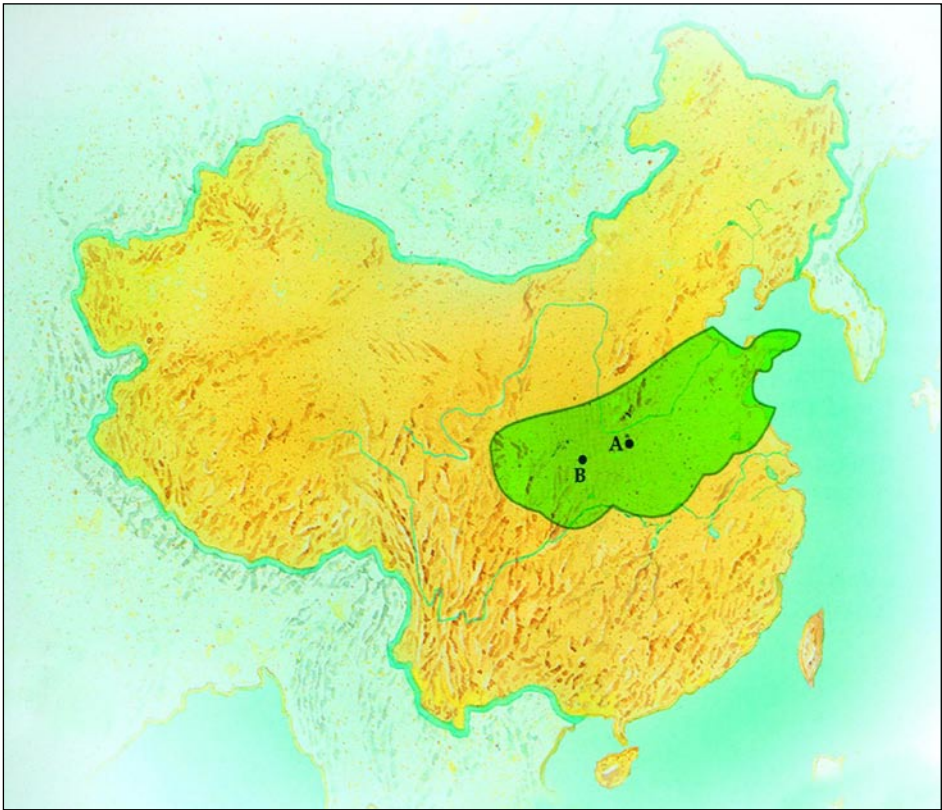

V slovenskom prepise lénné štáty: Jen (Yen), Ťin (Chin), Čchin (Ch'in), územie dynastie Čou (Chou), Čchi (Ch'i), Lu (Lu), Sung (Sung), Čchu (Ch'u), Wu (Wu) a Jüe (Yüeh); názvy riek: Žltá rieka (Yellow River), rieka Wej (Wei River), Jang c' ťiang (Yangtze River), rieka Chuaj (Huai).

5 Dnes všeobecne známe a oficiálne frekventované geografické názvy čínskych miest či provincií, uvádzané na našich mapách v česko-slovenskej transkripcii do pchinjinu neprepisujem.

V takto lokalizovanej ríši Východnej dynastie Čou sa koncom 1. polovice 6. storočia pred n. l. narodil a potom v jeho druhej polovici žil človek, ktorého dielo a myšlienkové vplyvy sa neskôr stali jedným z najdôležitejších pilierov nielen taoistických, ale i všeobecných čínskych kultúrnych a svetonázorových predstáv. Tohto človeka však už v staroveku zvykli v Číne nazývať iba jeho prezývkou, jednoducho Lao c' (Laozi) 老子, čiže Starý Majster.

Mapa č. 2:

A – hlavné mesto čouskej ríše Luoi

B – približne pravdepodobné miesto, kde dožil svoj život Lao c' po odchode na západ

Podľa neskoršieho biografického spracovania jeho životopisu, tak ako ho zdokumentoval najväčší staroveký čínsky historik S' ma Čchien (141 – 86 pred n. l.) v 63. kapitole svojho diela *Š' ti* (*Historikove zápisky*), „Lao c' [čiže ten tzv. Starý Majster – M. Č.] pochádzal zo štátu Čchu, z prefektúry Kchu, z osady Li a bol to človek, ktorý je ospevovaný pre svoju ľudskú zásadovosť a mravnosť. Jeho pôvodné rodné meno bolo Li, no familiár-

ne ho nazývali Er c', čiže Majster Ucho.⁶ Čestné posmrtné meno však dostal: Tan, čiže Ten, čo mal bezhranične (vnímavé) uši. Bol archivárom na čouskom cisárskom dvore a aj Majster Kchung [Konfucius], keď prišiel so svojimi žiakmi do čouského hlavného mesta, navštívil tam aj Lao c'a, pretože sa ním chcel dať poučiť o pravidlách správneho ľudského správania. Starý Majster mu pri tej príležitosti povedal, že ľudia, čo sa tak správali a o ktorých je reč, už dávno zotleli a spráchniveli, ale slová o nich ešte stále znejú v ľudských ušiach. Ak si týmto správaním ušľachtilý človek vyplní svoj čas, udrží sa vo svojom životnom sedle a nevypadne z neho. Kto si tým nevyplní čas, dopadne ako burina, čo rastie medzi konopím. Treba teda konať a postupovať v pevnej spätosti s tým. „No ako si všíamam“, pokračoval Starý Majster: „bohatí obchodníci zatajujú svoje bohatstvá a tvária sa, akoby boli úbohými bedármi, naopak, ušľachtilý človek tým, že nesmierne množstvo svojej mravnej sily dáva celým svojim zjavom zreteľne najavo, vyzerá v očiach ľudí ako hlupák! Človek sa však musí zbaviť svojej pýchy a povýšenosti, chamtivej nespokojnosti, vypočítavej úlisnosti i všetkých ostatných bezcharakterností tak, aby sa z toho už nič viac v ňom nikdy nerozmáhalo a neovládlo ho. To je všetko, čo ti o tom viem povedať!“ Po návrate od Lao c'a Majster Kchung pred svojimi učeníkmi vyhlásil: „O rybe viem, že vie plávať, o vtáku viem, že lieta, o zveri viem, že uteká. Chytiť utekajúce, uloviť do siete plávajúce či ulapiť do osídiel letiace, to všetko dokážem. Ale ako dosiahnuť Draka, to veru nedokážem, pretože nikdy nepochopím, ako si osedlal vietor i oblaky a vzniesol sa do výšin. Dnes som bol u Starého Majstra a mám dojem, že aj on je takým Drakom!“

Lao c', aj keď dal svetu náuku o Ceste Tao a Jej Te, sám zostal v ústraní a nikdy netúžil po nijakej sláve. Poctivo zotrval v službách čouského dvora, ako dlho sa to len dalo. No keď ho už úplne rozčaroval nenapraviteľný čouský úpadok, zanechal úrad a vydal sa na cestu na západ. Pri prechode cez hraničnú strážnicu dal sa však na naliehanie jej pohraničného veliteľa prehovoriť a v povznesenej nálade vyhlásil: „Dobre teda, ale uchovaj si ju v tajnosti, keď si ma už prinútil napísať túto knihu!“ A tak tam kdesi, cestou na západ, vznikol text Lao c'ovej knihy skladajúcej sa z dvoch častí a pojednávajúcej o Ceste Tao a jej Te, dlhý vyše päťtisíc znakov. Potom Lao c' odišiel a tamojší jeho stúpenci sa už nikdy viac nedozvedeli o jeho konci.

Je však ešte aj ďalší prameň, ktorý hovorí: „Aj Lao Laj c' pochádzal z Čchu. Ním napísaná kniha, skladajúca sa z 15 bambusových zvitkov, hovorí o Ceste Tao. Podľa čiehoosi tvrdenia, že Lao-c' bol súčasníkom Majstra Kchunga,⁷ je teda pravdepodobné, že žil

6 V podtexte táto prezývka vyvoláva v človeku predstavu, že to bol človek, ktorému stačilo čokoľvek len začuť a okamžite tomu vedel vymyslieť a priradiť patričný ideografický znak, čiže akoby „Majster (samé) ucho“ v zmysle zapisovateľa, schopného všetko zapísať hneď na prvé počutie. Pritom nesmieme zabúdať, že v tých časoch okrem šamanmi tabuizovaných rituálnych textov, vyrytých na obojstranných bronzoch či na vešteckých doštičkách, neexistovali ešte žiadne iné texty. Archivári si teda museli pri každom zápise počutého textu pohotovo vyberať znaky vhodné na to sami, úplne ako akísi „prvolezci“. Určite to nebolo jednoduché, i preto, že v tom čase čínske ideografické písmo ešte nebolo zjednotené ani nijakým slovníkovým spôsobom podchytené a vysvetlené. Nuž človek, ktorý sa v tom vedel rýchlo zorientovať a každé počuté slovo bez problému zapísať tak, že sa to po ňom dalo v rovnakom zmysle aj prečítať, musel vo svojich súčasníkoch vzbudzovať veľký obdiv.

7 Tzn. Konfucia – M. Č.

asi v rokoch 160 až vyše 200 východočouského letopočtu⁸ a celý svoj život až do vysokej staroby venoval obhajobe Cesty Tao.‘

129 rokov po Konfuciovej smrti, podľa historických zápisov, hlavný čouský cisársky archivár Tan na stretnutí s čhinským vojvodcom Sienom povedal: ‚Pôvodne boli Čchinovia s Čoumi zjednotení a až neskôr sa rozdelili. No po päťstoročnej odlúčenosti sa opäť spojili. Toto spojenie však trvalo iba sedemdesiat rokov, a potom ich kráľ vystúpil z čouského zväzku a vyhlásil sa za samovládcu.‘⁹ Niektorí však až o tomto archivárovi tvrdia, že ‚tento Tan, to bol Lao c‘!‘ Iní zase tvrdia: ‚Nie, vôbec nie je isté, že až to bol on, a naozaj nevedno, aký ušľachtilý človek sa ukrýval pod titulom Starý Majster (Lao c‘)!‘ No syn tohto Starého Majstra sa volal Cung. Ten Cung bol wejským generálom a jeho lénnym sídlom bol Tuankan. Cungovým potomkom bol Ču a Čuovým potomkom bol Kung. Kungovým prapravnukom bol Ťia a ten Ťia sa stal významným hodnostárom na dvore synovsky cnostného chanského cisára Wen Tiho. Ťiao syn Ťie sa však pripojil k západným vzbúrencom a po ich porážke bol podrobený tzv. veľkému poučeniu a celá jeho rodina bola jü čchi jen 於齊焉(yu qi yan).¹⁰ Aj generácie Laoc‘ových prívržencov a názorových stúpcov boli potom zlikvidované alebo pohltené školou Žu.¹¹ Škola Žu takisto pohltila aj Laoc‘ovu náuku o Ceste Tao a začala si ju vykladať už úplne po svojom a neoriginálne. Nuž či sa dá už dnes naozaj povedať, že autor učenia o nezasahovaní, seba premene v zmysle seba zdokonalenia sa, upokojení sa v zmysle nežiadostivosti a skutočnej ľudskej spravdnosti, bol naozaj ten Li Er z prefektúry Kchu v štáte Čchu?‘¹²

Lao c‘, čiže ten tzv. Starý Majster, bol teda podľa S‘ma Čchien živý človek z mäsa a krvi, iba o pár desiatok rokov starší než Konfucius, a pochádzal z juhu vtedajšej čouskej ríše, to znamená niekde z južných oblastí strednej časti povodia rieky Jang c‘, kde sa

8 Počítaného od nastúpenia na trón východočouského cisára Pchinga – pozri príslušný komentár v 63. kap. S‘ma Čchienových *Historikových zápiskoch* – M. Č.).

9 Tzn. za Pawanga (Bawang, 霸王).

10 Preklad tohto zvratu je viacvýznamový, napr. i „zrovnaná“, a preto veľmi nejasný – M. Č.).

11 Tzn. konfucianizmom.

12 Pozri S‘MA, Čchien. *Š‘ti (Historikove zápisky*, 63. zvitok, 1-3. dvojstrana, preložené z originálu vydaného v rámci tchajwanskej encyklopédie čínskych originálov *Ssu-pu pei-yao* 四部備要. Taipei : Chung-hua shu chü, reprint ed. 1965.

A toto je zároveň jediný oficiálny Lao c‘ov čínsky životopis. Avšak S‘ma Čchien, tento významný a až prehnané zodpovedný čínsky historik (ktorý sa nechal radšej vtedajším cisárom potupiť a vykastrovať než že by bol nedokončil a zradil svoju dôležitú životnú prácu), hoci žil približne až o 400 rokov neskôr (než na podobnom mieste prežil svoj život Lao c‘) a bol synom chanského cisárskeho archivára S‘ma Tehana na dvore ďalšej čínskej dynastie Chan (206 pred n. l. – 221 n. l.), od mala prežíval svoj život, popri svojom otcovi v priestoroch chanských cisárskych archívov. Tam potom neskôr pokračoval nielen v otcovej archivárskej práci, ale aj v otcovom celoživotnom historickom diele. Ako málokto mal teda pravdepodobne veľmi dobrý prehľad o tom, čo vtedajšie chanské archívy obsahovali, nuž a v nich sa, v snahe spracovať dejiny predchádzajúcich dynastií, na cisárov popud zhromažďovalo naozaj všetko, čo sa v tých dobách o čínskej historickej minulosti zhromaždiť dalo a to zovšadiaľ, odkiaľ to len bolo ešte možné. Nuž a pretože dynastia Chan vo svojom počiatocnom období taoistickú ideológiu veľmi preferovala, dokonca niekoľko jej vládcov sa pomocou taoistických praktík pokúšalo dosiahnuť Nesmrteľnosť, všetko, čo sa v tých dobách o tejto filozofickej škole i o jej zakladateľovi, legendárnom Starom Majstrovi, dalo ešte zhromaždiť, jej archivári mali asi za úlohu pozháňať a archivovať. Nedá sa preto predpokladať, že by si bol všetky tie údaje, ktoré S‘ma Čchien v Lao c‘ovom životopise uvádza, on sám len tak z ničoho vymyslel, a že by ich nebol mal podložené nejakými serióznymi súdobými historickými prameňmi.

v tých časoch rozkladal štát Čchu (Chu). Aby sa tento južan dostal na čouský cisársky dvor v Luoi (Luoyi), na územie dnešného Luošanu a mohol sa tam stať cisárskym archivárom, musel teda pôvodne preputovať zo štátu Čchu skoro polovicou čouskej ríše skoro až na južný breh Žltej rieky, aby tak nakoniec prišiel do jej hlavného mesta. Už v mladosti mal teda možnosť pomerne dôverne spoznať čínsku krajinu. A ak sa potom na čouskom cisárskom dvore živil ako archivár,¹³ čo v tých časoch znamenalo, že aj naďalej musel veľmi často putovať po ríši a zaznamenávať všetko, čo sa len dalo, od najrôznejších dobových udalostí, cez kronikárske záznamy, piesne, legendy, obradné ódy až po najrôznejšie miestne zvyky i všeličo ďalšie, pretože práve to bolo v tých časoch predmetom záujmu vtedajších cisárskych archívov.

Jeden z takýchto zápisov sa podarilo S' ma Čchienovi ešte aj o štyristo rokov neskôr v chanských archívoch vypátrať a vo svojom spracovaní Lao c'ovho životopisu odcitovať: „Pôvodne boli Čchinovia s Čoumi zjednotení a až neskôr sa rozdelili. No po päťstoročnej odlúčenosti sa opäť spojili. Toto spojenie však trvalo iba sedemdesiat rokov a potom ich kráľ vystúpil z čouského zväzku a vyhlásil sa za samovládca (=pawang 霸王, bawang)¹⁴.“ Tým nám zároveň tento chanský historik poskytol aj veľmi dôležitý kamienok na zrekonštruovanie Lao c'ovej historickej osobnosti: ak bol totiž tento záznam naozaj zapísaný pôvodne Lao c'ovou rukou, tak teda tento Starý Majster, autor dnes známeho filozofického traktátu *Tao Te tingu*, naozaj žil v ríši Východných Čouov ešte pred obdobím Bojujúcich štátov, čiže pred 3. storočím pred n. l., a ako oficiálny cisársky archivár v rámci svojej pracovnej náplne mal povinnosť zachytávať a spracúvať aj historické udalosti najstarších dejín dynastie Čou, tak ako sa v jej začiatkoch i jej ďalších historických obdobiach skutočne odohrali. Nuž a tento údaj zapísal skutočne pravdivo, pretože v období vlády dynastie Šang (Shang), v čase, keď ešte čhinské (Qin) a čouské (Zhou) kmene žili na území Ordosu¹⁵ ako polonómadske kmene v bezprostrednej blízkosti šangskej ríše, žili tam podobným životom všetkých tamojších kočovníkov a boli tam teda príslušníkmi pravdepodobne jedného spoločného kmeňového zväzu. V susedstve bohatnejšej a kultúrnej sa rýchlo vyvíjajúcej šangskej ríše sa však Čouovia omnoho

13 Byť v tých časoch archivárom, znamenalo zapisovať to, čo si obyvateľstvo ríše dovtedy len ústne tradovalo, pretože okrem šamanov a takýchto cisárskych úradníkov-archivárov naozaj ešte nikto iný v ríši čínske ideografické písmo aktívne neovládal. Zapisovať však najrôznejšie druhy ústneho podania predreformnými čínskymi ideografickými znakmi tých dôb nebolo jednoduché, keďže to znamenalo, že zapisovateľ si musel pre každé počuté slovo pohotovo vybrať z množstva nezjednotených a lokálne dosť odlišných predreformných čínskych znakov ten najvhodnejší, alebo úplne nanovo vytvoriť pre každý vypočutý novotvar nejaký nový patrične vhodný ideogram. Nie všetci takíto zapisovatelia to vedeli zvládnuť bez problémov. Nuž ak si Lao c' v tých časoch vyslúžil prezývku Majster Ucho či posmrtné meno Tan, čiže „Ten čo mal bezhraničné uši“, asi bol neprekonateľným majstrom v tejto schopnosti, a teda pre všetko, čo začul, bol schopný okamžite vybrať primeraný znak a pomocou neho každé počuté slovo adekvátne zapísať a nič pritom neskomolieť. S' ma Čchien teda zaznamenaním práve toho údaju o jeho prezývke, dochoval o Lao c'ovi veľmi dôležitú historickú informáciu.

14 To znamená, že prestal uznávať čouského cisára za zvrchovaného vládcu svojej krajiny, a nielenže mu prestal odovzdávať povinné dane a naturálne dávky, ale prestal ho uznávať za najvyššiu mocenskú autoritu aj v spoločenskej oblasti a rituálny obrad predkom začal vykonávať vo svojej krajine, ako hlavný obradník, sám.

15 Ordos, územie v severozápadnej Číne vymedzené charakteristickým obdĺžnikovým ohybom Žltej rieky, ktorá ho tým zo západu, severu i východu nepreniknuteľne vymedzuje a ohraničuje.

skôr než Čchinovia rozhodli expandovať smerom do tejto, v očiach všetkých kočovníkov veľmi vyspelej oblasti a podmaniť si ju, čo sa im roku 1123 (?)¹⁶ pred n. l., (vďaka tomu, že rozpútali a ujali sa vedenia veľkého proti-šangského ľudového povstania proti poslednému šangskému veľmi skorumpovanému cisárovi Ti Sinovi (Di Xin)), naozaj podarilo. Ich bojovný kráľ Wu porazil vojská tohto šangského cisára a hneď nato Čouovia definitívne zvrhli dynastiu Šang a vzápätí sa sami intronizovali na jej cisársky piedestál. Následne, už ako sinifikovaní príslušníci jednej a tej istej čínskej kultúry vybudovali v údolí rieky Wej svoje prvé cisárske hlavné mesto Chao (Hao) novozaloženej čouskej ríše.

Naopak Čchinovia zostali v tom čase i naďalej žiť na území Ordosu, za hranicami tohto novozaloženého čouského impéria, ešte ako barbari, čím sa od Čouov vzájomne distancovali. No skoro presne o päťsto rokov neskôr, začiatkom 8. storočia pred n. l. vtrhli na územia čouskej ríše v údolí rieky Wej veľmi dravé nomádske kmene západných Žungov (Rong), vyplenili jej hlavné mesto Chao a zvrhli a do zajatia odviekli čouského cisára Joua (You). Dynastiu Čou tým však neporazili, pretože čouskému cisárskemu dvoru sa s novým následníkom trónu podarilo ustúpiť na východ až za ohyb Žltej rieky a v snahe, aby sa v budúcnosti vyhlí bezprostrednej hrozbe ďalších podobných nomádskych útokov, vybudovali si svoje nové hlavné mesto Luoi (Luoyi) omnoho hlbšie vo vnútrozemí, až na miestach dnešného Luojiangu. Z tejto situácie však najviac vyťažili už vtedy vojensky dobre zorganizovaní Čchinovia, ktorí v tom čase uzavreli s Čoumi mierovú zmluvu a pomohli im z povodia rieky Wej žungských vtelcov vyhnať. Následne však celé toto územie, uvoľnené teraz už aj Čoumi, ihneď obsadili, vyhlásiac sa za ďalší samostatný štát čouského impéria. Oslabení Čouovia, možno preto, aby si v očiach ostatných svojich lénnych kniežatstiev či vazalských štátov naštrbenú autoritu opäť obnovili, blahosklonne Čchinom toto svoje kedysi veľmi významné územie oficiálne prideliť, a tým sa „*po päťstoročnej odlúčenosti s nimi opäť spojili*“.

Čhinské kráľovstvo sa od tých čias stalo rovnocennou súčasťou čouského impéria a na území dnešného Si'anu (Xi'an), v blízkosti Žungami úplne zničeného starého čouského hlavného mesta Chao (Hao), si vybudovali svoje nové hlavné mesto Sienjang (Xianyang). Čousko-čhinské prímerie však naozaj trvalo len sedemdesiat rokov a už na začiatku 7. storočia pred n. l. sa kultúrne rýchlo sinifikovaní Čchinovia začali správať v čouskej ríši ako veľmi obávaní hegemóni, ktorí hranice svojho kráľovstva, v rámci čouskej ríše, na všetky strany nebezpečne rozširovali obsadzovaním ďalších a ďalších čouských lénnych kniežatstiev i podobne osamostatňujúcich sa ďalších na tom území už existujúcich štátov. Nakoniec sa už úplne premenili z niekdajších, len vo svojom kráľovstve panujúcich samovládcoch (= pawangov) na bezohľadne útočných agresorov, ktorí si roku 221 pred n. l. napokon vojensky úplne podmanili a zotročili celú vtedajšiu Čínu, intronizujúc v nej svojho korunného princa Jing Čenga (Ying Zheng) za Prvého Zvrchovaného Cisára Čchin Š'chuangtiho (Qin Shi huangdi) novej čínskej dynastie Čchin (Qin) (221 – 206 pred n. l.)

16 Niektoré historické pramene však túto historickú udalosť kladú do omnoho neskoršieho času, a to až do roku 1046 pred n. l.

Aj keď podľa vyššie uvedeného S'ma Čchienovho zápisu nie je úplne isté, či tento historický záznam,¹⁷ (o ktorom o 129 rokov po Konfuciovej smrti informoval čchinského vojvodu Siena už nejaký iný, omnoho mladší archivár, foneticky podobného mena)¹⁸ bol alebo nebol zaznamenaný rukou Lao c'a už koncom 6. storočia pred n. l., predsa to však i vďaka týmto zmienkam nemohol byť iba nejaký úplne vymyslený a nikdy neexistujúci stavec. Nuž ani jeho *Te Tao ting*, pretransformovaný neskôr v *Tao Te t'ing*, nemôže byť iba kohosi dodatočnou filozofickou kompiláciou až niekedy v 3. storočí pred n. l. (ako sa to niektorí sinológovia ešte stále snažia tvrdiť),¹⁹ pretože ako to dokumentuje aj vyššie uvedený kronikársky záznam, musel to byť naozaj intelektuálne vyzretý a na slovo vzatý staroveký archivár, ktorý v období ešte skutočne vládnucej Východnej dynastie Čou zaznamenal tieto historické fakty tak, ako jedine v tých časoch (čiže na prelome 6. a 5. storočia pred n. l.) sa ešte zaznamenať dali, netušiac, akou obrovskou pohromou sa o pár storočí štát Čchin pomocou jeho pawangov nielen pre čouskú ríšu, ale aj pre celú Čínu nakoniec stane. (A keby tento kronikársky zápis nebol býval historicky skutočne hodnoverný, taký zodpovedný historik, akým bol S'ma Čchien, by si ho asi nedovolil citovať!)

A práve preto, že bol S'ma Čchien veľmi zodpovedný historik, (čomu nasvedčuje aj fakt, že vo svojom spracovaní Lao c'ových životopisných údajov z historických zdrojov jemu v tej dobe ešte dostupných zaznamenal všetko tak, ako sa to od seriózneho historika vyžadovalo), zahrnul do svojho spracovania Lao c'ovho životopisu nielen všetky úplne hodnoverné, ale aj tie spochybňujúce údaje, napríklad aj o tom, či až ten Tan, žijúci o 129 rokov po Konfuciovej smrti, bol Lao c'om,²⁰ lebo „ako to niektorí tvrdia., Nie, vôbec nie je až také isté, že to bol on, a nevedno, aký usľachtilý človek sa ukrýval pod titulom: *Starý Majster (Lao c')!*“ No práve aj to asi neskôr spôsobilo zrod všetkých tých veľmi mnohých dodnes pretrvávajúcich pochybností. Hneď následne sa však S'ma Čchien usiluje identifikovať Lao c'ovho syna i ďalších Lao c'ových potomkov ako konkrétnych občanov a hodnostárov štátu Wej. Nuž i to by mohol byť teda dôkaz toho, že v Lao c'ovom prípade naozaj nejde o nijakú vymyslenú osobu nejakého v skutočnosti vôbec neexistujúceho čouskeho cisárskeho archivára. Tým viac, že sa s Lao c'om v Luoi

17 Tomuto záznamu dosiaľ v súvislosti s potvrdením Lao c'ovho života a jeho pôsobenia v cisárskych archívoch v Luoi, v čase ešte pred záverom obdobia Od Jari do Jesene, nikto z tých, ktorí spochybňujú Lao c'ovu existenciu a tým podstatne posúvajú skutočný vznik jeho filozofického diela najmenej o dve storočia, nevenoval pozornosť.

18 Z fonetického hľadiska má klasická čínština iba okolo 400 slovných jednotiek predstavujúcich celú jej mnohotisícovú slovnú zásobu, a z toho dôvodu je v čínštine obrovské množstvo rovnako znejúcich homoným. Nie je preto vôbec udivujúce, ak sa v nej objavia mnohé rôzne mená foneticky úplne totožné.

19 Pozri napríklad Anne CHENG, v českom preklade jej *Dejín čínskeho myslenia*, Praha : DharmGaia, 2006, s. 173.

20 Už aj preto, že sa jeho stretnutie s čchinským vojvodcom udialo až o 129 rokov po Konfuciovej smrti, tak to rozhodne nemohol byť ten Lao c', ktorý bol autorom náuky o Ceste Tao, pretože to by sa o jeho náuke nebol mohol nič dozvedieť ani Konfucius. No ten neskorší čouský archivár Tan, ktorého cituje S'ma Čchien, mohol čchinskému vojvodcovi zreferovať záznam, zapísaný do čouskej historickej kroniky práve tým skutočným Lao c'om, tak ako ho do nej on v 6. storočí pred n. l. zapísal. Avšak zhodou fonetickej podobnosti Lao c'ovej prezývky s menom tohto neskoršieho čouskeho archivára Tana k celej tej nešťastnej zámene a tým i k spochybneniu historickej existencie skutočného Starého Majstra pravdepodobne práve preto nakoniec tak fatálne a pre autora *Tao Te t'ingu* tak hrozne spochybňujúco došlo.

(čiže v Luojangu) stretol vo svojej historickej dobe už aj Konfucius, čo S' ma Čchien nakoniec bez akýchkoľvek pochybností potvrdzuje. Zároveň však dôkazy o ďalšom Lao c'ovom osude S' ma Čchien zrekonštruoval aj iným dôležitým smerom, a to tým, že napísal: „*Lao c', aj keď dal svetu náuku o Ceste Tao a Jej Te, sám zostal v ústraní a nikdy netúžil po nijakej sláve. Poctivo zotrval v službách čouského dvora, ako dlho sa to len dalo, no keď ho už úplne rozčaroval nenapraviteľný čouský úpadok, zanechal úrad a vydal sa na cestu na západ.*“

Keďže však už od roku 771 pred n. l. až do pádu dynastie Čou roku 256 pred n. l. sídlil čouský cisársky dvor a s ním i čouské cisárske archívy približne v miestach dnešného Luojangu, ak sa teda ten skutočne živý človek Lao c' (a nielen nejaká vymyslená legenda) po rozčarovaní z mravného úpadku, ktorý na čouskom cisárskom dvore v tom čase už vládol, vydal na byvolovi na cestu na západ, jeho cesta z Luojangu musela viesť najprv cez územie vtedajšieho mocného a v rámci čouského impéria už osamostatňujúceho sa štátu Ťin (Jin) k sútoku Žltej rieky s riekou Wej, a potom údolím rieky Wej, a teda aj cez alebo popri tamojšom, vtedy už čchinskom hlavnom meste Sienjangu, na hranice vtedajšej kultúrnej Číny, ktoré sa v tom čase končili na úpätí hôr na konci wejskej nížiny. Nuž a v juhozápadnom cípe týchto prirodzených hraníc wejskej nížiny sa ešte aj dnes nachádza taoistický kláštor Loukuantchaj (Louguantai 樓觀台), existujúci v tesnej blízkosti ešte aj dodnes tam existujúceho taoistického centra,²¹ ktoré, žiaľ, „červení gardisti“ počas maoistickej „kultúrnej revolúcie“ v rokoch 1966 – 1976 vypálili a zrovnali so zemou.

Tento kláštor a toto centrum, bolo odpradáva (široko-ďaleko v týchto končinách iba jediné) opradené dávnou legendou, že práve tu je to miesto, kde sa Lao c' „*pri prechode cez hraničnú pevnosť, na naliehanie jej pohraničného veliteľa Jin Siho 尹喜 (Yin Xi) nechal prehovoriť*“, aby napísal svoj slávny traktát o (energii) Te Cesty Tao, o ktorom potom v rozhovore s týmto vojenským veliteľom „*v povznesenej nálade vyhlásil: „Dobre teda, ale uchovaj ho v tajnosti, keď si ma už prinútil napísať toto moje dielo! A tak tam kdesi, cestou na západ, vznikol text Lao c'ovej knihy o Ceste Tao a Jej Te, dlhý vyše päťtisíc znakov a skladajúcej sa z dvoch častí,*“ ako pokračuje v dokumentovaní Lao c'ovho života historik S' ma Čchien.

Skutočne, práve a jedine len v Loukuantchaj odpradáva znovu a znovu uchováva a obnovujú stélu s textom *Tao Te tingu!* Pôvodne sa text Lao c'ovho *Te Tao tingu* (v období dynastie Chan pretransformovaný na *Tao Te ting*), vďaka veliteľovi tej pohraničnej pevnosti Jin Simu i ďalším tamojším neskorším uchovávateľom tohto textu, naozaj podarilo udržať v oficiálnej skrytosti dokonca až tak dlho, že to nakoniec skoro ohrozilo nielen hodnovernosť jeho vzniku, ale vytvorilo to aj pochybnosti o skutočnom Lao c'ovom autorstve tejto knihy, pretože vďaka tomu začal byť *Te Tao ting* či *Tao Te*

21 Toto centrum bolo práve v súčasnosti, vďaka Celočínskej taoistickej asociácii i veľkej finančnej podpory zo strany čínskej vlády, znovu obnovené a prebudované na veľkolepý Lao c'ov pamätník a s tým spojené posvätné taoistické pútnické miesto. Jeho slávnostné otvorenie (v celej Číne široko medializované) sa v Loukuantchaj uskutočnilo dňa 24. 4. 2007 honosným taoistickým obetným ceremoniálom pred novopostaveným Lao c'ovým oltárom, v prítomnosti najvyšších čínskych taoistických i vládnych predstaviteľov, no zároveň i v prítomnosti mnohých zahraničných taoistov, novinárov a vedcov, v rámci ktorých som sa na tento ceremoniál dostala aj ja, a to vďaka mojej účasti na Svetovom Fóre o *Tao Te tingu* (International Forum on the *Dao De jing*) usporiadanom v tom čase v Si'ane (Xi'an) – M. Č.

t'ing všeobecne v Číne známy až v druhej polovici 3. storočia pred n. l., a teda až keď ho niekto, kto si z neho urobil v Loukuantchaj pravdepodobne svoj opis, konečne rozšíril a spropagoval medzi tamojšími čínskymi vzdelancami už aj v iných kultúrnych centrách vtedajšej čouskej ríše. Tým sa tento text konečne dostal do pozornosti už aj učencov v slávnej akadémii Ťisia (Jixia), existujúcej v 3. stor. pred n. l. úplne na opačnej strane vtedajšej Číny, v jej severovýchodnom štáte Čchi (Qi).

Aj podľa dávnych čínskych legiend je práve vrch Čungšan (Zhongshan), na ktorom sa kláštor Loukuantchaj nachádza, najstarším rodiskom taoizmu. A ako tvrdí síce dnes už veľmi zidealizovaná legenda, ktorou je vrch opradený „v období dynastie Čou tam bola pohraničná pevnosť, ktorej veliteľ, istý Jin Si 尹喜 (Yin Xi), z jej veže s obľubou pozoroval oblohu a hviezdy. Jedného rána s údivom vraj spozoroval na oblohe purpurový oblak, približujúci sa od východu, a hneď ho napadlo, že do tohto priesmyku prichádza asi nejaký šeng žen (sheng ren 聖人), čiže Dokonalý Človek. Vybhol mu v ústrety, nuž a naozaj uzrel starca v pestrofarebných šatách, sediaceho na byvolovi, smerujúceho k nemu. Jin Si ho úctivo privítal a pozval do pevnosti. Vysvitlo, že je to široko-d'aleko známy Starý Majster (Lao c'), ktorého povest' vynikajúceho Mudrca sa šírila v tom čase už po celej ríši.²² Poprosil ho preto, aby svoje myšlienky, pred odchodom na západ, zapísal a zvečnil ich tým pre všetkých ďalších záujemcov o túto jeho náuku. A tak teda Lao c' v nasledujúcich dňoch (či týždňoch) vyryl tie svoje myšlienky do podoby traktátu, kanonizovaného neskôr pod názvom *Tao Te t'ing*, s dĺžkou (približne) 5.000 znakov do kameného bloku na južnej strane pevnosti, aby sa tým tento jeho text zachoval aj pre všetky ďalšie generácie vzdelancov ako dokument o jeho originálnych filozofických názoroch [dnes je hlavný zdroj tejto legendy na Západe známy tiež aj ako *Expounding Scripture* – M. Č.].²³ Nuž a keď tam neskôr, po odchode Starého Majstra na západ, začalo čoraz viac záujemcov prichádzať čítať a naspamäť sa učiť Lao c'om tam vyrytý text, Jin Si a postupne i ďalší stúpeni tejto Lao c'ovej náuky vybudovali v Loukuantchaj ďalšie a ďalšie budovy na ich ubytovanie, vďaka čomu tam nakoniec vzniklo trvalé taoistické centrum uchovávateľov, opisovateľov a vykladačov tohto dôležitého filozofického textu. To tam potom nepretržite existovalo v rámci tohto svojho poslania skoro až dodnes, až kým ho v 60. rokoch 20. storočia nevyválili a nezrovnali so zemou protitaoisticky sfanatizované Maove „červené gardy“. Znovuobnovenie tohto Lao c'ovho pamätníka sa stalo realitou opäť až dnes, po jeho novom zásadnom zrekonštruovaní a prebudovaní nielen na turistické, ale aj na významné taoistické pútnické miesto.

Pôvodný, pred skoro 2600 rokmi Lao c'om tam do skaly vyrytý text neskôr, samozrejme, pôsobením prírodných podmienok zvetral a do dnešných dní sa teda už nezachoval. No ešte aj dnes každý, kto do Loukuantchaj príde, nájde v tamojšom taoistickom

22 Aj to teda potvrdzuje domnienku, že Lao c' už pred napísaním *Tao Te t'ingu* (či *Te Tao t'ingu*), musel byť vo vtedajšej kultúrnej Číne známy ako autor nejakých iných predchádzajúcich filozofických diel či niekym zaznamenaných jeho filozofických prednášok a rozhovorov.

23 YIN, Zhihua. *Chinese Tourism: Taoism*. Peking : Foreign Language Press, 2005, s. 116 a WANG, Zhong-xin (ed.). *Louguantai Daojiao beishi*. Xi'an : Sanqin chubanshi, 1995, s. 27-28.

kláštore medzi rôznymi ďalšími taoistickými kamennými stélami dve stély, žiaľ, už s neskôrším, oficiálne kodifikovaným prepisom textu jeho traktátu.²⁴

Podľa S' ma Čchienovho spracovania Lao c'ovho životopisu Starý Majster potom odtiaľ „odišiel a jeho súčasníci sa už nikdy viac nedozvedeli o jeho konci“. V tom však S' ma Čchien nemal pravdu, pretože približne o 200 rokov po tomto údajnom Lao c'ovom odchode na západ, ďalší taoistický filozof Čuang c' (približne 399 – 295 pred n. l.) v 3. kapitole svojich autentických *Vnútorých kapitol knihy Čuang c'* veľmi vierohodne opísal okamih Lao c'ovej smrti i bezprostredné trúchlenie Lao c'ových stúpcov a obdivovateľov v čase Majstrovho pohrebu. Neopisuje to však (čo je tiež veľmi dôležitý argument!) ako svoj osobný zážitok, ale ako tradovaný zážitok akýchsi jemu neznámych Lao c'ových učeníkov a stúpcov, konkrétne v súvislosti so správaním sa istého (dnes už neidentifikovateľného) Lao c'ovho priateľa Š'a, hodnostára zo štátu Čchin. Majster Čuang c' to zaznamenal takto: „*Keď Lao Tan zomrel, (pán) Š' z Čchin, príduc na smútočné obrady, vykonal trojitý smútočný rozlúčkový obrad a vyšiel von. Majstrovi učeníci sa rozhorčene ozvali: 'Či ste vari neboli Učiteľovým priateľom?' Ten na to odpovedal: 'Áno, bol.' 'Tak ako je možné, že za ním len takto smúťte?!' (Pán) Š' z Čchin odpovedal: 'Dobre teda, tak vám to poviem! Pôvodne som si myslel, že som medzi jeho priateľmi, no teraz už o tom nie som úplne presvedčený. Prišiel som sem, aby som mu vzdal posmrtnú úctu, ale vošiel som medzi akýchsi roznariekanych starcov, ktorí sa správajú, ako keby oplakávali svojho syna, vošiel som medzi akúsi roznariekanú mlad', ktorá akoby oplakávala svoju matku. Vy všetci ste sa tu zrejme zhromaždili len ako ľudia, ktorí si považujú za povinnosť rapotať tam, kde vôbec nie je dôvod rapotať a plakať tam, kde vôbec nie je dôvod plakať. To, čo robíte, je prejavom pocitu rozhorčenia voči Nebesiam a pozabudnutím na to, čo je ľudské životné určenie! V dávnych dobách by takéto vaše počínanie nazvali zločinom proti Nebesiam, zasluhujúcim si potrestanie. Majster predsa prišiel na tento svet vtedy, keď nadišiel jeho čas, a takisto odišiel z tohto sveta v súlade so skončením svojho životného určenia. Zmierte sa s tým a správajte sa podľa toho! Naozaj tu teraz nie je na mieste ani žiaľ, ani radosť! V minulosti by boli povedali, že sa jednoducho „oslobodil z pút životnej moci.““²⁵*

Filozof Čuang c' tu dokonca identifikuje Starého Majstra čiže Lao c'a až natoľko, že uvádza aj jeho posmrtné meno Tan, teda to isté meno, ktoré o dve storočia neskôr potvrdil aj S' ma Čchien ako naozajstné Lao c'ovo posmrtné meno, čiže meno toho čouského cisárskeho archívára pochádzajúceho z rodu Li, v okrese Kchu, v štáte Čchu, ktorý podľa jeho historických prepočtov pôsobil na čouskom cisárskom dvore v tejto svojej funkcii približne o 160 až 200 rokov po nástupe prvého východočouského cisára Pchinga, za-

24 Avšak verzia textu *Tao Te jingu*, ktorá v kláštore Loukuantchaj na kamenných stélach existuje dnes, je už veľmi podobnou verziou tej, ktorú v 2. storočí n. l. oficiálne kodifikoval a okomentoval neotaoistický filozof Wang Pi, a tak teda v súčasnosti, po archeologických objavoch omnoho starších kuotienských a mawangtuejských verzií Lao c'ovho filozofického diela sa dá ťažko predpokladať, že na týchto dnes v Loukuantchaj dochovaných stélach je ešte stále opis originálu, čiže tej Lao c'om v Loukuantchaj pôvodne vyrytej verzie tohto textu. Pozri fotografie oboch stél v publikácii WANG, Zhongxin (ed.). *Louguantai Daojiao beishi*. Xi'an : Sanqin chuban shi, 1995, s. 27-28.

25 Pozri čínsky originál knihy *Čuang c' (Zhuangzi)* v tchajwanskom vydaní encyklopédie čínskych originálov *Ssu-pu pei-yao* v odd. Tzu pu, č. 9 213, 2. zv, 3. kap. s. 3, Taipei : Chung-hua shu chü, reprint ed. 1965.

kladateľa tzv. Východnej dynastie Čou. To znamená, že Lao c' (podľa S'ma Čchienovho prepočtu) mohol žiť a pôsobiť už ako verejne známy človek približne v rokoch 570 až 500 pred n. l. A keďže presne vieme, kedy sa narodil Konfucius (551 pred n. l.), obdobie konca druhej polovice 6. storočia pred n. l. by teda relatívne malo zodpovedať tej historickej dobe, keď sa nadšený učiteľ obradov Kchung Fu c' (Konfucius), vďaka svojim luským kniežacím mecenášom, vybral so svojimi učeníkmi do hlavného mesta vtedajšej čouskej ríše a stretol sa tam s Lao c'om. Zároveň, keďže ani Čuang c' vo svojom diele neopisuje Lao c'ovu smrť ako udalosť zo svojej súčasnosti, ale ako niečo, čo sa stalo už v minulosti, je to ďalší presvedčivý argument, prečo Lao c' a vznik jeho diela nemožno klásť až do 3. storočia pred n. l. Nuž aj vďaka tejto skutočnosti máme teda reálny dôvod predpokladať dobu jeho života i vzniku jeho diela približne o vyše dvesto rokov skôr, než ho niektorí dnešní sinológovia s obľubou vymedzujú, a teda skutočne už do druhej polovice 6. storočia pred n. l.²⁶

Prečo však S'ma Čchien, ktorý v *Historikových zápiskoch* (*Š'ťi*) spracoval aj Čuang c'ov životopis, a teda musel veľmi dobre poznať Čuangc'ovo filozofické dielo, tento fragment Čuangc'ovho opisu Laoc'ovej smrti nijako podrobnejšie nekomentuje?!²⁷ Podľa S'ma Čchienovej datácie, vymedzujúcej Čuang c'ovu existenciu obdobím panovania kráľa Chueja z Liang a Süana z Čchi, ten filozof žil približne v rokoch 370 – 301 pred n. l., a teda mohol zomrieť približne 200 rokov po Lao c'ovej smrti.

Odvtedy neuplynula až taká dlhá doba, aby si obdivovatelia Lao c'ových myšlienok a stúpenci jeho učenia udalosti z jeho života, i podrobnosti jeho smrti, už nepamätali, nepripomínali a ani ústne netradovali, (o to viac, že Lao c' už počas svojho života mal povest' Veľkého Majstra a bol obdivovaný ako naozajstný Človek (Šeng žen).

Nuž a filozof Čuang c', ktorý bol rodákom zo štátu Sung, čiže z lénneho štátu potomkov dynastie Šang, vyrastal predsa vo veľmi vyspelom kultúrnom prostredí, kde sa vzťah ku kultúrnym i myšlienkovým hodnotám minulosti vo všetkých týchto potomkoch veľmi udržiaval! Je však čudné, ako by sa bol filozof Čuang c' k tej informácii o epizóde z bezprostredného okamihu Lao c'ovej smrti dostal, ak podľa S'ma Čchien Starý Majster (Lao c') odišiel z hraničnej vojenskej pevnosti v Loukuantchaj na západ a „jeho súčasníci sa už nikdy viac nedozvedeli o jeho konci“?!²⁸ Žiaľ, to sa už ani z Čuang c'ovho diela ani z iných dobových prameňov nedozvieme. Ale že Lao c' z Loukuantchaj na západ (či na juhozápad) naozaj odišiel, máme potvrdené aj z ďalšieho prameňa, a to

26 V tomto prípade, keby bol autorom *Tao Te tingu* až ten čouský archivár Tan, ktorý sa o 129 rokov po Konfuciovej smrti stretol s čhinským vojvodcom Sienom, a teda keby až on bol tým Čuang c'om opísaným umierajúcim Lao c'om, tak by sa to bolo muselo stať v Čuang c'ovej súčasnosti, čo by bol Čuang c' okomentoval a opísal pravdepodobne úplne inak.

27 Je síce pravda, že sa S'ma Čchien v Čuang c'ovom životopise, ako si to nedávno všimol Oldřich Král, nezmiňuje o Čuang c'ových *Vnitřních kapitolách*: „Je divné, že by právě ty *Sima Qian* nikdy neviděl. Mohlo by to ovšem znamenat i to, že historik *Sima Qian* nebyl autentickým *Zhuangovým* čtenářem, nebo nebyl jeho čtenářem zaujatým a pozorným...“ (KRÁL, Oldřich. *Mistr Zhuang – Sebrané spisy*. Praha : Maxima, 2006, s. 17-18).

28 Pozri S'MA, Čchien. *Historikove zápisky* (*Š'ťi*), úryvok z jeho 63. kapitoly vo vyššie citovanom slovenskom preklade autorky tejto monografie. (1-3. dvojstrana, preložené z originálu vydaného v rámci tchajwanskej encyklopédie čínskych originálov *Ssu-pu pei-yao* 四部備要. Taipei : Chung-hua shu chü, reprint ed. 1965).

z už citovaného taoistického kánonu *Si šeng t'ing* 西昇經 (Xisheng jing), čiže z *Kánonu o výstupe do Západ(ných hôr)* – v angličtine má toto dielo viacero rozdielnych názvov, okrem iných aj *Expanding scripture*, ktorý je síce písomným záznamom len akýchsi anonymných autorov²⁹ (z chanského alebo post-chanského obdobia) o Lao c'ovom pobyte v Loukuantchaj, ale tí ho, ako sa zdá, napísali na základe určitých v tom čase taoistami ešte tradovaných historických prameňov z omnoho dávnejšej doby. Aj keď v ňom nie sú zaznamenané nijaké Lao c'ove doslovné filozofické názory, je to predsa len určitý prameň informácií o Lao c'ovom pobyte v Loukuantchaj.

* * *

Tento spis má zároveň zjavnú ideologickú snahu dokázať, že buddhizmus,³⁰ ktorý práve v ich časoch začal prenikať z Indie cez strednú Áziu do Číny a z náboženského hľadiska sa stával nebezpečnou konkurenciou taoizmu, má svoje korene aj v názoroch tohto dávneho taoistického Starého Majstra. Text *Si šeng t'ing* 西昇經 sa začína totiž slovami: „*Starý Majster sa rozhodol odísť do Západných hôr a odtiaľ sa dostal, sprístupňujúc Cestu Tao až do Indie, označovaný tam ako Dávny Učiteľ [Guru], ktorý dokonale ovláda umenie wu wei 無為 Cesty Tao, tej, čo je bez konca a bez začiatku večným bytím nekonečného prepletenca Jej životných nitiek. Nuž, a tak teda na tejto výprave počas zastávky v pohraničnej pevnosti, jej veliteľ Jin Si, obdivujúc Lao c'ovu vnútornú silu, s nadšením ho pozval, aby sa stal jeho hosťom a aby mu porozprával o Ceste Tao a Jej Te.*“³¹

Je, samozrejme, absolútne nesprávne veriť v legendu ešte pred nedávnym v Číne obľúbenú, no oficiálne už čínskymi vedeckými autoritami vyvrátenú, že by sa bol Lao c' na tejto svojej ceste skutočne dostal až do Indie a stretol sa tam so Siddhárthom Gautamom,³²

29 No rovnako mohol v tých dobách vzniknúť naopak aj ako „propagačný“ text napísaný nejakými anonymnými buddhistami, ktorí pôvodne, aby sa v Číne presadili, vyhlasovali sa alebo nechali sa považovať za odnož rovnakého vierovyznania, akým bol taoizmus.

30 Nevedno, či na popud súdobých taoistov, alebo naopak na popud na čínsku náboženskú scénu novo prichádzajúcich buddhistov.

31 Z čínskeho originálu 西昇經, uverejneného v knihe KOHN, Livia. *Taoist Mystical Philosophy: The Scripture of Western Ascension*. N. Y. : State University of N.Y. Press, 1991, s. 323-338, (preklad M. Č.).

32 Siddhárta Gautama, čiže Buddha, bol len o desať rokov starší ako Konfucius. Žil v rokoch 566 – 486 pred n. l., a teda mohol byť aj mladším rovesníkom Lao c' a. Himalájsky masív však v tých časoch tvoril medzi Čínou a Indiou nielen geograficky ale aj vedomostne úplne neprekonateľnú hradbu. Až do 1. storočia pred n. l., keď cisár Wuti poslal vojenskú expedíciu do Strednej Ázie, Čína žila v predstave, že nijaký iný civilizovaný svet mimo čínskej Ríše Stredy nikde inde nejestvuje a za Himalájskym masívom (kráľovstvom údajnej mýtickej Kráľovnej Matky Západu, hrôzostrašnej čarodějnice, ku ktorej sa vďaka divným zverom, jej strážcom, okrem nebeského princa I nikto iný nedostal), predpokladali už len oceán nekonečných vôd. Prvé správy o Indii a o buddhizme sa do Číny dostali až v 2. storočí n. l. a to vďaka tomu, že sa indické obchodné loďstvo a spolu s nimi i prví buddhistickí mnisi (napr. i Bódhidharma) dostali do Číny plavbou cez Indický oceán do južnej Číny. Cesta do Číny z Indie a späť nielen v tom čase, ale ešte ani dlho potom cez Himalájsky masív a Tibet nevedľa a ani suchozemské obchodné cesty tadiaľ do Číny neprechádzali. Tie viedli okľukou cez Perziu a smerom hore do Sinf'iangy, kde sa potom napájali na Hodvábnu cestu. Nuž dostať sa do Indie z Loukuantchaj priamo, a teda juhozápadne cez juhovýchodný himalájsky masív bolo a dodnes je naozaj dosť ťažko uskutočiteľné.

čiže samotným Buddhom, ba dokonca že by sa bol stal jeho učiteľom,³³ aj keď z časového hľadiska by to nebolo bývalo až také neprijateľné! Veď práve v tom istom čase sa Siddhártha Gautama pod stromom v Bódhgaji oddával svojim meditáciám, ktoré ho nakoniec priviedli k Prebudeniu a k vyhláseniu sa za Buddha. Zo zemepisného hľadiska, a teda z hľadiska možnosti prechodu Starého Majstra cez východnú časť himalájskeho masívu v tom čase až do Indie, je to však skutočne úplne absurdné! V tom čase totiž spojenie Číny s Indiou teoreticky bolo možné iba okľukou cez Strednú Áziu a teda poza bezprostredný himalájsky horský masív, alebo plavbou cez Indický oceán do južnej Číny. Ak platí Čuang c'ovo tvrdenie³⁴ (a zároveň aj najnovšie tvrdenie významnej modernej svetovej autority v tomto výskume, čínsko-americkej buddhologičky Ye Man³⁵), že Lao c' dožil svoj život a zomrel v kruhu svojich učeníkov veľmi za ním trúchliacich niekde v juhozápadnej časti vtedajšieho štátu Čchin, cestu do Indie teda z historického hľadiska naozaj nikdy nepodstúpil.

A ak sa pozrieme na detailnú mapu bezprostredného okolia kláštora Loukuantchaj, a teda na juhozápadný okraj nížiny v povodí rieky Wej (napríklad na nižšie publikovanom satelitnom zábere v dvoch farebných rozlíšeníach – pozri mapu č. 3 a č. 4), Lao c' po odchode z loukuantchajskej pevnosti mal reálne iba dve možnosti: alebo sa vydať cez priesmyk tamojšieho pohoria Šoujang šan (Shouyang shan), ktorého najvyšší vrch meria 2 720 m, na juh a dostať sa tým do spleti ďalšieho ešte vyššieho pohoria Čchin ling (Qin ling), z ktorého by bol mal šancu vymotať sa len prechodom cez dva ďalšie priesmyky a dostať sa tak nakoniec až do povodia rieky Chan v dolnej časti jej chančungskej kotliny; alebo sa vydať z Loukuantchaj na západ a poza Tchajpaj šan (Taibai shan) vysoký 3 767 metrov dostať sa cez západnú časť Čchin lingu opäť zase len do tej chančungskej

33 Najnovšie toto tvrdenie čínska veda dementovala ústami významnej súčasnej čínsko-americkej buddhologičky Jie Man 葉曼 (Ye Man), ktorá možnosť príchodu Lao c'a do Indie a jeho stretnutia sa tam so Siddhárthom Gautamom, čiže Buddhom, vyvrátila vo svojej prednáške na celosvetovom taoistickom Fóre o *Tao Te t'ingu*, usporiadanom v dňoch 22. – 24. 4. 2007 v Si'ane (Xi'an), presvedčivo argumentujúc, že Lao c' po svojom odchode z Loukuantchaj zostal žiť v čínskom starovekom štáte Čchin a nikam ďalej z Číny neodišiel, (tobôž nie do Indie!). Podľa tejto jej argumentácie Lao c' po odchode z čouskej ríše ďalších 26 rokov až do svojej smrti žil a pôsobil v susednom polonómádskom štáte Čchin, v okruhu tamojších svojich novozískaných učeníkov. Práve vďaka tejto skutočnosti mohol jeho smrť opísať vo svojom diele filozof Čuang c' – pozri *Knihu Čuang c'*, v českom preklade O. Krála: *Mistr Zhuang – Sebrané spisy*, 3. kap., na s. 89, Praha: Maxima, 2006. Prednášku na túto tému profesorky Jie Man (Ye Man) pod názvom *Tao Te t'ing č' wo tien (Moje stretnutie s Tao Te t'ingom)* pozri v 1. diele zborníka z celosvetového taoistického Fóra o *Tao Te t'ingu* 和諧世界以道相通, *Hexie shijie yi dao xiangtong*, Peking: Zongt'iao wenhua chubanshi 宗教文化出版社 噸年, 2007, s. 430-435.

34 „Lao Dan zemfel. Qin Shi [tzn. čchinský vzdelaec Š' – M. Č.] prišiel, aby nad ním truchlil. Sotva však trikrát provolal jeho jméno, vyšel ven. Jeden z žáků řekl: ‚Vy jste nebyl přítelem našeho učitele?‘ ‚Ale ano.‘ ‚V tom případě jak můžete truchlit takhle, jak je to možné?‘ ‚Ano. Nejdříve jsem měl za to, že jsou tu jeho lidé, teď už si to nemyslím. Vešel jsem, abych jsem, abych truchlil, ale narazil jsem tu na nějaké starce, kteří nařikají, jako kdyby oplakávali své syny, vedle nich postávají mladíci, nařikající jako by oplakávali vlastní matku. Zřejmě se tu všichni sešli jenom proto, že se vždycky najdou lidé, kteří mluví, když není co říkat, a pláčí, kdy není nad čím plakat. Stavějí se zády k nebi a přehánejí své city. Ve starověku něco takového nazývali prohrěškem proti nebi. Stalo se a Mistr přišel, když byl jeho čas; stalo se a on odešel, když mu bylo odejít. Kdo je smířen s časem, kdo spočívá v řádu života, tam ani smutek ani radost nemají místo...“ (verzia, akou Čuang c'ov text preložil Oldřich KRÁL, ref. 28, s. 89).

35 Pozri YE, Man. *Dao De jing zhi wo dian (Moje zoznámenie sa s Tao Te t'ingom)*. In *Hexie shijie yi Dao xiangtong*. Vol. 1, pp. 430-435. Peking: Zongjiao wenhua chubanshi, 2007.

kotliny, ale v jej omnoho severozápadnejšej časti, a teda približne až v blízkosti dnešného mesta Chančung (Hanzhong). No aj v tom prípade stále len zostal na území vtedy už hegemonisticky sa rozpínajúceho štátu Čchin, ktorý však v tom čase bol už legálnou súčasťou čouského cisárskeho impéria. Nikam ďalej za hranice tejto vtedajšej historickej Číny sa teda prakticky dostať nemohol. Tým viac, že týmto smerom cesty do Indie ani neskôr nikdy oficiálne nevedli a ani dodnes nevedú!

Mapa č. 3:

(Dnešný satelitný pohľad na pohoria, ktorými Lao c' počas svojej cesty na západ pravdepodobne prechádzal.)

Keby bol chcel predsa len pokračovať týmto smerom ďalej, musel by za chančung-šanskou kotlinou zdolať ešte ďalšie vysoké pohorie Micchang (Micang), približne také isté, alebo ešte vyššie ako naše Vysoké Tatry, ale dostal by sa cezeň jedine do S'čchuanu, kde v tých časoch existovalo už kultúrne veľmi vyspelé kráľovstvo Šu. Keby sa teda bol dostal pri svojom „putovaní na západ“ až tam, správy o jeho tamojšom pôsobení alebo ďalšom životnom pobyte by sa boli v S'čchuane (vtedajšom kráľovstve Šu) pravdepodobne zachovali, tak ako sa o tri storočia neskôr zachovali správy o s'čchuanskom pobyte-vyhnanstve biologického otca cisára Čchin Š'chuangtiho, obchodníka Lü Pu-weja. Takže až do S'čchuanu sa Lao c' na svojom „úteku z čouského cisárskeho dvora na západ“ určite asi nedostal.

Približne o tisíc rokov neskôr, počas Anlušanovho povstania, utekal so svojou rodinou touto trasou z Čchang'anu (čiže terajšieho Si'anu), a teda približne z podobnej geografickej destinácie rovnakým smerom na juhozápad pred tibetskými a ujuorskými hordami básnik Tu Fu. Ten sa síce touto trasou dostal až do S'čuanu, ale za cenu obrovského utrpenia i smrti niekoľkých svojich detí i ďalších svojich spolupútnikov, o čom napísal napríklad aj takéto zúfale verše: „*Staručký, svetu neznámy, tri roky lačný, štvorám sa z údolí pustých na vrchy holé (...) noc čo noc sedím v pustine, bojac sa rána.*“³⁶

Mapa č. 4: (Ako na satelitnom zábere vidieť, dnes je tam už vybudovaná diaľnica.)

Lao c', ako čouský cisársky archivár, bol síce už od mladosti zvyknutý putovať po ríši, majúc za úlohu zbierať a zapisovať najrôznejšie historické udalosti, rovnako ako aj ľudovú slovesnosť, poéziu i šamanské a dvorské obradné ódy či iné významné historické a literárne materiály, ale toto putovanie bolo iného druhu než nejaký útek „na západ“. Smerovalo vždy k ľuďom a nie ako tentoraz od ľudí. Nuž a putovanie k ľuďom sa uskutočňuje vždy obvyklými, nimi vychodenými cestami k ich obydliam, do ich dedín a osád, a nie do neobývaných a neschodných hôr alebo do ťažko dostupných vysokohorských priesmykov, kde sa ľudská história ani ľudová slovesnosť obvykle netvorí. Takže s takýmto druhom vysokohorského putovania nemohol mať Lao c' predtým nijakú príliš veľkú skúsenosť. A ak filozof Čuang c' opisuje okamih jeho smrti zjavne na území Číny, v kruhu jeho trúchliacich čínskych učeníkov, medzi ktorými ako jeho veľmi dobrý priateľ vystupuje aj istý čchinský vzdelanec Š', čiže človek, ktorý sa s ním očividne stýkal a priatelil vo vtedajšom štáte Čchin, je priveľmi pravdepodobné, že sa teda na svojom

36 TU, Fu. *Stokvetá rieka* (preklad Karol Strmeň). Bratislava : Petrus, 1998, s. 117-118.

úteku z čouskej ríše Lao c' asi príliš ďaleko nedostal, a teda alebo hneď za šoujangským pohorím doputoval prvým najbližším údolím späť do povodia rieky Wej, čiže späť do centra štátu Čchin, alebo v krajnom prípade prešiel ešte ďalšími hrebeňmi spomenutého pohoria Čchinling a dostal sa až do kotliny rieky Chan, ale aj to ešte stále len na územie vtedajšieho štátu Čchin. Inú možnosť na svojom putovaní týmto smerom reálne nemal.

To by znamenalo, že Lao c' po svojom úteku z čouského cisárskeho dvora v Luoi (na území dnešného Luojangu) dožil svoj život v tom čase už v značne sinifikovanom a kultúrne vyspelom štáte Čchin, v kruhu tamojších svojich nových učeníkov, a to alebo v nejakom južnejšom okolí tamojších prítokov do wejského povodia alebo v kotline rieky Chan, v tomto v tom čase už vojensky mocnom a rozpinajúcom sa novom čínskom štáte. V jeho vtedajšom hlavnom meste Sienjangu (v blízkosti dnešného Si'anu) to však zrejme nebolo, keďže (ako to opisuje Čuang c') ten čchinský vzdelanec Š' prišiel vykonať posmrtné obrady Starému Majstrovi až dodatočne, a teda musel tam odniekiaľ pricestovať, nuž najpravdepodobnejšie asi z čchinského hlavného mesta Sienjangu. To však zároveň znamená, že predsa len Lao c' na staré kolená nežil až tak ďaleko od centrálnych oblastí štátu Čchin, a teda najďalej asi najskôr na mieste, akým bola napríklad kotlina rieky Chan, pretože tam ten čchinský vzdelanec Š' mohol ešte v potrebnom čase dôjsť. A aj keď mesto Chančung (Hanzhong), a teda ďalšie väčšie kultúrne centrum tohto kraja v tých časoch ešte neexistovalo, určite to už bol ľudmi obývaný kraj, čiže nejaké ľudské osídlenie tam už bolo. No keďže podľa Čuang c' a Lao c' zomrel v kruhu svojich učeníkov na území Číny, nemohol sa preto na svojom úteku dostať nikam za jej skutočné hranice, čiže v tomto smere naozaj nikam inam než len na územie vtedajšieho štátu Čchin.

Otázkou teda je, prečo oficiálna čínska historiografia, na čele so S'ma Čchienom, ukončila osud tejto veľkej filozofickej osobnosti čínskeho staroveku tak zahmlene, a nie nijakou reálnou konkretizáciou tejto jeho cesty na západ. Veď predsa už aj S'ma Čchien muselo asi zaujímať, kam sa na tej ceste na západ Starý Majster mohol tak asi dostať a aký bol teda jeho ďalší osud. Podľa môjho názoru (a podľa mojej podobnej skúsenosti s výskumom životných okolností ďalšieho čínskeho významného starovekého filozofa Sün c'a (Xunzi)), asi len preto, že autor *Tao Te t'ingu* zostal žiť práve v štáte Čchin (čiže práve v tom ešte aj v S'ma Čchienových časoch oficiálnou chanskou verejnou mienkou tak veľmi znenávidenom starovekom čínskom štáte, ktorého panovnícky rod spôsobil koncom 3. storočia pred n. l. celej Číne, no najmä konfuciánskym učencom toľko krutého utrpenia!) Navyše bez toho, aby pomery v tomto štáte rovnako ako i v tom čase už existujúcu čchinskú štátnu ideológiu patrične vo svojom diele nielen všeobecne, ale aj menovite odsúdil! Nuž nielen Lao c' ovi neskorší obdivovatelia ale ani oficiálna chanská historiografia, ba ani samotný S'ma Čchien neboli pravdepodobne ochotní, alebo neodvážili sa z týchto dôvodov priznať tento fakt verejne. Takže to, že Lao c' rozčarovaný z morálneho rozkladu čouskej ríše napokon bez problémov a bez akéhokoľvek podobného rozčarovania zostal žiť a pôsobiť práve v tomto, v očiach neskoršej čínskej verejnosti tak veľmi zdiskreditovanom a tak veľmi uzurpátorskom a despotickejšom štáte, muselo to byť pre Číňanov po tom všetkom, čo štát Čchin konfuciánskej Číne spôsobil, dosť nepochopiteľné. Preto sa asi omnoho prijateľnejšou verziou pre vtedajších tvorcov legiend o ňom stala tá zidealizovaná a realitu dostatočne zahmlievajúca verzia jeho odchodu

na byvolovi (alebo dokonca na oblaku!) až do Indie, robíaca tam z neho Buddhovho Učiteľa, (čo pre taoistické vierovyznanie s plnou vážnosťou zvečnili chanský alebo post-chanský autori napríklad už aj v spomenutom nábožensky veľmi dôležitom taoistickom kánone *Si šeng t'ing*). Tým sa jeho odchod zo skorumpovaného a mravne skompromitovaného čouského cisárskeho dvora v Luoi premenil na obdivuhodnú legendu, ktorá už nepotrebovala nijakú inú obhajobu.

V podobnom duchu vyznieva napríklad ešte aj ďalšia neskoršia taoistická legenda, ktorá v rozpore s Čuang c'ovým reálnym opisom Lao c'ovho skutočného životného konca ukončila jeho život v priestoroch nebotyčných Západných hôr, kde sa vraj meditujúci Lao c' vzniesol medzi Nesmrteľných, pre čo dostatočnou živnou pôdou bolo všade na západ od Loukquantchaj mnoho vhodných na to nebotyčných končiarov, ktoré čínska mytológia od nepamäti považovala za sídla Nesmrteľných. Nikto sa preto z ortodoxných taoistov, ba ani z ďalších čínskych o *Tao Te t'ing* sa zaujímajúcich intelektuálov, nemusel už viac dopátravať pravdy o jeho ďalšom osude, pretože najmä táto ďalšia legenda sa stala pre ortodoxných vyznavačov taoizmu veľmi povznášajúcou a podľa ich názoru vierohodnou „pravdou“.

Nuž a pravdepodobne aj preto Čuang c'ov opis Lao c'ovej smrti čínski historici, pri rekonštrukcii životopisu Starého Majstra, vlastne skoro dodnes radšej ignorujú, než aby boli donútení oficiálne tým priznať, že tento významný človek, ktorý je popri Žltom Cisárovi a Konfuciovi najväčšou čínskou náboženskou i filozofickou autoritou, bol schopný dožiť svoj život v takom despotickom a voči ostatným starovekým čínskym štátom neskôr tak ukrutne agresívnom štáte Čchin bez toho, aby sa nad čhinskými štátnickými praktikami prinajmenšom aspoň podobne mravne pohoršil, ako to predtým urobil v prípade zdemoralizovaných pomerov na čouskom cisárskom dvore v Luoi. A keďže podľa dostupných historických faktov Lao c' vo svojej dobe naozaj z Luoi³⁷ odišiel smerom „na západ“ a nikdy viac sa už späť na čouský cisársky dvor nevrátil, radšej teda jeho ďalší osud neskorší čínski historici, ako aj neskorší oficiálni taoistickí ideológovia, opriadli takýmto neveriteľným tajomstvom. Nuž a čo sa s Lao c'om nakoniec skutočne stalo, a kde svoj život naozaj dožil, to už radšej nikto iný okrem Čuang c'a nikdy viac nespomenul.

Určité biografické indicie, súvisiace s konkrétnou historickou existenciou skutočného Starého Majstra (Lao c'a) nám však poskytujú ešte aj jeden ďalší staroveký čínsky text, a to kniha *Wen c' 文子* (Wenzi). Jej autenticnosť bola, žiaľ, skoro až do dnešných dôb veľmi spochybňovaná. V hrobke v Tingčou (Dingzhou), v provincii Chepej sa však roku 1973 našiel, popri iných textoch, aj text veľkej časti 5. kapitoly knihy *Wen c'*, čiže Lao c'ových rozhovorov s jeho učeníkom Wen c'om, v skoro totožnom znení, ako ho poznáme z oficiálne známej avšak doteraz spochybňovanej knihy *Wen c'*. Čínska filozofická historiografia považovala totiž až do tohto archeologického objavu knihu *Wen c'* za plagiát, kompletne prebratý z textu knihy *Chujnan c' 淮南子* (Huinanzi). Lao c'ove myšlienky, zaznamenané v nej, boli preto prisudzované až neskoršiemu Chujnanc'ovmu

37 Toto čouské hlavné mesto, ako som už spomenula, sa nachádzalo na území dnešného Luojuangu.

filozofickému autorstvu³⁸ a tak až do tohto archeologického odhalenia sa text knihy *Wen c'* mal len za názory tohto vnuka zakladateľa dynastie Chan, čiže princa Liou Ana (175 až 122 pred n. l.) alias Majstra z kniežatstva Chuajnan, a teda sformulované a vyslovené až v 2. storočí pred n. l. na základe len akejsi Chuajnan c'om svojsky sformulovanej laoc'ovskej tradície, rozvíjanej v období po nástupe dynastie Chan (206 pred n. l. – 221 n. l.). Vďaka tomuto tvrdeniu tento text s myšlienkovou realitou konca 6. storočia pred n. l., a teda ani s tým reálnym Starým Majstrom (Lao c'om), nemal už mať podľa neskorších oficiálnych historikov nič spoločné. Pomocou tingčouského archeologického nálezu však Charles Le Blanc, kanadský sinológ a špecialista na výskum *Knihy Wen c'* potvrdil, že opak je pravdou! Keďže existenciu autentickej knihy *Wen c'*, čiže záznamov Laoc'ových prednášok a rozhovorov zaznamenaných týmto Lao c'ovým pôvodným učeníkom (neskôr hodnostárom v Lao c'ovom rodnom štáte Čchu), potvrdzujú aj najstaršie oficiálne čínske historiografie, a to Liou Siangove *Rozličné záznamy (Pie lu 別錄 Bie lu)* okolo roku 26 pred n. l., i Pan Kuove *Dejiny dynastie Chan (Chan šu 漢書 Han shu)*, dokončené okolo roku 92 n. l., je veľmi pravdepodobné, že z jednej z podobných v tom čase ešte existujúcich kópií tej dávnej autentickej knihy *Wen c' (Wenzi)*, z akej si urobil výpisky okolo roku 55 pred n. l. (preukázateľne aspoň z jej 5. kapitoly) čungšanský vzdelanec Chuaj, si veľmi podrobne výpisky urobil už predtým aj vnuk chanského cisára Kao cua, (pôvodným menom Liou Panga), filozof Chuajnan c' čiže princ Liou An. Ten si ich v očarení sa nimi osvojil a hlásal ako niečo, s čím sa úplne stotožnil. Pravdepodobne preto ich začali jeho poslucháči i neskorší čitatelia jeho knihy považovať za jeho myšlienky. Takže ak dovtedy existovala len kniha *Wen c'*, od tých čias začala existovať ešte jedna jej obmena, dnes známa ako kniha *Chuajnan c'*. V skutočnosti je teda naopak ona a nie kniha *Wen c'* plagiátom originálnych, dávno pred Chuajnan c'om Majstrovým učeníkom Wen c'om zaznamenaných Lao c'ových myšlienok. A keďže to boli z hľadiska taoistického svetonázoru veľmi zásadné myšlienky, nemožno sa čudovať, že si ich chanský princ s takým obrovským nadšením o skoro 400 rokov po Lao c'ovej smrti osvojil a s takým obrovským zánietením potom propagoval, akoby to boli jeho vlastné myšlienky.

A kto bol ten pôvodný autor knihy *Wen c'*, čiže pôvodný zapisovateľ Lao c'ových myšlienok, zaznamenaných v nej? Ako sa z iných dobových prameňov dozvedáme,³⁹ učeník Wen c' pochádzal z Kungšu a bol Konfuciovým súčasníkom.⁴⁰ Neskôr bol určitý čas pravdepodobne aj vysokým hodnostárom na kráľovskom dvore v štáte Čchu, keďže

38 Toto tvrdenie najkompetentnejšie vyvrátil Ch. Le Blanc z Université de Montréal, ktorý na 36. svetovom orientalistickom kongrese, usporiadanom v roku 2000 v kanadskom Montreale vo svojej prednáške *Nouvelles lumières sur L'énigme du Wen zi* a zároveň aj svojou na tejto univerzite publikovanou monografiou: BLANC, Ch. *Le Wenzhi*. Montreal : Les Presses de L'Université de Montréal, 2000, konkrétne zargumentoval a predložil všetky potrebné, vyvracajúce dôkazy.

39 Napr. z knihy *Lun jü*, čiže *Knihy Konfuciových rozhovorov a výrokov*, z 18. zlomku, 14. zvitku tejto knihy.

40 V 18. zlomku 14. zvitku *Knihy Konfuciových rozhovorov a výrokov (Lun jü)* je o ňom zmienka: „Keď sa stal Wen c' z Kungšu vysokým hodnostárom na kráľovskom dvore, zobral si so sebou do tohto úradu aj svojho bývalého nevoľníka Čuana. Majster to s uznaním komentoval: ‚Naozaj si zaslúži meno Wen c'!‘“ (čiže Vzdelaný) – preklad z čínštiny M. Č. KONFUCIUS. *Rozhovory a výroky*. Bratislava : Slovenský Tatran, 2002.

vo výpiskoch z textu nesúceho jeho meno a nájdeného roku 1973 v hrobke pri osade Paťiaolang v okrese Tingčou sa našiel aj úryvok z jeho rozhovorov s vtedajším čchuským kráľom Pchingom. Dá sa teda predpokladať, že Wen c' bol hodnostárom na čchuskom kráľovskom dvore práve počas vlády tohto kráľa, a teda v rokoch 528 – 516 pred n. l. Učeník Wen c' nie je teda nijaká vymyslená literárna postava, ale historicky potvrdený reálny človek, ktorý žil a pôsobil v čouskej ríši na sklonku 6. storočia pred n. l., čiže v predpokladanom čase aj Lao c'ovho reálneho života. V súvislosti s touto jeho identifikáciou sa, žiaľ, už chanský historik Pan Ku (32 – 92 n. l.) dopustil zásadného omylu, keď si v historických prameňoch poplietol čchuského kráľa Pchinga (s dobou vlády ktorého sa tento Lao c'ov učeník v čínskych historických prameňoch spája) s menom prvého východočouského cisára Pchinga, ktorý vládol približne v rokoch 770 – 720 pred n. l., nuž a za tých okolností by nebol mohol byť Wen c' v žiadnom prípade súčasníkom, a teda ani žiakom Starého Majstra! Aj tento fakt potom mnohí spochybňovatelia reálnej existencie Starého Majstra, pôvodného autora *Tao Te ťingu*, využívali ako dôkaz svedčiaci proti Lao c'ovmu autorstvu tohto významného starovekého filozofického diela.

Na záver si teda dovoľím tvrdiť, že Starého Majstra (Lao c'a) na základe všetkých vyššie uvedených historických argumentov rozhodne nepovažujem za nijakú vymyslenú legendu čínskeho staroveku, autorsky priradenú až k omnoho neskôr skompilovanému textu *Tao Te ťingu*, ale za reálneho človeka, ktorý sa narodil a naozaj žil v 6. storočí pred n. l., a ktorý sa počas svojho života popri archivárskej práci na čouskom cisárskom dvore intenzívne venoval aj uvažovaniu a definovaniu originálnej filozofickej koncepcie metafyzickej podstaty všetkého bytia sveta ako Cesty (Tao) večnej energie (Te) zo seba sa tvoriacich a do seba späť zanikajúcich procesov a foriem imanentne jednotného, večne živého organizmu nekonečného a večne sa meniaceho Univerza. V bytí tohto Univerza sme aj my ľudia, spolu s našou planétou, našou slnečnou sústavou, našou galaxiou Mliečnou cestou, i našim vesmírom len jednou z jeho tu-a-teraz tvoriacich sa súčasť a podliehame jeho dialektickým (jin-jangovým) zákonitostiam, ktorých podmienky máme za povinnosť vo svojom správaní si uvedomovať a podľa nich aj maximálne zodpovedne voči životu konať. Svoje filozofické názory spojené s originálnou teóriou bytia ten skutočný Lao c' zo 6. storočia pred n. l. pôvodne vyjadroval len ústne, v rozhovoroch s ľuďmi, no najmä so svojim učenikom Wen c'om. Ten si, našťastie, obsah Majstrových prednášok zapisoval, a tak ich potom zachoval v texte svojej knihy, ktorej obnovenú podobu sa nakoniec neskorším nasledovateľom týchto Lao c'ových názorov podarilo zrekonštruovať a dodnes existuje pod názvom *Knihá Wen c'*. Jej podstatnú časť si začiatkom 1. storočia pred n. l., keď ešte existovali kópie jej originálneho textu, skoro doslova opísal ďalší nadšený obdivovateľ Lao c'ových filozofických predstáv, filozof Chuajnan c' (čiže chanský princ Liou An), a tak sa totožný text zachoval aj v knihe *Chuajnan c'*.

Sám Lao c' vo svojej dobe písomne zrekonštruoval aj omnoho staršie „taoistické“ názory a zdokumentoval ich ako názory tzv. legendárneho Žltého cisára, dnes známe ako novoobjavené texty *Chuang-Lao* 黃老, čiže tzv. *Štyri knihy Žltého cisára* 黃帝四經 (*Chuang ti si ťing, Huangdi sijing*). Nakoniec však, po odchode z Luoi, v pohraničnej pevnosti Loukuanthaj napísal aj svoje najslávnejšie filozofické dielo *Te Tao ťing* 道德經, dnes ale už široko-d'aleko vo svete známe ako *Tao Te ťing* 道德經.

V súčasnosti, po mnohých nových archeologických objavoch v hrobkách z obdobia Bojujúcich štátov (403 – 221 pred n. l.), ako sú kuotienске nálezy, či z obdobia dynastie Chan (206 pred n. l. – 220 n. l.), ako sú napr. mawangtuejské nálezy ďalších a ďalších autentických textov zaznamenaných ako Lao c'ove filozofické odpovede či celé prednášky na rovnaké metafyzické, filozoficko-antropologické, etické a spoločensko-politické témy, je už úplne chybné a fakticky neodôvodnené zastávať názor, s ktorým v 20-tych rokoch minulého storočia vystúpila skupina vtedajších mladých čínskych intelektuálov na čele s Liang Čchičchaom (Liang Qichao), Ku Ťiekangom (Gu Jiegang), Ma Sülnom (Ma Xulun) a Kao Chengom (Gao Heng), že celé to údajné Lao c'ovo filozofické dielo nenapísal nijaký Konfuciov súčasník, a teda nijaký skutočný Starý Majster v 6. storočí pred n. l., ale že to všetko vzniklo až omnoho neskôr z popudu omnoho neskôr narodených anonymných filozofických nadšencov,⁴¹ čo roku 1963 nepriamo podporil aj D. C. Lau, keď v úvode k svojmu anglickému prekladu *Tao Te ťingu* úplne neodôvodnene napísal, že originál tohto textu je antológia, zostavená viac než jednou osobou, v ktorej sú rôzne staršie i mladšie pasáže skompilované rôznymi editormi do jej konečného celku, pozostávajúceho z výsledných osemdesiat jeden kapitoliek. Z nich len pri niektorých prof. Lau pripustil datáciu zo začiatku 3. storočia pred n. l. pretože, ako Lauov súčasník a dlhoročný kolega Angus Graham tvrdil, text *Tao Te ťingu* sa oficiálne v Číne objavil až okolo 250 pred n. l. Takú obrovskú sumu tak geniálnych filozofických názorov, ktoré dnes už text nielen viacerých kópií *Tao Te ťingu*, ale aj texty kníh *Wen c' a Chuang Lao* dohromady predstavujú (uvádzané tradične vetou: Lao c' jüe 老子曰 čiže Starý Majster povedal...), podľa môjho názoru, nie je možné už ďalej pripisovať len nejakým neskorším anonymným autorom. Anonymnými dokážu byť z ľudského hľadiska len niekomu poplatní epigóni a aby sa v dávnej Číne našlo až toľko takých geniálnych filozofov, ktorí by napriek svojej filozofickej genialite boli ochotní až natoľko skromne pripisovať svoje myšlienky akémusi Starému Majstrovi, je jednoducho nepravdepodobné. A po kuotien-skom objave kópie textov (veľmi podobných ba až totožných, akoby kratších verzií myšlienok z *Tao Te ťingu*), ktorá kópia vznikla v kráľovstve Čchu už koncom 4. storočia pred n. l., sú už takéto názory absolútne neopodstatnené. Ten, kto vo svojej hlave sformuloval a vyslovil všetky tie myšlienky, ktoré dnes tvoria obsah textu *Tao Te ťingu* i textov kníh *Wen c' a Chuang Lao*, nemohol byť nijakou vymyslenou legendou, ale musel to byť naozaj živý človek, ktorý skutočne žil v 6. storočí pred n. l., a teda ktorý sa skutočne v tom čase ako veľmi chýrna luoiská osobnosť stretol s Konfuciom, ba aj skutočne v štáte Čchu debatoval s Wen c'om a napokon v Loukuantchaj skutočne napísal pôvodnú verziu dnes známeho *Tao Te ťingu*! Nuž a tento reálny človek nakoniec kdesi v štáte Čchin, približne o 26 rokov po napísaní tohto svojho diela, čiže asi začiatkom 5. storočia pred n. l. zomrel v kruhu svojich tamojších učeníkov, bolestne nimi oplakávaný.

41 HENRICKS, R. G. *Lao Tzu's Tao Te Ching*. N. Y. : Columbia University Press, 2000, s. 2.

LAO ZI, BEGRÜNDER DES DAOISMUS, IM LICHT NEU ENTDECKTER HISTORISCHER HINTERGRÜNDE

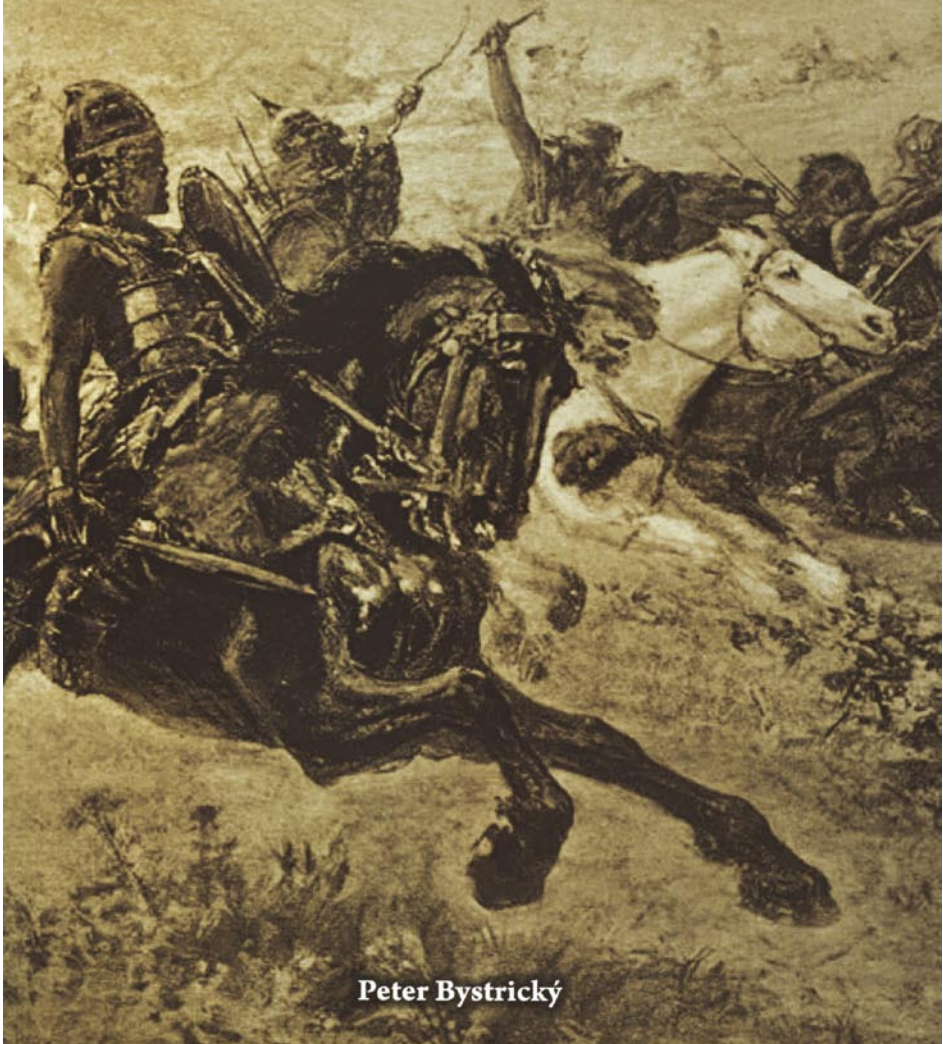
MARINA ČARNOGURSKÁ

Nicht nur der Überlieferung, sondern auch mehreren glaubwürdigen chinesischen Geschichtsquellen nach ist Lao Zi, der erste chinesische Philosoph (Ende des 6. Jahrhunderts v. Chr. diente er als Archivar auf dem kaiserlichen Hofe in der damaligen Hauptstadt des chinesischen Reiches der Zhou Zeit), Verfasser des heute einflussreichsten und meist übersetzten chinesischen philosophischen Werkes „*Dao De Jing*“. Trotzdem wird seine Urheberschaft (ja sogar sein Leben selbst) bei diesem Werk immer wieder in Frage gestellt und die Entstehung von „*Dao De Jing*“ um fast drei Jahrhunderte in eine spätere Zeit nach vorn gerückt. Ziel dieser Studie ist daher einerseits die Analyse aller historischen Quellen und älterer sowie in altchinesischen Gräbern neu entdeckter philosophischer Texte, die auf seine Urheberschaft hinweisen. Gleichzeitig wird auf die Feldforschung in jenen Orten zurückgegriffen, in denen sich Lao Zi zu Lebzeiten vermutlich aufhielt, und zwar mit dem Ziel, nachzuweisen und zu bestätigen, dass das Grundkonzept des heute als „*Dao De Jing*“ bekannten Werkes tatsächlich bereits Ende des 6. Jahrhunderts v. Chr. entstanden ist und dass sein Autor, genannt Lao Zi, dieses Werk auf seiner Reise in den Westen in der militärischen Grenzfestung Louguantai verfasst hat, nachdem er, durch den moralischen Zerfall des damaligen Zhou-Adels angewidert, seinen Posten als kaiserlicher Archivar in Loi verlassen hatte. Außerdem berichtet die Studie von der Widerlegung der ziemlich ungerechtfertigten, in China jedoch bis heute gerne überlieferten Legende, dass Lao Zi bei seiner Reise in den Westen bis nach Indien gelangte und dort Lehrer von Siddharta Guatama, also Buddha wurde.

In der Vergangenheit galt „*Dao De Jing*“ als das einzige philosophische Werk Lao Zi's. Bei den letzten Funden in China, in den archäologischen Stätten Mawangdui und Guodian, wurden jedoch in alten Gräbern Texte ausgegraben, die als weitere selbstständige Werke dieses äußerst originellen chinesischen Philosophen anzusehen sind. Viele waren bislang unbekannt bzw. ihre jüngeren mittelalterlichen Abschriften wurden lediglich für Auszüge oder Plagiate von Lehren dieses, tatsächlich sowieso nicht existierenden Gelehrten gehalten. Die Autorin der Studie nahm daher, jede weitere Bezweiflung Lao Zi's Werks durch Wissenschaftler und Laien für kaum mehr tragbar haltend, eine neue historiografische Forschung dieser Fragen auf. Anhand historischer Fakten, neu entdeckter und nach archäologischer, restauratorischer und textologischer Behandlung durch chinesische Wissenschaftler zugänglich gemachter philosophischer Texte sowie mithilfe eigener Feldforschung in einigen, mit der voraussichtlichen Existenz und den Reisen dieses großen chinesischen Philosophen verbundenen Örtlichkeiten Chinas, werden dem Leser eine neue Hypothese der Umstände der Entstehung und Kristallisierung des Textes des berühmtesten chinesischen philosophischen Werkes, heute bekannt als „*Dao De Jing*“ sowie das vermutliche Leben und Schicksal seines Verfassers dargeboten.

SŤAHOVANIE NÁRODOV (454 – 568)

Ostrogóti, Gepidi, Longobardi a Slovania

Peter Bystrický

KULTÚRNO-DUCHOVNÉ A POLITICKÉ PROSTREDIE BRATISLAVY V DOBE MATEJA KORVÍNA

EVA FRIMMOVÁ

FRIMMOVÁ, Eva. The cultural, spiritual and political environment of Bratislava in the period of Matthias Corvinus. *Historický časopis*, 2009, 57, 1, pp. 43-65, Bratislava.

The period of King Matthias Corvinus Hunyady (1458 – 1490) is characterized by general stabilization of the country and by the penetration of Italian Renaissance and humanist influence into Hungary. Bratislava was a frequent residence of the king, who conducted military campaigns from there against Bohemia and Austria. Corvinus' reforms had great influence on the everyday life of the inhabitants.

The study gives a comprehensive overview of Bratislava in this period. A favourable spiritual environment was created in the city by the Chapter, which included important domestic and foreign personalities. A scriptorium existed in the city, and the activity of the first printer in the territory of Slovakia – Andrew (1476 – 1480) – has recently been confirmed. Much information is also given about the “Istropolitan” University (1465/67 – 1490), in the background of which stood members of the Dominican order. The connection of King Matthias and his wife with the city is also considered. The king was in close contact with the Bratislava city council, and they solved various problems together. The royal palace became a place for the formation of a new Renaissance life style and court etiquette.

King Matthias Corvinus of Hungary and his wife Beatrice of Aragon. Bratislava. Chapter. Istropolitan University. First printer. Royal palace. Renaissance and humanism. King and city council.

Slobodné kráľovské mesto Bratislava¹ zažilo v období vlády uhorského kráľa Mateja Korvína (1443 – 1490) dovtedy nebývalý rozmach. Okrem vhodnej strategickej polohy a predovšetkým tradícií, na ktorých bolo možné ďalej budovať, napomohla tomu jeho politika. Po jeho nástupe na trón roku 1458 došlo k reformám v politickom, ekonomickom, duchovnom a kultúrnom živote krajiny a aj k jej celkovej stabilizácii. Predpokladom na to sa stali Korvínove úspešné protiturecké ťaženia v rokoch 1459 – 1464, ako aj jeho úsilie zničiť bratricke vojská zdržujúce sa na uhorskom území, čo sa mu definitívne podarilo pri Veľkých Kostolňanoch roku 1467.² Avšak Korvínovo úsilie

1 Názov Bratislava vznikol po roku 1918 nadväzujúc na tradíciu podľa bavorského letopisca Aventina zo 16. storočia, ktorý uvádza podľa prameňov, že veľkomoravské knieža Vratislav roku 805 opravil Bratislavský hrad a nazval ho *Wratislburgium*, resp. aj *Brezalauspurc*. Porov. *Dejiny Bratislavy*. Ed. Vladimír Horváth, Darina Lehotská, Ján Pleva. Bratislava : Obzor, 1978, s. 7, 47; MARSINA, Richard. Preßburg im Wandel der Geschichte. In *Städte im Donauraum. Bratislava – Pressburg 1291 – 1991*. Ed. Richard Marsina. Bratislava : Slovenská historická spoločnosť, 1993, s. 10. Dovtedy sa používal názov mesta vo forme Prešporok (slov.), Posonium / Pisonium (lat.), Pressburg (nem.) a Pozsony (maď.) vzhľadom na národy žijúce v tomto meste, samozrejme, nevynímajúc latinský jazyk ako úradný.

2 SEGEŠ, Vladimír a kol. *Vojenská kronika*. Bratislava : Perfekt, 2007, s. 28-31.

brzdili nepriaznivé vzťahy s českými panovníkmi, spočiatku spojené s jeho uväznením v Prahe za Ladislava Pohrobka, neskôr rodinné a napokon vojenské strety s českým kráľom Jurajom Podebradským,³ ktoré vyústili roku 1468 do vojenskej výpravy proti nemu v dôsledku vykonávania pápežskej⁴ exkomunikácie.⁵ Korvín získal roku 1469 českú korunu, ale český stavovský snem uznal Vladislava Jagelovského ako nástupcu Juraja Podebradského a Vladislav sa po jeho smrti roku 1471 skutočne stal českým kráľom. Mocenské boje a nepokoje medzi nimi pretrvávali ešte niekoľko rokov, nakoniec sa obaja panovníci dohodli v Olomouci 21. júla 1479 a na základe mierovej zmluvy sa v podstate delili o českú korunu.⁶ Nemožno nespomenúť vzťahy Mateja Korvína, riadne zvoleného uhorského kráľa dňa 24. januára 1458, k cisárovi Fridrichovi III. Habsburskému, s ktorým viedol vojnu v rokoch 1477 – 1487.⁷ Cisár Fridrich mal v držbe uhorskú korunu od čias korunovácie malého Ladislava Pohrobka a Korvínovi sa ju podarilo získať naspäť až po 25 rokoch,⁸ a to aj vďaka veľkým ústupkom, napr. vyplatil cisárovi 60 000 zlatých.⁹

Udalosti týkajúce sa zachovania ochrany a budovania štátu, ako aj Korvínove reformy, mali veľký vplyv na každodenný život obyvateľov. O to viac, že obdobie Korvínovej vlády patrilo do obdobia prvého, talianskeho vplyvu renesancie a humanizmu v Uhorsku, a teda aj na uzamykanie dnešného Slovenska. Šírenie nových myšlienkových prúdov v spoločnosti ju pomaly pretvárilo a prinášalo pozvoľna jej nový životný štýl. Rozvojom ekonomických i spoločenských vzťahov sa stále zvyšovala aj požiadavka na odbornosť a vzdelanie, čo sa najmarkantnejšie prejavovalo v Bratislave, ktorá sa stala po Budíne druhým najvýznamnejším mestom v Uhorsku.

Pri načrtávaní komplexnejšieho obrazu kultúrneho prostredia v Bratislave v čase Korvínovej vlády by sa žiadalo charakterizovať viaceré osobnosti politického, kultúrneho i cirkevného života, činnosť niektorých inštitúcií, ale aj analyzovať výsledky výskumu knižnej kultúry, zachované knižnice, príp. ich rekonštruovať na základe archívneho materiálu. Všetky tieto fenomény nesporne prispeli k takému priaznivému vzdelanostné-

-
- 3 Matej Korvín sa roku 1461 prvýkrát oženil s Katarínou († 1465), dcérou českého kráľa Juraja Podebradského (1458 – 1471).
 - 4 Pavol II. (Pietro Barbo); 1464 – 1471 pápež.
 - 5 Pápež Pavol II. exkomunikoval Juraja Podebradského a zbavil ho trónu 31. marca 1468. Porov. BARTL, Július a kol. *Lexikón slovenských dejín*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1997, s. 55; „*Matthiam eo tempore, ad facinora quaeque clarissima accomodatissimum, ac non tam natum, quam a Deo sibi datum reputabat, cuius ductu et auspiciis profanum aequae haereticum protereret. Georgium, Bohemium regem execrabilis haereseos plane convictum, publico graviqve edicto, regno ac dignitate privaverat.*“ BONFINI, Antonius. *Rerum Hungaricarum decades libris XLV. Editio septima*. Ed. Carolus Andreas Bel. Lipsiae : Sumptu Ioannis Pauli Kraus, 1771, s. 561.
 - 6 Matej Korvín ako český kráľ mal v kompetencii Moravu, Sliezsko a Lužice, Vladislav II. Jagelovský spravoval Čechy.
 - 7 Dňa 1. júna 1485 obsadil Matej Korvín po päťmesačnom obliehaní Viedeň, ktorá sa stala jeho sídlom. 16. decembra 1487 uzavreli s Fridrichom prímerie v rakúskom Sankt Pöltene. Porov. *Lexikón*, ref. 5, s. 57.
 - 8 RÉVAI, Peter. *De sacrae coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae brevis commentarius*. Augustae Vindelicorum : Excudebat Christophorus Mangus, 1613, s. 41-43.
 - 9 O tejto transakcii sa zachovala zmluva z roku 1463 v odpise Adama Františka Kollára. Porov. KOLLÁR, Adam František. *Ursini Velii De bello Pannonico*. Viennae : Typis Ioannis Thomae Trattner, 1762, s. 204-236.

mu rozvoju mesta.¹⁰ Ale v príspevku sa sústreďime len na niektoré aspekty, ktoré považujeme za dôležité najmä z hľadiska najnovších výskumov. Bratislava mala koncom 15. storočia okolo 8 000 obyvateľov.¹¹ V intraviláne žilo približne 4 až 5 tisíc obyvateľov; podľa názoru niektorých historikov tu žilo v polovici 15. storočia asi 4 tisíc, iný prameň uvádza najmenej 5 000 obyvateľov,¹² najnovší výpočet udáva, že mesto malo roku 1503 4 200 – 4 700 obyvateľov.¹³ Je to relatívne hodnoverný údaj vzhľadom na to, že sa v intraviláne nachádzalo približne 217 domov.¹⁴ Iný údaj uvádza 650 domov, ale zrejme aj s prímestskými budovami.¹⁵ Význam mesta, ktorého privilégia potvrdil uhorský kráľ Ondrej III. roku 1291,¹⁶ vzrástol. Bratislava nadobudla nové dimenzie už za vlády cisára Žigmunda Luxemburského, ktorý si ju vybral aj za miesto svojho sídla. Roku 1405 vydal dôležité nariadenie *Decretum minus*,¹⁷ ktorým chcel posilniť význam a ochranu miest v kráľovstve, ako aj ich hospodársku politiku. V tomto zmysle mala veľký význam pre mesto aj *Zlatá bula pre Bratislavu* z 27. mája 1464, kde Matej Korvín potvrdil všetky jej predošlé privilégia.¹⁸ Doboví súčasníci chválili polohu a krásu mesta, čo vyzdvihuje aj Korvínov historik Peter Ransanus: „*Názov Posoniensis má podľa prastarého mesta Pisonium, ako sa domnievam, nazvanom kedysi podľa niektorého z príslušníkov rímskeho rodu Piso, ale neskôr ľud vyslovoval písmeno ‚i‘ zmenené na ‚o‘. Pisonium je nádherné mesto, vyznačuje sa úrodnosťou vzhľadom na blízkosť Dunaja. Na vrchu nad mestom sa vypína opevnený hrad, v ktorom sa nachádza studňa slávna svojou šírkou a hĺbkou.*“¹⁹

-
- 10 FRIMMOVÁ, Eva. Der Humanismus in Pressburg am Ausgang des Mittelalters. In *Verdrängter Humanismus – Verzögerte Aufklärung. I. I.* Klausen-Leopoldsdorf : Verlag Leben-Kunst-Wissenschaft, 1996, s. 273-292.
- 11 HORVÁTH, Vladimír. *Bratislavský topografický lexikon*. Bratislava : Tatran, 1990, s. 45.
- 12 GRANASZTÓI, Gy. *A Középkori magyar város*. Budapest 1980, s. 157; BARTL, Július – HUDÁKOVÁ, Hedviga. Sociálna a národnostná štruktúra bratislavského obyvateľstva v 14. a 15. storočí. In *Dejiny Bratislavy*, ref. I, s. 61.
- 13 BODNÁROVÁ, Miroslava. Zásady výpočtu obyvateľstva stredovekých miest a demografická štruktúra mestského obyvateľstva so zameraním na Košice v 16. storočí. In *Obyvateľstvo Karpatskej kotliny. I.* Ed. Peter Kónya, René Matlovič. Prešov : Universum, 1997, s. 11-21.
- 14 Bratislava: Archív mesta Bratislavy (ďalej AMB) – *Topografia historického jadra Bratislavy v 14. – 16. storočí*. Pozostalosť Vendelína Jankoviča. 705 s.
- 15 KOVÁCS, Ferenc. Pressburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Mittelalter. Eine einleitende Studie zur Herausgabe des Grund- und Satzbuches 1439 – 1517. In *Zeitschrift für Rechtsgeschichte. Germanische Abteilung*. XL (1914), s. 23. Porov. JANKOVIČOVÁ, Eva – JANKOVIČ, Vendelín. Dejiny Bratislavy, jeho ekonomická, spoločenská činnosť v Bratislave 1934 – 1608. In *Trnavská univerzita 1635 – 1777*. Ed. Jozef Šimončíč. Trnava : Trnavská univerzita, 1996, s. 249-280.
- 16 Uhorský kráľ Ondrej III. udelil Bratislave mestské výsady dňa 2. decembra 1291.
- 17 BARTL, Július a kol. *Prvý cisár na uhorskom tróne. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. V.* Bratislava : Literárne informačné centrum, 2001, s. 127-135.
- 18 AMB, ref. 14 – *Zlatá bula kráľa Mateja*; 27. mája 1464 (sign. Lad . 33. No. 4698; Lad. 19. No. 1862); *Zlatá bula bratislavská*. Ed. Vladimír Horváth. Bratislava : AMB – Obzor, 1991. 19 s.
- 19 „*Posoniensis nomen habens a vetusta urbe Pisonium, ut credo, aliquando ab aliquo Romanorum Pisonum nominata, sed vulgus postea i littera in o mutata pronuntiavit Posenium, perpulchrum oppidum est et fertilitate agri ob Dabubii vicinitatem insigne, in monte, qui ei imminet, sita est arx munitissima, in qua puteus est et amplitudine et altitudine memorabilis.*“ Porov. RANSANUS, Petrus. *Epithoma rerum Hungararum*. Ed. Petrus Kulcsár. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1977, s. 66-67.

Medzi najvýznamnejšie inštitúcie v Bratislave patrila združená kapitula, ktorej význam vyrastal na veľkomoravských tradíciách a vzrastal súbežne s náboženským, politickým a hospodárskym rozvojom mesta. V meste sa sústreďovali vzdelanci nielen z územia Uhorska, ale aj cudzinci, takže tu bolo možné v každom období zaznamenať čulý mnohonárodnostný pohyb. Boli činní na rozličných postoch v duchovnej oblasti, ale aj vo svetských funkciách ako protonotári, radcovia alebo diplomati, v kráľovských či pápežských službách.

Najvyšší stupeň vzdelania spočíval v štúdiu kanonického práva a teológie a takíto absolventi nachádzali najlepšie uplatnenie v cirkevnej oblasti. Kanonikmi alebo dokonca prepoštom kapituly sa stávali adepti za zásluhy v rozličných funkciách u kráľa, cisára i pápeža, a tým vlastne prispievali aj k „profesionalizácii“ správy uhorského kráľovstva.

Bratislavská kapitula rozvíjala svoju činnosť v stredoveku aj ako hodnoverné miesto, mala svoju kanceláriu, ale aj skriptórium, kde pracovali početní pisári²⁰ a iluminátori, ktorí vytvorili významné a hodnotné diela.²¹ Zachoval sa kapitulský knižný fond, ktorý sa považuje za najrozsiahljší, najucelenejší a historicky i umelecky najcennejší súbor na území Slovenska.²² Z nich sú niektoré kódexy²³ napísané kaligraficky na domácej pôde a sú aj iluminované, ako napr. *Antiphonarium Bratislavense*²⁴ alebo tzv. *Hanov kódex* na pergamene, ktorý vyhotovili dvaja skriptori a iluminátor M. Prenner v rokoch 1487 – 1488 na objednávku bratislavského kanonika a prepošta Dómu sv. Martina Jána Wepa Hana.²⁵

Pozoruhodné sú Korvínove kultúrne aktivity, ktorých humanistické počiatky sa črtali už počas jeho mladosti. Jeho pričinením, ale aj vďaka manželke Beatrix, pôsobili na kráľovskom dvore v Budíne známe osobnosti, akými boli Antonius Bonfini, Peter Ransanus, Marsilio Ficinus, Marzio Galeotti a i. Pozoruhodná bola jeho knižnica obsahujúca takmer 2 500 zväzkov iluminovaných kódexov vyhotovených zväčša na objednávku, čiastočne boli medzi nimi už aj prvé tlačené knihy, inkunábuly, zväčša s erbami

-
- 20 ŠEDIVÝ, Juraj. Vzťahy v písomnej kultúre Bratislavskej kapituly a mesta. In *Diplomatická produkcia v stredovekom meste*. Ed. Júlia Ragačová. Bratislava : Ministerstvo vnútra SR – Odbor archívov a registratúr, 2005, s. 214-225.
- 21 LEHOTSKÁ, Darina. Kultúrny vývoj Bratislavy v 15. – 16. storočí. In *Sbornik Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Historica*. Bratislava. XVIII (1967), s. 109-134.
- 22 ŠEDIVÝ, Juraj. *Mittelalterliche Schriftkultur im Pressburger Kollegiatkapitel*. Bratislava : Chronos, 2007, 283 s.
- 23 Niektoré exempláre napísané kaligraficky na domácej pôde, aj iluminované, boli vybrané do svetového zoznamu vzácného dokumentárneho dedičstva v rámci programu *Pamät' sveta (Memory of the world programme)* vyhláseného organizáciou UNESCO. V rámci projektu užšie špecializovaného ako *Pamät' stredovekých kódexov na Slovensku (Memoria Slovaciae medii aevi manuscripta)* bol prioritne vybraný fond iluminovaných kódexov Bratislavskej kapituly na digitalizáciu. Od roku 1995 ho realizuje Slovenská národná knižnica v Martine.
- 24 SOPKO, Július. *Stredoveké latinské kódexy v slovenských knižniciach*. Martin : Matica slovenská, 1981, č. 6, 30.
- 25 BURAN, Dušan – ŠEDIVÝ, Juraj. Listiny a knižné maliarstvo na sklonku stredoveku. In *Gotika. Dejiny slovenského výtvarného umenia*. Ed. Dušan Buran a kol. Bratislava : Slovenská národná galéria – Vydavateľstvo Slovart spol s r. o., 2003, s. 513-527.

kráľovského páru.²⁶ V duchovnej oblasti sa Matej Korvín sústredil na dva významné počiny. Podnecovaný pápežom proti Jurajovi Podebradskému a heretickým Čechám rozhodol sa založiť univerzitu v Uhorsku, aby záujemcovia získali možnosť študovať na domácej pôde. Študenti odchádzali totiž z územia Slovenska od 13. storočia na zahraničné univerzity, najmä do Bologne a Padovy²⁷ a do blízkej Viedne,²⁸ neskôr i do Prahy²⁹ a Krakova.³⁰

V druhej polovici 15. a začiatkom 16. storočia sa vo zvýšenej miere študovalo vo Viedni³¹ a na talianskych univerzitách. Zároveň sa malo takýmto spôsobom zabrániť šíreniu českého vplyvu do Uhorska. Okrem toho pokračoval Korvín v reformovaní dominikánskej rehole, čo dokumentujú aj tri základné série materiálov pápežskej kancelárie.³² V týchto súvislostiach sa javí založenie univerzity Istropolitany v Bratislave ako výsostne politický krok, ktorého dosah mal byť významný pre ďalší spoločenský, vzdelanostný i duchovný rozvoj krajiny.

Istropolitana, prvá univerzita na území dnešného Slovenska, existovala v rokoch 1465, resp. 1467 – 1490 v Bratislave, v meste na Dunaji, ako to vyjadruje jej grécky názov. O povolenie zriadiť univerzitu v Uhorsku požiadal kráľ Korvín pápeža Pavla II.,³³ ktorý vyhotovil dňa 19. mája 1465 zakladajúcu listinu. V listine sa hovorilo o jej lokalite vo všeobecnej rovine, ale výslovne sa uvádzalo, že sa majú na škole určiť prednášajúci a ustanovenia štatútu, ktoré si želá vidieť prv, než sa stanú platné. Spôsob života a vzdelávania sa malo zabezpečiť podľa vzoru Bolonskej univerzity: „*Vskutku, nedávno nám prednesená požiadavka pre územie nášho v Kristu drahého syna Mateja, uhorského krá-*

26 CSAPODI, Csaba – CSAPODINÉ Gárdonyi, Klára. *Bibliotheca Corviniana. [Második, javítot kiadás]. A Corvina könyvtár története*. Budapest : Magyar Helikon Corvina, 1976, 320 s.

27 ŠTULRAJTEROVÁ, Katarína. Študenti zo Slovenska na univerzite v Padove. In *Formy a obsah vzdelanosti v historickom procese. Zborník materiálov z vedeckej konferencie v Smoleniciach 17. – 19. novembra 1997*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 1999, s. 13-22.

28 Do roku 1450 bolo vo Viedni imatrikulovaných 19 780 študentov, z nich 4 151 Uhrov; Česi aj Poliáci sa hlásili k uhorskému národu *Natio Hungarica*; 2 929 z nich bolo určite Maďarov. Porov. SCHRAUF, Károly. *Magyarországi tanulók a bécsi egyetemen*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémiai kiadványa, 1892. 105, 365 s.; KUČERA, Matúš. Študenti zo Slovenska na viedenskej univerzite do r. 1530. In *Humanizmus a renesancia na Slovensku v 15. – 16. storočí*. Ed. Ľudovít Holotý, Anton Vantuch. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1967, s. 173-188.

29 VARSÍK, Branislav. *Slováci na pražskej univerzite do konca stredoveku*. Sborník FFUK v Bratislave, IV, č. 45. Bratislava : FFUK, 1926, s. 37.

30 OSUSKÝ, Samuel. Naši študenti na Krakovskej univerzite od 1400 – 1525. In *Viera a veda*. Bratislava. 2 (1931), č. 3, s. 174-178; OSUSKÝ, Samuel. Naši bakalári, magistri a dekáni na Krakovskej univerzite od 1400 – 1525. In *Viera a veda*. Bratislava. 2 (1931), č. 4, s. 226-233; KOVÁCS, Endre. Vzťahy krakovskej univerzity k Slovensku za renesancie. In *Humanizmus*, ref. 28, s. 147-161; HORVÁTH, Pavel. Študenti zo Slovenska na krakovskej univerzite v 15. a v prvej polovici 16. storočia. In *Humanizmus*, ref. 28, s. 162-172.

31 FRANK, Isnard Wilhelm. *Hausstudium und Universitätsstudium der Wiener Dominikaner bis 1500*. Graz – Wien – Köln : Kommissionsverlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien, 1968, s. 88.

32 MELNÍKOVÁ, Marta. Habent sua fata litterae (Analýza znovunájdenej skupiny dokumentov k dejinám Košíc). In *Slovenská archivistika*. Bratislava. 26 (1993), č. 2, s. 60.

33 CSÁSZÁR, Mihály. *Az Academia Istropolitana, Mátyás király Pozsonyi egyeteme. Oklevéltárral*. Bratislava : Eder István könyvnyomdájából, 1914, s. 101-102.

ľa, spočívala v tom, že v Uhorskom kráľovstve, hoci priam slávnom a bohatom, neprekvitá nijaká univerzita... My, teda, aby v našich časoch všade kvitlo vzdelanie, aj kvôli upevneniu samotnej viery, túžime po takýchto predostrených žiadostiach a prosbách, sme naklonení Vášmu bratstvu. V niektorom z miest alebo mestečiek tohože kráľovstva, ktoré sám kráľ ako najvhodnejšie vyberie, zriadi sa univerzita s niekoľkými fakultami, tiež sa zašlú načas výplaty pre prednášajúcich kancelárovi, určia sa prednášajúci a ustanovenia nielen štatútu, ale vytvorí a zabezpečí sa spôsob života a vzdelávania podľa vzoru Bolonskej univerzity.³⁴

Od oficiálneho pápežského povolenia zriadiť univerzitu prešli do začiatku vyučovania ešte dva prípravné roky, pričom zohrávali vo veľkej miere dôležitú úlohu práve dominikáni. Bolo treba spresniť štatút inštitúcie a náplň štúdia jednotlivých fakúlt, získať vhodných profesorov na vyučovanie, peniaze na riadenie univerzity a platy profesorov. Rozhodnutím kráľa Mateja dostala univerzita za sídlo budovy po Štefanovi Gmaitlovi.³⁵

V neposlednej miere bolo treba udeliť osobitné právomoci vicekancelárovi univerzity a bratislavskému prepoštovi Jurajovi Schombergovi,³⁶ aby mohol viesť chod univerzity v plnom rozsahu. Ostrihomský arcibiskup Ján Vitéz,³⁷ poverený založením Istropolitany, rokoval roku 1467 s Leonardom Huntpichlerom,³⁸ ktorý mal na starosti reformu dominikánskej provincie v Uhorsku,³⁹ a s viedenským priorom dominikánskeho rádu Jakubom Fabrim. Vo Vatikánskom archíve sa zachovali odpisy dvoch významných Huntpichlerových listov adresovaných ostrihomskému arcibiskupovi Jánovi Vitézovi zo dňa 6. júla

34 „Sane exhibitā nobis nuper pro parte charissimi in Christo filii nostri Mathiae regis Hungariae illustris petitio continebat, quod in regno Hungariae, licet amplo et fertili, non viget aliquod studium generale... Nos igitur, qui nostris temporibus ubique litterarum studia florere ad ipsius fidei robur intentis desideriis affectamus, huiusmodi supplicationibus inclinati fraternitati vestrae in aliqua ex civitatibus sive aliquo ex oppidis eiusdem regni, quam seu quod ipse rex ad id aptam seu aptum duxerit eligendam seu eligendum, studium generale cum quibuscumque facultatibus, etiam cum cancellaria ac salarii deputatione inibi pro tempore legentium erigendi et constituendi, necnon statuta, consuetudines ac eruditiones opportuna ad instar studii Bononiensis faciendi et ordinandi, dummodo eadem statuta.“ Porov. List pápeža Pavla II. z 19. mája 1465 je adresovaný z Ríma ostrihomskému arcibiskupovi Jánovi Vitézovi a jeho synovcovi päťkostolskému biskupovi Jánovi Pannoniovi. Porov. CSÁSZÁR, ref. 33, s. 102-104.

35 JANKOVIČ, Vendelín. O budovách Academie Istropolitany. In *Humanizmus*, ref. 28, s. 94-99.

36 Juraj Schomberg (? – 1486); 1455 prepošt Bratislavskej kapituly, 1467 vicekancelár Istropolitany, diplomat, profesor. Porov. *Slovenský biografický slovník. V. zväzok R – Š*. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 233-234.

37 Ján Vitéz (1408 – 1472); 1453 kráľovský kancelár, 1465 ostrihomský arcibiskup a zároveň kancelár univerzity Istropolitana. Porov. BORONKAI, Iván. *Johannes Vitéz de Zredna. Opera quae supersunt*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1980, s. 11-12.

38 Leonhard Huntpichler (*ante 1405 – 1478); profesor teológie a dekan na univerzite vo Viedni. Porov. AUBERT, Roger. *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques. Tome XXIe. Hubert – Iriarte Estañán*. Paris : Letouzey et ané – 87, Boulevard Raspail, Paris VI, 1995, coll. 404-406. V rokoch 1450 až 1475 viedol štúdium rádu dominikánov na Viedenskej univerzite. Porov. FRANK, *Hausstudium*, ref. 31, s. 223-260.

39 Najmä po roku 1446 dochádza k reformám v Dolnorákúskej provincii na návrh Leonarda Huntpichlera zodpovedného za rádové štúdium na Viedenskej univerzite v rokoch 1450 – 1475. Ich hlavným cieľom bolo umožniť a rozšíriť ďalšie vzdelávanie rehoľníkov. Porov. BARTL, Július – HUDÁKOVÁ, Hedviga. Školstvo a kultúra. In *Dejiny Bratislavy*, ref. 1, s. 3.

a 2. augusta 1467.⁴⁰ V prvom liste odpovedal na návštevu Juraja Schomberga uňho, ktorý za ním prišiel na podnet Jána Vitéza aj s darom dvanástich zlatých a prosil o odporúčanie na dvoch nemenovaných a dvoch menovaných profesorov – na Mikuláša Schrickera z Hüttendorfu a Štefana z Brucku. Pripojené je i vynikajúce hodnotenie na samotného Juraja Schomberga. Ďalej Huntpichler podal v trinástich bodoch mienku viedenských dominikánov o zriadení univerzity v Bratislave, ale rozvíjal aj určité názory a pokyny, ktoré sú vlastne dominikánskym memorandom alebo dobrozdaním novovzniknutej školy. Hovoril o tom, že dominikáni schvaľujú zriadenie univerzity v Bratislave, ktorá je vhodná polohou i vyhovujúcimi podmienkami. Bude síce malá, ale veľká zásluhami učiteľov. Tiež sa odporúčalo, aby doktori a magistri z rôznych krajín, ktorí sú rozmanitých zvyklostí a hovoriaci rozličnými jazykmi, boli voči sebe ohľaduplní. Ved' sa nemajú porovnávať ľudia, národy ani univerzity. Ako príklad sa uvádzala univerzita v Heidelbergu, narážalo sa na ich novú orientáciu vo vyučovaní – na výklad konzervatívcov a modernistov, t. j. realistov a nominalistov.

Takýto prístup možno chápať ako určitý pokrokový prvok v spôsobe vyučovania, ktorý sa v tomto období výrazne presadzoval v teologickom a filozofickom výklade myslenia. Od začiatku nesmierne závisí od toho, akých profesorov získajú na univerzitu. Pri výbere profesorov je dôležitá ich odbornosť a bezúhonnosť, žiadnu úlohu nezohráva ich počet. Univerzita sa stane slávnou, keď bude prospešná a vynikajúca vďaka svojim učiteľom. Bazilejská univerzita môže poslúžiť ako vzor, pretože tam sa uvažovalo o potrebe reformovať ju v dôsledku nezvládnutia poriadku a disciplíny. Jej dodržiavanie v škole, rovnako ako v kláštore, je mimoriadne potrebné a Huntpichler jej venoval dostatok priestoru. Treba pristupovať od začiatku obozretne a treba predvídať nezrovnalosti a postoje vynikajúcich i slabších profesorov, aby nedochádzalo k vyvyšovaniu a ponížovaniu niektorých. Rovnako sa treba usilovať o svornosť a ústretovosť od žiakov pochádzajúcich z rozličných krajín a hovoriacich rozličnými jazykmi. V memorande sa výslovne uvádza, že Viedenská univerzita má byť voči bratislavskej ako sestra, čím bolo nepriamo povedané, že Istropolitana bude rovnako pod vplyvom dominikánskeho rádu, a to aj napriek tomu, že jej členovia boli inej provinciálnej príslušnosti.

Je nesporné, že Matej Korvín plánoval umiestniť v Bratislave dominikánov, o čo aj požiadal pápeža. Mala im byť zverená teologická a filozofická fakulta na Istropolitane. Svedčí o tom list pápeža Pavla II. z 31. januára 1469 pre ostrihomskeho arcibiskupa, v ktorom sa píše, že sa má uvoľniť klariský kláštor v Bratislave, kde žijú mníšky nemravným životom „...nedávno nám v liste prednesená žiadosť nášho drahého v Kristu syna Mateja, kráľa Uhorska, obsahovala, že v meste na Dunaji Ostrihomskej diecézy, kde sme kedysi na prosbu uvedeného kráľa zriadili univerzitu, je akýsi kláštor mníšok

40 Vatikán: Bibliotheca Apostolica – *Codex Vaticanus Latinus Ottobianus*. [Memorandum Leonardi Huntpichler O. P. ad archiepiscopum Strigoniensem Joannem Vitéz, de universitate Istropolitana] (sign. Nr. 689, fol. 132, 142 a nasl.). Porov. LACKO, Michal. S. J. Newly discovered sources regarding the first university of Bratislava „Academia Istropolitana“. In *Slovak Studies XIX*. Cleveland – Rome : Slovak Institute. XIX (1979), s. 208-210; FRANK, Isnard Wilhelm. Das Gutachten eines Wiener Dominikaners für die Universität Preßburg aus dem Jahre 1467. In *Zeitschrift für Ostforschung. Länder und Völker im östlichen Mitteleuropa*. Marburg : N. G. Elwert Verlag. 16. Jhrg. (1967), Heft 1, s. 418-439; JANKOVIČ, Vendelín. Bratislavská univerzita – Universitas Istropolitana v kultúrnych dejinách Slovákov. In *Literárno-múzejný letopis*. Martin : Matica slovenská, 23 (1990), s. 100-101.

rádu sv. Kláry, v ktorom sa zdržuje zopár ľahkomyselných a nemravných mníšok. Avšak po premiestnení jeho opátky a uvedených mníšok do iného kláštora toho istého rádu, kde budú žiť počestne a zbožne, požaduje tento spomenutý kláštor prenechať bratom kazateľského rádu, ktorí nemajú žiadny dom v samotnom meste a ktorých rád na univerzite Istropolitana bude pre štúdium filozofie a teológie veľmi osožný a vážený...“ Ďalej pápež nariadil Jánovi Vitézovi: „S naším schválením premiestni uvedený rád sv. Kláry a dôstojnú opátku do toho istého kláštora sv. Kláry, potrebanie zataj a dôkladne zahľad' a onen [kláštor] prenehaj s tým istým schválením milým synom, provinciálovi a bratom uvedeného rádu kazateľov onej provincie so všetkým hnutelným aj nehnuteľným majetkom, aby sa uchoval dom aj s voskom, osvetlením a s inými potrebami bratov, v tom čase v ňom žijúcich, a aby ho mohli prijať slobodne a právoplatne na večné užívanie a na podporu samým bratom provincie...“⁴¹

Tu sa otvára priestor určitým dohadom, že mníšky pravdepodobne nedodržiavali veľmi prísne reguly (mníška po vstupe do rádu musela rozdať svoj majetok a dostala len tri habity, ostrihali jej vlasy a už nikdy nescela opustiť kláštor), alebo sa ich poklesok vykonštruoval rovnako, ako aj ich následné potrebanie vyhostením v Bratislave s istým cieľom. Potrebanie mníšok sa však neuskutočnilo. Spomínaný presun mníšok prebiehal, alebo mal prebehnúť z dnešného hľadiska veľmi necitlivo, a iste nebolo celkom právne ošetrovaný; keďže bolo treba až intervenciu pápeža, aby riešil nie inštalovanie dominikánov v Bratislave, ale hlavne odobratie kláštora klariskám. Inak mohla stačiť donácia kráľa, ako to bolo v prípade tohto ženského rádu klarisiek privilegiom Ondreja III. zo dňa 26. októbra 1297 alebo Žigmunda Luxemburského z roku 1392, potvrdeným roku 1421.⁴² Pápež sa vlastne touto kauzou zaoberal už pred dvoma rokmi, pretože kráľ vtedy žiadal všetky ich majetky a privilegiá prenechať dominikánom.⁴³

V podstate išlo o presťahovanie mníšok do kláštora klarisiek v Budíne na Zajačom, dnes Margitínom ostrove, ktoré približuje aj iný záznam spracovania tej istej žiadosti zachovanej v odpise vo Vatikáne v registri prosieb.⁴⁴ V konečnom dôsledku sa mal uvoľnený kláštor poskytnúť váženým bratom dominikánom, ktorí mali vyučovať na novozałożenej univerzite. Hoci sa Korvínov zámer o usadení dominikánov v meste nakoniec nespĺnil, predsa tu určitý čas zotrvali a zohrali významnú úlohu v duchovnom živote mesta.

Pri zriaďovaní univerzity prichádzal do úvahy, nie úplne náhodou, bolonský model univerzity, aj keď kombinovaný s parížskym, čo je zrejmé zo zakladajúcej listiny Istropolitany. Ale mohla pritom zohrať svoju úlohu aj okolnosť, že Bologna bola dostatočne

41 Vatikán; Archivum Secretum Vaticanum – VII. Bullarum Domini Pauli papae II. Registri Vaticanani (sign. Reg. Vat. 530, fol. 151^v-153^r). Čiastočne aj REBRO, Karol. Istropolitana a Bologna. In *Humanizmus*, ref. 28, s. 20-21; REBRO, Karol. K dejinám Academie Istropolitany. In *Slovenská archivistika*, 1967, roč. 2, č. 1, s. 22-25.

42 MÉSZÁROSOVÁ, Klára. Kláštor klarisiek v Bratislave. In *Budovy Univerzitetnej knižnice v Bratislave v premenách času. Zborník k 85. výročiu*. Ed. Dušan Lechner. Bratislava : Univerzitná knižnica, 2004, s. 41-45; KOSTKA, Jiří. *Klariský kostol v Bratislave*. Bratislava : Obzor, 1976, s. 14.

43 Vatikán; Archivum Secretum Vaticanum – VII. Bullarum Domini Pauli papae II. Registri Vaticanani (sign. Reg. Suppl. 612, fol. 97^v-98^r).

44 Vatikán; Archivum Secretum Vaticanum – VII. Bullarum Domini Pauli papae II. Registri Vaticanani (sign. Reg. Suppl., vol. 636, fol. 200^{rv}).

známa pre vzdelancov v Uhorsku. Takisto by to mohlo súvisieť aj s jednou významnou osobnosťou – kardinálom Bessarionom,⁴⁵ ktorý sa neskôr dostal do viedenského prostredia ako pápežský legát u cisára Fridricha III. Jeho veľkým chránencom a spolupracovníkom bol Ján Gatti, neskôr jedna z kľúčových postáv na Istropolitane. Kardinál Bessarion bol v kontakte aj s Matejom Korvínom ako jeden z hlavných obhajcov križiackej výpravy proti Turkom.⁴⁶ Nepochybne vzhľadom na jeho kontakty s Uhorskom mal veľký vplyv prostredníctvom ďalších osobností na formovanie prostredia, v ktorom vznikla Istropolitana.

V odbornej literatúre, ale aj priamo v odpise uvedenej ustanovujúcej listiny pápeža Pavla II., sa uvádza za znak prevzatia štatútov Bolonskej univerzity pre Istropolitánu funkcia kancelára univerzity a jeho jurisdikčné postavenie, ako je to v znení povolovacej pápežskej buly. „*In spiritualibus*“, čiže vo veciach cirkevnej jurisdikcie, sa využili obidva vzory, t. j. Bolonskej i Parížskej univerzity. Príslušníci univerzity podliehali normálnemu cirkevnému súdnicstvu, teda príslušnému biskupovi s možnosťou odvolať sa k pápežskej kúrii. V parížskom modeli boli vyňatí spod normálnej jurisdikcie a podliehali pápežskému legátovi; v Paríži bol tento zmocnenec aj kancelárom univerzity. Pri bolonskom modeli mal kancelár povinnosti vzťahujúce sa na vyučovanie, skúšky a udeľovanie hodností.⁴⁷

V cirkevných veciach podliehali na Istropolitane jurisdikcii príslušného biskupa a len jeho prostredníctvom sa mohli odvolať k pápežovi. Kancelár univerzity Ján Vitéz, pretože sídlil v Ostrihome, preniesol právomoci na vicekancelára Juraja Schomberga. Z toho dôvodu dostal Schomberg od pápeža Pavla II. listinu, v ktorej mu udelil právo používať biskupské insignie s dosahom na vyučujúcich a študujúcich na univerzite vo vymedzenom teritoriálnom okruhu. Listinu vyhotovil 13. augusta 1469⁴⁸ kardinál Polikarpus pochádzajúci zo Zemianskych Kostolian.⁴⁹

Asi štyri mesiace pred týmto oficiálnym pápežským menovaním Schomberga do funkcie biskupa pre určené územie Bratislavy a okolia až po Moravu a Váh mu udelil Ján Vitéz úplné splnomocnenie týkajúce sa univerzity. V liste z 26. apríla 1469 mu prenechal právo rozhodovať a konať vo všetkých duchovných prípadoch a občianskych i trestných kauzách, aké sa podobným hodnostárom zvykne poskytovať. Činí tak preto, lebo on sídli

45 Ján Bessarion (1402 – 1472); Grék, arcibiskup nicejský, titulárny patriarcha Konštantínopola, kardinál, bol v 15. storočí hlavným obrancom náboženskej jednoty a obhajca križiackej výpravy proti Turkom. BAUDRILLART, Alfred – de MEYER, A. – van CAUWENBERGH, Étien. *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques. Tome VIIIe. Fascicules XLIII – XLIV. Benoît – Bermudes*. Paris VI : Librairie Letouzey et Ané 87, 1935, coll. 1 181-1 199.

46 Kardinál Bessarion bol dokonca roku 1462 dušou protitureckej výpravy, keď bol Varadín označený za jej centrum, a snažil sa všemožne pomôcť Korvínovi. Výprava sa však po smrti pápeža Pia II. roku 1464 rozptýlila. BAUDRILLART – MEYER – CAUWENBERGH, ref. 45, coll. 1 188-1 190.

47 REBRO, Karol. Istropolitana a Bologna, ref. 41, s. 15.

48 Listina sa nachádza v Súkromnom archíve Bratislavskej kapituly v Slovenskom národnom archíve v Bratislave (sign. Cap. A, fasc. 1, č. 1). CSÁSZÁR, ref. 33, s. 113-114; MARSINA, Richard – BEŇKO, Ján. (Listina pápeža Pavla II. Jurajovi Schombergovi o prenesení právomoci). In *Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 168-170.

49 Kardinál Polikarpus = Juraj Kostoláni Polykarp zo Zemianskych Kostolian na Slovensku; jeden z najvýznamnejších dobových vzdelancov, protonotář kráľa Mateja Korvína, pracoval aj v pápežskej kancelárii. Porov. *Slovenský biografický slovník. III. zväzok K – L*. Martin : Matica slovenská, 1992, s. 194.

v Ostrihomi pomerne ďaleko od Bratislavy a chystá sa vyjsť v ústrety všetkým, ktorí budú potrebovať riešiť problémy právnou cestou. Následne podrobne rozvinul jeho budúce povinnosti.⁵⁰ Túto funkciu si dal po smrti Juraja Schomberga v roku 1488 potvrdiť v ostrihomskej kancelárii aj nový bratislavský prepošt Anton zo Šankoviec.⁵¹

Novú ustanovenú inštitúciu bolo treba zabezpečiť určitým okruhom vyučujúcich, o ktorých sa aj Leonard Huntepichler zmieňoval, že majú byť významní nie počtom, ale odbornosťou a všeobecnou vážnosťou. Univerzita len tak získa dobré meno a budú ju vyhľadávať študenti z domova i z cudzích krajín. Neobyčajne záležalo na dobrom výbere profesorov, ktorí by mohli dať mladej univerzite najlepší predpoklad jej dobrého fungovania. Kvôli jej renomé sa Ján Vitéz, ktorý bol hlavnou osobou pri zriaďovaní univerzity, usiloval o získanie známych, a hlavne zahraničných profesorov, pričom využil možnosti vyplývajúce najmä zo svojho postu ostrihomského arcibiskupa a kráľovského diplomata. Tento vzdelaný a rozhladený humanista mal nielen vynikajúce vedomosti, ale aj kontakty v celom stredoeurópskom okruhu, ktoré získaval aj v diplomatických službách Mateja Korvína.⁵²

Vitéz mal prirodzenú autoritu medzi vzdelancami, samozrejme, i u kráľa. Veľmi sa zaslúžil o rozšírenie humanistického okruhu do Bratislavy, kde sa vytvorilo úzke, predovšetkým duchovné prepojenie s Viedňou a aj s talianskym humanizmom. Okrem Viedne mala Istropolitana veľkú podporu Bolonskej univerzity. Spomedzi jej profesorov sú známe viaceré mená:⁵³

- Ján Vitéz zo Sredny (cca 1408 – 1472); 1465 ostrihomský arcibiskup, kancelár Istropolitany.

- Juraj Schomberg / Georgius Peltel zo Schönbergu († 1486); ostrihomský kanonik, v rokoch 1455 – 1486 prepošt Bratislavskej kapituly, diplomat a radca v službách kráľov i cisára, pápežský protonotár,⁵⁴ bakalár „slobodných umení“ a vicekancelár Istropolitany s biskupskými insigniami pre univerzitu, prednášal kanonické právo; člen Bratstva Božieho tela. Je pochovaný v Dóme sv. Martina v Bratislave.

- Ján Gatti (1420 – 1484),⁵⁵ teológ – dominikán, scholastik a právnik, *doctor decretorum et sacrae theologiae* a profesor vo Ferrare, Florencii, Bologni a vo Viedni, mal na Istropolitane prednášať teológiu a kanonické právo. Bol scholastikom, ale bol aj jedným z prvých vzdelancov v troch jazykoch *collegium trilingue* – latinčina, gréčtina a hebrejčina, čo bolo výrazom humanizmu. Bol aj pod vplyvom hnutia *Devotio moderna*.⁵⁶ Ako

50 CSÁSZÁR, ref. 33, s. 110-112.

51 JANKOVIČ, Bratislavská univerzita, ref. 40, s. 115.

52 Svedčia o tom aj zachované listy vydané Boronkaiom. BORONKAI, ref. 37.

53 Mená profesorov sú uvedené na základe uvedených Császárových, Jankovičových a Rebrových výskumov, ďalšie údaje sú v poznámkach citované.

54 HLAVAČKOVÁ, Miriam. Prepošt bratislavskej kapituly Juraj zo Schönbergu. In *Galéria – Ročenka SNG 2004 – 2005*. Bratislava, 2005, s. 227-234.

55 Giovanni / Ján Gatti (1420 – 1484); sicilsky dominikán, biskup z Cefalù a od roku 1475 Catane; 1461 profesor na artistickej fakulte vo Ferrare, kde v rokoch 1464 – 1465 učil teológiu a roku 1465 dosiahol doktorát v kanonickom práve. AUBERT, Roger. *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques. Tome XXe. Gatiens – Giry*. Paris : Letouzey et ané, 1984, coll. 11-12.

56 KARDOS, Tibor. *Devotio moderna* na Academii Istropolitane. In *Humanizmus*, ref. 28, s. 37.

splnomocnenec kardinála Jána Bessariona z Trapezuntu a ako osvedčený inkvizítor,⁵⁷ mal osobitné poverenie pri zakladaní univerzity v Uhorsku a pri reforme dominikánskeho rádu v Uhorsku.

- Ján Müller Regiomontanus z Königsbergu / Johannes de Montereio (1436 – 1476);⁵⁸ žiak Juraja Peurbacha na Viedenskej univerzite, magister filozofickej fakulty na univerzite. Venoval sa zemepisu, geometrii, mechanike a najmä astronómii. Patril k najvýznamnejším profesorom na Istropolitane, ktorých získal Ján Vitéz – poznali sa z viedenského prostredia. Regiomontana odporúčal jeho profesor na Viedenskej univerzite Juraj Peurbach.

- Martin Bylica z Oľkusza (cca 1434 – 1493);⁵⁹ astronóm, krakovský magister, doktor teológie a medicíny, spolupracovník Jána Regiomontana, s ktorým sa poznal v Taliansku. Odporúčal ho Vitéz.

- Marzio Galeotti;⁶⁰ dominikán, profesor práva na Istropolitane.

- Peter z Verony; dominikán, *doctor artium et medicinae*, do roku 1467 prednášal v Bologni, odporúčal ho Vitéz.

- Mikuláš Schriker z Hüttendorfu; pravdepodobne dominikán, *doctor theologiae*, vedel po grécky, v rokoch 1456 a 1460 dekan fakulty na Viedenskej univerzite, mienka o ňom je v uvedenom liste L. Huntpichlera.

- Štefan z Brucku (nad Leitou?); pravdepodobne dominikán, mienka o ňom je v uvedenom liste L. Huntpichlera.

- Matej Gruber z Medlingu; 1462 *magister artium* vo Viedni na teologickej fakulte. Vykladal Boetiovo dielo *De consolatione philosophiae* a Aristotelovu *Metaphysicu*. Po rozpustení Istropolitany sa vrátil do Viedne. Odporúčal ho Vitéz.

- Vavrínek Koch z Krompách bol prijatý na čítanie a výklad *Biblie „ad legendum cursus Bibliae“*; odporúčal ho Vitéz.

- Erazmus Adlman, doktor medicíny, mal ženu a syna, bol prebendár Bratislavskej kapituly aj kanonik; člen Bratstva Božieho tela.

57 Pápež Gregor IX. (Ugolino di Segni; 1227 – 1241) zveril dominikánom roku 1231 na udržovanie čistoty viery najvyššiu inštitúciu – inkvizíciu.

58 Ján Müller Regiomontanus z Königsbergu / Johannes de Montereio (1436 – 1476); astronóm, žiak Juraja Peurbacha na Viedenskej univerzite, roku 1461 sprevádzal kardinála Bessariona do Itálie, roku 1467 vstúpil do služieb Mateja Korvína ako astronóm a zveľad'oval aj jeho slávnú knižnicu. Prekladal Ptolemajov *Almagest*, v Uhorsku zostavil kalendáre, astrologickú príručku *Tabulae directionum* a aj dielo o trojuholníkoch *De triangulis* (Norimberg, 1533). Zdokonalil desiatkovú sústavu, podujal sa aj na reformu astronómie. V Uhorsku zostavil prístroj astrolábium, ktorý dokončil dominikánsky mních Dorn vo Viedni. Po jeho smrti sa prostredníctvom Martina Bylicu dostal na Jagelovskú univerzitu do Krakova. Porov. METT, Rudolf. *Regiomontanus. Wegbereiter des neuen Weltbildes*. Stuttgart – Leipzig : B. G. Teubner Verlagsgesellschaft, 1996, s. 88-102.

59 Martin Bylica z Oľkusza (1433 – 1493); astronóm, krakovský magister, doktor teológie a medicíny, astroológ kardinála Pietra Barbu, neskoršieho pápeža Pavla II., nakoniec astroológ Mateja Korvína, spolupracovník Jána Regiomontana, s ktorým sa poznal v Ríme. Od ich poznatkov sa začal odvíjať heliocentrizmus, ktorý dozrel v učení Mikuláša Koperníka. Porov. METT, ref. 58, s. 93.

60 Marzio Galeotto / Galeotti († po 1497 v Čechách); dominikán, profesor práva. Študoval s Jánom Pannoniom vo Ferrare, ktorý ho volal roku 1465 do Uhorska, odtiaľ odišiel roku 1472. Vrátil sa roku 1482 a v rokoch 1484 – 1486 bol v službách Mateja Korvína. ÁBEL, Jenő. *Annalecta ad historiam resurgentium in Hungaria litterarum spectantia Eugenius Abel*. Ed. Stephanus Hegedüs. Budapestini : Hornyánszky, 1903, s. 229-294.

- Ján z Krakova; podľa listiny verejného notára Jána zo Šaštína.
 - Ján de Kupferberg; podľa listiny verejného notára Jána zo Šaštína.⁶¹
- Pravdepodobne pôsobili na univerzite aj ďalší profesori.⁶²
- František; farár z Kéthely.
 - Pavol; mošonský archidiakon.
 - Andrej de Sancto Georgio z Rábskej diecézy.
 - Valentín z Veresmartu; magister, kanonik Ostrihomskej diecézy „*in studio histropolitano Strigoniensis dioecesis residentibus*“.

Významnými učencami a profesormi „*in artes et theologiam*“ a zároveň dominikánmi boli Ján Gatti, Marzio Galeotti, Peter z Verony, Mikuláš Schricker z Hüttendorfu alebo Štefan z Brucku. Zdá sa, že myšlienka usadiť dominikánov v Bratislave sa zrodila práve z rokovania medzi Vitézom a Schombergom s viedenskými dominikánmi. Žiaľ, väčšina z renomovaných zahraničných profesorov opustila univerzitu po Vitézovom nevydarenom sprisahaní roku 1472, čo predznamenovalo jej budúci zánik.

Nezachovali sa matriky Istropolitany, ale na základe skromných archívnych materiálov možno predpokladať, že na nej fungovali všetky štyri fakulty typicky stredovekej univerzity, a to filozofická, teologická, právnická a lekárska. Obsahovú náplň vyučovania na jednotlivých fakultách a stanovenie prednášok na nich, ako aj metodológiu možno vydedukovať na základe analógie. Na jednej strane tento komplex problematiky je ešte veľmi konzervatívny, keďže univerzita bola zakladaná v intenciách dominikánskeho rádu, a aj na iných univerzitách sa všeobecne od prísneho postupu a scholastickej náplne učiva ustupovalo veľmi pomaly. Ale na strane druhej sa už v učive objavovali moderné humanistické prvky. Prejavilo sa to pri výklade *Bible*, čo bolo nesporne dôsledkom rozhodnutia bazilejského koncilu z roku 1432. Tu sa rozhodlo v rámci veľkej cirkevnej reformy na podnet humanistického brixenského biskupa Mikuláša Kuzánskeho pretlačiť a rozšíriť používanie *Bible*, ktorá dovtedy nestála až tak veľmi v centre náboženského života. Preto sa malo aj pri vyučovaní, aj pri liturgii zaoberať omnoho viac textami *Bible*.⁶³ Na sneme sa rozhodlo o reformovaní Viedenskej univerzity, kde teologicko-filozofický scholastický systém tvoril pevný základ teologickej fakulty. Výkladom a komentovaním *Summy theologiae* sv. Tomáša Akvinského sa ako prvý vo Viedni zaoberal až profesor teológie a dekan Leonard Huntepichler⁶⁴ a je takmer isté, že ovplyvnil v tomto smere Istropolitana, keďže profesori jej teologickej fakulty boli z Viedenskej univerzity.

Dalej sa na Istropolitane kládol dôraz na vyučovanie gréckeho a hebrejského jazyka a na štúdium klasických autorov i rozvíjajúcich sa prírodovedných predmetov – prírodnej filozofie a astronómie, ktorá sa sem preniesla z Viedne prostredníctvom Jána Regiomontana a Martina Bylicu. Začalo sa požadovať čítanie pôvodných textov a rozoberať ich

61 Listina verejného notára Jána zo Šaštína uvádza dvoch profesorov artistickej fakulty podľa maďarského historika Gy. Bónisa. JANKOVIČ, Bratislavská univerzita, ref. 40, s. 106.

62 HLAVAČKOVÁ, Miriam. *Kapitula pri Dóme sv. Martina – intelektuálne centrum Bratislavy v 15. storočí*. Bratislava : Veda, vydavateľstvo SAV, 2008, s. 117-131.

63 KAPR, Albert. *Johannes Gutenberg. Persönlichkeit und Leistung*. Leipzig – Jena – Berlin : Urania – Verlag, 1986, s. 153-155.

64 AUBERT, ref. 38, coll. 404-406.

bez nánosu stredovekých komentárov, išlo napr. o Aristotelove diela. Výklad rímskeho práva ešte nebol na programe.⁶⁵

Všeobecne sa na univerzitách v 15. storočí vyostroval pri vyučovaní starý filozofický spor konzervatívcov a modernistov, t. j. realistov a nominalistov.⁶⁶ Vzťahovalo sa to na určenie všeobecných pojmov, pričom sa na Viedenskej univerzite prikláňali k nominalistom uznávajúcim idey za nehmotné pojmy, nie za jestvujúce veci. Leonard Huntplicher ako dominikán podporoval nominalizmus, ale na Istropolitane už navrhoval zaviesť moderný prvok vyučovania podľa obidvoch teórií, čiže aj nominalistov, aj realistov, ako to možno chápať podľa 13. článku uvedeného memoranda, podľa vzoru vynikajúcej univerzity v Heidelbergu: „*Budem hovoriť o vynikajúcej Heideľberskej univerzite, na ktorej sa prijal ten i onen spôsob diskutovania o jednoduchých témach, a pokojne sa pokračuje nie bez veľkých výsledkov v protirečení a vzájomnom porovnávaní obidvoch, totiž konzervatívcov a modernistov, t. j. realistov a nominalistov, keď to prezieravo a veľmi správne nariadil urodzený palatín, ktorý chcel a chce mať univerzitu úplne dokonalú vo vyučovaní a v spôsobe diskutovania, taktiež ušľachtilých mravov, zmiernivú a svornú.*“⁶⁷ Na Istropolitane sa okrem toho predpokladá vplyv hnutia *Devotio moderna* prostredníctvom profesorov.⁶⁸

Na vykreslenie tejto atmosféry v našich krajinách sa veľmi často odkazuje na Galeottiho vynikajúci a jedinečný spis *De egregie sapienter et iocose dictis...*, ktorý je vlastne zobrazením učeného rozhovoru piatich osobností pri kráľovskom obede v Ostrihome, z ktorých štyri stáli pri zrode univerzity Istropolitany: kráľ Matej Korvín, ostrihomský arcibiskup Ján Vítéz, dvaja prizvaní talianski profesori, dominikáni Ján Gatti a Marzio Galeotti a nakoniec záhrebský biskup Ján Thuzius.⁶⁹ V konečnom dôsledku v prípade vyučujúcich na Istropolitane išlo zväčša o známych vzdelancov – humanistov, odchovaných na európskych univerzitách, kde pôsobili vynikajúce osobnosti tohto obdobia. Dá sa predpokladať, že prenášali zmysľanie vedeckej a už renesančnej atmosféry na univerzitu v Bratislave.

65 Výklad rímskeho práva začal prednášať Hieronymus Balbus na Viedenskej univerzite až roku 1493. Porov. ASCHBACH, Joseph Ritter. *Geschichte der Wiener Universität im ersten Jahrhunderte ihres Bestehens*. Wien : Alfred Hölder, 1865, s. 310.

66 Zakladateľom teórie nominalizmu je františkán Viliam z Okky (1280 – 1349). SCHERER, Georg. *Philosophie des Mittelalters*. Stuttgart – Weimar : Metzler, 1993, s. 165-170.

67 „*Decimus tertius articulus: De universitate Haydelbergensi notabili loquar de proposito gracioso in qua uterque modus loquendi assumptus est et pacifice continuatur. Non sine magnis profectibus contradiciorum et mutuarum collacionum utrorumque, antiquorum scilicet et modernorum, hoc est realistarum et nominalium, hoc provide et diligentissime disponente Illustrissimo Palatino, qui omnino voluit et vult habere universitatem perfectam in doctrinis et modis loquendi ac moribus honestis, pace quoque et concordia.*“ Porov. Vatikán : Bibliotheca Apostolica – Codex Vaticanus Latinus Ottobianus, ref. 40.

68 SOPKO, Július. *Devotio moderna a jej podoby na Slovensku v 15. storočí*. In *Trnavská univerzita*, ref. 15, s. 281-294; KARDOS, ref. 56, s. 25-39.

69 GALEOTTI, Marzio. *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae*. Ed. Ladislav Juhász. Leipzig : BGT, 1934. Porov. ACS, Pál – JANKOVICS, József – KÖSZEGHY, Péter. *Régi magyar irodalmi szöveggyűjtemény I. Humanizmus*. Budapest : Balassi kiadó, 1998, s. 377-382; FRIMMOVÁ, Eva. Znamenité, rozumné a žartovné o výrokoch kráľa Mateja od Marzia Galeottiho. In *Pod osmanskou hrozbou. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov. VI*. Ed. Ján Lukačka. Bratislava : Literárne informačné centrum Bratislava, 2004, s. 231-230.

O prostredí Bratislavskej univerzity a o náplni štúdia mnoho napovedá zloženie knižnice univerzity a údaje o vlastníctve kníh u jej profesorov. Útržkovito zachované exempláre predpokladaných kníh univerzity, resp. archívne informácie, predsa len ponúkajú reálnu predstavu o nich. Zaujímavý je aj neskorší osud týchto kníh, pričom možno nadviazať na výskumy kódexov Júliusa Sopku⁷⁰ a inkunábulí Imricha Kotvana.⁷¹ Vendelín Jankovič predpokladá, že sa knihy z Istropolitany stali súčasťou knižnice Bratstva Božieho tela; pozostávala zo 77 diel v 96 zväzkoch.⁷² Medzi kódexmi Kapitulskej knižnice v Bratislave sa nachádza aj unikátna časť štatútov právnickej Bolonskej univerzity vyhotovenej pred rokom 1317, ktorej spoluautorom bol Ján Andrea.⁷³ Neboli súčasťou kapituly podľa súpisu z roku 1425,⁷⁴ čo podporuje teóriu, že štatúty sa získali s osobitným zámerom pri zakladaní univerzity. O tom, že profesori vlastnili knihy, sa zachovalo niekoľko údajov. Napr. v dvoch kódexoch sa nachádza záznam, že ich Juraj Schomberg dostal z rozhodnutia kapituly roku 1461 (1467?) na vlastné využitie ako na univerzite, tak aj mimo univerzity: „*Iste liber est ecclesiae Posoniensis, quem Georgius praepositus cum scitu capituli tum in universitate tum extra universitatem pro suo usu tenuit et recepit in octava s. Martini (18. 11.) anno Domini etc.* [14]61“.⁷⁵ Juraj Schomberg mal dokonca aj svoj erb v dvoch zachovaných inkunábulách,⁷⁶ ktorý možno identifikovať podľa erbu na jeho náhrobku v bratislavskom Dóme sv. Martina.⁷⁷ Ján Regiomontanus napísal viaceré astronomických diel počas svojho pobytu v Uhorsku. Jeho *Tabulae directionum* a početné kalendáre a efemeridy boli neskôr vytlačené v rozličných tlačiarňach.⁷⁸ Dokonca aj on získaval, alebo dával prepisovať kódexy pre kráľovu knižnicu v Budíne.⁷⁹ Tieto zachované knihy profesorov na Istropolitane svedčia o vysokej odbornej úrovni jej majiteľov. Mnohé knihy prichádzali na objednávku z Viedne, z iluminárskej dielne Ulricha Schreiera, dokonca sa dávali aj vytlačiť, ako napr. dominikánska príručka *Confessionale* od vtedajšieho florentínskeho biskupa Antonina Florentina u tlačiara Mateja

70 SOPKO, ref. 24, s. 75-131.

71 KOTVAN, Imrich. *Inkunábuly na Slovensku*. Martin : Matica slovenská, 1979, 556 s.; KOTVAN, Imrich. Prírodovedné tlače 15. storočia v slovenských knižniciach. In *Humanizmus*, ref. 28, s. 436-444.

72 JANKOVIČ, Bratislavská univerzita, ref. 40, s. 107-111.

73 Bratislava: Slovenský národný archív – Kapitulská knižnica (sign. Knauz 16). Porov. SOPKO, *Stredoveké kódexy*, ref. 24, č. 38; Die Statuten der Juristen Universität Bologna vom J. 1317 – 1347 und deren Verhältniss zu jenen Paduas, Perugias, Florenz. Ed. Heinrich Denifle. In *Archiv für Literatur – und Kirchengeschichte des Mittelalters*. 3 (1887), s. 196-397.

74 SOPKO, Július. Súpis kníh kapitulskej knižnice z r. 1425. In *Slovenská archivistika*. Bratislava, 4 (1969), s. 83-101.

75 *Decretales Gregorii IX. Liber sextus, Extravagantes*. 14. stor. 266 ff; *Decretum Gratiani*. 12. – 13. stor. 284 ff. Porov. SOPKO, *Stredoveké kódexy*, ref. 24, č. 35 a 36.

76 ASTESANUS de Ast. *Summa de casibus conscientiae*. Venetiis : Leonardus Wild, 1480; Nicolaus PANORMITANUS de Tudeschis. *Lectura super V libris Decretalium. Pars I – II*. Venetiis : Nicolaus Jenson, 21. VII. 1477 (Universitätsbibliothek Salzburg; sign. W II 438; W III 36); BURAN, Dušan. Fragmente illuminierter gotischer Handschriften aus zwei slowakischen Archiven. In *Biblos*. Wien, 53 (2004), č. 2, s. 76-77.

77 *Gotika*, ref. 25, s. 667.

78 KOTVAN, Imrich. *Inkunábuly so slovenskými vzťahmi*. Bratislava : Univerzitná knižnica, 1974, s. 47-52, 70-72.

79 CSAPODI – CSAPODINÉ GÁRDONYI, ref. 26, č. 29, 42, 63, 69, VI, XL, XC, CV.

Morava v Neapole. Jej exemplár sa zachoval na Slovensku a aj v bývalom dominikánskom kláštore v sedmohradskej Bistrici. O tejto tlači sa predpokladalo, že ju vytlačil neznámy potulný tlačiar v Bratislave.⁸⁰

Nedávno sa s určitosťou potvrdilo, že v Bratislave v rokoch 1476 – 1480 pôsobil neznámy tlačiar Andreas, a to ako prvý v našej krajine v inkunábulovom období. Identitu a činnosť tohto typografa „*Confessionalis*“ sa nedarilo lokalizovať niekoľko desiatok rokov. Predpokladalo sa, že vytlačil niekde na kapitule v skriptóriu štyri inkunábuly.⁸¹ Všetky majú obsahovo silný domáci náboj:

1. *Confessionale (Spovednica)* napísal dominikán Antoninus Florentinus, florentský arcibiskup a vytlačil Matthias Moravus v Neapole roku 1477 pravdepodobne na objednávku dominikánov. Päť zachovaných exemplárov poukazuje na provenienciu Bratislavy – tlač však možno z tohto zoznamu vylúčiť.

2. *Brief gegen Kaiser Friedrich III*, leták Mateja Korvína, v ktorom vypovedá vojnu cisárovi Fridrichovi III. dňa 12. júna 1477, je nezvestný; uvádza ho Vilmos Fraknoi podľa weimarského kniežacieho archívu.⁸²

3. *Vita beati Hieronymi* od Laudivia Zacchia⁸³ vyšla v rokoch 1477 – 1479. Knižička je v zhode s duchovno-náboženským vplyvom *Devotio moderna*, ktorý sa širil z Holandska. Išlo o laicizáciu religiozity, novej zbožnosti, a práve v tom čase bol veľký záujem o osobnosti obdobia patristiky, predovšetkým o sv. Hieronyma, v Uhorsku veľmi uctievanom. Jeho stúpenci nasledovali pri odpisovaní *Vulgaty* sv. Hieronyma a je pochopiteľné, že sa nám zachoval jeho život práve z tlačiarne nedávno identifikovaného tlačiara v Bratislave.⁸⁴ Jediný exemplár knihy sa nachádza v Egyetemi Könyvtár v Budapešti.

4. *Litterae indulgentiarum* – odpustkovú listinu vydal bratislavský kanonik Ján Han dňa 11. mája 1480 pre pani Agnes z Bratislavy. Odpustkovú akciu vyhlásil pápež Sixtus IV. ako podporu protitureckého ťaženia roku 1480. Jej realizáciou v Uhorsku bol poverený pápežský legát kardinál Ján Aragónsky, brat kráľovnej Beatrix. Tlač sa zachovala v jedinom exemplári v Archíve mesta Bratislavy rovnako ako dva rukopisné exempláre napísané Jánom Hanom. Dňa 1. februára 1481 vystavil Han odpustkovú listinu pre Mikuláša z Frauendorfu. Predtým vystavil 4. apríla 1476 iný odpustkový list tiež rukopisne, táto skutočnosť naznačuje, že tlačiar v Bratislave roku 1481 už nepôsobil.⁸⁵ Pravdepodobne Ján Han roku 1480 využil jeho prítomnosť v meste.

80 ANTONINUS Florentinus. *Confessionale >Defecerunt<. – Titulus de restitutionibus*. Neapoli : Matthias Moravus, 1477. Pôvodne sa inkunábula identifikovala ako bratislavská tlač od tlačiara *typographus Confessionalis* (Martin; Slovenská národná knižnica – sign. Inc B 123.)

81 FRIMMOVÁ, Eva. Rekapitulácia poznatkov o najstaršej bratislavskej tlačiarni. In *Kniha '93 – '94. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 26-34.

82 FRAKNOI, Vilmos. Matyás király megbizásából nyomtatott politikai röpirat. In *Magyar Könyvszemle*. Budapest, 23 (1915), č. 1, s. 1.

83 Zacchia Laudivius žil aj v Neapole.

84 ZACCHIA Vezzanensis, Laudivius. *Vita beati Hieronymi*. Posonii : Andreas (?), cca 1478 – 1479. Budapest : Egyetemi Könyvtár (sign. Ösnyom. 862). Porov. SAJÓ, Géza – SOLTÉSZ, Erzsébet. *Catalogus incunabulorum, quae in bibliothecis publicis Hungariae asservantur. I – II*. Budapestini : Országos Széchényi Könyvtár, 1970, č. 2 041.

85 DUBAY, Anton. Bratislavská prvotlač. In *Slovanská Bratislava, I (II-III)*. Bratislava, 1950, č. 1-2, s. 114-116.

Rozborom týchto tlačí, či už typografickým a obsahovým, skúmaním pôvodu papiera a jeho priesvitky alebo provenienciou exemplárov a miestom ich súčasného uloženia sa zaoberali významní odborníci slovenskí – Anton Dubay, Ján Čaplovič, Richard Lacko, Imrich Kotvan, Ovidius Faust, Leo Kohút, maďarskí – József Fitz, Pál Gulyás, Erzsébet Soltész, Csaba Csapodi, Gedeon Borsa, ale aj Nemeč Helmut Kind,⁸⁶ najnovšie maďarská bádatel'ka Judit Ecsedy.⁸⁷ Možno povedať, že sa zhodovali v tom, že uvedený tlačiar používal matrice talianskeho pôvodu, ale pri tlači *Confessionale* ho bibliografia *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*⁸⁸ jednoznačne udáva ako Mathiasa Morava pôsobiaceho v Neapole; ďalšie dve inkunábuly – Laudíviova⁸⁹ a Hanova⁹⁰ tlač čiastočne poukazovali na Johanna Bulla aj na Mathiasa Morava a Andreja Hessa. Podľa typológie papiera možno uvažovať skôr o Andrejovi Hessovi, ktorý za svojej krátkodobej činnosti v Budíne používal takýto papier. Nedávno sa našiel v Archíve mesta Bratislavy významný dokument – záznam v *Komornej knihe z roku 1477*, ktorý jednoznačne dokazuje činnosť tlačiara a iluminátora Andreja v Bratislave, ktorému po príchode z Viedne udelili meštianske právo za poplatok 1 zlatý a 2 denáre v tomto roku:

„Iluminátor a tlačiar Andrej z Viedne zložil prisahu a musel sa osobne prisťahovať do mesta hneď ako začal užívať privilégia. Zaplatil jeden zlatý (florén), t. j. 1 libru a 2 šilingové denáre.“⁹¹

Výška poplatku za udelenie mestského práva závisela pravdepodobne od hodnoty hnutel'ného majetku, ktorým sa dotyční museli preukázať popri vlastníctve nehnuteľností. V opačnom prípade si museli nájsť ručiteľov. Získaním meštianskeho práva sa mestská komunita začleňuje do istých právnych vzťahov a jednotlivci na rozdiel od poddaných získavajú stavovsky vyhranené postavenie⁹² v zmysle mestských práv a slobôd. Uchádzač o takéto právo mal vlastniť v meste nehnuteľnosť, príp. sa musel preukázať dostatočným finančným bohatstvom, a musel tu bývať jeden rok a jeden deň pred požiadanim o toto právo. Zároveň musel sľúbiť, že ostane v meste bývať apoň tri nasledujúce

86 FRIMMOVÁ, Eva. Bratislavský tlačiar inkunábulového obdobia. In *Kniha 2006. Zborník o problémoch a dejinách knižnej kultúry*. Martin : Slovenská národná knižnica, 2006, s. 211-220.

87 Výsledky maďarských bádateľov s typografickou ukážkou rozboru tlačí ako Andrea Hessa, tak i tlačiara „*Confessionalis*“ najnovšie prezentuje vo svojom diele ECESEDY V., Judit. *A régi magyarországi nyom-dák betűi és díszei 1473 – 1600*. Budapest : Balassi Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, 2004, s. 41-44, 133, 203-210. Inkunábuly tlačiara „*Confessionalis*“ uvádza ako tlačie budínske a v zátvorke ako bratislavské s otáznikom.

88 *Gesamtkatalog der Wiegendrucke (GW) II*. Hrsg. Kommission für den Gesamtkatalog der Wiegendrucke. Leipzig : Verlag von Karl W. Hiersemann, 1926, č. 2 108.

89 SAJÓ – SOLTÉSZ, ref. 84, č. 2 041; *Régi magyarországi nyomtatványok 1473 – 1600*. (RMNy). Ed. Gedeon Borsa. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1971, č. 5.

90 KOTVAN, *Inkunábuly na Slovensku*, ref. 71, č. 599; ČAPLOVIČ, Ján. *Bibliografia tlačí vydaných na Slovensku do roku 1700. Diel I*. Martin : Matica slovenská, 1972, s. 135, č. 271; RMNy, ref. 89, č. 6.

91 „*Item Andre maler oder aufdrucker von Wienn hat sich zugesagt und purg gesetzt, aber er sol sich persöndlich herziehen darnach erst des mawtbrief geniessen. Dedit 1 fl. facit 1 lb. 2ß den.*“ Porov. AMB, ref. 14 – *Komorná kniha č. 40 (K40)*, rok 1477, s. 98, článok účtov za udelenie mestského práva „*Burgerrecht Innemen*“; ŽIDEKOVÁ, Anna. *Meštianske právo v Bratislave v 15. storočí*. Diplomová práca. Bratislava : FFUK, 2002. s. 59-60.

92 MARSINA, Richard. Reforma stredovekých miest v Uhorsku. In *Historický časopis*, 1983, roč. 31, č. 2, s. 164-178.

roky. Ďalej musel preukázať manželský pôvod a svoju bezúhonnosť.⁹³ Uchádzač musel prisahať pred mestskou radou a zaplatiť poplatok „*Purgerrechtgeld*“, v 15. storočí sa platilo od jedného do päť zlatých. V priebehu rokov 1434 – 1500 bolo v Bratislave udeľované meštianske právo 83 osobám nielen z územia Slovenska, resp. Uhorska, ale vo veľkej miere zo susedného Rakúska, čo súvisí s celkovou prosperitou v tejto krajine.

V súvislosti s bratislavskou tlačiarňou musíme vylúčiť doteraz uvádzaného tlačiaru Augustina Mathiasa Morava. Tento „*iurisprudentiae atque artium doctor*“, pochádzajúci z Olomouca na Morave, pôsobil krátko v Janove a prišiel roku 1474 spolu s Michaelom di Monaco a cisterciáckym mníchom Blasiom Romerom na základe pozvania kráľa Ferdinanda Aragónskeho do Neapola, kde pracoval nepretržite v tlačiarňi do roku 1491, resp. do februára 1492 spolu so svojimi spoločníkmi: s Michaelom di Monaco, Pietrom Molinom a Marcom Cinicom, skriptorom a kustódom kráľovskej knižnice.⁹⁴ Podľa typografického rozboru sa rozlišuje dvanásť typov písma Mathiasa Morava, v oficíne sa tlačili zväčša liturgické knihy a ako v jednej z prvých aj červeno-čiernou sadzbou. Na základe ISTC⁹⁵ je doteraz známych jeho 64 tlačí, v Neapole vytlačil Mathias Moravus roku 1476 sedem až osem tlačí. Z rokov 1477 – 1480, keď by mal byť podľa niektorých hypotéz v Uhorsku, je známych 18, resp. 19 neapolských tlačí: roku 1477 vytlačil štyri tlače, roku 1478 päť, roku 1479 dve a roku 1480 sedem tlačí. Pri niektorých knihách sa v literatúre udáva rok vytlačenia v určitom časovom rozpätí, ako napr. cca 1474 – 1480 pri diele Tomáša Akvinského *Commentum in octo libros Physicorum Aristotelis*. Ide zväčša o tlače náročné typograficky a aj na úpravu a zostavenie obsiahlych textov, ako napr. *Missale*, *Hodinky*, dielo Aurelia Augustina alebo Antonina Florentina. Okrem toho, ako sa uvádza aj v konkrétnej tlači *Vitale di Cambanis* z 9. apríla 1478, Moravus si robil sám korektora a redaktora „...*correctum et revisum per clarum doctorem iurium Paridem Parthenopensem*“. Moravus zažíval v Neapole všeobecne veľkú vážnosť a úctu, viacero diel venoval dokonca kráľovi, pod ktorého záštitou tlače vychádzali,⁹⁶ a preto je nepredstaviteľné, že by opustil krajinu na dlhšie časové obdobie.

93 ORTVAY, Teodor. *Geschichte der Stadt Pressburg. II/2*. Pressburg : Commissionsverlag von Carl Stampfel, Druck von Stampfel, Eder & Comp, 1898, s. 36; *Idem II/3*. Pressburg, 1900, s. 114.

94 FAVA, Mariano – RESCIANO, Giovanni. La stampa a Napoli nel XV secolo. Vol. I. In *Sammlung Bibliothekswissenschaftlicher Arbeiten. II. Serie, 15. Heft*. Ed. Konrad Haebler. Leipzig : Verlag von Rudolf Haupt, 1911, s. 59-143.

95 ISTC – Incunable Short Title Catalogue, čiže svetový katalóg skrátených záznamov inkunábuli sa spracúva automatizovanou formou od roku 1984 v British Library v Londýne, s odkazom na niektoré bibliografie, hlavne od Goffa (GOFF, Frederik R. *Incunabula in American Libraries. A thirds census of fifteenth-century books recorded in North American collections*. New York : The Bibliographical Society of America, 1964, 798 s.). Porov. HELLINGA, Lotte – GOLDFINCH John. The Incunable Short Title Catalogue (ISTC). In *Bulletin du bibliophile*, 1990, č. 1, s. 125-132. Za prístup do tejto databázy ďakujem PhDr. Kamilovi Boldanovi z oddelenia starých tlačí v Národnej knižnici ČR v Prahe.

96 „*Accedit ad haec, quod Germani sollerti ac incredibili quodam invento: nuper novam quandam imprimendi rationem invenerunt: praecipue Mathias Moravus vir summo ingenio summaque elegantia in hoc genere impressionis effloruit*“ (...) „*Iuniani Maii Parthenopaei ad invictissimum regem Ferdinandum liber de priscorum proprietate verborum finit. Editum opus sub felicissimo Ferdinando rege inclitae Neapolis impressore Mathias Moravus impressor solertissimus & venerabilis monachus Blasius theologus vir integerrimus...*“ Porov. úvod a kolofón exemplára uloženého v Národnej knižnici ČR v Prahe – MAIUS, Junianus. *De priscorum proprietate verborum*. Napoli : Mathias Moravus – Blasius Romerus, 1475 (Goff, ref. 95, č. M95).

Skôr možno v kauze spornej existencie potulného tlačiaru jeho identitu mozaikovito a v indiciách načrtávať v súvislosti s Andrejom Hessom.⁹⁷ V rokoch 1473 – 1474 pôsobil v Budíne za podpory pápežského protonotára Ladislava Káraiho, ktorý bol na prelome rokov 1470/1471 vyslancom kráľa Korvína v Ríme.⁹⁸ Zrejme on ho odporúčal aj niektorým talianskym tlačiarom, napr. Georgiovi Lauerovi, ktorý pracoval od roku 1470 v Kláštore sv. Eusebia v Ríme, a to prostredníctvom kardinála Caraffu, bývalého predstaveného tohto kláštora.⁹⁹ Prelátovi Káraiovi nakoniec Hess venoval svoju tlač *Chronica Hungarorum* (Budae, 1473. 70 l.).¹⁰⁰ Podľa jeho vlastných slov, ako v úvode píše, vyučil sa v Latii, čiže v Ríme a v Kláštore sv. Scholastiky v Subiacu neďaleko Ríma.¹⁰¹ Po roku 1474 sa stopa po Andrejovi Hessovi stráca, ale na základe aj ďalších potvrdených poznatkov, ktoré síce treba ďalej preskúmať, by už bolo možné vysloviť hypotézu, že z Budína sa vrátil do Ríma, príp. do Neapola, kde si doplnil niektoré opotrebované typy matric od Mathiasa Morava a Johannesu Bulleho – treba poznamenať, že medzi neapolským dvorom a Rímom boli veľmi dobré a vo viacerých smeroch prepojené vzťahy. Zároveň treba obrátiť pozornosť aj na Ladislava Káraia, ktorý udržoval písomné vzťahy s bratislavským prepoštom Jurajom Schombergom¹⁰² a ktorý mohol odporúčať Hessa do Bratislavy.

O kultúrno-politickej atmosfére v Bratislave veľa napovedá vzťah kráľa Mateja a jeho manželky k mestu a jeho osobná angažovanosť v rozličných životných situáciách.

Bratislava bola častým miestom pobytu manželského páru – kráľa Mateja a jeho neapolskej manželky princeznej Beatrix Aragónskej, s ktorou sa zosobášil roku 1476. Potvrdzujú to mnohé dobové materiály, zápisky kronikárov a vyslancov cudzích štátov alebo zmienky v archívnych prameňoch. Beatrix tu bola aj krátko pred svadbou 22. októbra 1476 a keď Korvín vypovedal vojnu cisárovi Fridrichovi III. roku 1477. Ďalší záznam hovorí, že 14. novembra toho istého roku prespala v Gmaitlovom dome,¹⁰³ čo navodzuje hypotézu, že v tom čase mohli prebiehať rekonštrukčné práce na starej kráľovskej kúrii. Ale neskôr, od konca roku 1477, počas roku 1478 a až do obsadenia Viedne Matejom Korvínom roku 1485 sa zdržiavali veľmi často v meste kráľ, kráľovná, Korvínova matka Alžbeta Siládiová / Szilágyi († 1483) a celý dvor. Bratislavu niekedy považovala Beatrix

97 Viacej podrobností FRIMMOVÁ, Bratislavský tlačiar, ref. 86, s. 211-220.

98 *Chronica Hungarorum*. (Budae : Andreas Hess, 1473. Faksimile.) Ed. Elisabeth Soltész. Budapest : Magyar Helikon, imprimerie Zrínyi, 1972, s. 3. V úvode sa uvádza podľa Vilmosa Fraknoia, že Andrej Hess sa mohol vyučiť v Subiacu neďaleko Ríma. Do Kláštora sv. Scholastiky prišli totiž roku 1464 Konrad Sweinheim a Arnold Parnatz, prví tlačiaru v Taliansku.

99 FITZ, Josef. König Mathias Corvinus und der Buchdruck. In *Gutenberg-Jahrbuch*. Mainz, 1939, s. 129.

100 Niektoré typy matric majuskulných okrúhlych románskych písmen sú poopravené neskôr v oficíne Georgia Lauera v Ríme, i keď sú mnohé rozdielnosti vo vzialenosti písmen a riadkovaní. (Laurer vydával tlače od októbra 1470 v Kláštore sv. Eusebia. V polovici roku 1472 sa spojil s Leonhardom Pflugelom a pracoval s ním do roku 1471. Používal 13 textových typov. Porov. *Catalogue of books printed in the XVth century now in the British Museum [BMC]. Part IV. Italy: Subiaco and Rome*. London : British Museum, 1916, s. 35.

101 „Cum superiori tempore venerandae dominae in Latio versarer: videreque quanto emolumento ac decori hominum generi hi viri forent.“ Porov. *Chronica Hungarorum*, ref. 98, s. 3.

102 HLAVÁČKOVÁ, ref. 62, s. 104, 156.

103 CSÁZÁR, ref. 33, s. 120.

za svoje hlavné stanovište. Podľa nej v tomto peknom a veľkom meste, kde žilo veľa Nemcov a Talianov, mohla viesť vhodný pohodlný život a navyše tu bolo aj kráľovo útočisko neďaleko bojového poľa.¹⁰⁴ Kráľovský pár obýval palác *Kunigs Haws*,¹⁰⁵ ktorý sa nachádzal na Ventúrskej č. 1,¹⁰⁶ na rohu Ventúrskej s pôvodne Pazmániho ulicou na mieste voľakedajšieho Wittmannovho domu.¹⁰⁷ O nádhere a prepychu tohto paláca, ako aj o letohrádku a krásnych pestovaných záhradách siahajúcich až po hradby mesta, sa zmieňoval roku 1486 taliansky diplomat Caesar Valentini.¹⁰⁸ Avšak túto kráľovskú kúriu celkom zničil požiar roku 1515 počas rokovania o zásnubách potomkov cisára Maximiliána Habsburského a Vladislava II. Jagelovského, ako to zaznamenáva Johann Cuspinianus v *Diariu*,¹⁰⁹ ale najmä Richard Bartolini svojom diele *Hodoeporicon*: „*Kým sme očakávali príchod cisára vo Viedni a králi v Prešporku, 30. apríla vypukol v Prešporku požiar. Panónske kráľovské sídlo zhorelo, ale sarmatské bolo od požiaru mesta uchované, hoci ho vlastní ľudia nielenže nechránili, ale aj opustili. Ale ostatné mesto zachránili pred požiarom. Sedemdesiat domov alebo o niečo viac zhorelo. Králi ušli na hrad, ktorý leží na strmom kopci. Nezistilo sa, či sa to stalo zámerne alebo z neopatrnosti.*“¹¹⁰

Renesančná dvorská kultúra, ktorá sa vyprofilovala predovšetkým na talianskych kráľovských a kniežacích dvoroch, v 15. storočí sa začínala pomaly formovať aj v stredo-európskych podmienkach. Moderný dvoran na rozdiel od stredovekého rytiera bol telesne i duševne harmonickou osobnosťou, ktorá rozvíjala u panovníka všetky cnosti, pritom ho dostatočne vzdelávala, ale i zabávala, ako to vynikajúco popísal Baldazare Castiglione.¹¹¹ Neapolská princezná Beatrix vyrastala v takomto „modernom a voľnomyšlienkárskom“ prostredí a po príchode do Uhorska sa usilovala všemožne ho napodobniť vo svojom novom príbytku, čo sa nestretlo s veľkým pochopením, keďže tu stále pretrvával stredoveký a príliš konzervatívny spôsob života. Dvorný historik Antonio Bonfini ju

104 de BERZEVICZY, Albert. *Béatrice d'Aragon, reine de Hongrie (1457 – 1508). I-II*. Paris, 1911, s. 166-168, 204.

105 Kráľovská kúria slúžila v rozličných epochách na ubytovanie kráľom a ich dvoranom i hosťom. Polyhistor Matej Bel v 17. storočí spomína, že na tomto mieste stál dom starobylého štýlu „Špindlerov dom“ s neobyčajne pôvabnou záhradou. Viaz sa k nemu povest', že tu bývala Žigmundova dcéra Alžbeta, keď bránila záujmy syna Pohrobka proti Vladislavovi I. Jagelovskému. Bývala tam vraj aj kráľovná Beatrix, keď jej muž bojoval v Rakúsku. Porov. *Bratislava Mateja Bela. (Výber z diela Notitia Hungariae novae historico-geographica I., II. zv., vydaného r. 1735 1736 vo Viedni)*. Bratislava : Obzor, 1984, s. 115, 126.

106 AMB, ref. 14 – *Topografia*, ref. 14, s. 59; HORVÁTH, ref. 11, s. 134-135.

107 ORTVAY, II,1, 1895, ref. 93, s. 38.

108 ORTVAY, II,1, 1895, ref. 93, s. 40.

109 STRUVE, Burcard Gotthelf. *Johannis Cuspiniani Diarum, de congressu caesaris Maximiliani et trium regum, Vladislai Hungariae, Ludovici Bohemiae, et Sigismundi Poloniae, in urbe Viennensi facto, XVI. Julii, anno Christi M.D.XV*. In FREHER, Marquardus. *Rerum Germanicarum scriptores*. II. III. editio. Argentorati, 1717, s. 598.

110 „*Nunc ad incoeptum opus revertamur: Dum itaque Caesaris adventum, et nos Viennae, et reges Posonii expectaremus, pridie Kalendas Maias Posonii incendium factum, Pannonica regia conflagravit, Sarmatica a suis non defensa modo, verum et reliquum oppidi ab incendio servatum est, septuaginta domus autem paulo plures crematae. Reges ad arcem, quae in aedito colle sita est, confugere. Ignoratur dolo, ne an imprudentia patratum sit.*“ Porov. BARTOLINI, Riccardo. *Hodoeporicon, id est Itinerarium...* Viennae : Hieronymus Vietor, 1515. L. D^{3v}-D^{3v}. Roku 1775 postavili na tomto mieste de Pauliho palác, ktorý je dnes súčasťou Univerzitnej knižnice.

111 CASTIGLIONE, Baldesar. *Kniha o dvoranovi*. Bratislava : Tatran, 1987, 230 s.

chválil ako ženu storočia, vyzdvihujúc jej inteligenciu a záľubu vo vedách. Nezabúdala ani na rady svojho vychovávateľa Diomeda Caraffu, ktorý jej v spise *Memoriale* dával ponaučenia, ako má vychádzať s manželom, rodinou a s jeho dvorom. Má sa naučiť ich jazyk, má byť skromná a milá, čo sa jej nie vždy darilo.¹¹² Bola totiž vychovávaná v prepychu a bola aj dostatočne vzdelaná, sebavedomá a ctižiadostivá, aby presadila svoje názory. Disponovala vlastným dvorom, kde mali svoje miesto zábava, hudba, tanec.¹¹³ Roku 1483 si založila 13-členný zbor hudobníkov a spevákov, ktorý neustále doplňovala. V tom istom roku ho prepožičala z Bratislavy do Hainburgu spolu s organom. Jej cit pre krásu a prírodu sa uplatnil aj pri úprave vyššie spomenutého paláca a záhrad v Bratislave. Do Uhorska prišla na svadbu roku 1476; z jej cesty sa zachovali celkom presné záznamy – Beatrix cestovala s vozmi, na lodiach i koňmo s prestávkami od 18. októbra, čiže dva a pol mesiaca, mala vo svojej suite 800 osôb, z toho 350 Neapolčanov, a 529 Uhrov, v archívnych materiáloch sa spomínajú jednotliví remeselníci. Keď sa zdržiavala od leta 1482 až do budúceho roku v Bratislave, posielala často listy Matejovi prostredníctvom prepošta Juraja Schomberga.¹¹⁴ Rada si robila aj s dvorom i hudobníkmi výlety do Zvolena, Taty, Budína, Vyšehrada, ale aj do obsadených oblastí, akými bol Hainburg, Bruck na Leithe, Klosterneuburg. V kúpeľoch Baden pri Viedni si často liečila reumu získanú v drsnejšom uhorskom podnebí.

Často sa stretávala s historikom Petrom Ransanom a Marziom Galeottim, s bratom kardinálom Jánom Aragónskym; písala veľa listov najmä svojej sestre Eleonóre d'Este do Ferrary a i. Sestra jej posielala vozy plné darov i vecí potrebných pre bežný život. Nebolo žiadnym tajomstvom, že sa Beatrix snažila preniesť na uhorský kráľovský dvor nový renesančný životný štýl a dvorskú etiketu. Ako žena veľmi vzdelaná a rozhladená bola Matejovi Korvínovi rovnocennou partnerkou a v každom jeho úsilí mu bola oporou, ale nikdy si nezískala dôveru domáceho uhorského prostredia.

Matej Korvín bol vo veľmi úzkom vzťahu s bratislavským senátom, v Archíve mesta Bratislavy sa zachovali početné listiny riešiace rôznorodé problémy, ktoré sa týkali jeho vzťahu k cisárovi Fridrichovi a neskôr Maximiliánovi, ďalej obrany mesta, rozličných poplatkov a ich odpustení, poskytnutia peňazí, zbraní, povozov alebo aj vojakov. Ako príklad uvedieme ašpirácie cisára Fridricha na uhorský trón, ktoré uňho pretrvávali od smrti Ladislava V. Pohrobka. V marci 1459 napísal bratislavskému senátu, že bol časťou uhorských magnátov zvolený za uhorského kráľa a pozýva ich na korunováciu.¹¹⁵ Matej reagoval o 6 dní z Budína požadujúc, aby mu zostali Bratislavčania verní, aj keď niektorí uhorskí buriči dali svoj hlas vo voľbe kráľa Fridrichovi.¹¹⁶ Bratislavčania vtedy skutočne podržali Korvína, aj keď im Fridrich predtým udelil právo voľne obchodovať v Rakúsku.¹¹⁷ Následne 8. júla 1459 Korvín povolil bratislavským obchodníkom slobod-

112 Rukopis sa nachádza v Parme. Berzeviczy, ref. 104, s. 102-124, 234, 88.

113 MACEK, Josef. *Tri ženy Vladislava Jagellonského*. Praha : Mladá Fronta, 1991, s. 85.

114 BERZEVICZY, ref. 104, s. 264; 127, 168-170; 204 -208.

115 AMB, ref. 14 – Listina cisára Fridricha. Viedenské Nové Mesto, 6. marec 1459 (sign. Lad. 19. No. 1 806).

116 AMB, ref. 14 – Listina kráľa Mateja. Budín, 12. marec 1459 (sign. Lad. 19. No. 1 807).

117 AMB, ref. 14 – Listina cisára Fridricha. Viedeň, 23. jún 1451 (sign. Lad. 17. No. 1 474) a Listina cisára Fridricha. Viedeň, 10. október 1458 (sign. Lad. 19. No. 1 792).

ne obchodovať v celom kráľovstve.¹¹⁸ Roku 1462 písal senát kráľovnej-matke Alžbete Siládievej o uzavretí mieru medzi nimi a o ustanovení kráľa Mateja za tútora pre arciknieža Maximiliána.¹¹⁹ Ale stretý a vojny kráľa Mateja s Fridrichom pokračovali až do uzavretia prímeria v Sankt-Pöltene roku 1479.

Problém s vojnami proti Čechom a Rakúsku a s protitureckými ťaženiami sa premietal aj do každodenného života mesta. Kráľ Matej znovu a znovu nariadil Bratislavčanom vybudovať most cez Dunaj.¹²⁰ Roku 1471 prikázal v Bratislave vyberať poplatky od osôb cezeň prechádzajúcich, pretože bol vybudovaný z kráľovských peňazí,¹²¹ roku 1473 príkaz zopakoval z Taty.¹²² Ďalej prikázal opevniť mesto a prispieť na obranu proti Turkom koňmi, vojskom, zbraňami, ale aj veľkými sumami peňazí, čiže požadoval 100 až 400 zlatých. Roku 1489 nariadil vyplatiť kráľovskému pokladníkovi pre potreby kráľovstva už 2 000 zlatých,¹²³ o pol roka zase 1000 zlatých.¹²⁴ Za to mesto oslobodzoval od mýta, poplatkov na určitú dobu. Roku 1471 oslobodil Bratislavčanov od poplatkov na štyri roky zato, že si opevnili mesto,¹²⁵ ale roku 1478 i roku 1480 ho znovu nariadil opevniť pre zvýšené turecké nebezpečenstvo.¹²⁶ Takisto požadoval od mesta menšie služby, ako napr. poskytnúť povoz na odvezenie tovaru pre obchodníkov s cieľom nákupu pre kráľovský dvor, alebo aby mu poslali lode do Budína. Tieto listy písal kráľ väčšinou z Budína, Viedne, ale aj z Hainburgu alebo zo Znojma, niekedy priamo z Bratislavy.

Po Korvínovej náhlej smrti dňa 6. apríla 1490 odišiel smútočný sprievod z Viedne až po miesto pohrebu v Stoličnom Belehrade / Székésfehértár. Beatrix plaviac sa po Dunaji s mladým Jánom Korvínom, prelátmi a veľmožmi na 50 lodiach obtiahnutých čiernym súknom zastavila sa v Bratislave – oproti nej išli všetky ženy z mesta v čiernom truchliť spolu s ňou. Verejný smútok „za neporaziteľným a najlepším kráľom“ bol stanovený v krajine na tri mesiace.¹²⁷

Bratislava vyhovovala v tomto čase ako výhodné miesto pre rozličné diplomatické rokovania. Po smrti kráľa Mateja Korvína sa zopakovala situácia spred 30 rokov, keď sa Maximilián Habsburský, ako predtým jeho otec Fridrich, obrátil na Bratislavčanov,

118 AMB, ref. 14 – Listina kráľa Mateja. Budín, 8. júl 1459 (sign. Lad. 19. No. 1 811) a Listina kráľa Mateja. Budín, 8. júl 1459 (sign. Lad. 33. No. 4 588).

119 AMB, ref. 14 – Listina bratislavského senátu kráľovnej Alžbete. Bratislava, 20. december 1462 (sign. Lad. 19. No. 1 845).

120 AMB, ref. 14 – Listina kráľa Mateja. Budín, 1. jún 1489 (sign. Lad. 21. No. 2 072).

121 AMB, ref. 14 – Listina kráľa Mateja. Bratislava, 16. júl 1471 (sign. Lad. 20. No. 1 941).

122 AMB, ref. 14 – Listina kráľa Mateja. Tata, 6. január 1473 (sign. Lad. 20. No. 1 954).

123 AMB, ref. 14 – Listina kráľa Mateja. Budín, 1. jún 1489 (sign. Lad. 21. No. 2 072).

124 AMB, ref. 14 – Listina kráľa Mateja. Budín, 15. december 1489 (sign. Lad. 21. No. 2 078).

125 AMB, ref. 14 – Listina kráľa Mateja. Bratislava, 16. júl 1471 (sign. Lad. 33. No. 4 785).

126 AMB, ref. 14 – Listina kráľa Mateja. Budín, 12. marec 1459 (sign. Lad. 19. No. 1 807). Budín, 6. august 1478 (sign. Lad. 21. No. 2 007) a Listina kráľa Mateja. Lindva, 28. august 1480 (sign. Lad. 21. No. 2 020).

127 „*Universa multitudo cum pullis quinquaginta navibus et lugubri veste Beatricem secuta. Cum Pisonium foret appulsum omnes matrones urbis pullatae obviam reginae occurrere publicoque planctu principem invictissimum et regem optimum luxere iustitium tribus Ungaris mensibus indictum.*“ Porov. BONFINI, ref. 5, s. 668.

aby boli verní jemu a nie Vladislavovi II.,¹²⁸ ktorý vtedy už bol korunovaný za uhorského kráľa v Stoličnom Belehrade (18. septembra 1490). Krajina prešla ešte mnohými nepokojmi a rokovaniami, kým sa znovu v Bratislave dňa 7. novembra 1491 dohodla mierová zmluva medzi zástupcami kráľa Maximiliána I. Habsburského a Vladislava II. Jagelovského.¹²⁹ Následne ju podpísalo osem prelátov a sedem magnátov, Vladislav ju ratifikoval 6. decembra toho istého roku. Jej text bol na uhorskej strane tvrdo kritizovaný, pretože sľúbil vrátiť Rakúsku všetky Korvínom získané krajiny a zaplatiť vysoké odškodné za spôsobené vojnové ujmy a straty. Nakoniec z požadovaných 300 000 zlatých bolo v skutočnosti vyplatených 118 000 zlatých. Zároveň sa Vladislav zaviazal, že ak nebude mať riadneho dediča, uhorský aj český trón pripadne Habsburgovcom. Túto „*hanebnú zmluvu*“ muselo neskôr podpísať pred habsburskými poslami ešte 130 osobností v Uhorsku, aby tak potvrdili jej platnosť a uznanie.¹³⁰ Táto zmluva sa stala východiskom pre habsbursko-jagelovské rokovania o dvojitej svadobnej zmluve následníkov rakúskeho, uhorského a českého trónu roku 1515 a právnym podkladom pre dedičné nároky Habsburgovcov na uhorský a český trón po tureckej porážke Ľudovíta II. Jagelovského dňa 29. augusta 1526 pri Moháči.

Definitívne sa zmenila vonkajšia i vnútorná politika krajiny a Bratislava sa po niekoľkých rokoch stala hlavným mestom krajiny a korunovačným mestom uhorských kráľov. Nadalej pokračovala v kultúrno-historických tradíciách, ktoré sa veľmi sľubne rozvíjali práve v čase vlády Mateja Korvína.

Štúdia vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/6216/26 *Profil osobnosti v politickom a kultúrno-historickom kontexte na území dnešného Slovenska v období novoveku*.

DAS KULTURELLE, GEISTIGE UND POLITISCHE LEBEN IN BRATISLAVA UNTER MATTHIAS CORVINUS

EVA FRIMMOVÁ

Eine umfassende Darstellung von Bratislava unter Matthias Corvinus Hunyadi (1458 – 1490). Die zweitbedeutendste Stadt Ungarns war häufig Aufenthaltsort des Königs, der von hier aus seine Feldzüge nach Böhmen und Österreich führte. Corvinus' Reformen hatten großen Einfluss auf das alltägliche Leben der Bevölkerung. Die Herrschaft von Matthias Corvinus in Ungarn ist durch

128 AMB, ref. 14 – Listina kráľa Maximilána Habsburského. Gebart, 25. október 1490 (sign. Lad. 34. No. 4 932).

129 *Tabulae concordiae inter Fridericum III. imperatorem et Maximilianum regem ab una, et Vladislaum, Hungariae et Boemiae regem ab altera parte sancitae his legibus*. Posonii, die 7. Novembris anno 1491. KOLLÁR, ref. 9, s. 238-260.

130 WIESFLECKER, Herman. Das erste Ungarnunternehmen Maximilians I. und der Preßburger Vertrag /1490/91). In *Südost-Forschungen. Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas*. R. Oldenbourg – München. Band XVIII (1959), s. 66-75.

seine Liebe zur italienischen Renaissance und den Ideen des Humanismus geprägt, von denen auch das Gebiet der heutigen Slowakei sehr stark profitierte.

Zum günstigen geistigen Umfeld der Stadt trug auch ihr Kapitel bei, das über zahlreiche Persönlichkeiten unter anderem aus Böhmen, Niederösterreich und Italien verfügte. Diese sbekleideten sowohl im geistlichen als auch im weltlichen Bereich bedeutende Posten. In Bratislava jener Zeit gab es ein Skriptorium und erst unlängst konnte auch die Tätigkeit eines Druckers namens Andreas nachgewiesen werden (1476 – 1480), des ersten Druckers der Inkunabelzeit in der Slowakei. In der Studie werden zahlreiche Daten zu der „Universitas Istropolitana“ (1465/67 – 1490) dargestellt. Im Hintergrund ihrer Gründung standen Mitglieder des Dominikanerordens; an der Wiener Universität wurden auch die Gutachten für die Istropolitana erstellt. Der König plante eine Niederlassung des Ordens in Bratislava. Gleichzeitig wird eine Verbindung zwischen Matthias, seiner Gemahlin Beatrix von Aragon und der Stadt verfolgt. Der König pflegte enge Beziehungen zu der Stadtverwaltung, gemeinsam wurden z. B. die Folgen seiner Beziehung zu Kaiser Friedrich und später Maximilian sowie Fragen der Verteidigung der Stadt, die Einführung von Gebühren und die Möglichkeiten der Bereitstellung von Geld, Waffen, Fuhrwerk oder Soldaten erörtert. Der königliche Palast wurde zum Zentrum der Renaissance und zum Mittelpunkt höfischen Lebens in Ungarn.

Nach 1490 kam es zwar zu wesentlichen Änderungen in der Innen- und Außenpolitik des Landes, Bratislava jedoch fuhr in der unter Matthias Corvinus begründeten vielversprechenden kulturhistorischen Tradition fort.

F

FRANCÚZSKO

a slovenská otázka

1789–1989

Bohumila Ferenčuhová

VEDA,
vychovateľstvo SAV

„AUSGEBEN – EINGENOMEN... DIE STAT [...] NOTTURFFIGKLICH
VERSEHN”

ROZPOČET MESTA BRATISLAVY V DRUHEJ ŠTVRTINE 16. STOROČIA

ATTILA TÓZSA RIGÓ

TÓZSA RIGÓ, Attila. „Ausgeben – eingenomen... die Stat [...] notturffigklich versehn”. The budget of the city of Bratislava in the second quarter of the 16th century. *Historický časopis*, 2009, 57, 1, pp. 67-86, Bratislava.

The study offers a look at the budget of the city of Bratislava in the first half of the 16th century on the basis of records from two financial years – 1528-29 and 1540-41 – which give detailed information on the income and spending of the city. These two years provide a very good illustration of the economic duties of one of the most important cities in the Kingdom of Hungary, and of the new challenges as a result of the drastic changes in the situation in the country, with which the city authorities and citizens had to deal. The importance of this city is increased by the fact that it was precisely in this period that it became the administrative centre for the part of the Kingdom of Hungary, that came under the rule of the Habsburg government. In this period of about ten years, it is possible to trace very clearly the central impact of developments in the whole state on the budget of the city. By means of analysing the “replies” to the appeals in the given period (raising of expenditure), it is possible to obtain a picture of the economic potential of the Bratislava burghers.

History of the Kingdom of Hungary. History of cities – Bratislava. Budgetary policy of the city in the early modern period. Everyday life in cities.

Štúdiá sa venuje problematike rozpočtu mesta Bratislavy (po nemecky Pressburg, po maďarsky Pozsony) ako hospodárskej jednotky v prvej polovici 16. storočia, na základe čoho by sme chceli predstaviť hospodársku výkonnosť súdobého meštianstva. Hneď v úvode treba skonštatovať, že naším cieľom nie je napísať príspevok, ktorý by poskytol komplexný obraz o celom období a o každom rozpočtovom roku. Takáto analýza by istotne presiahla rámec vedeckej štúdie. Namiesto toho porovnáme údaje dvoch rokov z daného obdobia. Vybrali sme údaje z rozpočtových rokov 1528/29, resp. 1540/41, pretože vynikajúcim spôsobom umožňujú získať prehľad o zmenách, ktoré priniesli do života meštianskej spoločnosti prevratné udalosti v Uhorskom kráľovstve. Vďaka nim sa tiež dozvieme, do akej miery a akými hospodárskymi opatreniami sa dokázalo vedenie mesta vyrovnáť s novými požiadavkami, ktoré vznikli v dôsledku zmenenej situácie v krajine. Základ výskumov tvorili údaje z mestskej účtovnej knihy, ktoré sa nachádzajú v Mestskom archíve Bratislavy.¹

Ako je známe, roku 1529, ale najmä roku 1541 sa odohrali udalosti celouhorského významu (okrem iného roku 1529 vtiahol sultán Sulejman do Budína a následne neúspešne obliehal Viedeň, resp. roku 1641 obsadil Budín – okupácia trvala bezmála 150

1 Archív mesta Bratislavy (ďalej AMB), Kammerbücher K 79 (1528/29); K 92 (1540/1541).

rokov.) Pri výbere rokov však tieto skutočnosti nezohrávali primárnu úlohu. Prvoradým kritériom bolo to, že na konci dvadsiatyh rokov boli už citeľné následky vojnovnej situácie, panovník totiž začal žiadať od miest väčšie príspevky na vojenské výdavky. V priebehu prvej dekády od východiskového dátumu je veľmi dobre viditeľný stredný dosah tejto zväčšenej finančnej záťaže. Treba ešte zdôrazniť, že skúmané rozpočtové bilancie patria medzi ostatnými rozpočtovými rokmi v druhej štvrtine 16. storočia viacmenej k priemeru, takže ich môžeme použiť ako podklad pre analýzu bežnej finančnej situácie Bratislavy v danom období.

Z prechodného obdobia medzi neskorým stredovekom a raným novovekom môžeme vyzdvihnúť viacero takých významných udalostí, ktoré mali d'alekosiahly dosah nielen na ranonovoveké dejiny Bratislavy, ale aj Uhorského kráľovstva, alebo v širšom kontexte aj na dejiny stredoeurópskeho regiónu. Za takýto proces môžeme považovať presun ťažiska obchodných trás do atlantického priestoru, ako dôsledok zámorských objavov, alebo v úzkej súvislosti s tým ustálenie medzinárodnej del'by práce medzi kontinentálnymi regiónmi. Takisto veľký význam mali prevratné udalosti odohrávajúce sa v Karpatскеj kotline, teda invázia osmanskej moci po roku 1526 a nová politická situácia, ktorá nastala po dvojitej voľbe kráľa. Zmena politických hraníc mala celkom samozrejme za dôsledok aj transformáciu hospodárskych pomerov. Po tretie môžeme vyzdvihnúť širšie reformácie. Vo svetle týchto udalostí musíme teda najprv preskúmať, ako sa menila pozícia Bratislavy v závislosti od celokrajinských zmien, až potom môžeme prejsť ku problematike vnútornej štruktúry mesta a jeho interného fungovania ako hospodárskej jednotky.²

Mesto Bratislava patrilo aj pred stáročiami pred Moháčom medzi najdôležitejšie regionálne centrá krajiny. K dosiahnutiu tejto pozície prispeli predovšetkým jej mestské inštitúcie, ktoré vznikli vďaka kráľovským privilégiam, ďalej ústredné postavenie v stolici, čulý hospodársky život, rozvíjajúce sa remeselníctvo vnútri mestských hradieb, ale aj strategický význam, ktorý vyplýval z výhodnej zemepisnej polohy mesta. Pri posledne spomenutom faktore musíme vyzdvihnúť, že mesto zohrávalo úlohu spojiva z viacerých hľadísk. Bratislava leží na geografickej križovatke vytvorenou Bratislavskou a Viedenskou kotlinou a v koryte Dunaja, zo severného a severozápadného smeru ju ohraničuje polkruh Malých Karpát.³ Treba zdôrazniť aj jej blízkosť k Rakúsku, pretože táto skutočnosť mala veľký vplyv na obchodné i kultúrne styky.⁴ Na bratislavskom úseku Dunaja existovali už na začiatku stredoveku vynikajúce prievozy.⁵ V neposlednom rade však vojsko umiestené na hradnom kopci mohlo kontrolovať celé územie. Aj keď počas

2 Ako to vyplýva aj z názvu štúdie, z vyššie uvedených významných faktorov sa nebudeme zaoberať vplyvom reformácie na bratislavské pomery.

3 Z podobného hľadiska analyzuje prednosti Bratislavy: VÁMOSSY, István. *A pozsonyi katolikus polgári ápoló intézet*. Pozsony 1898, s. 11.

4 Cez mesto prechádzala „dunajská cesta“, ktorá viedla od Regensburgu cez Rakúsko až do Karpatскеj kotliny a dovážalo sa po nej súkno do Uhorského kráľovstva. PACH, Zsigmond Pál. Magyarországi nyugati gyapjúszövet behozatala a XV. és a XVI. század közepén. In *Történelmi Szemle*, 1971, č. 1. s. 24-33.

5 Medzi teóriami o vzniku mesta existujú aj také, ktoré poukazujú na význam dunajského prievozu. KIRÁLY, János. *A pozsonyi nagy-dunai vám- és révjog története*. Pozsony : Drodteleff, 1890, s. 2.

stredoveku práve pohraničná poloha mesta neumožnila, aby sa stalo celokrajinským centrom, pomery, ktoré nastali po bitke pri Moháči, zmenili aj postavenie Bratislavy.

Ak vychádzame z makrohistorickej štruktúry modelu „*centrum-periféria*“, ⁶ situácia Bratislavy bola po Moháči zložitá aj z viacerých hľadísk. Napriek tomu, že bola regionálnym centrom, dočasne sa zväčšila jej hospodárska moc, resp. i jej význam ako celokrajinského správneho i politického strediska, z ekonomického hľadiska bola Bratislava stále podriadená Viedni. Zároveň však z hľadiska pozície na svetovom trhu, ktorého štruktúra sa vytvorila v dôsledku zmeny medzinárodnej deľby práce na prelome 15. a 16. storočia, patrili obe mestá k (semi)periférii. ⁷

Bratislavu odporučil kráľovnej Márii ako útočisko ešte uhorský kráľ Ľudovít II., aby sa sem uchýlila v prípade, že Budín by bol ohrozený a to isté jej povedali aj viedenský radcovia. Mária ich poslúchla a po príchode správy o porážke pri Moháči utiekla do Bratislavy, kde pôsobila krátky čas ako miestodržiteľka Ferdinanda I. ⁸ Medzičasom vzrástol význam blízkosti dedičných dŕžav, pretože tá časť krajiny, ktorá sa dostala pod habsburskú nadvládu, iba odtiaľ mohla očakávať pomoc. ⁹

V nasledujúcich desaťročiach prechádzali málo početné vojská nie príliš solventného Ferdinanda cez Bratislavu alebo cez jej okolie a odtiaľ smerovali do vnútrozemia. Po skončení vojenského ťaženia sa sem vrátili a tu si mohli doplniť zásoby, ktoré do mesta priviezli po Dunaji alebo po pevnine. Aj hlavní velitelia sa tu zdržali kratšiu alebo dlhšiu dobu. Ferdinandovi zahraniční diplomati alebo radcovia, ktorí sa zaoberali uhorskými záležitosťami, verní veľmoži a vysokí predstavitelia cirkvi sa tu schádzali na prerokovanie záležitostí celouhorského významu, ale aj západní – napr. pápežskí – vyslanci, ktorí sa vybrali za Jánom Zápoľským, vstúpili na územie Uhorska najprv v Bratislave a až po

-
- 6 O tomto modeli podrobnejšie: MITTERAUR, Michel. Zentralorttheorie und historische Zentralitätsforschung. In *Bericht über den neunzehnten österreichischen Historikertag in Graz. Veranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine vom 18. bis 23. Mai 1992*. Hrsg. vom Verband Österreichischer Historiker und Geschichtsvereine. Graz 1993, s. 216-217.
- 7 Ak vezmeme do úvahy kritérium centrálnosti vo vzťahu mesta a vidieka, do mesta sa sústredilo remeslo a obchod, kým okolitá krajina slúžila ako odbytište mestského remesla, zásobovala meštianstvo potravinami a z demografického hľadiska bola dôležitou základňou na doplnenie vojska. BECK, Rainer. *Unterfinning: ländliche Welt vor Anbruch der Moderne*. München : CH Beck, 1993, s. 301-303.
- 8 Mária sa dozvedela o smrti svojho manžela tridsiateho augusta a ešte v tú noc utiekla na lodi do Bratislavy. Treba poznamenať, že príčinou jej rýchleho odchodu nebol iba strach z Osmanov. Mária sa oveľa viac obávala „opozície“ z radov dvorskej šľachty, ktorá už v rokoch pred Moháčom nevôľou sledovala politický vplyv kráľovnej a jej okolia na mladého Ľudovíta. OBORNI, Teréz. Die Herrschaft Ferdinands I. in Ungarn. In FUCHS, Martina – KOHLER, Alfred (hrsg). *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens*. Münster : Aschendorff, 2003, s. 147-165. Citovaná pasáž: s. 147. V tomto čase sa dostala do Bratislavy budínska mestská právna kniha napísaná v novohornonemeckom jazyku a presídliť sa sem aj budínska kapitula s krajinským archívom a veľkým množstvom notárskych zápisov. Tie uložili do Dómu Svätého Martina. ORTVAY, Tivadar. *Pozsony város története*. IV. zv. (ďalej PVT IV.) Pozsony : Stampfel, 1912, s. 11.
- 9 Okolo kráľovnej Márie sa onedlho vytvorila skupina, ktorá podporovala nároky Ferdinanda na uhorský trón. Patrili k nej také osobnosti ako palatín Štefan Báthory, chorvátsky bán František Baňani (Batthyány), biskup a kancelár Štefan Brodarič (Brodarics), vesprémsky a neskôr jágerský biskup Tomáš Salaházi (Szalaházy) (ktorý bol zároveň kráľovným kancelárom), ďalej Mikuláš Oláh, ktorý aj v neskoršom období zostal pri kráľovnej alebo taverník Alex Thurzo, ktorý sa stal neskôr miestodržiteľom a ako je známe, pochádzal z jednej z najvýznamnejších obchodnícko-bankárskych rodín. OBORNI, ref. 8, s. 148.

niekoľkých dňoch oddychu sa vybrali ďalej. Bratislava sa teda premenila za krátky čas z regionálneho na celokrajinské politické centrum. Významná je aj skutočnosť, že mesto bolo dejiskom snemov, ktoré zvolal Ferdinand. Tu sa uskutočnilo aj prvé zhromaždenie roku 1526, na ktorom mal byť zvolený kráľ a vo františkánskom kostole sa ho zúčastnili okrem vyslancov Ferdinanda a Márie aj poprední mešťania z Bratislavy a zo Šopronu.¹⁰ Zákony, ktoré boli prijaté na sneme zvolanom na november roku 1535, aj formálne potvrdili nárast významu Bratislavy v rámci Uhorska. Aj napriek nesúhlasu veľkej časti stavov, ktoré si želali Trnavu za nové hlavné mesto, zákon stanovil, aby sa Bratislava stala sídlom správy dovedy, kým sa Božou pomocou nepodari získať naspäť okupované územia.¹¹ Vtedajší páni vyslanci si, prirodzene, vtedy ešte nedokázali predstaviť, že na tento moment si treba počkať 180 rokov. V zmysle zákonov začala svoju činnosť v Bratislave sídliaca Miestodržiteľská rada, ktorá mala spočiatku 7, od roku 1542 desať členov.¹² Ešte roku 1531 sa začalo reorganizovanie Uhorskej komory, ktorej členovia sem pred dvomi rokmi utiekli z Budína.¹³

Dôležitým prínosom Ferdinandovej vlády bolo vybudovanie modernej správy. Prvým krokom tohto procesu boli reformy uskutočnené vo finančnej sfére, čo bolo vzhľadom na vojnové udalosti celkom samozrejmé. Význam Uhorskej komory, ktorá bola založená roku 1528, potvrdzuje aj skutočnosť, že v priebehu 16. – 17. storočia to bol jediný ústredný orgán, ktorý fungoval nepretržite a vzhľadom na dobové pomery mal dobre zorganizovaný administratívny aparát.¹⁴ Po vybudovaní organizačných štruktúr sa onedlho ustálilo aj jej personálne zloženie. Na čele komory stál *praefectus* alebo *superintendent*, rozhodovanie a výkon mala v rukách štvorčlenná komorská rada. Medzi nižších úradníkov patrili notári, pisári, písárski pomocníci a poslovia.¹⁵ Počas 16. – 17. storočia vznikli v dôsledku diferenciacie mnohé iné funkcie (napr. koncipient, kancelárska pomocná sila, kontrolór atď.) a vzrástol aj počet radcov.¹⁶ Z hľadiska našej témy si vyžaduje zvláštnu pozornosť organizačná štruktúra komory, pretože pre vyššie a sčasti aj pre stredné vrstvy mešťanstva znamenalo zamestnanie v tomto úrade lukratívnu príležitosť. Vyššie zárobky mali samozrejmy vplyv na nárast spoločenského postavenia.

V zmysle zákona č. 30 z roku 1542 sa hlavné mesto stalo i sídlom súdu a o rok neskôr, ešte pred pádom Ostrihomu, sa sem presťahovalo aj tamojšie prepoštvstvo s celým archívom, kým arcibiskup si za sídlo vybral Trnavu. Napokon roku 1552 sa stala Bra-

10 ORTVAY, PVT IV., ref. 8, s. 89. Samozrejme, Bratislavčania poslali svoju delegáciu aj na všetky ostatné snemy, zúčastnili sa aj na budínskorm korunovačnom sneme roku 1527, menovite ich zastupoval sudca Michal Vischer (podľa testamentu z roku 1530 bol aj vtedy v tejto funkcii. (AMB 4 n 2 Prot. Test. II. 29a), richtár Jacob Körbler a mestský komorník. (ORTVAY, PVT IV., ref. 8, s. 149.) Z hľadiska analýzy mestského rozpočtu a vedenia mesta treba poznamenať, že Jacob Körbler bol v rokoch 1524 – 1530 nepretržite mešťanomom a Michal Vischer bol richtárom v rokoch 1524 – 1528.

11 FRAKNÓI, Vilmos. *Magyar Országgyűlési Emlékek*. I. zv. Budapest : Mor. Rath, 1874, s. 559.

12 ORTVAY, PVT IV., ref. 8, s. 240.

13 SINKOVICS, István. A három országrész igazgatása. In PACH, Zsigmond Pál (főszerk). *Magyarország története 3/1*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1985, s. 393-474. Citovaná pasáž: s. 399.

14 OBORNI, ref. 8, s. 155.

15 EMBER, Győző. *Az újkori magyar közigazgatás története Moháctól a török kiűzéséig*. (Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivaltörténet I.) Budapest : Akadémiai Kiadó, 1946, s. 61.

16 EMBER, ref. 15, s. 130-134.

tslava útočiskom i pre Svätú Korunu. Posledný významný snem skúmaného obdobia sa uskutočnil roku 1563, počas ktorého za pompéznych okolností korunovali mladého nástupníka trónu Maximiliána za kráľa. Na príprave slávnosti sa veľkou mierou podieľalo aj mesto.

V 16. storočí sa zmenila úloha mešťanov v rámci súdobej spoločnosti. Otto Brunner zdôrazňuje v tejto súvislosti ako dôležitú zmenu skutočnosť, že mestá prestali byť významným politicko-vojenským činiteľom.¹⁷ V tomto období sa v osobe Ferdinanda I. dostal do čela krajín spravovaných rakúskymi Habsburgovcami panovník, ktorý sa v porovnaní so svojimi predkami oveľa intenzívnejšie zaoberal mestami. Dôkazom toho sú nariadenia, ktoré vydal pre mestá v dedičných dŕžavách (napr. pre Langenlois roku 1523, pre Krems a Stein roku 1524 a najvýznamnejší z nich je *Wiener Stadtordnung* z roku 1526), v ktorých sa vyjadril aj k záležitostiam, ktoré pred tým patrili do internej sféry mestskej správy.¹⁸ Aj v keď v uhorských pomeroch nepoznáme z daného obdobia prípad, kedy by bol panovník zasiahol do vnútorného fungovania miest, konštatovania Brunnera môžeme aplikovať aj na tunajšie pomery.¹⁹ Situácia Bratislavy je komplikovaná aj z toho hľadiska, že jej význam v krajinskom politickom a správnom systéme nenarástol v dôsledku jej postavenia ako skutočného politického činiteľa, ale „iba“ ako mesta, v ktorom sídlili najdôležitejšie uhorské správne orgány. Treba teda zdôrazniť, že dôležitosť mesta za nezvýšil počas dlhodobého vývoja, ale v dôsledku zmien, ktoré spôsobili mimoriadne okolnosti.

Aj v uhorskom meradle rozhodujúci politický a strategický význam mesta, narastajúci počet úradníkov a obranných síl mali, prirodzene, významný vplyv na jeho hospodársky život.²⁰ Pri analýze tohto procesu však narazíme na prekážky, pretože o Bratislave v 16. storočí máme pomerne málo poznatkov. Autori, ktorí vynikajúco spracovali dejiny mesta v predošlých stáročiach, sa z obdobia, ktoré zaujíma nás, venovali iba politickým dejinám, a tak si musíme vyvodit' závery len zo sprostredkovaných informácií.²¹ Prehľad mestského rozpočtu má však pre nás veľký význam, keďže vďaka prezentácii tejto problematiky získame ucelený obraz o tom, ako sa hospodárska výkonnosť mešťanstva dokázala vyrovnat' so vzniknutou situáciou a ako zareagovalo vedenie mesta na

17 V dôsledku toho sa síce v menšej miere, no predsa zmenšovala aj hospodárska úloha miest. KNITTLER, Herbert. Die Städtepolitik Ferdinands I. – Aspekte eines Widerspruchs? In FUCHS, Martina – KOHLER, Alfred. *Kaiser Ferdinand I. Aspekte eines Herrscherlebens*. Münster : Aschendorff, 2003, s. 71-86. Citovaná pasáž: s. 79.

18 KNITTLER, ref. 17, s. 76-77.

19 Tento proces sa prejavil najmä v narastaní vplyvu „nových“ ústredných štátnych orgánov na úkor stavovských samosprávnych orgánov.

20 Predovšetkým pri rezidenčných mestách je preukázateľné, že zvýšené konzumné nároky veľkého počtu členov administratívy mal priamy alebo sprostredkovaný vplyv na životnú úroveň strednej vrstvy zloženej z remeselníkov a poľnohospodárov, a dokonca aj na životné podmienky najnižších vrstiev mestskej spoločnosti – stačí ako príklad uviesť žobrásokov. WEIGL, Andreas. Frühneuzeitliches Bevölkerungswachstum. In CSENDES, Peter – OPLL, Ferdinand (Hrsg.). Wien. *Geschichte einer Stadt. Bd. 2: Die Frühneuzeitliche Residenz (16. bis 18. Jahrhundert)*. Hrsg. Von Karl Vocelka und Anita Traninger. Wien; Köln; Weimar : Böhlau, 2003, s. 122-124.

21 Tým myslíme najmä významného vedca pochádzajúceho z tohto mesta, Tivadara Ortvyaho: pozri ref. 8.

hospodárske požiadavky nami analyzovaného obdobia. Ako prvé teda treba predstaviť zloženie mestského predstavenstva.

Na prelome 15. a 16. storočia bola Bratislava najľudnatejším mestom západného regiónu Uhorského kráľovstva. V pomoháčskom období sa sem vo veľkom počte presťahovala šľachta z okupovaných území. Medzi šľachticmi, ktorí si kúpili v meste dom, a mešťanmi vznikali neustále konflikty pre to, lebo šľachtici neboli ochotní akceptovať mestské právne normy a splniť povinnosť platiť dane alebo zúčastniť sa na obrane mesta. Okrem šľachty sa do mesta nasťahovali aj iné skupiny obyvateľstva, ako remeselníci pochádzajúci z iných miest alebo vidiecki roľníci, okrem toho si našli v meste útočisko aj predstavitelia cirkvi, ktorí takisto pochádzali z území okupovaných Turkami.²²

Podľa praxe zavedenej ešte v 15. storočí museli osoby uchádzajúce sa o meštianske právo zložiť sľub, že do roka si nájdu nehnuteľnosť v meste, resp., že v nasledujúcich troch rokoch sa budú zdržiavať v Bratislave. Pre vierohodnosť sľubov bolo treba zohnať dvoch ručiteľov z radov meštianstva. Ďalej bolo treba zaplatiť tzv. *Bürgerrechtgeld*²³ alebo *Burgerphening*²⁴, ktorý v 16. storočí predstavoval sumu jedného funtu, 5 schillingov a 10 denárov.²⁵ Kto nespĺnil niektorú z požiadaviek, mohol sa síce usadiť, no nemohol sa venovať remeslu, obchodovaniu a nemohol zastávať ani žiaden úrad.²⁶

Vedenie mesta mala v rukách vyššia vrstva meštianstva, ktorá sa prevažne venovala obchodovaniu. Dôležitejšie funkcie sa dedili v rámci rodiny a urodzenejší mešťania mali mnohé výhody. V mestských organizáciách, ktoré tvorili základ fungovania mesta – myslíme tým náboženské bratstvá alebo cechy – zastávali mnohé vplyvné alebo honorárne funkcie. Na bohoslužbách mali špeciálne vyhradené miesto a na cintoríne vlastnili rodinné hrobky.

Mestskú právnu knihu, ktorá obsahovala zvykové právo z predošlých stáročí, začali viesť medzi rokmi 1410 a 1420 a nachádzajú sa v nej aj záznamy z 15. a 16. storočia.²⁷ Život v meste riadili na základe protokolov (*protocollum*), no používal sa aj *Stadtbuch* a *Judiciale*. Prvý obsahoval mená vlastníkov nehnuteľností a všetky zmeny, ktoré nastali v tejto oblasti, druhý bol súhrnom rozsudkov v majetkových a kreditných záležitos-

22 Väčší odliv obyvateľstva nastal roku 1526, keď Židia utiekli z mesta pre šírenie poplašných správ, že sa blíži sultánove vojsko. TANDLICH, Tomáš. A zsidók Pozsonyban II. Lajos uralkodása alatt. In CZOCH, Gábor – KOC SIS, Aranka – TÓTH, Árpád (eds.). *Fejezetek Pozsony történetéből magyar és szlovák szemmel*. Pozsony : Kalligram, 2005, s. 207. Uvedená kniha vyšla v slovenčine pod názvom *Kapitoly z dejín Bratislavy*. Bratislava : Kalligram, 2006.

23 KIRÁLY, János. *Pozsony város joga a középkorban*. Budapest : Magyar Tudományok Akadémia Történelmi Bizottsága, 1894, s. 85.

24 VÁMOSSY, István. *Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban*. Pozsony : Stampfel, 1901, s.13. V komorských účtovných záznamoch sa nazýva *Bürgerrechtgeld*.

25 LADOMÉRSZKY, Pál. *Kassa gazdaságpolitikája a török hódítás korában*. Szeged 1943, s. 23. V 17. storočí bolo treba zaplatiť šesť zlatých. VÁMOSSY, ref. 24, s. 13. V Bratislave roku 1434 bola výška poplatku 2,5 libry denárov, koncom 15. storočia bola obvyklá taxa 1 zlatý, čiže 1 funt 2 šilingy denárov. SEGEŠ, Vladimír. *Prešporský pitaval*. Bratislava : Perfekt, 2005, s. 35-36.

26 TÁRKÁNY SZÜCS, Ernő. *Magyar jogi népszokások*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1981, s. 72.

27 KIRÁLY, ref. 23, s. 373-419. LEHOTSKÁ, Darina. K počiatkom vedenia mestských kníh na Slovensku. Najstaršia bratislavská mestská kniha 1364 – 1538. In *Historické štúdie*, 1958, 5, s. 325-347.

tiach.²⁸ V nasledujúcej časti priblížime zloženie vedenia mesta a povinnosti dôležitejších funkcionárov.

Na čele magistrátu stál richtár (*judex primarius, richter, scultetus*), ktorého volili do tridsiatych rokov 16. storočia vo františkánskom kostole. On kontroloval ďalších funkcionárov a reprezentoval mešťanov navonok. Medzi jeho kompetencie patrila aj správa mesta a súdnictvo. Na konci stredoveku prevzal vedenie správy mešťanosta, ktorý spočiatku vykonával menej významné administratívne úlohy ako vyhotovenie účtovných záznamov, kontrolu financií alebo výkon rozhodnutí mestskej rady.²⁹

Po kompetenčných sporoch sa táto oblasť mestskej správy celkom oddelila od súdnictva. Richtárovi prináležal meč, mešťanostovi richtárska palica. Obidvaja boli členmi vnútornej rady, kde sa okrem nich podieľali na rozhodovaní aj ďalší desiatí senátori. Užšia (vnútorná) rada (senát) však nerozhodovala len v záležitostiach týkajúcich sa mesta ako celku (napr. rozpočet mesta), ale prinášala rozsudky aj v súdnych procesoch každého obyvateľa disponujúcim meštianskym právom. Tento orgán sa uzniesol na nariadeniach týkajúcich sa mnohých sfér každodenného mestského života (tzv. štatúty), a zároveň bola mestská rada povinná dozeráť na plnenie týchto nariadení. Vnútornú radu kontrolovala v niektorých záležitostiach šesťdesiatčlenná širšia (vonkajšia) rada – napr. pri každoročnej správe komorníka o ročnom rozpočte mesta, ktorý bol zapísaný do *Gabbuchu*, boli prítomní okrem richtára, mešťanosta a senátorov aj viacerí vonkajší radcovia.³⁰

Právna kniha Bratislavy predpisovala, aby členovia magistrátu boli „*bohabojní vo všetkých skutkoch, (...) súci na svoj úrad, mešťania s domom a ženatí (...)*. Mlčanliví, čo znamenalo, že úradné tajomstvá mali ponechať pre seba. Mali byť chudobní o bohatí zároveň. (...) spravodliví.“³¹

Členmi mestskej rady nemohli byť príbuzní medzi sebou. Urodzenejších funkcionárov bolo treba osloviť ako Edle, Ehrenhafte, Namhafte, Vorsichtige atď., okrem toho sa v testamentoch vyskytujú aj oslovenia Weiß und Ehrsam. Najčastejšie však bolo používané oslovenie Herr. Voľba funkcionárov sa každoročne uskutočnila na deň Svätého Juraja. Voličom sa mohol stať každý plnoprávny občan, ktorý vlastnil nehnuteľnosť v meste. Richtárom, mešťanostom alebo senátorom sa nemohol stať ten, kto spáchal vraždu, ovdovel (výnimku tvorili len prípady, keď kandidát oznámil, že sa chce znovu oženiť) alebo zložil krivú prisahu.³²

Ďalšími dôležitými členmi mestskej samosprávy boli mestskí notári a mestský komorník (*Chamerer*), ktorých pramene spomínajú od štyridsiatych rokov medzi senátormi, resp. sem patrila aj mestský pisár (*Stadtschreiber*), ktorý okrem vedenia záznamov o mestských zasadnutiach a schôdzích viedol aj archív. Keďže bol hlavným úradníkom mest-

28 Rokovacia sieň radnice bola vyhotovená roku 1597. Tu sa uskutočnili tzv. *Judicia octavalia*, t. j. súdne zasadania magistrátu.

29 KIRÁLY, ref. 23, s. 67.

30 Pozri tematickú časť štúdie o rozpočte mesta. O úlohách a pôsobnosti funkcionárov a mestskej správy koncom stredoveku pozri LEHOTSKÁ, Darina. Bratislavská mestská správa a jej predstavitelia v 15. storočí. In *Historické štúdie*, 1976, 20, s. 27-52.

31 Slovenský preklad príslušného (153.) článku Bratislavskej právnej knihy podáva SEGEŠ, ref. 25, s. 39. Por. EPERJESSY, Kálmán. *Városaink múltja és jelene*. Budapest : Műszaki Könyvkiadó, 1971, s. 101.

32 KIRÁLY, ref. 23, s. 67, 70.

skej administratívy mal aj najvyšší plat a s menom aktuálneho nositeľa úradu sa stretne na konci testamentov, keďže ich zapisoval alebo zriedkavejšie bol aj jedným zo svedkov. Tieto skutočnosti naznačujú jeho popredné postavenie.³³ Medzi významnejšími mestskými zamestnancami treba spomenúť aj pokladníka, prokurátora (*Stadtprocurator*), lekára a mestskú babicu. Je pozoruhodné, že mesto už od polovice 15. storočia malo vlastného lekára.³⁴

Pre vojnovú situáciu v celej krajine sa, prirodzene, zvýšil význam vojenských úradov, ktoré mohli zasiahnuť aj do záležitostí okolo nehnuteľností, keďže pre potreby ubytovania vojakov evidovala možné príbytky.³⁵ V Bratislave zodpovedal za poriadok mestský kapitán (*Hauptman, Stathauptman*), v menej závažných prípadoch mohol vyniesť rozsudok a aj sa postarať o ich výkon.

Vo výkone funkcie mu boli nápomocní aj iní úradníci, na čele štvrtníkov stáli *Viertelmeisteri*, na čele dvanástnikov *Rotmeisteri*.³⁶ V pivnici radnice bol ľahký žalár, Levia sála a ťažký žalár – hrôzostrašná „Čierna izba“ a mučiareň, nazývaná *Examinierkeller*. Na prelome 15. a 16. storočia už netrestali trhových zlodejov drakónskymi trestami (napr. odrezanie ruky), podľa všeobecného zvyku postavili páchatelia na pranier a potom ho vyhnali z mesta.³⁷ Na tomto mieste treba spomenúť aj mestského kata, ktorý sa popri

33 O výplate mestských pisárov pozri tematickú časť o rozpočte mesta.

34 ORTVAY, Tivadar. *Pozsony város története. II/4*. Pozsony : Stampfel, 1903, s. 285. Aj keď Ortvay neuvádza presné údaje o tejto problematike, na základe jeho tvrdenia môžeme skonštatovať, že Bratislava v tomto smere predbehla ostatné nemecké mestá s podobným počtom obyvateľov. O meste Hall je napríklad známe, že tamojšia rada zamestnala vlastného doktora až od roku 1517 a až o dva roky neskôr malo toto mesto vlastného lekárnik. WUNDER, Gerd. *Die Bürger von Hall. Sozialgeschichte einer Reichsstadt 1216 – 1802*. Sigmaringen : Thorbecke, 1980, s. 135-136.

35 GECSÉNYI, Lajos. A 16 – 17. századi magyarországi városfejlesztés kérdése. In E. KOVÁCS, Péter - KALMÁR, János - V. MOLNÁR, László (szerk). *Unger Mátyás Emlékkönyv*. Budapest : MTA Történettudományi Intézet, 1991, s. 146. Bratislava mala v tomto smere výhodnejšiu pozíciu, keďže tunajšie vojsko ubytovali na hrade, takže bolo oddelené od mesta, a preto vojenské velenie nemohlo v takej miere zasahovať do kompetenciíestskej samosprávy ako v iných mestách. Porovnaj: H. NÉMETH, István. *Várospolitika és gazdaságpolitika a 16 – 17. századi Magyarországon. (A felső-magyarországi város-szövetség)*. 1. zv. Budapest : Gondolat Kiadó, 2004, s. 304.

36 Niektoré mestské časti, dokonca aj samostatné ulice, mali vlastných kapitánov. V testamentoch sa najviac spomína kapitán dunajského predmestia. Zo štyridsiatych a päťdesiatych rokov poznáme šesť osôb, ktoré zastávali túto funkciu. V dvoch testamentoch sa spomína kapitán Michalskej ulice a raz kapitán Špitálskej ulice a raz hauptman Schöndorfu.

37 LUKAČKA, Ján. Die Unterwelt in Preßburg im 15. und 16. Jahrhundert. In ČIČAJ, Viliam - PICKL, Othmar (hrsg). *Städtisches Alltagsleben in Mitteleuropa vom Mittelalter bis zum Ende des 19. Jahrhunderts. Die Referate des internationalen Symposiums in Časta-Pila vom 11. – 14. September 1995*. Bratislava : Academic Electronic Press, 1998, s. 75. Najnebezpečnejšími aktérmi súdobého „podsvetia“ boli lúpežníci, ktorí napadli obchodníkov a bohatých mešťanov a často svoje obete aj zabili. Títo zločinci nevyčítali iba na cestách, aj mesto im slúžilo ako prechodné miesto na zdržiavanie sa. Oveľa menej nebezpeční boli zlodeji koní a dobytky, resp. pašeráci. Aby sa vyhli zaplateniu zvýšeného tridsiatku, zlodejstvom sa zaoberali aj samotní obchodníci. Najtypickejšími elementmi mestského „podsvetia“ boli jarmoční zlodeji, ktorí okrádali svoje obete nesmierne šikovne a trhový sudca a jeho pomocníci sa pokúšali tieto elementy prichytiť pri čine. Tresty boli vymerané v súlade so spáchaným zločinom, hore spomínaných lúpežníkov sťali až po bolestivom mučení (napr. lámanie kolesom). LUKAČKA, ref. 37, s. 73-75. Pestrú škálu zločínov a trestov pozri SEGES, Vladimír. Justícia v stredovekom Prešporku. In *Kapitoly*, ref. 22.

ulapení zločincov, mučenia a popravy venoval aj iným aktivitám, ako napríklad dohliadal na mestský nevestinec, pozbieral túlavé zvieratá alebo mŕtvolu zvierat.³⁸

Z hľadiska hospodárskej výkonnosti mestskej komunity bolo teda nesmierne dôležité, aby sme sa zaoberali tým, aké položky tvorili výdavky a príjmy súdobého mestského hospodárenia.

Mesto platilo pre kráľovskú pokladnicu v jednej sume vymerané poplatky, ako cen-zus³⁹ a taxu, a to zvyčajne na deň Svätého Michala, Svätého Martina alebo Svätého Ju-rajaja. Dvor mohol v niektorých prípadoch vymáhať zaplatenie mimoriadneho príspevku (*collecta, taxa extraordinaria*). V dobe osmanskej expanzie sa z neho stal druh dane a svojím významom napokon prevyšil aj cen-zus. Paušálnu sumu taxy rozdelil magistrát medzi mešťanmi. O výške daní pripadajúcej na jednu osobu máme k dispozícii jediný prameň z daného obdobia: daňový súpis z roku 1542/43. Z tu uvedených údajov sa dá zistiť, že priemerná suma na jednu osobu predstavovala 2,6 funt denárov.⁴⁰ Rovnomer-ne rozdelená daň podľa nehnuteľného majetku a príjmov takisto naznačuje, že súdobé mesto treba vnímať ako kultúrnu, sociálnu, hospodársku a právnu jednotu, kde jednotliví členovia komunity museli za práva a privilégia obsiahnuté v meštianskom práve znášať presne určené a vymerané tarchy.⁴¹ Taxa Bratislavy roku 1549 dosiahla výšku 2 000 zlatých.

Okrem verejných tiarch tvorilo veľkú časť výdavkov financovanie mestskej správy, výplaty funkcionárov, investície na pozemkoch patriacich mestu alebo v lesoch, udr-žiavanie budov, mlynov, priemyselných zariadení, viničov atď. Isté finančné náklady si vyžadovali aj listiny o privilégiách, resp. potvrdenie privilégii. Aby sme mali čím de-tailnejší obraz o výdavkoch a príjmoch mesta, treba preskúmať aj položky v mestských komorníckych účtovných knihách. Keďže podrobné predstavenie položiek by prekročilo rámec tejto štúdie, venovali sme sa iba dvom spomínaným rokom. Pri predstavení mest-ského hospodárenia sa teda budeme venovať iba údajom z roku 1529 a 1541.⁴² Najprv však treba predstaviť finančné povinnosti, resp. možnosti mesta.

Od dvadsiatych rokov 16. storočia sa čoraz viac zvyšovali náklady na obranu. Naj-staršou časťou Bratislavy je mestská časť Staré Mesto, po nemecky *Altstadt*. Obklopova-

38 Výplata kata bola uvedená v mestských účtovných záznamoch ako posledná položka možno preto, že to bolo zaznávané remeslo. Od polovice 15. storočia mal kat aj pomocníkov. SEGEŠ, ref. 25, s. 142-144, 182-190, 201.

39 Spočiatku to bola nájomná suma pre používanie pôdy.

40 AMB 3 d 3 Taxa Registrum.

41 Porovnaj: KOCHER, Gernot. Spätmittelalterliches städtisches Rechtsleben. In *Das Leben in der Stadt des Spätmittelalters. Internationaler Kongress Krems a. d. Donau 20. bis 23. September 1976*. Veröffentlichungen des Instituts für mittelalterliche Realienkunde Österreichs Nr. 2. ÖAW Phil.-Hist. Klasse Bd. 325. Wien 1980, s. 55.

42 Výdavky a príjmy sa zaznamenávali do mestských účtovných kníh od roku 1364. Údaje sú súvislé a jednotné od roku 1434. FEJÉRPATAKI, László. *Magyarországi városok régi számadáskönyvei*. Buda-pest : Magyar Tudományos Akadémia, 1885, s. V. Štruktúru a položky príjmov a výdavkov v komorných knihách charakterizuje SEGEŠ, Vladimír. Stredoveké komorné knihy mesta Bratislavy ako prameň dejín každodennosti. In *Diplomatická produkcia v stredovekom meste* (zost. Júlia Ragačová). Bratislava : MV SR 2005, s. 139-145.

li ho múrové veže, zwingery a vodná priekopa.⁴³ Pre tureckú hrozbu bolo treba neustále ďalej rozširovať mestské fortifikácie. Hradby boli členené bránami, drevenými vežami a baštami. Časť zo strany Dunaja bránili aj zvláštne valy, tzv. hábory. Mlyn na výrobu pušného prachu stál na Trhu.⁴⁴ Časť Rybárskej brány zatarasili ešte roku 1526 a ponechali iba úzky priechod, následne roku 1529 zbúrali kostol svätého Laurinca, ktorý stál pred Laurínskou bránou mimo hradieb a takisto kostol svätého Michala, ktorý stál pred rovnomennou bránou, aby získali kamene na fortifikačné práce.⁴⁵ Nielen takto získaný stavebný materiál mal vysokú hodnotu. Z listín sa dozvieme, že mesto sa pri zbúraní kostolov dostal k cirkevným pokladom, ktorých veľkú časť magistrát nevrátil cirkvi, ale z ich predaja sa snažil pokryť náklady na fortifikačné práce.⁴⁶

Okrem toho však vojnová situácia v krajine nevyžadovala od mesta iba financovanie obranných opatrení. Ako charakteristickú črtu doby sme už spomínali, že mestá na celokrajinskej úrovni postupne strácali svoj význam. Ich politickú situáciu podmienil aj fakt, nakoľko dokázali prispieť k vojnovým výdavkom, pretože dane, ktoré platili, pôžičky poskytnuté panovníkovi, sumy na platenie zoldnierov alebo nákup munície mohli slúžiť ako argument na presadenie ich záujmov.⁴⁷

Aj keď Bratislavu v danom období neohrozovalo priame vojenské nebezpečenstvo, napriek tomu sa musíme podrobnejšie venovať výdavkom na vojnové účely, keďže tieto finančné náklady sa v špeciálnych podmienkach danej doby enormne zvýšili. Skutočnosť, že mestá Uhorského kráľovstva dokázali až do pätnásťročnej vojny tieto sumy pokryť bez toho, aby „skrachovali“,⁴⁸ už sama osebe svedčí o ich hospodárskej výkonnosti. Preto treba túto finančnú záťaž podrobiť analýze, v skúmanom období mala totiž veľmi veľký význam.

43 Zwingermi sa nazývali medzery medzi vonkajšími a vnútornými hradbami, ktoré sa v súdobých opisoch objavujú aj pod názvom *Hamit* (teda *Hemd*), *Parcham* alebo *Zingel*. ORTVAY, Tivadar. *Pozsony város története. II/1. Pozsony* : Stampfel, 1895, s. 148.

44 Bohato vybavenú zbrojnicu (*Pfüxenhof*) postavili v polovici 16. storočia, a mesto disponovalo aj vlastnou delolejárskou dielňou. DEMKÓ, Kálmán. *Felső-magyarországi városok életéből a XV-XVII. században*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia, 1892, s. 81.

45 BALLUS, Paul von. *Presburg und seine Umgebung*. Presburg 1825, s. 80.

46 Magyar Országos Levéltár (ďalej MOL), Mikrofilmtár (ďalej MF) Középkori oklevelek és iratok [Listiny a listy stredoveké] 1532 – 1541, C 56 5685.

Menšiu časť pokladov preniesli do františkánskeho kláštora, celkovo sa však dá povedať, že mesto malo z predaja veľké zisky, 540 funtov denárov. (MOL MF C56 5683.) Ako zaujímavosť môžeme poznamenať, že viedenský dvor spochybnil, či mesto túto sumu minulo len na fortifikačné práce. (MOL MF C56 5682). Korešpondencia o tejto záležitosti pokračovala aj roku 1532, v liste – pravdepodobne z tohto roku – sa bratislavský senát sťažuje, že jeden z kňazov opustil mesto s časťou pokladu. Senátori sa pokúsili zdôvodniť, čo urobili s pokladmi, pritom o obranných a finančných možnostiach mesta vykreslili zveličený obraz plný nárekov. Podľa nich treba mesto zaopatriť prostriedkami na obranu, pretože z vlastných síl by nedokázalo takéto opatrenia zaviesť („*die Stat, die zur gegenwer gar nichts erpawen, mit gschutz, desselben Muniton und Volkh [...] notturffgklich versehn [...] werd*“). Viackrát sa spomína zlá finančná situácia mesta, presnejšie povedané, jeho „veľká chudoba“ („*unser grossen armuet halben*“), preto nie je schopné poskytnúť prostriedky na obranu. (MOL MF C56 5720). Túto argumentáciu hodnotíme ako prehnanú aj z toho hľadiska, lebo – ako to vyplýva aj z ďalšej analýzy v tejto štúdii – disponujeme s mnohými takými údajmi z predošlých rokov, ktoré potvrdzujú, že Bratislava vyvážala vojenský materiál aj mimo mesta.

47 NÉMETH, ref. 35, s. 334.

48 NÉMETH, ref. 35, s. 357.

Bratislava a jej okolie boli východiskom vojenských ťažení Ferdinandových vojsk, ktoré podporovala financiami, vojenskou výzbrojou alebo žoldnieri najatými na náklady mesta.⁴⁹ Ak hrozilo nebezpečenstvo, mesto vyslalo pozorovateľov, aby preskúmali okolie. Na stavbu a údržbu strategicky veľmi významného mosta cez Dunaj bolo treba neustále angažovať remeselníkov a robotníkov.⁵⁰ Podstatnú časť vojenských nákladov pohltila povinnosť poslať vojakov a ich financovanie. Viedenský dvor sa snažil regulovať a ustáliť túto sféru.

Nariadenie snemu z roku 1545 určilo počet jazdcov, ktorých mali mestá poslať podľa výšky ich príjmov, to znamenalo, že za príjmy v sume 100 zlatých bolo treba poslať dvoch jazdcov. Zákonný článok č. 4 z roku 1554 predpísal, že na sto nevoľníckych port pripadlo vyzbrojiť dvoch jazdcov. Povinnosť miest vyslať vojakov sa teda z časti zakladala na systéme portálneho vojska. Náklady na výzbroj vojakov sa v podstate zhodovali s výškou taxy, takže to vlastne znamenalo zdvojnásobenie ročnej dane platenej mestami.⁵¹

Značnú časť vojenských nákladov znamenali transporty pre potreby vojska. Preprava delostrelectva už tradične patrila medzi povinnosti miest. Počas vojenských ťažení v 16. storočí narástol význam tohto druhu zbrane, čo, samozrejme, zvýšilo aj s tým spojené finančné obete. Okrem toho sa mestá museli postarať aj o zásobovanie poľných vojsk a o dopravu potravín a výzbroje, ktoré zaobstarala komora. Táto povinnosť si vyžadovala veľký počet ťažných zvierat a dopravných prostriedkov. Komorské účtovné knihy dokladajú aj vojenské výdavky Bratislavy.

Napríklad v rozpočtovom roku 1528/29 mesto dopravilo pre Katzianerovo vojsko, ktoré sídlilo v okolí Trnavy, osem vozov a dva sudy pušného prachu a munície. Okrem toho sa v rozpočte spomínajú aj mnohé menšie transporty a takisto aj vyslanie poslov do Trenčína a do okolia Košíc. Výdavky takéhoto typu dosiahli v tomto roku 124 funt denárov.⁵² Účtovné záznamy z roku 1541 nespomínajú transporty pre potreby poľného vojska.

Napriek tomu však mesto aj v tomto roku minulo peniaze na muníciu („*geschutz, pulver, salitter und allerlai schieszzeug*“), ale tú zrejme použilo na doplnenie vlastných zásob. Najväčšiu položku znamenal nákup 30 funtov a 27 funtov pušného prachu. Vojenské náklady dosiahli v tomto roku približne 13 funtov denárov.⁵³ Tieto, v porovnaní s rokom 1529 nízke sumy sa dajú odôvodniť tým, že Bratislava nemusela poskytnúť

49 ORTVAY, PVT IV., ref 8, s. 135. a 189. Ďalej aj SEGEŠ, Vladimír. Hlavné črty zástoja miest na Slovensku v uhorskom stredovekom vojenstve. In *Vojenská história*, 1998, 2, s. 3-20. SEGEŠ, Vladimír. Mestá v uhorskom vojenstve na konci stredoveku. In *Armáda, mesto, spoločnosť od 15. storočia do roku 1918. Hadsereg, város, társadalom a 15. századtól 1918-ig.* (Ed. DANGL, Vojtech - VARGA, J. János). Bratislava : VHÚ, 2002, s. 17-30.

50 KIRÁLY, ref. 5, s. 81-88.

51 NÉMETH, ref. 35, s. 338. K vypočítaniu nákladov pozri: s. 345.

52 AMB K 79 Kammerbücher fol 197-200. Magistrát nakúpil aj liadok potrebný na výrobu pušného prachu v hodnote 4 funtov denárov. AMB K 79 Kammerbücher fol 89.

53 AMB K 92 Kammerbücher fol 133.

transporty pre vojská pohybujúce sa v jej okolí.⁵⁴ Je však dôležité poznamenať, že v záznamoch sa už v tomto roku stretáme aj s mestským puškárskym majstrom a mesto angažovalo aj vlastného štítara. Obidvaja dostali pravidelnú výplatu, ktorá dosiahla sumu 30 funtov a 4 schillingy.⁵⁵ Medzi obranné opatrenia treba zaradiť aj skutočnosť, že sa zvýšil počet strážcov. Kým záznam z roku 1529 spomína len jedného, roku 1541 bolo zapísaných osem osôb, ktorí vykonávali stráž na hradbách, teda nedbali na poriadok na uliciach („*Wachter auf der maur*“). Týmto ôsmim strážcom vyplatil komorník dohromady 115 funtov a 4 schillingy.⁵⁶

Medzi zvláštnymi výdavkami uviedli financovanie delegácií vyslaných k panovníkovi, k vysoko postaveným dvorským funkcionárom alebo k ústredným správnym orgánom. V týchto prípadoch sa míňalo veľa peňazí na dary, alebo vyslancom dali priamo peniaze na úplatky. Podľa údajov z roku 1529 minulo mesto v predchádzajúcom rozpočtovom roku na poslov a kuriérov približne šesť funtov denárov. Okrem Viedne – najčastejšej cieľovej zastávky posolstiev, vyslalo mesto najviac kuriérov do Trnavy – „susedného“ slobodného kráľovského mesta, resp. ku Katzianerovi.⁵⁷ Výdavky na poslov sa v nasledujúcich rokoch zvýšili, podľa účtovných záznamov roku 1541 minulo mesto až 12 funtov denárov na tento účel. Hlavným cieľom zostala naďalej Viedeň.⁵⁸

Podobný cieľ ako úplatkami a darmi (*Stat Erung*) sledoval magistrát aj pohostením významných osobností. Takáto udalosť sa stala aj roku 1528, keď mesto privítalo Katzianera a jeho sprievod, pričom víno a jedlo, ktoré nakúpili na hostinu, stálo štyri a pol funtov denárov.⁵⁹ Rovnako účtovné záznamy z roku 1529 uvádzajú, že viaceré hornouhorské mestá, medzi nimi Košice, Levoča i Bardejov a takisto i Praha vyslali delegácie do Bratislavy. Všetky náklady tohto typu dosiahli výšku 119 funtov denárov.⁶⁰ Z toho vidno, aký význam pripisovalo mesto udržiavaniu kontaktov na cieľ presadenia záujmov a výmeny informácií, alebo lepšie povedané, na získanie správ touto cestou, lebo tieto

54 Na druhej strane však bolo treba často uskutočniť transporty, ktoré len nepriamo súviseli s bezpečnosťou mesta a nevykonávali ich pre potreby poľného vojska. Napríklad z roku 1543 je známy list Hansa Ungnada, hlavného veliteľa uhorských vojsk, v ktorom žiada bratislavský magistrát, aby prispel na financovanie fortifikačných stavieb Komárna. Konkrétne ich prosil, aby poslali náradie tamojšiemu murárovi a jeho pomocníkom. Bohužiaľ, v archívnom materiáli sme nenašli údaje o tom, či Bratislava vyhovelá tejto žiadosti. MOL MF, S I. Politica 1542-1550 C 338 3133. (Ďalej MOL MF C 338). Dopravné kapacity meštianstva využil viedenský dvor aj v takých prípadoch, keď vôbec nešlo o obranu proti Turkom. Tak napríklad roku 1544 nariadil Bratislavčanom, aby mesto previezlo víno a pšenicu, ktoré Ferdinandovi ľudia nakúpili v Pezinku a vo Svätom Jure. Treba však podotknúť, že panovník za tieto služby zaplatil. MOL MF C 338 3167.

55 AMB K 92 Kammerbücher fol 375. Puškársky majster dostal menší plat (1 funt 2 schillingy). AMB K 92 Kammerbücher fol 183. Stredoveké pomery približuje NEMCOVÁ Zuzana. Počiatky puškárskeho remesla v Bratislave. In *Vojenská história*, 1998, 2, s. 87-92.

56 AMB K 79 Kammerbücher fol 221 és AMB K 92 Kammerbücher fol 395.

57 AMB K 79 Kammerbücher fol 77-79.

58 AMB K 92 Kammerbücher fol 125-129. Z archívnych materiálov z tridsiatych rokov vychádza najavo, že bratislavský magistrát udržiaval kontakty aj so sliezskymi mestami. MOL MF C 56 5738.

59 Ako zaujímavosť môžeme spomenúť, že mesto kúpilo na túto príležitosť sto žemlí a deväť fuderov vína. (1 bratislavský fuder = 30 bratislavských okovov = 1611, 6-1630,8 l). AMB K 79 Kammerbücher fol 51.

60 AMB K 79 Kammerbücher fol 51-57.

výdavky prevýšili aj sumu, ktorú Bratislava v tomto roku vyplatila na vojenské účely. V účtovných záznamoch z roku 1541 nájdeme takisto podobné údaje. Na pohostenie významnejších delegácií – okrem iného aj na počastovanie vyslancov Šopronu a viedenského dvora rybou a vínom – minul magistrát dohromady 53 funtov denárov.⁶¹

„Podiel“ doteraz vymenovaných typov výdavkov sa teda v rozpočtoch významne zvýšil. Samozrejme, tento nárast súvisel najmä s vojnovou situáciou. Ostatné druhy výdavkov, ktoré patrili medzi „obvyklé“ aj v predchádzajúcich obdobiach, môžeme rozdeliť na päť skupín:

1. materiálne výdavky,
2. výplaty pre funkcionárov a zamestnancov,
3. údržba mestských nehnuteľností, resp. vyplácanie pôžičiek za nehnuteľnosti,
4. výdavky na remeselnícke práce,
5. iné.

Medzi materiálnymi výdavkami patrilo prvé miesto nakupovaniu potravín pre zásobovanie mesta.⁶² Vo dvoch sledovaných záznamoch vidno veľké rozdiely. Kým podľa údajov z roku 1529 mesto minulo 102 funtov denárov na potraviny, roku 1541 dosiahla táto suma 808 funtov jeden schilling a 6 denárov. Tento enormný nárast výdavkov nemôžeme zdôvodniť iba tým, že v dôsledku nárastu počtu obyvateľov sa zvýšili aj nároky mesta na zásobovanie potravinami. Vysvetlenie treba hľadať v tom, že medzičasom sa z viacerých príčin zvýšila cena potravín. Jednak aj v samotnom meste narástol dopyt po jedle (v tejto súvislosti treba poukázať na zvýšenie významu Bratislavy ako centra v tomto období, v dôsledku čoho sa sem nasťahovali noví obyvatelia), na druhej strane však netreba zabúdať ani na to, že vojnová situácia mala za následok konjunktúru, ktorá vplývala priaznivo na ceny poľnohospodárskych produktov.

Okrem potravín patrili medzi významné položky ovos, výrobky z dreva, menšie sumy sa míňali na sviečky, vápno, liadok a produkty zo železa. Ako osobitnú zložku treba spomenúť výdavky na šatstvo funkcionárov, resp. na látky, z ktorých sa oblečenie ušilo. Roku 1529 sa minulo na tieto účely približne 34 funtov denárov, roku 1541 už skoro dvojnásobok tejto sumy, 66 funtov denárov. V tomto prípade však nemôžeme hovoriť o zdražení oblečenia. Jednoznačne totiž vidno, že vzácnejšie kusy (ako napr. roku 1529 šaty mešťanostu Jacoba Körblera alebo roku 1541 úradné oblečenie mestského notára Michela Stützla a vtedajšieho mešťanostu Hansa Bernhaimera)⁶³ stáli 6 – 7 funtov denárov, kým za menej hodnotné kusy oblečenia zaplatili sumu v rozpätí 1 až 3 funtov denárov. Príčinu rozdielov medzi obidvomi rokmi treba hľadať v tom, že v účtovnom zázname z roku 1541 nájdeme dve významnejšie položky o nákupe súkna. Roku 1541 nakúpili vo Viedni dvadsať balov zeleného súkna *lindisch* a také isté množstvo červeného súkna

61 Zaujímavým príspevkom o reprezentačných výdavkoch sú údaje o tom, aké potraviny nakúpil komorník. Najčastejšie to bolo víno, ryby, zemle, chlieb, masť a rôzne ovocie. AMB K 92 Kammerbücher fol 79-86.

62 Súdobé mestské komunity celkom samozrejme očakávali od magistrátu, aby sa postaral o zásobenie mestského obyvateľstva – predovšetkým o chudobných a o žobrákov. (ROGGE, Jörg. *Für den gemeinen Nutzen. Politisches Handeln und Politikverständnis von Rat und Bürgerschaft in Augsburg im Spätmittelalter*. Tübingen : Leinen, 1996, s. 210). Okrem pohostenia delegácií a významných osobností bolo treba teda nakupovať potraviny aj na iné účely.

63 AMB K 79 Kammerbücher fol 129, ill. AMB K 92 Kammerbücher fol 149.

lindisch v hodnote 18 funtov a 6 schillingov. Látky nakúpili za účelom vyhotovenia oblečenia pre mestskú stráž.⁶⁴ Súhrnne sa dá skonštatovať, že na materiálne výdavky minuli v rokoch 1528/29 približne 490 funtov denárov. V účtovných záznamoch roku 1541 predstavovali tieto položky približne 1 094 funtov denárov. Rozdiely v obidvoch súčtoch nastali v položke „zásobovanie mesta“, teda pri sumách, ktoré minuli na potraviny.

Medzi materiálными výdavkami sme uviedli na druhom mieste financie určené na platy mestských funkcionárov a iných zamestnancov. V účtovných záznamoch z roku 1529 nájdeme sumu 545 funtov denárov, v 1541 je to suma 750 funtov denárov. Najväčšiu položku – v obidvoch rokoch 52 funtov denárov – tvorila výplata pre hlavného predstaviteľa administratívy, mestského notára. Potom nasledoval komorský pisár a komorský sluha, ktorí dostali za týždeň pol funta denára, čo predstavovalo za rok polovicu sumy, ktorú vyplatili notárovi. Okrem peňažných dávok financovalo mesto aj vyhotovenie úradného oblečenia. To isté sa týkalo aj ostatných funkcionárov. Určiť hierarchiu osôb zamestnaných v mestskej samospráve sa teda nedalo iba na základe toho, akú mali výplatu, ale aj podľa toho, koľko stálo ich úradné oblečenie.

Medzi významné čiastky tiež patrili výplaty pre strážcov brány (*Torsteher* – dostávali ročne 16 – 18 funtov denárov na osobu) a pre strážcov veží (*Türner/Turner*), pre mestských kočišov (dokopy ročne 58 až 65 funtov denárov) a celková mzda pre kata a jeho pomocníkov (katova činnosť sa uvádza pod názvom *Züchtinger arbeit* a je pomerne podrobne rozpísaná – ročne dostával 34 až 38 funtov denárov). Je trochu prekvapujúce, že trhový richtár dostal ročne iba 13 funtov denárov a mestský kapitán ešte menej, iba desať funtov denárov. Okrem vymenovaných položiek sú uvedení aj mnohí nižšie postavení zamestnanci, ako súdni sluhovia, vyvolávači, tzv. *umsageri*, ktorí koordinovali činnosť strážcov a tzv. *Stundruefferi*. *Auforster* bol zodpovedný za poľnohospodárske nehnuteľnosti, záhrady a háje vo vlastníctve mesta. Na túto funkciu sa podobala činnosť mestského lesníka (*waldforster*), ktorý pravdepodobne zodpovedal za lesy patriace mestu.⁶⁵ Súhrnne sa dá skonštatovať, že peňažné čiastky na výplaty funkcionárov a zamestnancov tvorili 22,5, resp. 24,5 % výdavkov. Je to pomerne veľká čiastka a význam tohto typu výdavkov sa ešte viac zvýši, ak si uvedomíme, že napríklad v Augsburgu na začiatku 16. storočia tvorila suma minútá na výplaty iba 9 – 15 % celkového rozpočtu.⁶⁶

Ďalšiu veľkú skupinu výdavkov tvorili nehnuteľnosti, ktoré si mesto prenajalo alebo vlastnilo. Tie môžeme rozdeliť na dve väčšie skupiny. V prvej sa nachádzalo nájomné za

64 AMB K 92 Kammerbücher fol 149, fol 151. Z druhej polovice 15. storočia existujú údaje o cene súkna *lindisch*, ktorý pochádzal buď z Londýna, alebo z územia Anglicka (PACH, Zsigmond Pál. Magyarország nyugati gyapjúszövet behozatala a XV. és a XVI. század közepén. In *Történelmi Szemle*, 1971, č. 1, s. 26. Lakeť tohto súkna stál 240-255 denárov (SZENDE, Katalin. *Othon a városban. Társadalom és anyagi kultúra a középkori Sopronban, Pozsonyban és Eperjesen*. Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 32., Budapest : MTA Történettudományi Intézete, 2004, s. 160).

65 Treba poznamenať, že táto funkcia sa roku 1529 ešte neuvádza, kým roku 1541 je už zapísaná. Bohužiaľ, tieto dve funkcie sa nedajú úplne oddeliť od seba, pretože práve v súvislosti s výplatou *auforster*a je roku 1541 zaznamenané, že musel dozerať aj v lese. (AMB K 92 Kammerbücher fol 377). S tým súvisí aj ďalšia poznámka, že lesy vo vlastníctve mesta rozdelili na dve časti: z tej s názvom *Herrnlust* dostali drevo členovia magistrátu, kým z časti s názvom *Burgerlust* ho dostali mešťania. ORTVAY, Tivadar. *Pozsony város utcái és terei. A város története utca és térneveken*. Pozsony : Wigand, 1905, s. 53.

66 ROGGE, ref. 62, s.141.

nehnuteľnosti, ktoré si mesto prenajalo. Roku 1529 predstavovala táto suma 219 funtov denárov a roku už iba 164 funtov denárov. Ako to neskôr uvidíme, príjmy z nehnuteľnosti, ktoré mesto dalo do prenájmu, takisto výrazne klesli (o viac než 50 %). Je možné, že tieto zmeny sa dajú vysvetliť tým, že v skúmanom období sa zvýšila finančná záťaž mesta (pozri podrobnejšie analýzu o zmenšení príjmov mesta z prenájmu mestských nehnuteľností).

Ďalšiu položku, ktorá súvisí s nehnuteľnosťami, tvoria vinohrady. Najviac rozpísané sú výdavky na sezónnych robotníkov pri vinobraní. Medzi nich patrili napríklad aj kopači (*hauer*), robotníci, ktorí šliapali hrozno (*tretter*) a nosiči putní (*puttentrager*) alebo pisári, ktorý registrovali údaje o úrode. Medzi dvomi skúmanými rokmi nie sú veľké rozdiely. Záznamy z roku 1529 uvádzajú 201 funtov denárov, tie z roku 1541 viac než 191 funtov denárov. Z porovnania výdavkov z rokov 1528 a 1540 sa nám nepotvrdila téza Františka Kalesného, podľa ktorej by mesto bolo v tridsiatych rokoch nadobudlo väčšie vinohrady.⁶⁷

S financiami na mestské nehnuteľnosti súviseli aj sumy zaplatené za rôzne remeselné práce, keďže tie si magistrát objednal v záujme udržiavania mestských budov. Štyri najväčšie čiastky zaplatili v obidvoch sledovaných rokoch tesárom, kováčom, pletiarom a zámočníkom. Okrem toho sa v obidvoch rokoch objavujú výplaty za činnosť murárov, kolárov (roku 1541 dostali podobnú mzdu, ako prvé štyri menované remeslá), debnárov, sedlárov, sklárov, hrnciarov, stolárov a maliarov. Údaje skúmaných rokov sa od seba značne odlišujú. Kým v rokoch 1528/29 vyplátili za spomínané práce sumu vo výške 256 funtov denárov, roku 1540/41 sa podobná položka vyšplhala na sumu 313 funtov denárov. Všetky remeslá, ktoré sa nachádzajú v záznamoch z roku 1529, nájdeme aj medzi údajmi z roku 1541. Existujú však aj také profesie, ktoré uvádzajú len účty z roku 1541. Sem patrí pokrývač (*Ziegler*), výrobca pušného prachu (*pulvermacher*), dláždič (*Pflasterer*), drvič kameňa (*stain precher*) a sústružník (*drächsler*). Výplaty týchto remeselníkov dosiahli sumu 35 funtov denárov, aj z tohto dôvodu vznikol teda už spomínaný rozdiel. Najväčšiu peňažnú čiastku zo všetkých spomínaných remesiel dostali majstri kamenári (asi 15 funtov denárov). Okrem dláždenia ulíc vykonávali títo remeselníci aj reprezentatívnu výzdobu radnice.⁶⁸

Po výdavkoch si treba prezrieť, aké zdroje príjmov malo mesto k dispozícii. Na pokrytie výdavkov sa použili regale prenajaté od eráru, mýta, poplatok z prevozu,⁶⁹ poplatky, domovská daň určená na vlastné potreby (*domestica*) a príjmy z nehnuteľností. Tie predávali buď vo vlastnej réžii, alebo prostredníctvom árendy.⁷⁰ Okrem iného k to-

67 KALESNÝ, František. Über den Weinbau und den Weinverkauf in Pressburg bis Ende des 15. Jahrhunderts. In MARSINA, Richard (hrsg). *Städte im Donauraum*. Bratislava : Slovenská historická spoločnosť, 1993, s. 190-191. Autor, žiaľ, neuvádza, aké pramene používal a v ktorom roku sa dostali vinohrady do vlastníctva mesta. Podľa údajov, ktoré máme k dispozícii, by sme túto udalosť datovali niekedy do obdobia pred rokom 1528. Tiež nie je vylúčené, že časť týchto vinohradov dalo mesto do prenájmu (pozri časť o príjmoch), a preto sa neuvádzajú výdavky na ne.

68 AMB K 92 Kammerbücher fol 187.

69 Napríklad tretinu prevozu Csalló daroval mestu ešte Ondrej III. roku 1291. (KIRÁLY, A pozsonyi nagy-dunai, ref. 5, s.4.). V obdobiach, keď cez Dunaj nebol postavený most, prechod cez rieku riešili pomocou prevozov, napr. aj medzi rokmi 1543 až 1547. KIRÁLY, ref. 5, s. 87.

70 ORTVAY, ref. 65, s. 155.

muto druhu príjmu patrilo aj obchodovanie s Dolným kúpeľom neďaleko Rybárskej brány, ktorý predali roku 1536 kúpeľníkovi Jakubovi a mesto ho získalo naspäť roku 1585 od dedičov Juraja Langhausa. Dôležitým zdrojom príjmov bolo aj lámanie kameňa. *Rösleinstenpruch*, ktorý pramene spomínajú po prvýkrát roku 1499, fungoval ešte aj na začiatku 20. storočia.⁷¹ Medzi ďalšie zárobkové činnosti mesta patrilo aj predaj vína (*educillatio*), varenie piva a pálenky, právo lovu a rybolovu, monopol na soľ, poplatky za pasienky a predaj dreva, resp. príjmy z jarmokov a jarmočné mýto. Na Obilnom trhu na kraji Nového Mesta stala Mestská váznica. V tomto období zohrávali výnimočnú úlohu aj snemy, ktoré povedľa výdavkov znamenali pre mešťanov skôr zdroj príjmov. Zároveň, ako sme to už videli aj v tematickej časti o výdavkoch mesta na zásobovanie, v hlavnom meste Habsburskej časti krajiny sa zvýšili ceny za potraviny, čo spôsobilo tu umiestnené vojská a tiež administratívny a diplomatický personál.⁷² V dôsledku toho malo zvýšenie celokrajinského významu mesta dosah aj na každodenný život mešťanov.

Podľa komorských účtovných kníh príjmy mesta v skúmanom období v značnej miere narástli. Tento vývoj bol potrebný z hľadiska toho, že sa zároveň zvýšili aj jeho výdavky. V najvýraznejšej miere (až o 120 %!) vzrástli materiálne výdavky. Zmenili sa aj peňažné čiastky určené na výplatu funkcionárov (nárast približne o 40 %), resp. sa zvýšili sumy za výplatu murárskych prác (22,2 %). Položky, ktoré pred tým patrili do kategórie „iné“, takisto zdraželi. Súhrne sa dá skonštatovať, že za skúmaných 12 rokov sa výdavky mesta zvýšili o 54 % (z 1 980 funtov denárov na 3 057). V tejto súvislosti sa teda vynára otázka, či vôbec dokázal magistrát čeliť tomuto nárastu výdavkov a ak áno, aké prostriedky na tento účel použil.

Pre lepší prehľad príjmov je takisto vhodné rozdeliť ich do skupín. Tieto hlavné skupiny sa dajú rozlíšiť na:

1. príjmy z daní,
2. zisk z predaja poľnohospodárskeho tovaru,
3. mostné mýto,
4. príjmy z nehnuteľností,
5. príjmy z *Bürgerrechtgeldu*.

Napokon, ako šiestu čiastku účtovných položiek treba rozlíšiť kategóriu „iné“, ktorú aj pisári označili názvom ako príležitostné príjmy („*aintzig*“).

Najväčšiu čiastku medzi príjmami – až 56 – 58 % – tvorili dane. Roku 1528/29 zaplatili mešťania dane vo výške 990 funtov a 4 schillingov. Zbieranie stanovenej peňažnej sumy vykonávali vyberači daní (*Gaber*).⁷³ Je zrejmé, že tento druh príjmu sa dal za krátky čas najviac zvýšiť. Pritom však bolo treba brať ohľad na hranice hospodárskej výkonnosti obyvateľstva, ktorá sa dala zistiť monitorovaním majetkových pomerov každej rodiny. Vzrast významu tohto druhu príjmov potvrdzuje aj skutočnosť, že roku 1540/41

71 ORTVAY, ref. 65, s. 228.

72 Podľa senátorov práve pre zdražovanie vypukla menšia vojenská vzbura, keďže meškala výplata žoldu, a „*vojenskému ľudu nikto nechcel poskytnúť pôžičku*“. (ORTVAY, PVT IV, ref. 8, s. 104). V dobe korunovácie Maximiliána II. musel magistrát stanoviť hornú hranicu potravín a krmív. ORTVAY, PVT IV, ref. 8, s. 104.

73 Význam dane v rámci mestského hospodárenia potvrdzuje aj fakt, že pre mnohých znamenala funkcia vyberača daní prvý stupeň smerom k členstvu v magistráte.

vyberali dane už trinásť naproti pôvodným desiatim vyberačom. Samotná suma sa počas dvanástich rokov podstatne zvýšila. Údaje z roku 1541 ukazujú, že príjmy mesta z daní sa skoro zdvojnásobili, na približne 1 811 funtov denárov.⁷⁴ Počet obyvateľstva Bratislavy v danom období výrazne nevzrástol. Z toho vyplýva, že magistrát sa snažil získať viac príjmov navýšením dane pripadajúcej na jednu osobu. To dokazuje, že mešťanstvo bolo v tomto období ešte schopné „držať krok“ s meniacimi sa podmienkami doby, ktoré mali vážny dosah aj na každodenný život mešťanov.

Z poľnohospodárskych produktov malo mesto, prirodzene, najväčší zisk z predaja vína. Tento príjem dosiahol síce na začiatku skúmaného obdobia iba sumu 104 funtov denárov, no na začiatku štyridsiatych rokov sa zväčšil skoro o štvornásobok (približne na 380 funtov denárov). Pri analýze výdavkov sme uviedli, že podľa údajov o udržiavaní viničov, resp. o sumách potrebných na vinobranie sa nedá potvrdiť, že mesto by sa stalo v tridsiatych rokoch vlastníkom väčších vinogradov. Podľa toho si dokážeme predstaviť, že magistrát zvyšoval príjmy z predaja vína tak, že skupoval vo väčšom množstve víno od miestnych, nie práve bratislavských vinárov a obchodníkov a časť z neho – po uplatnení *ius bannum* – predal.⁷⁵

Povedľa ziskov z predaja vína boli príjmy z ostatných výrobkov každodennej potreby skôr nepatrné. Na varení a výčape piva (*Biergeld*) zarobilo mesto 23, resp. 14 funtov denárov. Ak tieto sumy porovnáme s príjmami z predaja vína, jednoznačne sa potvrdí naša predošlá téza, že pivo v 16. storočí ešte neohrozilo trhovú pozíciu vína. V obidvoch rokoch patrila medzi menšie čiastky suma pochádzajúca z predaja soli (*Saltzgeld*) a až roku 1541 máme údaje o predaji dreva a rýb (*Holzgeld* a *Fischgeld*).

Aj keď mostné mýtné uvádzajú účtovné knihy vždy na prvom mieste, v porovnaní s mešťianskou daňou predstavovala táto suma oveľa menšiu čiastku (približne 223, resp. 284 zlatých denárov.) Podľa údajov z roku 1541 boli príjmy z vyberania tohto poplatku ešte nižšie ako zisky z predaja vína. Okrem vyberania mostného mýta bol mýtnik zodpovedný aj za stav dunajského mosta. Podľa účtovného záznamu z roku 1529 poslali mestského notára do Viedne, aby kúpil drevo potrebné na opravu mosta,⁷⁶ resp. z toho istého roku máme aj údaj, podľa ktorého istý majster Peter a jeho sluhovia už dlhšiu dobu žiadali od mesta svoju výplatu za vykonanie prác na moste. Komorník nevyplatil tento dlh v peniazoch, ale súknom.

Ďalšiu skupinu výdavkov tvoria sumy, ktoré pochádzali z prenajatia mestských nehnuteľností. Zo skúmaných prameňov vychádza najavo, že mesto okrem domov prena-

74 V daňovom súpise o dva roky neskôr je suma ešte vyššia: podľa záznamov v tomto roku pozbierali 3 049 zlatých denárov. Takéto zvýšenie pôsobí až šokujúco. Keď porovnáme obidva pramene, zistíme, že kým účtovná kniha uvádza iba peňažné čiastky, do daňového súpisu zapísali pri sumách aj množstvo odovzdaného vína. Rozdiel teda pravdepodobne vznikol tým, že do sumy nachádzajúcej sa v daňovom súpise zapísali aj hodnotu vína prepočítaného na peniaze.

75 Roku 1532 vznikol mestský štatút, podľa ktorého malo mesto v niektoré dni výhradné právo na predaj vína. Po zavedení tohto nariadenia vznikol tzv. *ius bannum*, ktorý v určenom čase zakázal predaj vína v súkromných domoch. Aby sa tento čas zákazu predaja (*Bannzeit*) dodržal, magistrát vytvoril zvláštnu funkciu. Tzv. *Bannmeister* mohol pri vykonávaní svojej povinnosti privolať na pomoc mestských dozorcov poriadku a mal právo skontrolovať mešťanov, či neporušili zákaz predaja vína. (KALESNÝ, ref. 67, s. 191).

76 AMB K 79 Kammerbücher fol 60.

jímalo aj iné druhy nehnuteľností. Medzi mestskými stavbami figurujú aj pivnice a sklady, resp. aj vinohrady v okolí mesta. Už sme spomínali, že príjmy z prenájmu v tomto období významne klesli. Kým roku 1529 je zapísaná čiastka 118 funtov denárov, roku 1541 táto suma dosiahla len 58 funtov denárov. Viac než päťdesiatpercentný pokles bol zapríčinený zrejme tým, že mesto sa muselo vzdať mnohých nehnuteľností vhodných na prenajatie. Vzhľadom na výrazný nárast výdavkov tiež nie je vylúčené, že magistrát sa pokúsil čeliť tomuto procesu predajom niektorých mestských nehnuteľností. Hoci s týmto typom výdavkov to priamo nesúvisí, ale do tejto kategórie ziskov z nehnuteľností môžeme zaradiť aj menšie príjmy zo skladovania a z transportu.

Ako poslednú položku treba spomenúť *Bürgerrechtgeld*, ktorý boli povinní odvádzať obyvatelia disponujúci meštianskym právom. V porovnaní s ostatnými položkami nešlo o veľkú sumu. Roku 1529 to bol jeden funt a 4 – 5 schillingov, roku 1541 platila jedna osoba jeden funt, 5 schillingov a 10 denárov. V prvom skúmanom roku zaregistrovali troch nových mešťanov, v druhom dokopy šesť. V dôsledku toho nenastali žiadne výrazne zmeny ani v príjmoch, ani v počte osôb, ktoré získali meštianske právo. Na záver musíme spomenúť aj sumy v kategórii „iné“. V tomto prípade ide o výrazný nárast príjmov. Kým roku 1529 zaznamenali do tejto kolónky sumu 244 funtov denárov, roku 1541 to bolo až 600 funtov denárov.⁷⁷

Na záver stručne zhrnieme celkovú rozpočtovú bilanciu mesta. Prvý skúmaný rok vykazuje negatívnu bilanciu: kým výdavky dosiahli výšku 1 980 funtov denárov, komorník zaznamenal iba príjmy vo výške 1 720 funtov denárov.⁷⁸ Po uplynutí desaťročia sa však táto bilancia obrátila na pozitívnu. V rozpočtovom roku 1540/41 predstavovali výdavky 3 057 funtov denárov, ktoré mesto dokázalo pokryť príjmami vo výške 3 222 funtov denárov. Súhrnne sa dá skonštatovať, že magistrátu sa podarilo natoľko zvýšiť príjmy mestského rozpočtu, že tie dokázali pokryť zvýšené výdavky. Nárast príjmov nastal najmä vďaka zvýšeniu meštianskej dane. Bohužiaľ nemáme informácie ohľadom toho, aký dosah mala táto zmena na každodenný život obyvateľov mesta. Je však dôležité, že magistrát mohol počítať s tým, že zvýšené výdavky mohol zaplatiť cez väčšie finančné zaťaženie mešťanov, a to v období, keď sa zvýšila cena produktov každodennej potreby. Považujeme to za dôkaz hospodárskej výkonnosti Bratislavčanov a tiež toho, že vďaka tomu mohli aj v neskoršom období siahnuť na významné rezervy.

Ešte diferencovanejší obraz získame pomocou údajov z *Gabbuchu*.⁷⁹ V tomto prameni sa nachádzajú aj výročné správy komorníka, ktoré musel predniesť pred mešťanostom a magistrátom o bilancii mestského rozpočtu. Tieto údaje zaznamenali až do polovice päťdesiatych rokov. Z nich vyplýva, že v období medzi rokmi 1491/92 a 1551/52 vznikol deficit v rozpočte asi dvanásť ráz. Hospodárska situácia mesta bola najkritickejšia

77 Okrem účtovných kníh nájdeme aj iné pramene, v ktorých sa nachádzajú údaje o príležitostných príjmoch mesta. Pri fortifikačných prácach sme už spomínali, že po zbúraní kostolov svätého Laurinca a svätého Michala sa dostalo mesto k mnohým cirkevným pokladom, z predaja ktorých mienil magistrát financovať obranné opatrenia, pričom príjmy z tejto transakcie dosiahli 540 denárov (MOL MF C 56 5683), čo môžeme považovať za veľmi významnú položku, keďže zodpovedá asi jednej tretine celkových príjmov roku 1529.

78 Pravdepodobne táto finančná situácia spôsobila, že – ako sme to videli aj pri udržiavaní dunajského mosta – magistrát nedokázal ihneď zaplatiť majstrov a ako výplata neslúžili iba peniaze.

79 MOL MF C 489. a pozri časť o magistráte.

v tridsiatych a štyridsiatych rokoch. Jeden deficitný rok bol v prvom desaťročí 16. storočia a štyri v dvadsiatych rokoch. V nasledujúcej dekáde bolo päť takýchto rokov, v štyridsiatych rokoch zase tri roky. V prvých štyroch takýchto rokoch bola negatívna bilancia iba nepatrná. Prvý výrazný deficit v rozpočte nastal práve v rokoch 1528/29. V tridsiatych rokoch dosiahla výška deficitu 200 – 300 funtov denárov. Negatívny rekord však nastal až v nasledujúcej dekáde a dosiahol výšku 1 087 funtov denárov (rok je neistý: 1547/48 alebo 1548/49). Pozitívna bilancia však týchto rokov už len zriedkakedy prekročila sumu 100 zlatých denárov, napriek tomu však treba zdôrazniť, že po rokoch so spomínaným negatívnym rekordom sa v nasledujúcom roku podarilo získať zvýšiť príjmy o 2 269 (!) funtov denárov.

K rozsiahlejšej analýze rozpočtu Bratislavy treba v budúcnosti preskúmať aj komorské účtovné knihy alebo ostatné údaje z iných prameňov. Takýto výskum si však vyžaduje dlhšiu bádateľskú činnosť, ktorej výsledky treba porovnať s podobnými údajmi iných miest.

„AUSGEBEN – EINGENOMEN... DIE STAT [...] NOTTURFFIGKLICH VERSEHN“
DER STADTHAUSHALT VON BRATISLAVA IM ZWEITEN VIERTEL
DES 16. JAHRHUNDERTS

ATTILA TÓZSA RIGÓ

Ab den zwanziger Jahren haben sich die Verteidigungsausgaben enorm erhöht, insbesondere aufgrund der Befestigungsarbeiten. Bratislava unterstützte Ferdinands Heer mit Geld und Waffen. Einen Großteil der Kriegsausgaben stellte die Verpflichtung dar, die Entsendung von Soldaten zu finanzieren. Weitere Ausgaben waren mit der Finanzierung von Militärtransporten und –botschaften verbunden. Bei den Materialausgaben werden an erster Stelle Lebensmitteleinkäufe zur Versorgung der Stadt erwähnt. Aus den Büchern des Jahres 1529 geht hervor, dass die Stadtverwaltung 102 Pfund Denar für diesen Zweck ausgegeben hatte, im Jahre 1541 erreichte dieser Betrag bereits 808 Pfund Denar. Dieser wesentliche Kostenanstieg ist durch das Wachstum der Lebensmittelpreise in der Stadt zu erklären. Materialausgaben folgten an zweiter Stelle die Löhne für die Amtsträger und Stadtbeamten: 1528/29 betrug diese 22,5 % des gesamten Haushaltes der Stadt (545 Pfund Denar), 1640/41 bereits 24,5 % (750 Pfund Denar). Beträge, die die Stadt für Liegenschaften ausgab, die entweder gemietet oder gekauft wurden, können in zwei Gruppen unterteilt werden: Mietzinsen für Liegenschaften im Allgemeinen bzw. Gelder für Weinberge. Zu den Erhaltungskosten für diese Liegenschaften zählen auch Löhne diverser Handwerker.

In dem verfolgten Zeitraum von zwölf Jahren sind die Ausgaben der Stadt etwa um 54 % gestiegen (von 1980 Pfund Denar auf 3057 Pfund Denar). Die Stadt war gezwungen, ihre Einnahmen wesentlich zu erhöhen. In diesem Zusammenhang stellt sich daher die Frage, wie es der Stadtverwaltung gelang, die Ausgeglichenheit des Haushalts zu erhalten. Einnahmen, die am einfachsten erhöht werden konnten, waren Steuern, die 56-58 % aller Einkünfte darstellten. 1528/29 konnten von den Stadtbewohnern 990 Pfund eingehoben werden, 1541 erhöhten sich die Steuereinnahmen der Stadt fast zweifach, auf etwa 1811 Pfund Denar. Unter den

Landwirtschaftsprodukten brachte der Weinverkauf den höchsten Ertrag. Diese Einnahmen wuchsen anfang der vierziger Jahre fast auf das Vierfache (380 Pfund Denar). Einnahmen aus der Vermietung städtischer Liegenschaften (Häuser, Weinkeller, Weinberge) sind wesentlich zurückgegangen, da die Stadt gezwungen war, einen Großteil ihrer Liegenschaften zu verkaufen. Zu erwähnen ist außerdem das sog. Bürgerrechtgeld – eine Gebühr für den Erwerb der Bürgerrechte, sowie die Gebühr für die Nutzung der Brücke. Diese Beträge gehörten jedoch zu den weniger bedeutenden im Haushalt der Stadt.

Das erste Jahr wies eine negative Haushaltsbilanz aus – die Ausgaben erreichten 1980 Pfund Denar, wobei die Einnahmen lediglich 1720 Pfund Denar ausmachten. Um ein gutes Jahrzehnt später hingegen war die Haushaltsbilanz positiv. 1540/41 entfielen auf Ausgaben in Höhe von 3057 Pfund Denar Einnahmen in Höhe von 3222 Pfund Denar. Insgesamt kann festgestellt werden, dass es der Stadtverwaltung gelungen war, die Einnahmen der Stadt so zu erhöhen, dass die erhöhten Ausgaben gedeckt werden konnten. Die erhöhten Einnahmen waren insbesondere auf die erhöhte Steuerbelastung der Bürger zurückzuführen, d. h., dass die Stadtverwaltung sich auf die wirtschaftliche Leistungsfähigkeit der Bürger stützen konnte.

ČESKOSLOVENSKÁ NÁRODNODEMOKRATICKÁ STRANA V POLITIKE SLOVENSKEJ NÁRODNEJ STRANY V ROKOCH 1919 – 1932

JAROSLAVA ROGUĽOVÁ

ROGUĽOVÁ, Jaroslava. The Czechoslovak National Democratic Party in the politics of the Slovak National Party, 1919 – 1932. *Historický časopis*, 2009, 57, 1, pp. 87-110, Bratislava.

In inter-war Czechoslovakia, the relations of the Slovaks to Czech politics acquired a qualitatively new level. The autonomist Slovak National party (Slovenská národná strana) was an example. In the period 1919 – 1932, the Czechoslovak National Democratic Party (Československá národnodemokratická strana) played the part of a potential ally in its politics. In questions of programme, they both declared the need to define Slovakia as a territorial unit, that is a demand for autonomy and the need to solve the Slovak question. They were divided by their attitude to the national identity of the Slovaks. The Slovak party spoke of the separate national identity of the Slovaks, while the Czech party supported Czechoslovak national unity. Their attempts to cooperate culminated in their joint participation in the 1929 parliamentary elections, and the participation of the Slovak National Party members in the parliamentary group of the Czech part, which broke up in 1932 as a result of deepening disputes.

Slovak National Party. Czechoslovak National Democratic Party. Nationalism. Czechoslovak community. Czechoslovak national unity. Slovak autonomy. Separate identity of the Slovaks. Cooperation between Czech and Slovak political groups.

Po roku 1918 sa na Slovensku zásadne zmenili nielen politické pomery, ale aj stranícko-politická štruktúra, organizovanosť, činnosť a charakter strán. Pokiaľ pred prevratom v slovenskej politike neboli vytvorené podmienky na rozvoj stranícko-organizačnej práce, po prvej svetovej vojne sa v tomto smere uskutočnili zásadné zmeny. Pre stranícke pomery bolo charakteristické utváranie samostatných strán z predtým existujúcich prúdov, ako aj prenikanie českých strán, ktoré chceli rozšíriť svoje pôsobenie na východ republiky. Popri samostatných slovenských stranách tak vznikali aj strany s celoštátnou pôsobnosťou, ktoré sa vytvorili spojením českých a slovenských prúdov. Stranícko-politická štruktúra sa na Slovensku formovala zhruba do prvej polovice 20. rokov.

V rámci tohto procesu dochádzalo k užším kontaktom medzi slovenskými a českými stranami i politikmi. Príkladom toho bol vzťah poprevratovej Slovenskej národnej strany (SNS), pričom do jej osamostatnenia roku 1921 je presnejšie hovoriť o národnáriakom krídle, k Československej národnodemokratickej strane (ČSND) v rokoch 1919 – 1932. Analýza ich pomeru predstavuje zaujímavú sondu do česko-slovenských vzťahov a do vnímania postojov týchto národných a národne orientovaných reprezentácií ku kľúčo-

vým národným a štátoprávnym otázkam v medzivojnovom období. Štúdia sleduje medzníky v ich vzťahu a v troch častiach prináša prehľad jeho základných problémových okruhov.

Prvým medzníkom je obdobie od vzniku republiky, keď sa česká strana pokúšala preniknúť na Slovensko, pričom jednou z možností, ako to uskutočniť, bolo zblíženie s tunajšou národne orientovanou skupinou. Národná demokracia tu však narazila na zásadné programové odlišnosti, pričom pre svoj umiernenější program získala niektorých popredných národnárov. Druhý medzník predstavujú parlamentné voľby roku 1925, po ktorých dochádzalo k niekoľkým pokusom o kooperáciu. Oba subjekty k nej motivoval volebný neúspech, následné prehodnotenie politickej taktiky a vlna nacionalizmu, ktorá sa vzráňala od polovice 20. rokov. Tretím medzníkom je vytvorenie volebného paktu roku 1929 a trojročné účinkovanie národnárskeho poslanca v poslaneckom klube ČSND, ktoré charakterizoval rast vzájomného napätia podmieneného predovšetkým prehlbujúcimi sa rozpormi strán v otázke slovenského a českého nacionalizmu, ale zároveň zblížovanie národnej strany s českou národne orientovanou opozíciou v prvej polovici 30. rokov.

V slovenskej historiografii možno nájsť o tejto téme len čiastočné zmienky, pričom v českej historiografii sa jej dosiaľ nevenovala pozornosť. Okrajovo ju sledovala Natália Krajčovičová v kontexte vývoja SNS v rokoch 1918 – 1925. V súvislosti s výstupom národnárskeho poslanca z poslaneckého klubu ČSND sa jej dotkol Ivan Vlčko. Literárny vedec Michal Gáfrík v monografii o Martinovi Rázusovi sa jej vzhľadom na charakter práce dotkol tiež iba okrajovo.¹ Pramenná archívna báza na výskum tejto témy je pomerne úzka. Existuje len zlomkový materiál roztrúsený v rozličných českých a slovenských archívoch, ktorý dopĺňa základné informácie obsiahnuté najmä v tlačových orgánoch oboch strán – národnárskych *Národných novinách* (NN), národnodemokratických *Bratislavských novinách* a neskôr *Národného denníka* (ND), resp. českých *Národních listoch*, ako aj v iných dobových periodikách zaoberajúcich sa otázkou česko-slovenskej spolupráce. Veľká časť materiálu sa zachovala v Archive Národného muzea v Prahe, kde sa nachádzajú osobné fondy národných demokratov (predsedu strany Karla Kramáňa, generálneho tajomníka Františka Hlaváčka, popredných členov strany Antonína Hajna, Františka Ježka a iných) a ich korešpondencia s predstaviteľmi slovenskej pobočky ČSND a s národnármi. Dôležitý materiál sa nachádza aj v Slovenskej národnej knižnici – Archive literatúry a umenia v Martine v osobných fondoch národnárov, ktorí udržiavali kontakty s českými a slovenskými národnými demokratmi. Ďalší materiál sa nachádza v Národnom archive v Prahe, Slovenskom národnom archive v Bratislave, v Archive Kanceláre prezidenta republiky v Prahe a Archive Ústavu TGM v Prahe, kde sú hlavne situačné a policajné správy.

Národná demokracia pri pokusoch etablovať sa na Slovensku od roku 1919 využívala sieť svojich dôverníkov, najmä tu pôsobiacich českých štátnych zamestnancov. Nadväzovala nové politické styky s rozličnými predstaviteľmi slovenského verejného, politické-

1 KRAJČOVIČOVÁ, Natália. *Politika SNS v rokoch 1918 – 1925*. Bratislava : Nepublikovaná dizertačná práca, 1967; VLČKO, Ivan. *Príspevok k dejinám Slovenskej národnej strany v rokoch 1932 – 1938*. Bratislava : Nepublikovaná dizertačná práca, 1975; GÁFRÍK, Michal. *Martin Rázus II*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2000, s. 35-115.

ho a kultúrneho života a udržiavala kontakty so slovenskými politikmi získané ešte pred prevratom. Išlo najmä o Matúša Dulu a Viliama Pauliny-Tótha, ktorí sa v marci 1919 zúčastnili na jej obnovujúcom zjazde v Prahe.² Popredný národný demokrat Antonín Hajn tento ich krok označil za predzvesť, že národná demokracia zapustí korene na Slovensku a NN aj Dula potvrdili, že obe strany majú rovnaké politické zásady a program.³ V lete 1919 s odstupom niekoľkých mesiacov národní demokrati na zhromaždenie národnárov v Turčianskom Svätom Martine chceli vyslať sedem zástupcov, aby aktívne zasiahli do reorganizácie SNS. Národnári však ich iniciatívu jednoznačne odmietli s tým, že národná strana sa nechce dostať pod vplyv niektorej politickej sily, pričom s touto českou stranou majú spoločné, ale aj rozdielne názory na niektoré politické otázky. Podľa Dulu si SNS chcela zachovať samostatnosť od všetkých českých a moravských strán, no stále bola programovo najbližšia práve k národnej demokracii.⁴ V priebehu roka 1919 národní demokrati, najmä jej dôvernici na Slovensku, konštatovali ďalšie neúspechy v prenikaní na Slovensko.⁵ Napr. úradník parnej pily vo Vrútkach V. Kliment napísal A. Hajnovi, že ČSND „propásla príležitostnou dobu. Ovšem to není nic nového, to sám víte, že bylo samé jednání, šetřilo se, co jiné strany nelitovali peněz“. Autor tejto správy odporučal podporiť sympatizantov strany, z čoho by v budúcnosti mohli vyťažiť: „Nezaspěte zase jako prve, neb víte, že jsme přišli na Slovensko brzy, ba že jsme tam byli první, ale hned jsme ustoupili a sebe tak poškodili. Necht' se o tom uvažuje.“⁶ V tejto súvislosti padol aj návrh na vytvorenie poradnej komisie pre slovenské záležitosti z ľudí oddaných strane, ktorí poznajú slovenské pomery, ako aj z tých, „jež vížou se Slovenskem dávné styky“ a vznikol prípravný výbor zložený z jednotlivých odborov (úradnícky, učiteľský, živnostenský, obchodnícky atď.).⁷

Na jeseň 1919 Alois Rašin a šéfredaktor *Národních listov* František Sís na Slovensko vyslali Františka Ježka, aby nadviazal kontakty so slovenskými politikmi a predstaviteľmi tunajšieho verejného a spoločenského života.⁸ Zoznamoval sa s ľuďmi z rozličných politických táborov i profesií, napr. s Ivanom Hálkom, Vavrom Šrobárom, Janoškovcami, Stodolovcami, Martinom Mičúrom, Ivanom Dérerom, Vladimírom Royom, Marti-

- 2 ČSND pôvodne vznikla ako Československá štátoprávna demokracia vo februári 1918 po zlúčení štyroch strán (mladočeská, pokroková, štátoprávno-pokroková a lidovo-pokroková), ktoré zjednocovali spoločné ciele – vytvoriť politickú reprezentantku celého národa a vybudovať český štát. Nový názov prijala na marcovom zjazde roku 1919. SLÁDEK, Zdeněk. Československá národní demokracie. In MALÍŘ, Jiří – MAREK, Pavel a kol. *Politické strany. Vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu 1861 – 2004. I. díl 1861 – 1938*. Brno : Nakladatelství Doplněk, 2004, s. 539-617; Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, fond (ďalej f.) Matúš Dula, kartón (ďalej k.) 2.
- 3 *Národnie noviny* (ďalej NN) 29. 3. 1919, č. 73, s. 2.; SNA, f. M. Dula, k. 3, č. 173. V koncepte nedatovaného listu Dula písal A. Bacherovi, že SNS „i tak bude kooperovať a stáť v stálom kontakte s Československou štátoprávnu demokraciou.“
- 4 O čom my nevieme. In NN 31. 7. 1919, č. 174, s. 1; pozri aj NN 2. 8. 1919, č. 176, s. 1.
- 5 SLÁDEK, ref. 2, s. 539-617; ČECHUROVÁ, Jana. *Česká politická pravice*. Praha : Knihnice Dějin a současnosti, 1999, s. 14.
- 6 Archiv Národního muzea (ďalej ANM) Praha, f. A. Hajn, k. 134.
- 7 Ref. 6. Za členov komisie boli navrhnutí poslanci Pilát, Rotnágl, Vlček, za slovenské oddelenie ministerstva osvety učiteľ St. Klíma; *Trenčanské noviny* 7. 12. 1919, č. 50, s. 3.
- 8 ANM, f. Ivan Dérer, k. 2, korešpondencia Fr. Ježka s I. Dérerom; *Desetiletí ČSND. Publikace k pražskému sjezdu z 13. a 14. 4. 1929*. Praha 1929, s. 104-105.

nom Rázusom, Jozefom Gregorom-Tajovským a ďalšími. Na verejnej schôdzi ČSND v dvorane obchodnej a živnostenskej komory v novembri 1919 v Bratislave predniesol prejav o pomere svojej strany k Slovensku a Slovákom. Slovensko označil za najpálčivejší bod štátneho života, ktorému sa musí venovať zvýšená pozornosť a o spôsobe prenikania svojej strany na východ republiky dodal: „*Naše politické pomery a formy na Slovensko prenášať nemôžeme a ani nesmieme, naopak: musíme sa zúčastniť politického života v stranách slovenských.*“⁹ V súlade s týmto prejavom ČSND na konci roka 1919 vyjadrila podporu zjednocovaciemu procesu slovenských občianskych strán. Išlo o iniciatívu dvoch prúdov slovenskej politiky – agrárneho (napr. Milan Hodža, Vavro Šrobár, Anton Štefánek, Pavol Blaho a iní) a národnárskeho (Matúš Dula, Emil Stodola, Jozef Škultéty, Miloš Vančo a iní), ktoré sa pokúšali vytvoriť jednu spoločnú stranu. Vzhľadom na blížiace sa voľby sa rokovania urýchlili a na prelome rokov 1919 a 1920 ich spojením vznikla Slovenská národná a roľnícka strana (SNRS).¹⁰ Národná demokracia v tomto procese pozitívne hodnotila zjednodušenie stranícko-politických pomerov, keď na Slovensku popri SNRS ako jednotnej občianskej, nacionalistickej a demokratickej sile vyznačujúcej sa sociálno-reformnými elementmi budú existovať klerikálna ľudová a sociálnodemokratická strana.¹¹ Svojím stúpencom na Slovensku vydala pokyn, aby vstúpili do SNRS a v Bratislave plánovali vytvoriť klub, ktorý mal pre ňu pracovať.¹² V predvolebnom období sa ČSND zúčastňovala aj na politických agitáciách, napr. mesiac pred voľbami jej predseda Karel Kramář navštívil Slovensko, pričom podľa NN tohto „*milého, teraz tak zneuznávaného náčelného človeka bratského českého národa*“¹³ v Martine vítal dav ľudí volajúci mu na slávu.¹⁴

Zisk 12 mandátov pre SNRS v aprílových voľbách považovala národná demokracia za výsledok aj svojho agitačného pôsobenia. Po voľbách strany rokovali o vytvorení spoločného poslaneckého klubu, no roľnícke krídlo v SNRS presadilo spojenie s českými agrárnikmi. Ježka o tom informoval národný demokrat Jan Herben: „*Jednání mé se Šro-*

9 *Trenčanské noviny* 7. 12. 1919, č. 50, s. 3.

10 Išlo o pokusy slovenskej občianskej politickej reprezentácie zjednotiť sa a vytvoriť protiváhu sociálnej demokracii a katolíckej ľudovej strane. Rozličné spory viedli k vzniku dvoch samostatných strán Národnej a roľníckej strany a Slovenskej národnej strany. Táto téma je v slovenskej historiografii podrobne spracovaná. Pozri napr. ZUBEREC, Vladimír. Pokusy o obnovenie Slovenskej národnej strany v Československej republike (1918 – 1921). In *Kmetianum*, 2, Martin 1971, s. 109-131; tenže Príspevok k dejinám vzniku agrárnej strany na Slovensku. In *Historický časopis*, 1967, roč. 15, č. 4, s. 573-599; tenže Českoslovakizmus agrárnej strany na Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In *Historický časopis*, 1977, roč. 27, č. 4, s. 515-532; tenže Formovanie slovenského agrárneho hnutia v rokoch 1900 – 1918. In *Historický časopis*, 1972, roč. 22, č. 2, 1972, s. 205-246; KRAJČOVIČOVÁ, ref. 1, táže Slovenská otázka v programoch SNS (1919 – 25). In *Kmetianum*, 1971, roč. 2, Martin, s. 133-143; ROGULOVÁ, Jaroslava. *Politika Slovenskej národnej strany v rokoch 1918 – 1929*. Bratislava : Nepublikovaná dizertačná práca, 2005.

11 NN 20. 4. 1919, č. 92, s. 1; ANM, f. A. Hajn, k. 134. Podľa názoru jedného zo stúpencom ČSND národná strana sa ako samostatná nebola schopná udržať pre nečinnosť jej členov.

12 ANM, f. Ivan Dérer, k. 2; *Desetiletí ČSND*, ref. 8, s. 104-105.

13 NN 31. 3. 1920, č. 73, s. 2; ANM, f. A. Hajn, k. 134.

14 Dr. Kramář hovorí k svedomiu osvobodného národa. In NN 20. 4. 1920, č. 88, s. 1. Noviny informovali o jeho prejave na zhromaždení v Banskej Bystrici a uverejnili jeho prejavy v ústavnej debate z konca februára 1920.

bárem a Hálkem bylo marné. Mají své důvody pro jednotný klub národně-rolnický [poslanecký klub s českou agrárnou stranou – J. R.]; *důvody, které jsem i já uznal. Už se tedy o nic nepokoušejte.*¹⁵ Tento krok, ako aj kandidátka, na ktorej sa reprezentanti národnárskeho krídla nachádzali na nezvoliteľných miestach, naznačovali pomer síl v SNRS v neprospech národniarov. Dula ako jediný ich zástupca získal mandát v senáte a keďže nesúhlasil so spájaním svojej strany s českými agrárnikmi, vstúpil do senátorského klubu ČSND. Aj neskôr udržiaval užšie kontakty s českými národnými demokratmi, napr. podpísal výzvu mládežníckeho pravicového spolku Červenobílí pracujúceho pod patronátom národnej demokracie a ktorý v programe obsahoval požiadavku vybudovať silný národný štát,¹⁶ Kramáňa informoval o spore vo veci NN, z ktorých chcelo vedenie SNRS urobiť oficiálny stranický tlačový orgán, no Dula ako predseda konzorcia vydávajúceho noviny s tým zásadne nesúhlasil.¹⁷

V priebehu roka 1920 sa v SNRS prehlbovali rozpory a národnárska opozícia prejavovala čoraz väčšiu nespokojnosť so smerovaním strany v zmysle jej stavovského profilovania na úkor národného. V týchto postojoch ju podporovala práve národná demokracia, a to napr. v tlači, keď NN uverejňovali kritické články na adresu vedenia SNRS aj od národných demokratov. Kramáň sa na margo približovania SNRS k agrarizmu vyjadril, že na Slovensku by mala fungovať jedna všenárodná strana, pražský korešpondent novín, ktorým bol národný demokrat a budúci popredný predstaviteľ ČSND na Slovensku Otakar Šimandl v sérii článkov z konca roka 1920 kritizoval Šrobára ako čelného predstaviteľa SNRS, že národne orientovaných členov strany a popredných predstaviteľov slovenskej inteligencie ako Samuela Zocha, Milana Ivanku, Jura Janošku st. či Viliama Paulinyho vytlačil z užšieho vedenia, pretože odmietali spojenie s českými agrárnikmi.¹⁸

Po narastajúcich rozporoch sa národnári v marci 1921 oddelili od SNRS a obnovili SNS ako samostatnú stranu. Prihlásili sa k pôvodným princípom, ktoré na prelome rokov 1919 a 1920 pred voľbami čiastočne potlačili v záujme vytvorenia jednotnej strany s roľníckym prúdom.¹⁹ Prihlásili sa k nacionalizmu, všenárodnému princípu a autonomizmu, ktoré ju programovo približovali k národnej demokracii. Profilovali sa ako nacionalistické strany s podobným politickým programom – odmietanie stavovských princípov a obhajoba záujmov všetkých vrstiev spoločnosti, tzv. všenárodný program, a požiadavka decentralizácie verejnej správy na Slovensku,²⁰ o potrebe ktorej boli presvedčené obe strany.

15 ANM, f. Fr. Ježek, k. 1, list J. Herbena.

16 ČECHUROVÁ, ref. 5, s. 86. Táto autorka o Dulovi v súvislosti s nastupujúcim fašizmom a prvými českými fašizoidnými organizáciami napísala: „*Mužem, kterým se původní fašisté zaštiťovali, byl i staříčský slovenský národovecký politik Matúš Ďula a dalším garantem se stal tradicionalistický spisovatel Josef Holeček. U těchto osobností... bylo sblížení s fašismem či podlehnutí jeho, kouzlu dostatečně zřejmé. Tito lidé se v reakci na levicovou pokrokovost rozhodli se vši vervou hájit tradiční nacionální hodnoty, anebo alespoň pomáhat těm, kteří se stavěli jako jeho ochránci.*“ Tamže, s. 83.

17 ANM, f. K. Kramáň, k. 7, korešpondencia K. Kramáňa a M. Dulu.

18 KRAMÁŇ, Karel. Všenárodná strana na Slovensku. In NN 29. 12. 1920, č. 294, s. 1.; ďalej pozri NN 25. 9, č. 218, s. 1, 30. 9. 1920, č. 222, s. 1; 19. 11. 1920, č. 263, s. 1-2; 2. 12. 1920, č. 274, s. 3.

19 ZUBEREC, ref. 10; KRAJČOVIČOVÁ, ref. 10, ROGUL'OVÁ, ref. 10.

20 SNA, f. M. Dula, k. 2, b. d. [1921].

Národná strana svoju predstavu slovenskej samosprávy konkretizovala postupne od vzniku republiky. Aj keď časť národniarov ju v lete 1919 vnímala ako národnopolitický problém a hovorila o autonómii ako o naplnení národných práv Slovákov, v strane sa nakoniec presadila požiadavka autonómie ako verejno-správnej úpravy. Išlo o vymedzenie územia so slovenskou správou, ktorá by podľa SNS dokázala optimálne riešiť slovenské problémy. Potrebu zavedenia samosprávy vnímala ako reakciu na pražský centralizmus a centralistickú formu správy, ktorú strana považovala za nevyhovujúcu a neúčinnú pri posudzovaní špecifických problémov Slovenska. Keďže ČSND vnímala túto otázku podobne, stali sa z nich programovo blízke subjekty. Táto strana navrhovala vyhradiť isté kompetencie samosprávnym orgánom tak, aby nebola ohrozená jednota štátu, aby príslušné samosprávne orgány rozhodovali len o niektorých špecifických záležitostiach, čím by boli čiastočne uspokojené požiadavky Slovenska. Zároveň ju považovala za pacifikačný prostriedok radikálneho autonomizmu na Slovensku. V diskusii o župnej reforme a o štruktúre reformovanej správy roku 1920 Kramář povedal: „*Dáme-li jim [Slovákovi – J. R.] však třetí instanci pro věci malicherné, odvrátíme ideu autonomistickou. Je třeba vykoupiti malým zlem zlo velké.*“ A dodal: „*Je lépe kompromis udělat dříve, než později si jej dáti vnuťti.*“²¹ Na návrhu župnej reformy z roku 1920 obe strany pozitívne hodnotili myšlienku zavedenia župného zväzu,²² ktorý by spĺňal ich predstavu samosprávneho orgánu: „*Na Slovensku tedy nikoli župy, nýbrž zemský jejich svaz jest něčím novým, zato však jest tam proveditelným a může býti užitečným. Pokládáme jej za formu možnou, přípustnou i žádoucí, jež postačuje plně, aby postupným svým vybudováním ukojovala domácí přání po samosprávu (autonomii) Slovenska... Nazírajíc takto na otázku samosprávy (autonomie) Slovenska a takto ji prakticky řešíc, čl. národní demokracie stanoví tím i svůj poměr ke stranám slovenským, jež dle toho samy poznají možnost i míru součinnosti.*“²³

Roku 1922 sa v plnej miere prejavovalo rozdielne chápanie základných politických požiadaviek oboch strán, predovšetkým čo sa týkalo rozsahu autonómie Slovenska a z toho plynúcich otázok. V SNS došlo k zásadným vnútrostraníckym diskusiám a k názorovému štiepeniu, pričom oficiálne od toho roku 1922 otázku samosprávy programovo posunula do roviny národnopolitického problému. Podstatné bolo, že zriadenie autonómie žiadala na základe požiadavky uznať samobytnosť slovenského národa. Teda slovenská samospráva mala byť naplnením národných práv Slovákov a nie administratívnu reformou. Toto stanovisko však bolo pre ČSND neprijateľné vzhľadom na jej stanovisko jednotného československého národa. Podľa ČSND boli Slováci súčasťou československého národa, ktorý tvorí základ spoločného štátu a zároveň protiváhu silnej nemeckej menšiny v republike. Napriek tomu, že uznávala potrebu decentralizácie správy, pripúšťala ju len ako administratívnu úpravu. Časť národniarov sa však stotožnila s národnodemokratickým výkladom decentralizácie. Prešla do ČSND a v decembri 1922

21 ANM, f. A. Hajn, k. 227, Slovenika, č. 6 138/4.

22 KRAJČOVIČOVÁ, Natália. Župný zväz a úsilie o jeho vytvorenie v rokoch 1920 – 1926. In *Historický časopis*, 1993, roč. 41, č. 4, s. 379-393; ROGULOVÁ, Jaroslava. Autonomizmus Slovenskej národnej strany v medzivojnovom období. In FERENČUHOVÁ, Bohumila (ed.). *Slovensko a svet v 20. storočí. Kapitoly k 70. narodeninám Valeriána Bystrického*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2006, s. 49-66.

23 ANM, f. A. Hajn, k. 227, Slovenika, č. 6 138/4.

jej pomohla založiť vlastný slovenský sekretariát.²⁴ Na tieto aktivity SNS zareagovala negatívne. Napr. NN napísali, že si o Kramářovi „mysleli, že je opravdivý Slovan“, ale „dokázal sa, že je český šovinista“. Zakladajúce zhromaždenie ČSND noviny takto zhrnuli: „Slovom nič nového, len plno fráz, nič pozitívneho, len hromčenie na autonomistov. Páni, ste kapitalisti a krátkozrakí českí šoviniisti... Sme za slovenskú autonomiu, sme za vzájomnosť česko-slovenskú, ale sme i za dva bratské národy: Čechov a Slovákov, lebo sme Slovania a môžeme rátať na spojenie všetkých Slovanov a tam slovenský národ bude chcieť tiež ostať slovenským národom.“²⁵ Národných demokratov nazývali rytiermi konjunkturálneho rázu a na margo ich slovenského programu poznamenali: „Slovenský národ chce vidieť serióznu slovenskú politiku a nie medové motúzy, za ktorými už ani za Moravou nelipnú.“²⁶

Z národniarov do ČSND prešli predovšetkým Milan Ivanka, Gejza Rehák a Viliam Pauliny-Tóth. Podľa Ivanku od vedenia ČSND očakávali, že budú mať voľnú ruku pri formulovaní slovenského programu a že budú môcť naplňať svoje politické predstavy v rámci veľkej, silnej a finančne zabezpečenej strany, ktorá má navyše celoštátnu pôsobnosť, čím sa vytváral väčší priestor pre politickú prácu. V samostatnom účinkovaní ČSND na Slovensku Ivanka videl výbornú príležitosť práve pre slovenských politikov vykonávať účinnú slovenskú politiku. Pre slovenskú organizáciu za najhlavnejšie požadoval, aby vedenie aj tlačový orgán boli v slovenských rukách. Z jeho korešpondencie však boli zrejme výhrady voči českému vedeniu strany i slovenského sekretariátu, ktorého generálnym tajomníkom sa stal spomínaný O. Šimandl: „S istou nervozitou sa dívam, a to bezmocne, na to, že sa môj požiadavok dosiaľ neuskutočnil.“²⁷ Podľa jeho názoru českí predstavitelia ČSND aj napriek svojim kvalitám nerozumeli slovenským problémom, so Slovenskom ich spájali predovšetkým cit, ale nie reálne poznanie jeho potrieb. Rázusovi napísal: „V našej strane máme výborných mužov (Kramář, Hajn, Herben, Stránský, Lukavský, Matúšek atď.), ale nech Ťa Kristova ruka chráni stotožniť sa ich náhľadmi o Slovensko: oni Slovensko všetci radi majú, ale ani jeden mu nerozumie. A ja sa tomu ani nedivím. Odkiaľ sa mali naučiť nás poznať? Ved' ani my neznáme český ľud. Čas, čas a čas je k tomu treba, aby sme sa poznali a si rozumne pomáhali.“²⁸

Otázkou zároveň bolo, nakoľko ČSND predstavovala na Slovensku pre národniarov konkurenciu. Jej slovenskú politiku totiž počas celého jej pôsobenia na Slovensku charakterizovala skutočnosť, že o existencii slovenského problému a slovenskej otázky hovorila otvorene, rovnako aj napr. o potrebe zavedenia autonómie či samosprávy pre Slovensko, čo ju zásadne odlišovalo od iných českých, ale aj celoštátnych strán a ich slovenských pobočiek. Jej nespornou výhodou bolo, že dokázala skĺbiť túto rétoriku

24 *Desetiletí ČSND*, ref. 8, s. 104-105.

25 NN 21. 12. 1922, č. 105, s. 1.

26 NN 7. 1. 1923, č. 2, s. 1.

27 Slovenský sekretariát trpel nedostatkom finančných prostriedkov, mal značné organizačné problémy, ktoré vznikali v dôsledku nezhôd medzi jeho českými a slovenskými pracovníkmi. Slovenská národná knižnica – Archív literatúry a umenia (ďalej SNK – ALU) Martin, f. M. Rázus, signatúra (ďalej sig.) 45 D 7, korešpondencia s M. Ivankom; ANM, f. K. Kramář, k. 17, korešpondencia M. Ivanku s K. Kramářom, tamže, listy O. Šimandla K. Kramářovi.

28 SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 D 7, korešpondencia s M. Ivankom.

s umiernenosťou v riešení slovenských otázok, čím si dokázala na Slovensku získať pozície, ktoré boli čo do volebných výsledkov porovnateľné i lepšie s výsledkami SNS. Úlohu tu zohrávala aj popularita českých politikov tejto strany, predovšetkým Kramáňa, ktorý bol známy z českého odboja za prvej svetovej vojny a na Slovensku stále populárnym rusofilstvom.²⁹ Národná demokracia na Slovensku však stále predstavovala cudzorodý politický element a ako bolo zrejmé aj v neskoršom období, bol to jeden z dôvodov nedôvery slovenskej verejnosti voči nej. Pre SNS bolo nepríjemné, že jej národná demokracia odtiahla členov, pričom išlo o známe a navyše aktívne osobnosti v strane, čím sa vlastne spôsobil ďalší odliv členstva, ktorý na začiatku 20. rokov prebehol v prospech agrárnej strany. ČSND verbovala aj bývalých národnárov pracujúcich pre SNS na lokálnej úrovni,³⁰ zakladala rozličné pridružené organizácie a v tomto smere konkurovala pasívnej SNS. Budovala organizačnú sieť, založila periodikum *Bratislavské noviny*, ktorý ako oficiálny tlačový orgán roku 1924 nahradil ND.

Podľa údajov z roku 1928 mala ČSND na Slovensku 24 miestnych organizácií a odborovú ústredňu Národné združenie odborových organizácií. Národní demokrati na slovenskom vidieku zakladali gazdovské jednoty, pričom národnári sa dlho nedokázali zmobilizovať k aktívnej odborovej činnosti a jej projekty odborových alebo profesijných združení ostávali len vo fáze nápadov a príprav.³¹ Národná demokracia sa usilovala získať aj popredné a výrazné osobnosti známe slovenskej verejnosti. Napr. v rokoch 1922 – 1923 pre ňu pracoval Martin Rázus v *Bratislavských novinách*, aj keď politicky sa v nej neangažoval, dostal ponuku stať sa ich šéfredaktorom.³² Oslovila aj Vladimíra Roya, ktorý neskôr reprezentoval agrárnu stranu.

Čo sa týkalo prívržencov a voličov oboch strán, národná demokracia pokrývala svojím vplyvom aj oblasti, v ktorých SNS nepôsobila. Niektorí stúpenci ČSND privítali jej vznik ako možnosť pre spoločnú prácu pre Slovensko a nabádali k tomu vedenie SNS.³³ Pomer síl strán možno porovnať podľa výsledkov župných volieb z roku 1923. SNS získala v Bratislavskej župe 2 100 hlasov, národná demokracia 9 000. Vo Zvolenskej župe získala SNS 6 300, ČSND 1 900, v Košickej SNS nezískala hlasy a ČSND 2 700 hlasov, pričom tu založila svoju organizáciu už roku 1920. SNS získala na Slovensku 10 400 hlasov, ČSND 13 600 hlasov.³⁴

29 Napr. Šimandl Kramáňa informoval: „*Nechci lichotit, ale vaše jméno je na východě vyslovováno s láskou a úctou a ten rolnický lid tam, působením bývalých „amerikánů“ lépe Vás dovede pochopit než náš lid v Čechách a na Moravě.*“ ANM, f. K. Kramář, k. 17, list O. Šimandla K. Kramářovi; SNK – ALU, f. Rázus, sig. 45 B 25, list G. A. Beža M. Rázusovi; ROGULOVÁ, Jaroslava. Karel Kramář a Slovenská národná strana v mezivojnovom období. In *Karel Kramář (1860 – 1937)*. Praha : Masarykův ústav; Historický ústav Akademie věd České republiky, 2008, v tlači.

30 SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 C 77, list C. Horvátha M. Rázusovi.

31 ROGULOVÁ, ref. 10; ANM, f. K. Kramář, k. 17, list O. Šimandla K. Kramářovi.

32 SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 D 7, list M. Ivanku M. Rázusovi; tamže, sig. 45 I 5, korešpondencia so sekretariátom ČSND. Podrobnejšie o práci Rázusa v redakcii *Bratislavských novin* pozri In GÁFRIK, ref. 1.

33 Archiv KPR, f. T 528/23, č. 913/23 a f. T 1556/23, č. 685/23, korešpondencia J. Turana s KPR; SNA, f. PR, MAT 53/1.

34 BYSTRICKÝ, Valerián – ZEMKO, Milan (Eds.). *Slovensko v Československu*. Bratislava : Veda, 2004, s. 579.

Pred parlamentnými voľbami roku 1925 sa medzi členmi SNS a ČSND objavovali myšlienky na volebnú spoluprácu. Nešlo však o oficiálne rokovania, ale skôr o predvolebné kalkulácie a aktivity jednotlivých členov oboch strán.³⁵ Z národných demokratov sa o iniciovanie spolupráce pokúšal Ivanka, ktorý národniarov pozýval na poradu na martinských augustových slávnostiach.³⁶ Predostrel im rozličné výhody plynúce zo spojenia, ako napr. pomoc pražského ústredia a veľkého poslaneckého klubu. Národniarom adresoval výčitku ohľadom ich politickej práce – podľa neho bolo jalové využívať mimoparlamentné cesty a takmer výlučne NN, ktoré sa v Čechách čítali len minimálne, pričom aj na Slovensku vychádzali v nízkom náklade dvakrát do týždňa. Jeho strana by od národniarov vyžadovala absolútnu lojalitu a stranícku disciplínu.³⁷ Od spojenia očakával, že „*ono nie zdvojnásobí, ale zoštvornásobí naše sily. Urobí dojem na mnohých, 'neutrállov' a získa nám ich. Dodá obom stranám spojeným v jednu omnoho viac rešpektu i v ľudu politicky nevyškoleného. A keď sa spojenie stane čím včasnšie, a tým dôkladnejšie bude vplývať na voličov*“.³⁸ Národní demokrati údajne v prípade realizácie volebného paktu so SNS očakávali na Slovensku 4 poslanecké mandáty a súhlasili by s kandidátúrou Martina Rázusa, Miloša Vanča a Štefana Krčméryho, prípadne aj Juraja Janošku (od mája 1925 predsedu SNS). Pri rozhodnutí SNS nevytvoriť pakt s ČSND nakoniec zavážili najmä odmietavý postoj národných demokratov k uznaniu národnej samobytnosti Slovákov, ako aj obava SNS zo straty sympatií voličov pri spojenectve s českou stranou, ktorá mala povest' otvoreného hlásateľa počestenia slovenského národa, ako aj ničiteľa Slovenska v hospodárskej oblasti a privedla by ich k ľudovej strane.³⁹ Národnári ako o možnom spojencovi uvažovali aj o ľudovej strane a o Národnej strane práce, nakoniec však išli do volieb samostatne. Získali 35 435 hlasov, čo by početne zodpovedalo jednému mandátu, keďže však nedosiahli ani v jednom volebnom kraji volebné číslo, mandát nezískali. ČSND na Slovensku kandidovala s Ruskou národnou stranou, získala 24 954 hlasov a jedného poslanca, ktorým sa stal Gejza Rehák.⁴⁰

Vo vzťahu národnej strany k ČSND došlo k posunu v druhej polovici 20. rokov, na čom sa podieľali aj výsledky parlamentných volieb z roku 1925. Víťazstvo opozičných síl na Slovensku signalizovalo nespokojnosť s vládou politikou, ktorú deklarovala aj SNS, no na druhej strane práve SNS ako kritik vládnej politiky ostala bez poslaneckého mandátu, čo ju nútilo prehodnotiť otázku politickej taktiky. V strane tak čoraz výraz-

35 SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 D 11, list J. Janošku M. Rázusovi.

36 SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 D 7, korešpondencia s M. Ivankom; tamže sig. 45 B 13, list L. Bazovského M. Rázusovi.

37 SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 D 7, list M. Ivanku M. Rázusovi.

38 SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 D 7, korešpondencia M. Ivanku s M. Rázusom; tamže, sig. 45 C 77, list C. Horvátha M. Rázusovi.

39 SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 G 27, list A. Prídavku M. Rázusovi; tamže sig. 45 D 11, korešpondencia J. Janošku s M. Rázusom. Vtedajší predseda SNS Janoška informoval národniarov, že ČSND úmyselne rozširovala správy o spolupráci ako o istež záležitosti, aby vyvinula nátlak na SNS. V NN sa však krátko na to objavil článok od Janošku Politický pytači, v ktorom anonymne obviňoval českú stranu z nečistých zámerov a z úmyslu využiť národnú stranu; SNK – ALU, f. Ján Zeman, sig. 87 I 39, korešpondencia M. Rázusa s J. Zemanom; tamže sig. 45 G 27, korešpondencia M. Rázusa s O. Škrovinom a M. Vančom; SNA, f. PR, MAT 53/1; NN 16. 7. 1925, č. 57, s. 1.

40 BYSTRICKÝ – ZEMKO, ref. 34, s. 560 a nasl.

nejšie rezonovala otázka spojenectva s niektorým politickým subjektom, pričom veľmi dôležitú úlohu tu zohrávali finančné otázky, lebo SNS trpela veľkým nedostatkom peňazí na pokrytie základného chodu stranického aparátu, tlačového orgánu či na úhradu prípadných volebných trov. Časti národniarov sa ako jeden z najvhodnejších spojencov javila práve národná demokracia ako nacionalistická strana s programom slovenskej samosprávy, angažujúca sa v riešení slovenskej otázky, ktorá, rovnako ako aj iné celoštátne strany, po voľbách upriamovala pozornosť na slovenské pomery a podnikala v tomto smere isté programové kroky. V decembri 1925 Kramář v parlamentom prejave deklaroval záujem ČSND o Slovensko a jeho problémy takto: „*Zdá se mi, že příliš mnoho mluvíme a myslíme na jeden problém, na problém německý, ale že nemyslíme na druhý problém, který je nám daleko bližší a který jest pro nás daleko důležitější a vážnější, totiž na problém slovenský. Myslím, že máme prostě povinnost, abychom v této věci konečně přestali hrátí politiku pštroší, neřídili se na to, co se tam děje, a abychom s tou spravedlností, kterou my chceme a kterou rozumíme pod pravým demokratictím, a s tou láskou, kterou máme k národu a tedy ke Slovákům, kteří jsou našeho národa jednou větví, dívali se na tyto problémy... Myslím, že problém slovenský je naším životním problémem. Je to problém pro mne a pro naši stranu daleko vážnější než problém našeho poměru k Němcům.*“⁴¹ Slovenské sekretariát ČSND vypracoval nový slovenský program týkajúci sa politickej, hospodárskej, spoločenskej, kultúrnej a vzdelávacej oblasti a na začiatku roka 1926 na rozličných prednáškach po Slovensku s ním oboznamovali verejnosť. O dva roky člen ČSND Karel Locher písal, že táto „*naše neegoistická, ba téměř anonymní politika sblížení se Slovenskem, kterou jsme cílevedomě počali propagovati na podzim roku 1925*“, sa stretla u verejnosti s veľkým porozumením a úspechom.⁴² V rámci tejto aktivity ČSND zorganizovala sériu prednášok predstaviteľov slovenského verejného, kultúrneho a politického života v Prahe, ktorí českej verejnosti priblížili pomery na Slovensku. Národní demokrati na toto turné vo februári 1926 pozvali aj niekoľkých národniarov, napr. Jozefa Škultétyho, Emila Stodolu, Štefana Krčméryho, Martinovi Rázusovi usporiadali literárny večer s čítaním úryvkov z jeho prác.⁴³

41 Tesnopisecké správy z poslaneckej snemovne z 27. 12. 1925; NN 20. 1. 1926, č. 15, s. 1; Národní archiv České republiky (ďalej NA ČR) Praha, f. Prezidium ministerské rady (ďalej PMR), sig. X/K/37/13, č. 992; NN 19. 1. 1926, č. 14, s. 1; ANM, f. F. Hlaváček, k. 77, č. 1 860/1, list F. Hlaváčka Krajinskému sekretariátu ČSND v Bratislave. Napísal v ňom, aby sa sekretariát usiloval rozširovať periodikum *Národní denník* po celom Slovensku a propagovať stranu: „*O tuto věc se nesmírně interesuje p. dr. Kramář. Žádám proto, abyste nám laskavě posílali zprávy o výsledcích celé této akce s různými detaily.*“

42 SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 I 57, korešpondencia s poslaneckým klubom ČSND.

43 NN 12. 2. 1926, č. 34, s. 1. „*Vhodně to doplňuje slovenský program naší strany, směřující k správnému a spravedlivému rozřešení kolise mezi centralismem a snahami autonomistickými.*“ NA ČR, f. Prezidium ministerstva vnitra (ďalej PMV), sig. X/S/13/6, č. 6 736. Správa z 31. marca 1926: „*V SNS došlo v uplynulom štvrtroku k odklonu od zásadnej opozičnej taktiky, a ozývajú sa hlasy, prímliavajúce sa za dorozumenie medzi Čechami a Slovákmi a za kľudné vyriešenie slovenskej otázky. Príčiny tejto zmeny hľadať jednak v akcii národnodemokratickej strany na Slovensku, jednak v prednáškach portadaných ND klubom v Prahe, na ktorých Slováci, najmä príslušníci SNS soznamujú českú verejnosť s kultúrou, historiou a politickými pomermi Slovenska. Vrelé prijatie a porozumenie, ktorého sa všetkým prednášajúcim dostalo, malo svoj dobrý účinok tom, že v slovenskej inteligencii, pokiaľ nie je ľudacky orientovaná, počalo sa zmyšľať o Čechoch s určitou objektivnosťou a že predsudky, importované stranickou demagogiou boli alespoň čiastočne odkľudnené.*“

Nová politika ČSND na Slovensku v druhej polovici 20. rokov sa prakticky prejavovala v dvoch smeroch, pričom na oba reagovala národná strana veľmi pozitívne. Po prvé to bola aktivita ČSND v pribratí slovenskej opozície, resp. Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS) do vlády, a po druhé reforma verejnej správy v zmysle decentralizácie, teda zriadenia administratívnej samosprávy Slovenska. K zlepšeniu vzťahov strán v tejto súvislosti prispela najmä aktivita Kramáňa: „*Mrštil na stôl obludu slovenského problému*“, písali o ňom NN,⁴⁴ a pokračovali citujúc zásadu prezentovanú Kramáňom: „*pomocou silného a spokojného Slovenska upevniť silný a spokojný štát*“.⁴⁵ Výhradou voči nemu ostávalo, že v súlade s postojmi svojej strany odmietal uznanie samobytnosti slovenského národa a priznanie autonómie ako národného práva. V januári 1926 NN síce kritizovali, že národní demokrati „*svojmu šéfovi dr. Kramáňovi radi by vynútili slávožiaru primátu v rozlíšení rébusu slovenskej samosprávy – bez ohľadu na slovenské opozičné autonomistické strany*“, no vítali skutočnosť, že „*dlhé časopisecké polemiky o slovenskom problému majú už i u nich viditeľný určitý výsledok*“. Z národniarov Kramáňovu politiku vysoko hodnotil bývalý predseda SNS Emil Stodola a uviedol, že Slovensko mu je „*veľkou vďakou zviazané, že najhlbšie načrel do týchto problémov a že tým prevzal na seba akoby úlohu niekdajšieho veľkého štátnika Gladstonea voči Írčanom. Dobré bude len vtedy, keď sa o riešenie otázok slovenských pričínia i najlepší mužovia českí*“.⁴⁶ Podľa Kramáňa slovenský problém bolo možné vyriešiť unifikáciou správy v republike a zavedením krajinského zriadenia, ktoré sa podarilo uviesť do praxe v celom štáte v roku 1928.⁴⁷ Aj keď národnári mali kritické výhrady voči tejto reforme najmä pre nízke kompetencie udelené samosprávnym orgánom, predsa na ňom oceňovali skutočnosť, že Slovensko bolo po prvýkrát vymedzené ako administratívna jednotka a považovali to za ďalší krok v procese postupne zavádzanej samosprávy. A o ten sa, podľa SNS, do veľkej miery pričínal práve Kramáň. Podľa SNS bol politikom, ktorého slovenská politika a stanovisko voči Slovensku „*hodne preorientovalo českú verejnosť v otázke slovenského problému, slovo autonomia prestalo figurovať ako strašiak*“.⁴⁸

V druhej polovici 20. rokov SNS považovala ČSND za programovo bližšiu než napr. celoštátne stavovské strany, resp. ich slovenské pobočky. Nedostatok nacionalizmu a ich stavovské, teda nenárodné princípy, na základe ktorých vláda od konca prvej svetovej vojny vykonávala svoju politiku na Slovensku, považovala za príčiny katastrofálnej hos-

44 NN 17. 1. 1926, č. 13, s. 2; NN 19. 1. 1926, č. 14, s. 1; NN 20. 1. 1926, č. 15, s. 1; NA ČR, f. PMV, sig. X/K/37/13, č. 992. Prednáška Karla Kramáňa v bratislavskej Redute zo 17. 1. 1926; NN 4. 3. 1926, č. 51, s. 2 a 24. 11. 1926, č. 216, s. 1: „*Výplýva len zo snáh Kramáňových, ktorý pracuje na riešení slovenského problému a zda najintenzívnejšie spomedzi českých politikov, že vítame jeho akciu a prirodzene, chceme ju i podporovať. Ale robíme tak a budeme tak robiť i v budúcnosti iba z pohnútok, aké nám diktuje dobro vecí, a to ako samostatná SNS.*“

45 NN 20. 1. 1926 č. 15, s. 1; NN 17. 6. 1926, č. 134, s. 1; NN 26. 11. 1926, č. 225, s. 1.

46 STODOLA, Emil. Na obranu Slovenska. In NN 1. 1. 1926, č. 1, s. 1; Na ceste k dorozumeniu. In NN 5. 1. 1926, č. 4, s. 1.

47 KRAJČOVIČOVÁ, ref. 22; ŠUCHOVÁ, Xénia. Kompetencie krajinských samosprávnych orgánov vo svetle prvých rozpočtov Slovenskej krajiny. In *Studia historica Nitriensia*, 1997, č. 6, s. 135-144; táže K problémom unifikácie verejnej správy v predmnichovskej ČSR. In *Československo 1918 – 1938. Osudy demokracie ve střední Evropě, I.* Praha : Akademie vied ČR, s 1999, s. 188-190.

48 NN 23. 2. 1926, č. 43, s. 1.

podárskej a sociálnej situácie. Reakciou na ňu bolo podľa SNS oživenie nacionalizmu. Ľavicový a internacionálny smer, ktorým sa uberala politika po vojne, nerešpektovala podľa nej potreby národa ako celku. Vlna ľavicových a internacionálnych myšlienok pretavených do politických rozhodnutí priniesla podľa SNS ústup od nacionalizmu, čo sa prejavovalo trieštením národa a následným vznikom strán stojacich na stavovských a internacionálnych princípoch. Príkladom toho bola agrárnická zelená internacionála, sociálnodemokratická internacionála a podľa SNS veľmi nebezpečná a rozvratná komunistická internacionála. Ako reakcia na politiku vedenú týmito silami sa aj na Slovensku hlásil k slovu nacionalizmus. SNS bola presvedčená o potrebe zomknutia národných síl v republike, aby spoločne mohli čeliť internacionalizmu a komunizmu.⁴⁹ Ideologický boj týchto dvoch síl považovala za jednu z najaktuálnejších otázok domáceho i svetového politického diania. Z tohto postoja SNS plynuli aj jej vtedajšie úzke kontakty napr. s Národnou obcou fašistickej.⁵⁰ S fašistami v tomto období spolupracovala aj národná demokracia, sympatizovala s nimi, pretože, podľa Kramára, hlásali národnú ideu, bojovali proti komunizmu a aktivizovali pasívnych členov.⁵¹

Zbližovanie SNS a ČSND od volieb 1925 v praxi narážalo na zásadné nezhody. Vyššie spomínané prednáškové turné národných demokratov z februára 1926, ako aj to, že vyhlasovali ochotu v slovenskej politike spolupracovať s opozičnými nespokojnými politickými kruhmi,⁵² vyvolalo u národniarov reakciu. Na podnet Otta Škrovínu, Miloša Vanča, J. Škultétyho, Š. Krčméryho sa od konca februára 1926 strana reálne zaoberala otázkou možnej spolupráce, ktorú detailne rozoberala na zasadnutí širšieho výkonného výboru v Piešťanoch v marci 1926. Strana sa názorovo rozdelila na dve krídla. Rázus, Škultéty, Škrovina a iní boli jednoznačne za nadviazanie spolupráce s ČSND. Podľa Rázusovej predstavy sa mali zlúčiť aj tlačové orgány strán – *Národný denník s Národnými novinami*, ktoré by sa preniesli z Martina do Bratislavy. Táto skupina zdôrazňovala, že uzavretie kooperácie je vzhľadom na finančné otázky omnoho naliehavejšie pre slovenskú než pre českú stranu.⁵³

49 ROGULOVÁ, Jaroslava. Martin Rázus a analýza politicko-ideologických prúdov v medzivojnovom období. In PEKŇÍK, Miroslav (ed.). *Martin Rázus – politik, spisovateľ a cirkevný činiteľ*. Bratislava : Ústav politických vied; Veda, 2008, s. 100-116.

50 ROGULOVÁ, ref. 10; KAMENEC, Ivan. Prenikanie fašistickej ideológie a organizácií Národnej obce fašistickej do slovenského politického života v medzivojnovom období. In *Historické štúdie*, XXIV, Bratislava 1980, s. 54-55; tenže, Vznik, vývoj a špecifické črty slovenského fašizmu v medzivojnovom období. In *Sborník k problematice dějin imperialismu*, svazek 5, díl 2. Praha 1978, s. 281-299; ČAPLOVIČ, Miloslav. *Branné organizácie v Československu 1918 – 1939 (so zreteľom na Slovensko)*. Bratislava : Ministerstvo obrany Slovenskej republiky, 2001; GAJANOVÁ, Alena. *Dvojí tvář*. Praha : Naše vojsko, Svaz protifašistických bojovníků, 1962; HARNA, Josef. K otázce pronikání fašizmu do politického systému buržoázní Československé republiky. In *Sborník k problematice dějin imperialismu*, svazek 5, díl 2. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1978, s. 261-281.

51 SLÁDEK, ref. 2, s. 604.

52 NN 12. 2. 1926, č. 34, s. 1.

53 SNA, f. PR, k. 225, MAT 53/1, list M. Rázusa neznámemu: „*Takto žiť ďalej nie je možné. Mój plán Ti je známy. Chcel som prijať pomoc od národných demokratov. Predseda ma zaskočil a nechal vec potom tak (Rehák!) osoboval ešte Janko Čietek, čo som nemyslel práve lepším východiskom ako svoje. Ja, ak niet lepšieho môžem odporúčať zase len svoj návrh... ja bych sa nebál prijať pomoc od národných demokratov. Som s nimi v styku a vidím – našej národnej veci neuškodí to... a teraz sme v situácii, keď nezbyva alebo fuzionovať alebo kooperovať s niektorou stranou.*“

Rozhodným odporcom spolupráce bol predseda SNS Juraj Janoška, ktorý ČSND nedôveroval a podozrieval ju z nečistých úmyslov.⁵⁴ Predovšetkým však kalkuloval s tým, že po prípadnom vstupe HSLS do vlády sa práve SNS stane hlavnou opozičnou stranou, z čoho by mohla jednoznačne profitovať. Rozhodnutie nespolupracovať s ČSND nakoniec podporila skutočnosť, že národníari získali financie z iného zdroja, a tak túto otázku na čas uzavreli. Predstavitelia oboch strán popreli informácie o fúzii, ktoré sa vtedy objavovali v tlači i v situačných a policajných správach. Národní demokrati sa uzniesli na tom, že najprv si musia upevniť vlastné pozície na Slovensku a potom uvažovať o spolupráci so SNS.⁵⁵ Októbrová porada národniarov o spolupráci s národnou demokraciou bola rovnako búrlivá ako marcová a skončila sa rovnako. Čiastočným výsledkom toho zblížovania bolo nadviazanie užších kontaktov medzi členmi strany. Najviac zachovaného archívneho materiálu vypovedá o stykoch Rázusa s národnými demokratmi, o ponukách, ktoré od nich dostával vo veci prispievania do *Národních listov* alebo na účasť na prednáškových podujatiach.⁵⁶ Obsiahly materiál v Archíve Národného muzea zase približuje postoje národnej demokracie voči Slovensku, ako aj činnosť slovenského sekretariátu. Napr. národní demokrati založili v Martine svoju organizáciu a zámerne za jej tajomníka vybrali Michala Viťázka pre jeho dobré styky s Martinčanmi a národnou stranou, v ktorej nakoniec v 30. rokoch po likvidácii ČSND aktívne pôsobil.

Podnetom na užšiu spoluprácu strán boli obecné a krajské voľby. Národní demokrati povolali na rokovania do Prahy niektorých národniarov.⁵⁷ V prípade obecných volieb prijal užší výkonný výbor SNS uznesenie, že vo všetkých obciach, kde má strana primeraný počet prívržencov, zostaví samostatné kandidátky, v ostatných sa spojí s programovo blízkymi stranami, pričom rozhodnutie o spojení s konkrétnou stranou nechá na uváženie jednotlivým organizáciám na základe pomerov v obciach. S národnou demokraciou sa spojila v Košiciach. Podľa volebných výsledkov ČSND získala na Slovensku 8 030 hlasov. Národná strana získala 3 123 hlasov.⁵⁸ Po voľbách SNS konštatovala, že vo všetkých obciach, kde išla samostatne, získala mandáty podľa očakávania. Neuspokojivé výsledky dosiahla v Bratislave a v Košiciach, pretože české a slovenské strany tam nedosiahli počet hlasov, ktorý by im zabezpečoval väčšinu v mestských zastupiteľstvách.

Pred decembrovými voľbami do krajského zastupiteľstva strany taktizovali počas celého roka 1928. V národnej strane bola časť za spoluprácu s národnou demokraciou, pričom nezanedbateľným pozitívnym prvkom bola ponuka úhrady finančných nákladov s voľbami pri zachovaní úplnej samostatnosti SNS.⁵⁹ V SNS prebehla búrlivá diskusia na zasadnutí vedenia v marci v Martine a v novembri v Trenčianskych Tepliciach, ktorá

54 NN 30. 1. 1926, č. 24, s. 3, NN 7. 2. 1926, č. 30, s. 1; SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 C 66, korešpondencia M. Rázusa s Fr. Hlaváčkom.

55 ANM, f. Fr. Hlaváček, k. 77, korešpondencia O. Šimandla s Fr. Hlaváčkom, č. 1 860/1.

56 SNK – ALU, f. Rázus, sig. 45 D 7, list M. Ivanku M. Rázusovi z 29. 4. 1927. „Myslím, že nielen Tvoje sympatie k našej strane, s ktorou v mnohom súhlasíš, ale i tá okolnosť by Ťa mohla k prijatiu tohto ponuku primat', že svojimi článkami by si veľmi prispel k vyjasneniu a vyrovnaniu pomeru medzi Slovákmi a Čechmi. No a na tom Ťi predsa v najväčšej miere záleží.“

57 ANM, f. Fr. Hlaváček, k. 77, korešpondencia O. Šimandla s Fr. Hlaváčkom, č. 1 860/1.

58 BYSTRICKÝ – ZEMKO, ref. 34, s. 592.

59 SNK – ALU, f. Rázus, list G. A. Beža M. Rázusovi; ANM, f. Fr. Hlaváček, k. 77, korešpondencia O. Šimandla s Fr. Hlaváčkom, č. 1 860/1.

svedčila o pretrvávajúcej nejednotnosti strany v tejto otázke. Časť bola za spoluprácu s ČSND, iní navrhovali spojenie s Milanom Hodžom a agrárnikmi.⁶⁰ Podľa úvah národných demokratov sa SNS nachádzala v situácii, keď by bez kooperácie v krajiniskom zastupiteľstve sotva získala mandát, pričom od spojenia očakávali dva mandáty. Uvažovali aj o zákulisnom kroku – pôsobiť na agrárnu stranu, aby odmietla spoluprácu s národnou stranou, čím by ju prinútili vziať ich ponuku a ČSND by v prípadných rokovaniach mala výhodnejšiu pozíciu.⁶¹ Vyjednávania sa uskutočnili v novembri 1928, no dohoda sa neuzavrela. SNS sa združila na zvyšky hlasov s lidákmi. Počet odovzdaných hlasov vo voľbách dosiahol 1 321 578 (počet oprávnených voličov bol 1 500 494). Na združenú kandidátku SNS a lidovej strany pripadalo pre SNS 31 739 (2, 4 %), pre lidovú 43 682 (3, 31 %). Spolu dosiahla táto kandidátka dva mandáty – pre Rázusa a pre Martina Mičuru. ČSND získala 26 429 hlasov, jedného voleného a jedného menovaného člena.⁶²

Z hľadiska spolupráce týchto strán boli najdôležitejšie parlamentné voľby roku 1929. V porovnaní so situáciou pred krajiniskými voľbami však pevnejšie pozície vykazovala národná strana, pričom rovnako to vnímali aj národní demokrati. Do hry podľa všetkého vstúpila situácia v ľudovej strane po odsúdení jej popredného činiteľa Vojtecha Tuku,⁶³ odchod významných ľudákov Ferdiša Jurigu a Floriána Tománka, ale aj rôzne aféry politických strán. „*Je zvrchovaná doba na agitáciu*“, napísal redaktor NN Ján Čietek Smrek, pričom strana sa v nej chcela zamerať na kraje, kde komunisti i sociálni demokrati vykazovali oslabenie.⁶⁴ SNS vyjednávala o kooperácii so zástupcami Polskiego Narodniego Zwiastu, s Ruskou národnou stranou⁶⁵ a s agrárnikmi, pričom by súhlasila s vytvorením slovenského frontu po voľbách pod vedením Hodžu, ktorý chcel údajne umožniť NN vychádzať ako denník, a to bez záväzkov.⁶⁶ Aj ČSND vykazovala zvýšený záujem o uzavretie volebného paktu so SNS. Napr. Ivanka konštatoval, že národná strana mala dobré vyhliadky na úspech a dostala významné ponuky na spoluprácu takmer od všetkých poli-

60 SNK – ALU, f. Ján Zeman, sig. 87 D 55, list M. Rázusa J. Zemanovi; tamže, f. M. Rázus, sig. 45 F 22, list O. Škrovinu M. Rázusovi; tamže, sig. 45 D 12, list O. Škrovinu J. Janoškovi st.; tamže, f. M. Ruppeldt, sig. 18 A 101, list Š. Kréméryho M. Ruppeldtovi; tamže, SNA, f. M. Vančo, k. 45, list M. Vanča J. Janoškovi ml.; AÚ TGM, f. TGM, R – republika, osoby, k. 414, záznam zo 7. 9. 1928.

61 ANM, f. K. Kramář, k. 9, list F. Hlaváčka K. Kramářovi: „*Konají tam nové porady s národníary, které prý tentokrát přece jen slibují nějaký výsledek, poněvadž národníary nevědí kudy kam, sami sotva by dostali mandátu do zemského zastupitelstva, avšak v připojení s námi by bylo možno, aby byli zvoleni dva společní kandidáti. Žádal jsem naše páni, aby v jednání pokračovali a dali nám definitivní zprávu nejpozději kolem 10. září... Nepůjde-li volební kooperace s národníary, bude pak nutno uvažovati o eventuální kooperaci s agrárníky pro Slovensko.*“; SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 B 13, list L. Bazovského M. Rázusovi.

62 Československá statistika, zv. 60. Voľby do zemských zastupiteľstiev v roku 1928. Praha 1929; Ročenka Československé republiky 1929, roč. III, 1929, s. 326.

63 HERTEL, Maroš. *Dr. Vojtech Tuka v rokoch 1880 – 1929. Pokus o politický profil*. Bratislava : nepublikovaná dizertačná práca, 2003.

64 SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 G 60, list J. Smreka M. Rázusovi; tamže, sig. 45 D 67, list P. Križka M. Rázusovi; tamže, sig. 45 C 55, list J. Grniaka M. Rázusovi; SNA, f. PR, k. 225, MAT 53/1. Správa o prednáške SNS z 14. 10. 1929 v Bratislave.

65 SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 F 46, list F. Staša M. Rázusovi.

66 Tamže, sig. 45 C 55, list J. Grniaka M. Rázusovi; tamže, sig. 45 G 60, list J. Smreka M. Rázusovi.

tických strán. Od konjunktúry SNS si sľuboval dokonca 4 mandáty do snemovne. Podľa ďalších odhadov ČSND očakávala dva poslanceké a jeden senátorský mandát.⁶⁷

Národníari sa nakoniec rozhodli vstúpiť do rokovania s ČSND a vypracovali dokument obsahujúci zásady spolupráce. Išlo o otázky štátoprávneho charakteru (decentralizácia, autonómia, dualizmus, regionalizmus, federalizmus), otázky spolužitia Čechov a Slovákov v republike a ideu jednotného politického československého národa. Záverečný bod dokumentu vyjadroval potrebu v prípade spolupráce či fúzie usporiadať časopisecké a finančné záležitosti, počet mandátov a zastúpenie vo výboroch. Podľa návrhu dohody by ČSND financovala kandidátky a podľa možností by prispela na agitačné trovy.⁶⁸ Konečnú dohodu podpísali strany v októbri 1929. Jej 9 bodov hovorilo o spoločnej kandidátke nazwanej Československá Národná demokracia a Slovenská národná strana, SNS si vyhradila prvé a druhé miesto na kandidátke do snemovne i do senátu v krajoch Liptovský Mikuláš, Turčiansky svätý Martin, Banská Bystrica, ČSND vo volebných krajoch Nové Zámky, Trnava, Prešov, Košice. Podrobne bol dohodnutý postup pri obsadzovaní ostatných miest na kandidátkach. V Podkarpatskej Rusi si SNS na mandát nenáročovala, ale zaviazala sa podporovať ČSND a rusínsku stranu, ktorá takisto figurovala na spoločnej kandidátke. Podľa dohody poslanci zvolení za SNS sa stanú hospitantmi v klube ČSND, budú podliehať jeho zasadaciemu poriadku, ale zodpovedať sa budú len svojej strane. V slovenských veciach dohoda zaručovala voľnosť slova a hlasu. Za SNS dokument signovali M. Vančo, J. Janoška, V. Černák, B. Viest a F. Staš. Za národných demokratov G. Rehák, V. Mikyna, K. Gregorka, O. Šimandl. SNS išla do volieb s heslom, že po 10 rokoch opozície vstupuje do aktívnej politiky so stranou najbližšou, t. j. s ČSND. Na neuzavretí paku medzi týmito stranami mal záujem Milan Hodža. V snahe zastaviť podpis dohody ešte v deň jej signovania poslal Kramářovi telegram, aby ju nepodpisoval a presviedčal národniarov o potrebe spoločného postupu s jeho agrárnou stranou.⁶⁹

Voľby sa uskutočnili 27. októbra 1929. Spoločná kandidátka ČSND, SNS a rusínskeho národného bloku získala na celom Slovensku 53 787 hlasov, v jednotlivých slovenských volebných krajoch dosiahla nasledujúce výsledky: trnavský 4 307, novozámocký 4 006, martinský 5 434, banskobystrický 7 600, liptovskomikulášsky 9 976, košický 4 990, prešovský 17 425. Zodpovedalo to 15 poslancekým a 9 senátorským mandátom. Na základe spoločnej kandidátky mandát do snemovne za národniarov získal Martin Rázus a stal sa hospitantom v poslancekom klube ČSND.

Počas hospitovania Rázusa v poslancekom klube ČSND obe strany deklarovali spoločné programové body – potrebu hospodárskeho vyrovnania Čiech a Slovenska, odmietanie viazaných kandidátok a vybudovanie národného štátu. Na druhej strane sa medzi nimi prehlbovali zásadné programové rozdiely najmä v otázke česko-slovenského pome-

67 ANM, f. K. Kramář, k. 10, list M. Ivanku K. Kramářovi; tamže, k. 9, list Fr. Hlaváčka K. Kramářovi; tamže, f. F. Hlaváček, k. 79, č. 1 863/2, b. d.

68 SNK – ALU, f. A. Kompánek, sig. 156 T 19. Návrh otázok na prejednanie (objasnenie politiky SNS a národnodemokratickej strany); ANM, f. Karel Kramář, k. 10, list M. Ivanku K. Kramářovi; SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 0 7a.

69 ANM, f. K. Kramář, k. 9, list Fr. Hlaváčka K. Kramářovi: „Telegram Hodžův asi dostanete opožděně, proto prosím, telegrafujte ihned Hodžovi do Martina, že nemůžete od uzavřené úmluvy ustoupiti. Telegrafujte laskavě také ihned Ivankovi do Bratislavy, že od úmluvy neustupujete.“

ru (národná jednota u ČSND proti československej vzájomnosti u SNS) a jeho dôležitosť pre ČSR z hľadiska vnútornej i medzinárodnej bezpečnosti štátu. Išlo teda o problémy, ktoré v ich vzťahu pretrvávali od 20. rokov.

Napriek tomu, že národná strana v týchto voľbách po prvýkrát od vzniku republiky získala poslanecký mandát, musela čeliť kritike slovenskej verejnosti, ktorá negatívne reagovala na spojenie tradičnej slovenskej strany s českou stranou veľkého kapitálu. Ako centralistické, tak aj autonomistické periodiká využívali toto spojenectvo na jej diskreditovanie.⁷⁰ SNS vysvetľovala dôvody, ktoré ju k tomu viedli a zdôrazňovala, že tento pragmatický zväzok jej umožní efektívnejšie pôsobiť v parlamente pri podpore autonomistickej politiky. Na výčitku amerických Slovákov, že na to by azda najlepšie slúžilo spojenectvo autonomistických strán, Rázus uviedol, že SNS uprednostnila národných demokratov pred ľudovou stranu „*proste preto, lebo by ju [SNS – J. R.] pre neurovnané konfesijné prestrelky a štvanie asi ¾ voličstva bolo opustilo a ľudákom iste by sa nebolo chcelo dať, hoci i len jeden mandát národniarom*“.⁷¹ Strana deklarovala, že ostane nezávislá a verná svojim zásadám a jej poslanec bude zodpovedný výhradne výboru SNS.

Medzi SNS a ČSND krátko po voľbách došlo k organizačným sporom. Národnári kritizovali bagatelizovanie významu ich strany a nekorektný prístup ČSND, ktorá údajne napriek dohode vytlačila na kandidátku názov SNS malými písmenami a volebný úspech pripisovala takmer výlučne sebe.⁷² Obe strany si uvedomovali, že prvoradým cieľom ich spojenia do volieb bolo získať mandát, pričom po voľbách každá z nich robila viac-menej vlastnú politiku a vzájomne sa sebou zaoberali zriedka. Napr. podľa správy zo zhromaždenia národnej demokracie poslanec Rehák povedal, že spojenie so SNS bolo len taktikou, aby „*hlasy opravdivých Slovákov neprišli pri voľbách nazmar. Okrem toho bolo tým docielené, že slovenská ľudová strana Hlinkova stojí tu sice ako strana početne dosť silná, ale ako strana úplne osamocená, izolovaná*“.⁷³ Pri občasných zmienkach v novinách strany deklarovali blízke názory najmä v otázkach hospodárskeho, kultúrneho a sociálneho pozdvihnutia Slovenska, v ND sa zachovali dve správy o spoločných zhromaždeniach (vo februári v Roudnici, v septembri v Banskej Bystrici) a tlač uverejňovala informácie o vystúpení poslancov alebo senátorov v parlamente (Rázusa, Ivanku, Kramára, Reháka).⁷⁴ Národná demokracia podporovala Rázusovu aktivitu na vytvorenie spoločného frontu slovenských parlamentných reprezentantov, ktorú vyvíjal v rokoch 1930 a 1931. Za prejav spolupráce nielen SNS a ČSND, ale vôbec slovenského

70 NN 29. 12. 1929, č. 152, s. 1; *Slovák* Vianoce 1929, č. 292, s. 5. *Slovák* podotýkal, že Rázus sa nedostal do žiadneho z parlamentných výborov za ČSND, čím sa zásadne obmedzili možnosti jeho práce, keďže takmer celá parlamentná činnosť prebiehala práve vo výboroch. *Slovák* vyjadroval nedôveru v trvácnosť spojenia SNS a ČSND v parlamente: „*Rázus je členom klubu národných demokratov. Sedí tam popri dr. Milanovi Ivankovi, s tým rozdielom však, že kým Ivanka, patentovaný Čechoslovák, žije a mrvie za pražský centralizmus, Rázus centralizmus tento zatracuje a je za autonómne Slovensko... priepasť medzi ním [Rázusom – J. R.] a českou národnou demokraciou bude sa čo ďalej šíriť do nepreklenutia.*“

71 RÁZUS, Martin. Nedôvera amerických Slovákov. In NN 13. 12. 1929, č. 146, s. 1; pozri aj Aby sme sa nemýlili. In NN 6. 11. 1929, č. 130, s. 1.

72 SNK – ALU, f. S. Búfovský, sig. 120 A 23, list M. Rázusa S. Búfovskému.

73 SNA, f. PR, k. 224, správa zo zhromaždenia ČSND z 28. 2. 1930.

74 Napr. ND 25. 1. 1930, č. 20, s. 1, ND 19. 2. 1930, č. 41, s. 2, ND 19. 4. 1930, č. 92, s. 1.

politického tábora obe strany považovali interpeláciu slovenských poslancov na ministerstvo zahraničia vo veci ochrany slovenskej menšiny v Maďarsku, ktorú v septembri 1930 inicioval Ivanka.⁷⁵ Poslanci národnej demokracie podporili Rázusovu iniciatívu pri predkladaní interpelácie adresovanej ministerstvu školstva vo veci udeľovania štátnych cien.⁷⁶

V prvom roku hospitovania národnej strany v poslaneckom klube ČSND obe politické strany akoby obchádzali zásadné sporné body v politických programoch. Zaujímavý bol napr. spôsob interpretácie Rázusových prejavov v ND vo februári 1930. Pri porovnaní zistíme, že česká strana prinášala prepisy Rázusových prejavov, ktoré však posúvali ich význam, a to v zásadných pasážach. Podľa NN Rázus ako autonomista na adresu neautonomistov o potrebe riešiť slovenskú otázku povedal: „*Tu je úloha Vaša, ktorí ste nie za autonómiu, my vám chceme a vy nám musíte pomáhať vo veľkom ciele: sanovať Slovensko a východnú časť republiky. Dokážte, že všetky otázky hospodárske a kultúrne, vysokocení, dajú sa i bez autonómie riešiť. Keď ich máme riešiť, nenechávajme ich stranou, lebo autonomizmus čo najostrejšie vám vyrastie sám a najväčšími agitátormi budú tí, ktorí nerátajú na hospodárske záujmy, na inú hospodársku a kultúrnu štruktúru, nedejú o vec. Teda, kto chce autonomizmu protiváhu postaviť, nech bez autonomizmu urobí pre východnú časť republiky všetko, čo treba urobiť v záujme hospodárskeho a kultúrneho.*“⁷⁷ ND túto časť Rázusovho prejavu interpretoval takto: „...problém riešenia pomeru Čechov a Slovákov je súčasne i problémom štátnym. Stranníckymi bojami však slovenskú otázku nerozriešime. Poslanec Rázus očakáva, že Česi budú riešenie tohto problému napomáhať, ovšem je potrebné, aby aj Slováci sišli sa na spoločnej platforme. Treba sa pozbaviť doterajšej rozpoltenosti. Budeme vďační, keď sa vyriešia hospodárske, kultúrne a sociálne pomery Slovenska bez autonómie.“⁷⁸ Na tento text národnári nereagovali, rovnako ani na informáciu o spoločnom vystúpení Ivanku a Rázusa v Roudnici koncom februára 1930, ktoré národní demokrati interpretovali takto: „*Jako rezumé ich reči bolo, že v prvom rade musí sa štát postarať o hospodárske srovnoprávenie Slovenska s historickými zemami, lebo keď hospodársky bude Slovensko uspokojené, nebude žiadnej prekážky na prevedenie úplnej národnej jednoty.*“⁷⁹ Zaujímavá je tu hlavne zmienka o budovaní národnej jednoty Čechov a Slovákov, ktorá odporuje myšlienke sa-

75 ND 20. 9. 1930, č. 217, s. 1. „Z toho plynie dobré ponaučenie predovšetkým i pre p. dr. Szüllöa, ktorý ešte teraz vyslovuje nádej na možnosť utvorenia bloku maďarských opozičných strán so stranou ľudovou. Keby sa zamyslel nad týmto spontánnym činom slovenských politikov, na ktorom má práve Hlinka veľký podiel, musel by si predložiť otázku, že ako možno s Hlinkom tvoriť protivládny blok so zjavnou tendenciou na zabezpečenie pozície Maďarov, keď práve tento Hlinka vie preklenúť strannícke rozdiely a vie sa spojiť so svojimi politickými slovenskými odporci k takej ideovej a krásnej veci, ako je protest proti utláčaniu Slovákov v Maďarsku tými Maďarmi, ktorým by práve dr. Szüllö rád pripravoval pôdu na Slovensku. O posl. Hlinkovi možno mať rôznu mienku, netreba súhlasiť s jeho politickou taktikou, s jeho kombináciami a rôznymi týmito experimentami, ale nemožno mu uprieť to, že keď ide o skutočne slovenskú vec a o práva Slovákov, možno ho nájsť na správnom mieste po boku druhých Slovákov.“; NN 19. 9. 1930, č. 61, s. 1.

76 NN 21. 11. 1930; Tesnopisecké správy z poslaneckej snemovne zo 17. 3. 1931, tlač 801/IV.

77 NN 26. 2. 1930, č. 25, s. 2.

78 Poslanec Martin Rázus pre upevnenie pomeru česko-slovenského. In ND 22. 2. 1930, č. 44, s. 2.

79 ND 2. 3. 1930, č. 51, s. 2.

mobytnosti Slovákov hlásanej národnou stranou. Prejavý národného demokrata Ivanku v duchu československej národnej jednoty boli verejne známe, rovnako ako jeho odmietavý postoj k Pittsburskej dohode, teda pre slovenských autonomistov základnej listiny zaručujúcej Slovákom právo na samosprávu. Ivanka túto dohodu, ako aj Martinskú deklaráciu, označil za významné dokumenty predovšetkým z historického hľadiska.⁸⁰

V priebehu roka 1931 sa vo vzťahu strán objavovala výraznejšia vzájomná kritika a narastanie napätia, ktoré pramenili v prvom rade v prehlbujúcom sa rozpore medzi ideou národnej československej jednoty u národnej demokracie a československej vzájomnosti u národnej strany. V prvom novoročnom čísle NN bol uverejnený kritický článok na adresu Kramáňa pre jeho zotrúvanie na pozíciách československej národnej jednoty. V článku stálo: „*Protí nám Slovákom sa dr. Kramář ukázal nie raz českým šovinistom, hoci sme to od neho nečakali, a to tým menej, že on je tým českým politikom, od ktorého Slovensko očakávalo najviac pochopenia – a nielen pochopenia. Neveríme, že by dr. Kramář bol politikom skosnatelým, ktorý by nechcel alebo nemohol zrevidovať niektoré svoje politické názory, keby sa presvedčil, že to okolnosti vyžadujú.*“⁸¹ Národnú demokraciu tento článok, ktorý jej generálny tajomník Hlaváček označil za plný šovinizmu a hlúpostí, zaskočil. Na druhej strane však Hlaváček skonštatoval, že slovenskej verejnosti opäť treba adresovať nejaký prejav o potrebe riešiť slovenskú otázku a národná demokracia by sa jej mala viac venovať.⁸² V júni 1931 napísal Kramářovi: „*Musíme něčím dokázat národňarům, že se o Slovensko opravdu chceme starati a se staráme.*“⁸³ Národná demokracia považovala československú jednotu za záruku bezpečnosti ČSR a autonomistické úpravy na základe uznania samobytnosti Slovákov za nebezpečný precedens z hľadiska celistvosti štátu. Naopak národná strana trvala na tom, že jedine spokojný slovenský národ môže byť oporou štátu a môže mu poskytnúť záruku bezpečnosti. SNS značne pobúrili prejav národného demokrata Antonína Hajna v Borovej, ktorého text prevzali NN z *Národní politiky*. „*Životnou podmienkou Československa, ako štátu, je opravdové a skutočné spojenie Čechov a Slovákov v jeden národ, hoci azda najprv len politický a štátny, potom však i v jeden národ jazykový, literárny a kultúrny. Ale takéto sjednotenie má zavše i prirodzené svoje následky navonok i v politike zahraničnej. Preto tým lepšie pre nás, čím skorej to bude vykonané.*“ Ako reakciu napísali, že táto reč len dokázala skutočné plány českých politikov so Slovenskom.⁸⁴

Vzťah národniarov k ČSND výrazne naštrboval jej postoj k slovenskej opozícii ako takej. SNS kritizovala, že v českých periodikách sa slovenský autonomizmus stotožňoval so separatizmom a protištátnymi činmi, od čoho sa zásadne dištancovala. V tejto súvislosti národnári negatívne zareagovali na Kramářov prejav na pražskej manifestácii v júni 1931, z ktorého NN citovali: „*Není nejmenší pochybnosti, že ti ze Slováků, kteří nejsou u nás spokojeni a kteří by chtěli do Maďarska, vědí velmi dobře, že kdyby do Maďarska přišli, že by je tam přivítali s otevřenou náručí, ale ne aby je upřímně objali,*

80 ND 23. 2. 1930, č. 45, s. 1.

81 NN 1. 1. 1931, č. 1, s. 1.

82 ANM, f. K. Kramář, k. 9, korešpondencia Fr. Hlaváčka s K. Kramářom.

83 Ref. 82.

84 NN 22. 8. 1931, č. 97, s. 1: „*Márne sú snahy tých, ktorí v duchu Hajnových slov pracujú na vyhubení slovenského národa a jeho slovenskej reči.*“

*nýbrž aby je v tom náručí zadusili. Necht' si to Slováci veľmi dobre zapamatuji. Jestli se cítí opravdu našimi bratry, tak jako my se cítíme, pak sice mohou býti nespokojeni, – nespokojeni, konečně, jsme všichni – ale nesmějí zapomínati, že o tom nesmí vědět cizina, naopak, že toto cizina musí poznati, že jsou šťastni a spokojeni, že mohou žít svojím životem, že nemají nad sebou žádného pána, který by je utlačoval.*⁸⁵

V poslednom roku pôsobenia národnárskeho poslanca v klube ČSND (1932) medzi stranami naďalej rástlo napätie. Národnári vtedy vyvíjali aktivitu na stmelenie slovenskej politiky, pričom ich politickú a taktickú úvahu možno zhrnúť takto: slovenská otázka a problém česko-slovenského pomeru je prvoradý a zásadný problém štátu. Treba ho vyriešiť v záujme zabezpečenia stability republiky, jej vnútornej a zahraničnej bezpečnosti. Toto môže urobiť však len stmelená slovenská politika s výraznou podporou Čechov a vládnej politiky. Podľa národnej strany práve vtedy, po 12 rokoch od vzniku republiky, prichádzalo zásadné obdobie na rozvoj spolupráce, zjednocovania a prekonávania rozdielov medzi slovenskými politickými stranami a slovenská politika konečne pochopila, že národný princíp by mal nahradiť klerikálne a stranické princípy.⁸⁶ V priebehu celého roka národnári hovorili o intenzívnom pohybe na Slovensku, o demonštrovaní vôle spolupracovať a byť aktívni. V tomto zmysle komentovali napr. manifestačné zhromaždenia ľudovej strany po Slovensku od začiatku roka 1932, májové udalosti v Matici slovenskej vo veci pravidiel slovenského pravopisu či aktivizáciu mladej generácie na zjazde v Trenčianskych Tepliciach. Česká politika a české strany mali tento trend stmelenia sa slovenskej politiky podporovať a to v záujme spoločného cieľa celého štátu – jeho stability, ako aj vnútornej a zahraničnej bezpečnosti. Podľa SNS však veľká časť českej politiky uprednostňovala česko-nemecký problém a bagatelizovala naliehavosť riešenia slovenskej otázky. V marci 1932 *Polední list* pod názvom *Slovák mluví Čechům do svědomí* uverejnil rozhovor s Rázusom. Podľa Rázusa účasť Nemcov vo vláde bola na úkor československej myšlienky, slovenského štátotvorného elementu, národného rázu štátu, ale aj na úkor zblížovania Čechov a Slovákov. Škodil tomu aj fakt, že HSLS ostávala mimo vlády.⁸⁷ Národnári tvrdili, že československá vláda dosiaľ vychádzala v ústrety Nemcom a dôverovala im viac než slovenským autonomistom.⁸⁸ Rázus v júli 1932 českej politike adresoval túto výzvu: „*Česká politika je na najistéjšej ceste zmariť samú seba. Staví na moc a tej má pomerne málo, keby staviala na pravdu, mala by jej viac... Ostáva alternatíva: alebo sa zreformuje pod tlakom českého nacionalizmu, i nášho slovenského, alebo dostane mohutnú ranu po víťazstve nemeckého českých Nemcov, s ktorými si hrá na spojencov i proti svojim, i proti nám. To vytriezvenie bude fatálne, len aby nebolo príbolestné... A to bude i koniec terajšej oficiálnej českej politiky, pre*

85 NN 7. 6. 1931, č. 65, s. 1. Na margo tohto článku NN uviedli, že považujú za omyl dívať sa na akúkoľvek opozičnosť Slovákov ako na protištátny čin a poukazovali na to, že o opozičných Čechoch nikto nehovorí, že chcú ísť naspäť do Rakúska.

86 RÁZUS, Martin. Poznámky s cesty. In NN 27. 5. 1931, č. 54, s. 3; VLČKO, ref. 1, s. 26 a nasl.

87 Martin Rázus českej verejnosti. In NN 23. 3. 1932, č. 35, s. 1: „*Snaha získať Nemcov ústupkami ukazuje sa iluzórnou, nevyvoláva ani najlepší dojem v spriatelenej Francii, oberá republiku o národný ráz štátu.*“

88 Slováci a Nemci v Československej republike. In NN 30. 3. 1932, č. 38, s. 1.

*ktorú široké vrstvy Slovákov a Čechov nevedia sa najst' a k spoločnej borbe o existenciu bratsky podať si ruky.*⁸⁹

Otázka nemeckej menšiny a slovenská otázka v ČSR sa v prejavoch národnej strany, predovšetkým prostredníctvom Rázusa, interpretovala v súvislostiach ideologického súperenia pravice a ľavice a ich charakteristických znakov – nacionalizmu a internacionalizmu, ktoré bolo vyššie uvedené. Podľa SNS v druhej polovici 20. rokov v ideologickej oblasti o moc súperili pravica a nacionalizmus s ľavicou a internacionalizmom, čo na začiatku 30. rokov vyvrcholilo víťazstvom nacionalizmu a pravice.⁹⁰ Podľa SNS to potvrdzoval vývoj v mnohých krajinách, napr. v Taliansku, Poľsku či Nemecku, kde sa formovali silné národné štáty. Rázus v marci 1932 napísal: „Som rád, že som sa nedal omámiť opiu z východu, ako časť slovenských spisovateľov... Rád som i tomu, že ma pomýlená politika Prahy kľučujúca od prevratu slovenský nacionalizmus, nezlomila. Tam znelo z najvyšších miest auktoritatívne: vývoj ide naľavo! Ja som vedel, že Európa pri všetkých svojich nesnádzach nebude taká sprostá – prejsť vivisekciou, obeťami krvi, slz a hladu. A vývoj ide napravo a len ten tento zachráni svet od katastrofy. Preto primerane tomuto hlásam na Slovensku tvorivý, životné podmienky tu i za Moravou – vyrovnávajúci štátotvorný slovenský nacionalizmus, čo je najpriliehavejším programom hospodárskym, kultúrnym i sociálnym. A tento nacionalizmus s nacionalizmom českým bude sa vedieť vyrovnáť i dohodnúť... Slovensko stane sa predmetom cudzej pozornosti, ako sa stala Podkarpatská Rus. Keď sa to nemá stať, potrebujeme na protiváhu dobrú, cieľavedomú, štátotvornú slovenskú nacionálnu politiku.”⁹¹

Od začiatku 30. rokov SNS tvrdila, že budúcnosť patrila nacionalizmu, a to nacionalizmu jednotlivých národov. Preto aj uplatňovanie slovenského nacionalizmu považovala za základný a jediný politický princíp, ktorý môže priniesť nápravu hospodárskych a sociálnych pomerov na Slovensku. Pritom zdôrazňovala, že je to zároveň obranný princíp proti výbojnému nacionalizmu národov v susedných krajinách, ktorý ohrozuje republiku a jej bezpečnosť. Podľa SNS len spokojný a pevne zomknutý, vo svojich požiadavkách, nárokoch a potrebách uspokojený slovenský národ mohol byť oporou československej štátnej myšlienky.⁹² Preto apelovala na slovenskú politiku, aby sa zomkla a aby dokázala úspešne čeliť expanzívnym nacionalistickým silám okolitých štátov.

Výčitka o uprednostňovaní česko-nemeckého problému na úkor slovenskej otázky a dôsledky tohto prístupu pre celú republiku výrazne rezonovala aj vo vzťahu SNS k ČSND. Umocnil ju aj fakt, že v národnej demokracii od začiatku 30. rokov prebiehal boj o moc medzi dvoma krídlami. Nacionalistické Kramářovo stálo proti pragmatickému a s priemyselnými kruhmi spojenému krídlu Františka X. Hodáča, ktoré chcelo z ČSND vybudovať solídnu pravicovú stranu blízku Hradu a robiť politiku kompromisov s Hradom.⁹³ Aj keď SNS mala v uplynulých rokoch voči Kramářovi a jeho krídlu v ČSND výhrady, predsa ho považovala za hlásateľa národnej myšlienky a veľkého Slo-

89 RÁZUS, Martin. Česká politika. In NN 30. 7. 1932, č. 88, s. 1; pozri aj NN 26. 3. 1932, č. 37, s. 1.

90 ROGULOVÁ, ref. 10; ref. 49.

91 NN 26. 3. 1932, č. 37, s. 1.

92 ROGULOVÁ, ref. 49.

93 AÚ TGM, f. TGM, R – rep., Politické strany, k. 406, č. T 142/31. Správa z 29. 1. 1931; SLÁDEK, ref. 2, s. 606 a nasl.; ČECHUROVÁ, ref. 5, s. 53 a nasl.

vana, ktorý síce neuznával samobytnosť Slovákov, ale na druhej strane chápal problémy Slovenska a ako jediný predstaviteľ českej politiky sa ich pokúšal riešiť. Od začiatku 30. rokov sa však v ČSND k moci dostávalo Hodáčovo krídlo, čo národná strana označovala za ústup z nacionalistických pozícií. Pokiaľ dovtedy ČSND hovorila o národnom ráze štátu a profilovala sa ako sila, ktorá chce vyriešiť česko-slovenský problém v zmysle národného štátu, od polovice roka 1932 ustupovala z týchto pozícií. SNS to považovala za dôsledok vnútorného chaosu a vnútornej krízy v ČSND. Podľa nej nová moc viedla stranu k internacionalizmu na úkor nacionalizmu a národného štátu. „*Nešťastné zápolenie o vodcovské miesta zmenilo i program strany, ztratil svoju národnú vyhranenosť a v národnom ohľade stal sa priveľmi kompromisným. Predtým bolo heslo: ‚Nemci do vlády, my do revolúcie!‘ a dnes je heslo ‚My do vlády za každú cenu a s každým‘. Nacionalizmus strany je zdiskreditovaný.*“⁹⁴

Od leta 1932 sa medzi stranami začali objavovať tlačové prestrelky. Napr. NN uverejnili polemické a kritické reakcie na články národného demokrata Mikynu o hospodárskych pomeroch na Slovensku⁹⁵ a v nasledujúcom mesiaci napätie medzi stranami vystupňovala aféra okolo informácie, že národní demokrati sa údajne chystajú zbaviť poslancu Rázusa mandátu pre jeho štvavé prejavy na adresu Čechov. Aj napriek tomu, že išlo o novinársku kačicu, lebo tieto kompetencie pripadali výhradne SNS, táto udalosť, ako aj napätie medzi Ivankom a Rázusom prispelo k tenzii medzi stranami.⁹⁶ Dňa 31. októbra 1932 Rázus prestal byť členom poslaneckého klubu ČSND⁹⁷ a česká strana to komentovala takto: „*Rázus nemohl myšlenkově srůsti s naším klubem, rozpory rostli, až nezbylo nic jiného, než aby z klubu odešel, neboť vládní strana, které musí záležeti na jednotnosti a síle republiky, nemohla hostiti ve svém středu autonomistu směru Rázusova*“.⁹⁸ Národníari k výstupu Rázusa z klubu uviedli: „*Vo vedení národnodemokratickej strany nastaly nielen roztržky, ale aj ideový chaos, v ktorom sa slovenské záujmy či národné či hospodárske ztrácaly a nezostalo ani výhľadu, že by národná demokracia v slovenských veciach vedela a chcela v niečom pomôcť, ba práca slovenskej odbočky národnej demokracie bola taká, že viac škodila ako osožila slovenským záujmom. Za týchto*

94 SUCHANSKÝ, Peter. Pohroma národných demokratov. In NN 16. 11. 1932, č. 132, s. 1.; pozri aj Tenže: Národní demokrati a Slovensko. In NN 19. 11. 1932, č. 134, s. 1.

95 NN 19. 8. 1932, č. 96, s. 1. „*Český kapitál prevzal do svojej moci priemysel na Slovensku. Kým tento priemysel bol silne zamestnaný, poskytoval zamestnanie okolitému ľudu – dnes tento priemysel rad-radom zaniká, aby sa priemysel v Čechách zbavil nemilej konkurencie. Tento český kapitál na celej čiare nivočí Slovensko. U nás je nedostatok kapitálu, je samozrejme, že prichodí český kapitál. Následok je ten, že úver je u nás dnes drahší než bol po prevrate a že tento úver je aspoň len o dve percentá drahší ako v Čechách. Český kapitál teda pri rovnakej zábezpeke získava u nás o dve percentá viacej ako doma a okrem toho umiestňuje u nás tisíce svojich ľudí... kým český kapitál takto bude konať a každú sťažnosť proti svojej činnosti bude charakterizovať ako útok proti jednote štátu a svoju nepeknnú úverovú politiku bude u nás vykonávať akosi pod záštitou vyššej moci – potiaľ nebude dobre.*“; pozri aj SUCHANSKÝ, Peter. Československá jednota a slovenská autonómia In NN 14. 9. 1932, č. 107, s. 1.

96 NN 2. 9. 1932, č. 102, s. 1; NN 3. 9. 1932, č. 103, s. 1; NN 21. 9. 1932; SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 A 28.

97 Tesnopisecké správy z poslaneckej snemovne z 3. 11. 1932.

98 *Zpráva o činnosti parlamentních klubů ve III. volebním období od 27. 10. 1929.*

*okolností niet sa čo diviť, že vedenie Slovenskej národnej strany sa rozhodlo opustiť klub národných demokratov a prerušiť i tie najmenšie styky s touto českou stranou.*⁹⁹

Po vzniku Zvolenského paktu medzi SNS a HSLS v októbri 1932¹⁰⁰ sa vzťahy sledovaných strán pohybovali v niekoľkých rovinách. Po prvé, tradiční národní demokrati vyznávajúci princíp československej národnej jednoty a odporcovia autonomizmu negatívne hodnotili spoločný postup autonomistov. Na zhromaždení národnej demokracie v októbri 1932 údajne Ivanka odsúdil spojenectvo národniarov a ľudákov „*a prehlásil za neslýchanú impertinenciu tzv. zvolenský manifest, v ktorom sa hovorí o slovenskom národe. Protestuje rozhodne proti tomu, aby nepriatelia tohto slovenského národa nazývali sa sami národom slovenským.*“¹⁰¹ Po druhé to boli viac-menej pragmatické, no neoficiálne úvahy jednotlivcov o možnosti opätovnej spolupráce. Išlo napr. o Milana Friča, ktorý sa vtedy významne angažoval v národnej strane ako národohospodár a s finančnou pomocou národnej demokracie chcel iniciovať prenesenie NN do Bratislavy.¹⁰²

Tretiu a azda najperspektívnejšiu rovinu vzťahu SNS a časti národnej demokracie tvorili kontakty so stúpencami radikálnej a nacionálne orientovanej skupiny známej ako Mladá generácia pod vedením Ladislava Rašina (syn Aloisa Rašina). Bola to silná opozícia voči novému vedeniu ČSND, ktoré bolo v rukách spomínaného priemyselného krídla reprezentovaného Hodáčom a Josefom Matouškom. SNS ju označovala za jedinú zložku v národnej demokracii, ktorá chápe skutočné problémy republiky a hlásila sa k národnému štátu: „*...na poli politickom i v Čechách majú tie isté požiadavky, ako my na Slovensku, čo môžeme pokladať za východnú bázu pri československom dorozumení, ktoré v krátkom čase musí nastať... Strana národných demokratov dostala sa do protivity so svojou mladou generáciou a nezostáva jej nič inšie ako zrevidovať svoj program, ale rátať s tým, že ztratí veľkú časť svojho voličstva.*“¹⁰³ Kontakty národniarov s Mladou generáciou v nasledujúcom období už prebiehali v rámci pokusov o vytvorenie spojenej širokej nacionálnej českej a slovenskej opozície. Zo Slovenska to mali byť obe autonomistické strany, z Čech ju mali zastupovať národne orientované skupiny sústredené okolo Ferdinanda Kahánka, Jiřího Stříbrného a jeho Národní ligy či okolo zoskupenia Vlajka. Podľa Národní ligy, ktorá vyjadrovala ambíciu byť „*hybnou pákou tejto akcie*“, nárast nacionalizmu v tomto období nútil politikov hľadať spojencov, pričom národný ráz štátu mohla zabezpečiť len najužšia spolupráca medzi slovanskými nacionalistami.¹⁰⁴ Keďže sa ČSND roku 1934 stala súčasťou strany širokej českej opozície Národného

99 NN 19. 11. 1932, č. 134, s. 1.

100 VLČKO, ref. 1.

101 SNA, f. PR, k. 224, správa zo zhromaždenia ČSND zo 17. 10. 1932.

102 SNK – ALU, f. M. Rázus, sig. 45 B 25, list G. A. Beža M. Rázusovi.

103 NN 16. 11. 1932, č. 132, s. 1.

104 AÚ TGM, f. TGM, R – rep., Politické strany, k. 406. Správy P. Šamala; Národní liga (NL) 15. 8. 1933: „*Kdybychom nic jiného nedělaly, než jako osamocená a jediná česká složka udržujeme styk se slovenskými nacionalisty, všimáme si jejich bolesti, seznamujeme s nimi českou veřejnost, vykonaly bychom čestný úkol, který budoucnostou scení. Jisté je, že snahou opozice na obou stranách bude najít užší spolupráci. Koaliční strany a kruhy, které zrádcují Slováků u nás, mají aspoň tu zásluhu, že nás nutí k další spolupráci.*“; pozri aj NL 30. 6. 1933; NL 4. 7. 1930.

zjednotenia,¹⁰⁵ vzťah SNS k nej aj k českej národne orientovanej politike sa dostal do novej roviny.

V politike SNS v rokoch 1919 – 1932 ČSND hrala úlohu potenciálneho spojenca. Predpoklady na to tvorili podobné postoje oboch strán v dôležitých národných a štátnopolitických otázkach. SNS považovala ČSND za stranu, ktorej rétorika i program sa zásadne odlišovali od ostatných českých alebo celoštátnych strán a ich slovenských pobočiek. No z hlbšej analýzy programov a politických zásad bolo zrejmé, že išlo viac o zdanlivú príbuznosť, ktorá sa nakoniec vždy stala predmetom sporov a stupňovania napätia medzi nimi. Za základný spojovací prvok strán možno považovať autonómiu Slovenska. Rozchádzali sa však v názore na jej formu a mieru, čo bezprostredne súviselo s ich názormi na individualitu slovenského národa. SNS požadovala autonómiu v zmysle uznania národných práv Slovákov a pridelenie samosprávy ako uznanie práva samobytného národa spravovať vlastné záležitosti. ČSND zase požadovala administratívne vyčleniť Slovensko, čím by sa Slovákom dala do rúk istá moc, na Slovensku by sa zároveň pacifikoval radikálny autonomizmus, zabránilo by sa zavedeniu nebezpečného precedensu pre riešenie otázky iných menšín, ktoré by bolo potenciálnou hrozbou pre bezpečnosť ČSR, čím mali na mysli predovšetkým nároky nemeckej menšiny. V otázke česko-slovenského pomeru SNS hovorila o vzájomnosti, ČSND o národnej jednote. Pokiaľ obe strany hovorili o národnom štáte a potrebe jeho vybudovania v základných kontúrach, dokázali sa zhodnúť i tolerovať. Pri špecifikovaní týchto názorov však bolo zrejmé, že každá strana vychádza z odlišného základu: Slováci zo slovenského nacionalizmu a Česi z českého, resp. československého nacionalizmu. V sledovanom období sa uskutočnilo niekoľko pokusov o spoločný postup strán. Pre SNS najúspešnejším bolo získanie poslaneckého mandátu pre Martina Rázusa na spoločnej kandidátke s ČSND roku 1929 a následné hospitovanie v jej poslaneckom klube, ktoré trvalo do roku 1932.

Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu *Slovenská spoločnosť 1918 – 1939 (medzinárodné a vnútropolitické aspekty)*. VEGA č. 2/6205/8.

DIE TSCHECHOSLOWAKISCHE NATIONALDEMOKRATISCHE PARTEI IN DER POLITIK DER SLOWAKISCHEN NATIONALPARTEI 1919 – 1932

JAROSLAVA ROGUĽOVÁ

Die parteipolitische Struktur der Slowakei innerhalb der Zwischenkriegs-Tschechoslowakei war durch die Gründung selbstständiger Parteien aus den früheren Strömungen geprägt, sowie durch das Eindringen tschechischer Parteien, die bemüht waren, ihren Aktionsradius auf den Osten des Landes zu erweitern. Neben selbstständigen slowakischen Parteien entstanden daher

105 ČECHUROVÁ, ref. 5, s. 53 a nasl. Cestu zmierlivej politiky voči Hradu o niekoľko rokov opustil práve František Hodáč, ktorý priviedol národnú demokraciu do spoločenstva krajne nacionalistických skupín – do Národného zjednotenia; HODÁČ, František. *Deset úkolů Národního sjednocení*. b. m : b. v., b. r.; FIC, Vladimír. *Národní sjednocení v politickém systému Československa 1930 – 1938*. Praha 1983; PASÁK, Tomáš. *Český fašizmus 1922 – 1945 a kolaborace 1939 – 1945*. Praha : Práh, 1999.

durch Zusammenschluss tschechischer und slowakischer Strömungen Parteien mit landesweitem Wirkungsbereich. Die Einstellung der Slowaken zur tschechischen Politik erlebte einen qualitativen Wandel und es wurden engere Kontakte zwischen slowakischen und tschechischen Parteien und Politikern gepflegt. Als Beispiel sei die Beziehung der Slowakischen Nationalpartei (SNS) zu der Tschechoslowakischen Nationaldemokratischen Partei (ČSND) in den Jahren 1919 – 1932 erwähnt, deren Entwicklung an drei wichtigen Einschnitten verfolgt werden kann: Seit der Entstehung der Republik war die tschechische Seite bemüht, durch Annäherung an die hiesige national orientierte Gruppe in die Slowakei durchzudringen. Die Niederlage bei der Parlamentswahl 1925, eine Umwertung der politischen Strategie sowie eine seit der Mitte der 20. Jahre wachsende Nationalismuswelle trugen dazu bei, dass es wiederholt zu Kooperationsversuchen kam. 1929 gingen die Parteien gemeinsam in die Wahl, worauf ein Mitglied der SNS für drei Jahre in den Angeordnetenklub der ČSND gewählt wurde – dieser Zeitraum ist durch eskalierende Spannung und Differenzen auf beiden Seiten geprägt.

Beide Parteien waren ihren Erklärungen nach bemüht, eine Lösung der slowakischen Frage zu finden und die Autonomie der Slowakei zu errichten, entscheidende Differenzen gab es jedoch in den jeweiligen Vorstellungen zum Umfang der Selbstverwaltung – die SNS bestrebe eine gesetzliche Autonomie, die ČSND hingegen eine behördliche. Geteilte Meinungen gab es auch zur nationalen Selbstständigkeit der Slowaken – die SNS war bemüht, eine nationale Selbstständigkeit der Slowaken unter tschechoslowakischer Gegenseitigkeit zu erreichen, die ČSND hingegen bestrebt eine einheitliche tschechoslowakische Nation. Die vorliegende Analyse gewährt einen Einblick in die unterschiedliche Wahrnehmung der grundlegenden nationalen und staatsrechtlichen Fragen durch die beiden nationalen und national orientierten Repräsentationen in der Zwischenkriegszeit.

ROZHĽADY

POČIATKY MODERNEJ IRACKEJ ŠTÁTNOTI (1918 – 1922)

KAROL SORBY ML.

SORBY Jr., Karol. *The Beginnings of Modern Iraqi Statehood, 1918 – 1922*. Historický časopis, 2009, 57, 1, pp. 111-129, Bratislava.

In the valley of the Tigris-Euphrates, at the end of World War I, the British occupied Basra, Baghdad and Mosul, which had been the seats of three separate Ottoman provinces. There was great uncertainty over the future. When the news from San Remo arrived, a rebellion burst out. For four months in 1920, war raged in Iraq, with resistance forces encouraged by the Shiite mujtahids and led by tribal shaykhs in control of the Euphrates region, as well as attacks in some areas north and east of Baghdad. The large cities and the Kurdish areas for the most part did not play a role in the fighting. The British selected Faysal, ex-king of Syria, as king of Iraq. After a referendum was held, Faysal was enthroned on 23 August 1921. The British provided Faysal, a king without a kingdom, to Iraq, a kingdom without a king. In 1922 the first Anglo-Iraqi treaty was signed giving the British military and economic control over Iraq. British advisers were accepted in all offices. The treaty meant subjection and colonization and justified the objections by the nationalists.

History. Iraq. *The Beginnings of Modern Iraqi Statehood, 1918 – 1922*.

Irak ako osobitná územno-politická jednotka vznikol až koncom roku 1918 ako výsledok povojnového usporiadania Blízkeho východu založeného na Sykesovej-Picotovej dohode z roku 1916. Ako štát Irak netvoril homogénnu národnú entitu, ale bol rozdelený rasovo, jazykovo, nábožensky a sektársky, čo hlboko ovplyvnilo jeho politický vývoj.¹ Osmanská armáda sa už začiatkom roku 1917 začala presúvať z Iraku na sever, aby čelila tlaku ruskej armády, a tak britské jednotky, ktorým velil generálporučík Stanley Maude, vstúpili do Bagdadu už 11. marca 1917.² Potom britské sily postupovali ďalej a 22. apríla obsadili mesto Sámarrá, 29. septembra mesto ar-Ramadí a 6. novembra 1917 mesto Tikrít. Následne sa front ustálil a 20 októbra 1918, keď Osmanská ríša podpísala kapituláciu, sa britská armáda v Iraku nachádzala asi 20 km južne od Mosulu. Po rokovaníach sa osmanské jednotky stiahli a nový veliteľ britského expedičného zboru, generálporučík William R. Marshall obsadil mesto a vztýčil nad ním britskú vlajku.³ Vojenské operácie,

-
- 1 SHARABI, Hisham B. *Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century*. Princeton, New Jersey : D. Van Nostrand Company, Inc., 1962, s. 149.
 - 2 LIDDEL HART, B. H. *History of the First World War*. London : Pan Books, 1970, s. 273.
 - 3 Velenie prevzal 19. novembra 1917, keď generál Stanley Maude podľahol cholere. In IRELAND, Philip Willard. *Iraq. A Study in Political Development*. London : Jonathan Cape, 1937, s. 107.

ktoré trvali bezmála štyri roky, sa tak 8. novembra 1918 skončili a celý Irak sa za cenu obrovských materiálnych a ľudských obetí dostal pod britskú správu.

Stiahnutie osmanských síl spôsobilo vákuum, ktoré bolo treba zaplniť, a aj potreby britskej okupačnej armády si od britskej vlády urýchlene vyžadovali, aby v Iraku ustanovila správu plniacu tieto úlohy: 1. zabezpečiť potreby okupačných síl zaujatím priestorov, objektov a zariadení a prinútiť Iračanov podieľať sa na britskom vojenskom úsilí; 2. vypracovať plán na premenu južného Iraku na kolóniu riadenú indickou vládou; 3. zblížiť sa s kmeňovými štruktúrami a získať si lojalitu náčelníkov aj prideľovaním veľkých pozemkov; 4. vytvoriť administratívny systém, v ktorom sa rozhodujúce právomoci sústredia v rukách britských predstaviteľov, s ktorými budú na nižších úrovniach spolupracovať Iračania; 5. vytvoriť nový súdny systém s cieľom nahradiť osmanské zákony vo veciach civilných, obchodných a trestných zákonmi indickými; 6. vybudovať finančný systém, ktorý pomôže získať peniaze potrebné na udržiavanie okupačnej armády.⁴

Britská vláda si osvojila názor presadzovaný Percym Coxom, hlavným politickým komisárom britských expedičných síl, že mezopotámske provincie Osmanskej ríše treba udržať pre impérium. Vláda preto krátko po dobytí Bagdadu poslala záväzné inštrukcie do Bagdadu a do Dillí, podľa ktorých provincia Basra mala zostať trvale pod britskou správou. Provincia Bagdad mala byť formálnym arabským štátom s miestnym vládcom alebo vládou pod britským protektorátom.⁵ Po rozpade Osmanskej ríše sa tak Irak dostal pod priamu okupačnú správu Británie, ktorú personifikoval civilný vysoký komisár. Na správe Iraku sa podieľali hlavne Briti, ktorí Iračanmi obsadili len niektoré menej významné miesta. Z postupu britských okupačných úradov bolo obyvateľstvu jasné, že ich cieľom je trvalá okupácia krajiny pri zachovaní istej formy autonómie a vytvorenie mechanizmu, ktorý by ju podriadil vláde britského miestokráľa v Indii. Okupačné úrady sa starali hlavne o potreby vlastných ľudí, kým k domácim občanom sa správali veľmi pohrdavo a rozličnými formami obmedzovali ich osobné slobody. Iracký ľud pociťoval postoj britských okupačných síl ako otvorene nepriateľský.

Čo sa týka provinčnej správy, britskí armádni politickí komisári sa zmenili na poradcov (neskôr na administratívnych inšpektorov) irackých úradníkov, ale ich reálna moc zostala v podstate nezmenšená. Títo britskí provinční poradcovia hrali veľmi dôležitú úlohu pri udržiavaní britskej nadvlády nad krajinou, bez ohľadu na formálne anglo-iracké usporiadanie, najmä v oblastiach obývaných kmeňmi. Kmene tvorili asi jednu šestinú irackého obyvateľstva a tradične predstavovali dilemu pre každú stálu vládu. Na počiatku okupácie Briti zaviedli v kmeňových oblastiach tzv. Sandemanov systém, vyvinutý a odskúšaný v Indii. Podľa tohto systému nadvláda nad kmeňmi sa uskutočňovala cez ich dedičných náčelníkov. Inými slovami, vláda, namiesto aby vytvorila priamu kontrolu nad príslušníkmi kmeňov, používala miestnych náčelníkov ako svojich agentov, podporovala ich autoritu a občas im poskytla aj finančnú podporu v záujme udržania ich pozície. Tento systém mal tú výhodu, že nezničil stáročnú kmeňovú štruktúru a zaistil veľkú mieru poriadku a pokoja bez nutnosti priamych zásahov. Nevýhodou systému bolo, že

4 AHMAD, Ibráhím Chalíl – HUMAJDÍ, Dža^cfar ^cAbbás. *Tárich al-Íráq al-mu^cásir*. (Súčasné dejiny Iraku). Mosul : University Press, 1989, s. 16.

5 Plný text telegramu je citovaný v: IRELAND, ref. 3, s. 96-97.

smeroval k zachovávaní „feudálnych“ vzťahov v širokom segmente obyvateľstva a sťažoval každú konštruktívnu politiku smerujúcu k modernizácii a pokroku štátu ako celku.⁶ Tento systém viedol k tomu, že kmeňoví šejkovia boli k Britom často priateľskejší ako obyvatelia miest a že v čase krízy mohli Briti vždy do istej miery manipulovať s touto kmeňovou rezervnou silou. S postupným presunom administratívnych funkcií do rúk Iračanov tento problém zdedili iracké vlády. Každá ústredná národná vláda, ktorá sa snažila nastoliť svoju neobmedzenú zvrchovanosť nad celým územím Iraku, sa tak nevyhnutne dostávala do konfliktu s kmeňovou opozíciou.

Otázka kmeňových vzťahov v Iraku bola úzko spätá s otázkou menšín, ktoré tvorili niečo vyše 20 % irackého obyvateľstva, pričom najvýznamnejšiu menšinu tvorili Kurdi, žijúci v severných oblastiach krajiny v okolí Mosulu, Kirkúku, Sulajmánije a Rawandúzu. Títo bojovní horali, čiastočne usadení a čiastočne nomádi, boli chronickým zdrojom ťažkostí. Kurdi, ktorých celkový počet sa vtedy odhadoval na 4,5 milióna, rozptýlení v Turecku, Iráne, Iraku, Sýrii a v ZSSR, boli víťaznými spojencami považovaní za príliš zaostalých a nezrelých na to, aby vytvorili vlastný suverénny štát, avšak na druhej strane boli príliš nezávislí, aby súhlasili s neobmedzenou cudzou nadvládou.⁷ Hoci Kurdi sú väčšinou sunnitskí muslimovia, nie sú Arabi a aj keď veľa Kurdov vie hovoriť po arabsky, ich materským jazykom je kurdčina, ktorá patrí do indoeurópskej jazykovej skupiny. Keďže žijú v horských oblastiach na severe krajiny, susediacich s Tureckom a Iránom, majú oveľa viacej spoločného so svojimi rodákmi v susedných krajinách ako so svojimi arabskými spoluobčanmi v Iraku. Väčšina Kurdov žije v kmeňovom systéme a majú kurdské národné ctenie.⁸ Podnecovaní vždy nejakou veľmocenskou propagandou majú záujem, tak ako Arméni, vytvoriť si vlastný národný štát.

Kurdský problém bol spojený aj s politikou veľmocí, najmä Británie a ZSSR. Po prvej svetovej vojne sa Briti pohrávali s myšlienkou vytvorenia nimi ochraňovaného kurdského štátu, ktorý by im umožnil posunúť ich vplyv na sever do strategickej oblasti susediacej s Kaukazom. Navyše, podpora kurdských túžob sa mohla využiť ako páka na vyvíjanie nátlaku na vzdorný kemalistický režim, na Irán a najmä na Irak, v ktorom percento Kurdov bolo vyššie ako v ostatných krajinách. Briti sa však vzdali plánu na vytvorenie bábkového kurdského štátu, lebo si uvedomili, že vec je príliš výbušná a že by mohla narušiť rovnováhu a stabilitu na Blízkom východe, pričom jeho podpora by nakoniec bola viac na úžitok Sovietskemu zväzu ako komukoľvek inému.⁹ Tento názor bol v súlade s britskou politikou získania arabskej verejnej mienky v Iraku prostredníctvom rozličných politických ústupkov. Tým, že si britská vláda definitívne zvolila proarabskú politiku, sotva mohla zároveň podporovať plány, ktoré by boli ubrali z oblastí ovládaných Arabmi a z toho dôvodu zmenila svoj postoj v kurdskej otázke. To však neznamenalo, že by bola prestala predstierať priateľstvo voči Kurdom; naopak, naďalej ho pestovala, najmä na miestnej úrovni, prostredníctvom rozličných britských politic-

6 LENCZOWSKI, George. *The Middle East in World Affairs*. New York : Ithaca, Cornell University Press, 1957, s. 233-235.

7 McDOWAL, David. *A Modern History of the Kurds*. London : I. B. Tauris, 1996, s. 115-118.

8 GHASSEMLOU, Abdul Rahman. *Kurdistán a Kurdistania*. Bratislava : Vydavateľstvo politickej literatúry, 1964, s. 21-22.

9 McDOWAL, ref. 7, s. 121-125.

kých predstaviteľov tak v Iraku, ako aj v Iráne. To slúžilo naraz dvom cieľom: po prvé, udržiavať kurdskú otázku ako taktickú rezervu v prípade ťažkostí s Bagdadom alebo Teheránom; a po druhé, odraziť cudzie prenikanie, či už sovietske, alebo nemecké.¹⁰

Popri Kurdoch boli v Iraku aj ďalšie národnostné menšiny, ako turecká, iránska, turkménska a asýrska – väčšinou usadená v určitých zemepisných oblastiach – a viaceré ďalšie menšiny, ako židovská a rozličné náboženské sekty, rozptýlené po celej krajine alebo sústredené v mestách. Zo všetkých týchto skupín tvorili jeden z najzložitejších problémov Asýrčania. Na rozdiel od iných menšín to boli väčšinou novoprišielci, ktorí utiekli do Iraku z Turecka alebo Iránu za veľmi ťažkých okolností počas prvej svetovej vojny. Spočiatku žili z britskej dobročinnosti a neskôr sa dočasne usadili v niekoľkých dedinách na severe Iraku. Asýrčania boli chránení britskými mandátnymi úradmi, ktoré medzi nimi verbovali mužov do pomocných vojenských oddielov na stráženie britských letísk a vojenských zariadení. Ako nestoriánski kresťania Asýrčania požívali podporu anglikánskej cirkvi a mali dôveru oficiálnych britských kruhov.¹¹ Táto závislosť od cudzej ochrany, vyplývajúca z chudoby, a zároveň ich vojenské kvality boli zdrojom trvalých nezhôd s irackými Arabmi, ktorí ich vždy považovali za nevitáných prišielcov.

Arabská väčšina Iraku bola rozdelená nábožensky, kde viac ako polovica obyvateľstva vyznávala ší'itský islám a mala úzke náboženské styky so susedným Iránom. Keďže osmanská prítomnosť v regióne sa obmedzovala na väčšie mestá, veľké oblasti vidieka ovládali kmeňové zväzy (konfederácie) zvyknuté na nezasahovanie ústrednej vlády do ich záležitostí.¹² K ďalším vnútorným problémom Iraku patrilo nepriateľstvo medzi dvoma hlavnými muslimskými sektami, sunnitmi a ší'itmi. Ší'iti boli početnejší, ale zaostalejší, lebo odmietali sekulárne vzdelanie. Z toho dôvodu mali menej vhodne pripravených jednotlivcov, schopných vykonávať zodpovedné vládne funkcie. Ší'iti cítili, že napriek tomu, že tvoria väčšinu, zaujímajú politicky aj ekonomicky podradnejšie postavenie ako sunniti, a preto požadovali väčší podiel na moci a bohatstve. Ší'iti žili v strednom Iraku, v Bagdade a v posvätných mestách Karbalá, Nadžaf a Sámarrá, ako aj vo vidieckej oblasti na juhu.¹³

Irackí kresťania tvorili necelé jedno percento obyvateľstva a žili väčšinou v Mosule a v Bagdade. Menej početné národnostné alebo náboženské menšiny – Arméni, Turkméni, židia a ďalší – žili v Bagdade, Mosule a v severnej oblasti a tvorili asi 8 percent obyvateľstva. V Iraku žilo do roku 1950 asi 150 tisíc židov, z ktorých drvivá väčšina emigrovala do Izraela a v Bagdade ich zostala iba malá skupina. Napriek prírodnému bohatstvu Iraku, najmä ropy, životná úroveň väčšiny obyvateľstva bola veľmi nízka. V celej krajine prevládala negramotnosť tak na vidieku, ako aj medzi mestskou chudobou. Väčšinu bohatstva krajiny ovládalo niekoľko desiatok rodín spolu s kmeňovými náčelníkmi.¹⁴

10 LENCZOWSKI, ref. 6, s. 236.

11 LONGRIGG, Stephen Hemsley. *Iraq, 1900 to 1950. A Political, Social and Economic History*. Bejrút : Libraire du Liban, 1968, s. 15.

12 CLEVELAND, William L. *A History of the Modern Middle East*. Boulder, Colorado : Westview Press, 2000, s. 201.

13 SHARABI, ref. 1, s. 149.

14 SHARABI, ref. 1, s. 150.

Postoj irackého ľudu sa spočiatku obmedzoval na sledovanie a očakávanie splnenia mnohých sľubov, ktoré Británia dala Arabom a Iraku osobitne. Po vojne Iračania očakávali vytvorenie nezávislej arabskej vlády v Iraku v súlade s britskými sľubmi danými *šarífovi* Husajnovi a na základe deklarácie generála Mauda, ktorú vydal krátko po vstupe do Bagdadu (19. 3. 1917) a v ktorej tvrdil, že britské vojská nevstúpia do irackých miest a oblastí ako víťazi alebo nepriatelia, ale ako osloboditelia. Tvrdil tiež, že „*prišli sme, aby sme vás ochránili a zaistili slobodu vášho obchodu*“. Aj prezident USA Woodrow Wilson v dvanástom zo svojich známych štrnástich bodov z januára 1918 vyzýval na poskytnutie práva na samourčenie národom, ktoré boli podrobené Turkami.¹⁵ Generál W. Marshal tiež potvrdil tieto zásady na stretnutí s notáblami Bagdadu 2. novembra 1918 slovami: „*Teraz sme v situácii, keď môžeme ukázať, že sľuby, ktoré sme vám toľkokrát dali, budú dodržané pri prvej novej príležitosti*“.¹⁶ Veľká Británia a Francúzsko zopakovali tieto zásady oficiálne v Anglo-francúzskej deklarácii z novembra 1918.¹⁷

Napriek všetkým týmto sľubom britská správa v Iraku trvala na vytvorení kolonialistického okupačného systému, v ktorom absolútnu moc malo predbežne velenie britských vojsk. Čo sa týka civilnej správy krajiny, podliehala britskej indickej vláde a na jej čele stál ako vysoký komisár sir Percy Z. Cox, dlhoročný britský koloniálny úradník a britský zvidený v Perzskom zálive. V marci 1919 bol sir Percy Cox vyslaný do Teheránu ako splnomocnený minister a zastúpil ho 34-ročný podplukovník Arnold Talbot Wilson ako úradujúci vysoký komisár, ktorý presadzoval priamu (koloniálnu) formu nadvlády úspešne odskúšanú v Indii a v predvojnovom Egypte.¹⁸ Wilson bol extrémny predstaviteľ kolonializmu a podľa neho mala Británia v Iraku vládnuť priamo, pričom provincia

15 The Turkish portions of the present Ottoman Empire should be assured a secure sovereignty but the other nationalities which are now under Turkish rule should be assured an undoubted security of life and an absolutely unmolested opportunity of autonomous development, and the Dardanelles should be permanently opened as a free passage to the ships and commerce of all nations under international guarantees. In ŠUKRÍ, Muhammad Fu'ád – ANÍS, Muhammad – HARRÁZ, as-Sajjid Muhammad Radžab (eds.). *Nusús wa wasá'iq fi at-tárikh al-hadís wa-l-mu'ásir. (Dokumenty z novovekých a súčasných dejín)*. Káhira : Maktaba al-andžlú al-misrija, 1960, s. 182.

16 Cit in: IRELAND, ref. 3, s. 155.

17 Cieľ sledovaný Francúzskom a Veľkou Britániou tým, že vedú v Oriente vojnu vyvolanú ambíciami Nemecka, je úplná a konečná emancipácia národov tak dlho utláčaných Turkami a vytvorenie národných vlád a administratív, ktoré svoju autoritu odvodzujú od iniciatívy a slobodnej voľby domáceho obyvateľstva.

Aby mohli uskutočniť tieto zábery, Francúzsko a Veľká Británia sú jednotní v podpore a pomoci pri vytváraní domácich vlád a administratív v Sýrii a Mezopotámii, práve oslobodených spojencami a na územiach, o ktorých oslobodenie sa usilujú tým, že ich zabezpečia a uznajú hneď ako budú skutočne vytvorené.

Bez toho, aby chceli vnútiť obyvateľstvu týchto regiónov určité inštitúcie, starajú sa iba o to, aby svojou podporou a primeranou pomocou zaistili dobré fungovanie vlád a administrácií slobodne zvolených samotným obyvateľstvom. Aby zaistili nestrannú a rovnakú spravodlivosť pre všetkých, uľahčiť hospodársky rozvoj krajiny inšpiráciou a povzbudením miestnej iniciatívy, podporiť rozširovanie vzdelávania, ukončiť rozpory, ktoré príliš dlho využívala turecká politika, takáto je politika dvoch spojeneckých vlád, ktorú presadzujú na oslobodených územiach.) In: Anglo-French Declaration, 7 November 1918. In HUREWITZ, J. C. *Diplomacy in the Near and Middle East. A Documentary Record, Volume II, 1914 – 1956*. Princeton, New Jersey : D. Van Nostrand Company, Inc., 1956. Dok. 15, s. 30.

18 KEDOURIE, Elie. *England and the Middle East. The Destruction of the Ottoman Empire, 1914 – 1921*. London : the Harvester Press, 1978, s. 176-177.

Basra mala priamo podliehať indickej vláde. Čo sa týka civilnej vlády v provinciách, tá prešla do rúk britských vojenských politických komisárov a úradníci z anglo-indickej správy nahradili predošlých tureckých úradníkov. Namiesto osmanskej meny bola zavedená anglo-indická menová jednotka (rupia). Systém verejnej správy a súdnictva bol prispôsobený indickému modelu. Jedným slovom, Irak sa fakticky stal jednou z provincií britskej Indie.¹⁹

Britská vláda pritom trvala na uskutočnení akéhosi plebiscitu, aby mohla jeho výsledky prezentovať ako „mandát irackého ľudu“ na vytvorenie vlády vyhovujúcej britským záujmom. Britská vláda 30. novembra 1918 splnomocnila Arnolda Wilsona, aby vykonal plebiscit, v ktorom by sa obyvatelia vyjadrili k týmto otázkam: 1. či uprednostňujú jeden arabský štát pod dohľadom Británie, ktorý sa bude rozprestierať od hraníc mosulskej provincie po Perzský záliv? 2. či v kladnom prípade chcú v tomto štáte arabského panovníka? 3. v prípade súhlasu, koho by najradšej videli ako hlavu štátu?²⁰

Arnold Wilson pripojil k referendovým otázkam inštrukcie pre britských politických guvernérov, v ktorých žiadal, aby diskkrétne preverili tieto body s vplyvnými osobnosťami, t. j. s tými, ktorí spolupracujú s Britániou a najmä s významnými šejkmi. V prípade ich súhlasného názoru sa mala zísť rada pozostávajúca z významných osobností a šejkov, na ktorej by sa spomenuté otázky oficiálne prerokovali, ale v prípade nesúhlasu sa mala schôdza rady odložiť a počkať na nové inštrukcie. Uvedený „plebiscit“ sa obmedzil len na kmeňové oblasti a na tie mestá, kde šejkovia a statkári spolupracovali s britskou správou, aby výsledkom bola požiadavka na pokračovanie britskej nadvlády tak, ako to Briti plánovali. V Bagdade a v náboženských centrách britská správa nedokázala zaistiť uspokojivé výsledky. Náboženský hodnostári totiž vydávali fatwy,²¹ že každá osoba, ktorá si bude želať inú vládu ako arabskú a muslimskú, bude považovaná za odpadlíka od pravej viery. Plebiscit v réžii Arnolda Wilsona, úradujúceho vysokého komisára podľa očakávania preukázal, že väčšina irackého ľudu si želá, aby Mosul zostal súčasťou Iraku a aby v krajine pokračovala britská nadvláda bez zavedenia podstatných zmien.²² Treba však povedať, že tento plebiscit neodrážal názor irackého ľudu, ktorý bol jednoznačne proti okupácii. Na druhej strane Kurdi sa väčšinou nezúčastnili referenda na znak nesúhlasu s tým, aby im vládla arabská vláda.²³

Iracký ľud, ktorý sa staval proti okupácii krajiny a proti koloniálnej správe, sa začal pripravovať na odpor voči okupácii a požadoval nezávislosť. Vznikli viaceré vlastenecké združenia a prvým z nich bola *Spoločnosť irackého al-ʿAhd*, ktorá bola založená v roku 1919 a mala odbočky v Mosule a v Bagdade.²⁴ V programe si vytýčila tieto ciele: 1. do-

19 LUCKIJ, Vladimir Borisovič. *Novaja istorija arabskich stran*. Moskva : Izdatel'stvo „Nauka“, 1965, s. 343.

20 SAʿĪD, Amín. *As-Sawra al-ʿarabija al-kubrā. Vol. II. An-nidāl bajna al-ʿArab wa al-Firansijín wa al-Ingliš. (Veľká arabská revolúcia. II. diel. Zápas medzi Arabmi, Francúzmi a Angličanmi)*. Káhira : Maktabat Madbúli bez dátumu vydania, s. 260; IRELAND, ref. 3, s. 161.

21 Fatwa je autoritatívny právny názor, ktorý vyhlasuje (nábožensko)právny odborník – muftí.

22 IRELAND, ref. 3, s. 172.

23 AHMAD - HUMAJDÍ, ref. 4, s. 18.

24 Spoločnosť „al-ʿAhd“ (Prísaha) bola tajná celoarabská vlastenecká spoločnosť založená koncom roku 1913 s cieľom presadiť rovnoprávnosť Arabov s Turkami v Osmanskej ríši. Porovnaj: SORBY, Karol ml. *Arabi, islám a výzvy modernej doby*. Bratislava : Slovak Academic Press, 2007, s. 84.

siahnuť úplnú nezávislosť Iraku v jeho prirodzených hraniciach v rámci arabskej jednoty; 2. prijímať takú technickú a hospodársku pomoc od Británie, ktorá by sa nedotýkala irackej nezávislosti; 3. pozdvihnúť úroveň irackého ľudu tak, aby dosiahol najvyspelejšie západné štáty; 4. pracovať pre dobro celého arabského národa.²⁵ *Spoločnosť irackého al-ʿAhdu* vyjadrila svoju túžbu vytvoriť konštitučnú monarchiu s tým, že jej trón bude ponúknutý jednému zo synov *šarífa* Husajna z Mekky, pričom uprednostňovala ʿAbdalláha. Rovnako vyjadrila svoju túžbu zjednotiť arabské krajiny pod vládou *šarífa* Husajna, kráľa al-Hidžázu a na uskutočnenie týchto cieľov využívať mierové prostriedky a rokovanie.²⁶

Čo sa týka druhého združenia, išlo o *Spoločnosť strážcov nezávislosti*, ktorá bola založená v Bagdade koncom februára 1919. Jej program obsahoval tieto ciele: 1. dosiahnuť úplnú nezávislosť Iraku; 2. vytvorenie irackého kráľovstva, ktorého trón bude ponúknutý jednému zo synov kráľa Husajna s tým, že bude demokratickým konštitučným monarchom; 3. pripojiť iracké kráľovstvo k zjednotenému arabskému štátu; 4. zjednotiť názory Iračanov a vynaložiť maximálne úsilie na likvidáciu všetkých prejavov náboženskej alebo sektárskej nevraživosti.²⁷ *Spoločnosť strážcov nezávislosti* vyvinula rozsiahlu činnosť medzi rozličnými kruhmi obyvateľstva, čo značne posilnilo jej pozíciu. Medzi spoločnosťami pritom došlo k nezodpovedným, keďže *Spoločnosť strážcov nezávislosti* požadovala, aby *Spoločnosť irackého al-ʿAhdu* odstránila zo svojho programu článok rátajúci s pomocou od Británie, lebo nie je v súlade s túžbami Iračanov po úplnej nezávislosti a nezávislý Irak môže požiadať o pomoc ktorýkoľvek štát.²⁸

Kvôli sfornovaniu celonárodnej platformy na odpor proti okupácii však rástlo úsilie o zblíženie oboch spoločností. Okupačné úrady tvrdo reagovali na všetky prejavy nespokojnosti, ktoré mohli nadobudnúť ozbrojenú formu. Chceli v zárodku udusiť ľudové rebélie, ktoré sa v rokoch 1918 – 1920 šírili v rozličných oblastiach Iraku, aby nemohli prerásť do organizovaného hnutia. Predstavitelia národného hnutia pochopili, že Briti chcú pokračovať v priamom koloniálnom spravovaní Iraku a nemajú záujem plniť sľuby dané Arabom, že im poskytnú slobodu a nezávislosť v jednotnom arabskom štáte. Veľký vplyv na odhodlanie Iračanov povstať proti Britom mala nielen egyptská revolúcia roku 1919, ale aj rozhodnutie Britov presunúť do Iraku rodiny svojich ľudí.²⁹ Preto zintenzívnili odpor proti okupácii a všetkým jej prejavom s cieľom získať úplnú nezávislosť. Vznik arabskej vlády v Damasku (1918 – 1920) a voľba Fajsala ibn al-Husajna za konštitučného monarchu Sýrie 6. marca 1920 posmelili Iračanov prítomných v tom čase v Damasku, aby na 8. marca zvolali iracký kongres, na ktorom zvolili Fajsalovho staršieho brata ʿAbdalláha za kráľa Iraku. Zdá sa, že úradníci arabskej vlády v Damasku využili svoje vysoké funkcie a začali povzbudzovať národné hnutia s cieľom zachrániť niektoré arabské krajiny pred tým, aby padli do rúk Britov. Medzi Iračanmi sa rozšírili fámy, že v Damasku je pri moci silná arabská vláda a že jej predstavitelia, v prvom rade

25 SAʿÍD, ref. 20, s. 263.

26 AHMAD - HUMAJDÍ, ref. 4, s. 19.

27 SAʿÍD, ref. 20, s. 265-266.

28 SAʿÍD, ref. 20, s. 266.

29 Al-BAZZÁZ, ʿAbdarrahmán. *Al-ʿIráq min al-ihitlál hattá al-istiqlál. (Irak od okupácie po nezávislosť)*. Bagdad 1967, s. 7.

kráľ Fajsál, sa rozhodli oslobodiť Irak od britského útlaku. Tieto fámy mali vplyv na podnecovanie obyvateľov, aby sa pripravovali na povstanie proti britskej okupácii.³⁰

Veľká Británia namiesto toho, aby reagovala na požiadavky Iračanov na sebaurčenie, ponáhľala sa spolu so svojimi spojencami rozhodnúť situáciu vo svoj prospech. V San Reme sa 25. apríla 1920 uskutočnila konferencia, na ktorej si víťazné mocnosti rozdelili mandáty na ázijské štáty Osmanskej ríše. Mandát nad Irakom, Palestínou a Zajordánskom bol zverený Británii a mandát nad Sýriou a Libanomom Francúzsku.³¹ Rozdelenie mandátov vychádzalo v podstate z tajných dohôd uzavretých spojencami ešte počas vojny, z ktorých najdôležitejšia bola Sykesova-Picotova dohoda zo 16. mája 1916 s modifikáciami, ktoré priniesli výsledky vojny. Rozhodnutie o mandáte nad Irakom obsahovalo rad záväzkov pre mandátnu veľmoc: 1. Veľká Británia vypracuje v najkratšom čase, ktorý nepresiahne tri roky od dátumu začatia mandátu, ústavu pre Irak, ktorú predloží rade Spoločnosti národov na schválenie; táto ústava sa prijme po porade s domácou vládou a bude obsahovať práva a povinnosti občanov, ich nádeje a túžby a bude obsahovať články pripravujúce Irak na to, aby sa stal samostatným štátom; do prijatia ústavy sa Irak bude spravovať v súlade s poverením Spoločnosti národov. 2. Veľká Británia má právo udržať si v Iraku vojenskú silu na jeho obranu s tým, že pod dohľadom Británie bude vytvorená domáca armáda, ktorej cieľom bude udržanie vnútorného poriadku a obrana krajiny; Británia bude mať právo v každom čase využívať iracké cesty, železnice a prístavy na presun ozbrojených síl a prevoz paliva a proviantu. 3. Veľká Británia bude riadiť zahraničné styky Iraku a má právo zaistiť politickú a konzulárnu ochranu občanom Iraku v zahraničí. 4. Veľká Británia bude chrániť územnú integritu Iraku, nevzdá sa žiadnej časti územia, neprenajme ho ani ho nedá pod správu cudzej krajiny.³²

Správu o tom, že Británii bol zverený mandát nad Irakom, oznámil Iračanom 3. mája 1920 formou vyhlásenia Arnolda T. Wilsona, zastupujúci vysoký komisár. Obyvatelia začali okamžite prejavovať svoj nesúhlas s mandátom a odmietli každé poručníctvo alebo ochranu a politická kríza v Iraku sa prudko prehlbovala. Vodcovia národného hnutia zorganizovali rad tajných stretnutí a rozhodli sa, že začnú mobilizovať ľudové masy.³³ Vytvorili pätnásťčlenný orgán, ktorý mal sformulovať a predložiť národné požiadavky (získanie úplnej nezávislosti) a následne v mesiaci ramadán (začal sa 16. mája), sa uskutočnili verejné stretnutia, ktoré sa zmenili na ľudové festivaly, ktoré sa niesli v znamení kritiky mandátu a volania po nezávislosti. Na tieto zhromaždenia britská správa odpovedala ostrými odvetnými opatreniami, používala strelbu a ozbrojené vozidlá na rozohnanie protibritských zhromaždení. K veľkej masovej demonstrácii došlo 2. júna, keď sa predstavitelia národného hnutia stretli s A. Wilsonom a žiadali odpoveď na nasledujúce

30 AI-FAJJÁD, °Abdalláh. *As-sawra al-°iráqíja al-kubrú sanat 1920. (Veľká iracká revolúcia roku 1920)*. Bagdad : Dár as-Salám, 1975, s. 282-283.

31 MACMILLAN, Margaret. *Peacemakers. The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War*. London : John Murray, 2003, s. 434; DURMAN, Karel. *Blízky východ ve svetové politice, 1918 – 1958*. Praha : Nakladatelství politické literatury, 1966, s. 81; SORBY, Karol R. *Arabský východ, 1945 – 1958*. Bratislava : SAP, 2005, s. 17.

32 AI-HASANÍ, as-Sajjid °Abdarrazzáq. *Tárich al-wizárát al-°iráqíja. (Dejiny irackých vlád)*. I. diel. Bagdad : Dár aš-šu°un as-saqáfíja al-°ámma, 1988, s. 84-85.

33 BELL, Lady Florence (ed.). *The Letters of Gertrude Lowthian Bell*. Vol. II. London 1927, s. 593.

požiadavky: 1. vytvorenie ústavodarného zhromaždenia, ktoré by vypracovalo ústavu a rozhodlo o forme vlády; 2. zaistenie slobody tlače; 3. odstránenie prekážok pre poštové a telegrafné spojenie so susednými krajinami.³⁴

Ako odpoveď na iracké požiadavky vydala britská vláda 20. júna komuniké, v ktorom objasňovala podmienky činnosti britských úradov v Iraku v nasledujúcom období. Vojenská správa mala byť v krátkom čase ukončená a do Bagdadu sa mal na jeseň vrátiť sir Percy Cox ako najvyšší britský predstaviteľ. Plné moci, ktorými bude vybavený, umožnia sformovanie: 1. poradnej rady pod arabským predsedníctvom; 2. irackého kongresu zastupujúceho obyvateľstvo Iraku, ktorého členovia budú volení a ich prvou povinnosťou bude príprava ústavy.³⁵ Arnold Wilson dúfal, že toto vyhlásenie utlmí národné hnutie, ale zostal sklamaný, lebo nespokojnosť sa šírila po celej krajine. V mnohých mestách, ako v Bagdade, Karbale, an-Nadžafe a inde sa konali protestné zhromaždenia. Irackí úradníci začali opúšťať službu v britskej administratíve, roľníci sa búrili a neplatili dane okupačným úradom, čím prejavovali nenávisť voči kolonialistom. Situácia bola výbušná a chýbala už len iskierka, aby zapálila oheň revolúcie.³⁶

Veľká Británia, ktorá okupovala tri bývalé osmanské provincie v Mezopotámii (Basra, Bagdad a Mosul), sformovala z nich v roku 1920 iracký štát pod britským mandátom, ale tieto provincie v žiadnom zmysle slova netvorili jednoliatu politickú komunitu. Patri-li k etnicky a nábožensky najrozmanitejším arabským oblastiam Osmanskej ríše a ich spojenie do jedného celku kládlo mimoriadne ťažké prekážky budovaniu nového štátu.³⁷ Ťažkosti, ktoré bolo treba prekonávať pri tvarovaní rozličných etnických a náboženských skupín Iraku do jedného štátu, sa obrátili proti britským okupačným silám vo veľkom povstaní, ktoré vypuklo medzi kmeňmi v povodí stredného Eufratu v lete 1920 a trvalo niekoľko mesiacov. Kvapkou, ktorou pretiekol džbán, bolo zatknutie šejka Ša'lána abú al-Džúna, náčelníka kmeňa az-Zawálim 30. júna 1920 v meste ar-Rumajsa.³⁸ Povstanie bolo namierené proti Británii a britským snahám nahradiť decentralizovaný osmanský systém centralizovanými štátnymi štruktúrami. Povstali viaceré oblasti a povstanie sa rýchlo premenilo na všeobecné vystúpenie proti cudzím okupantom. Čo sa týka britských síl v Iraku, velil im generál Aylmer Haldane a ich počet dosahoval 133-tisíc vojakov, z toho 4 200 Angličanov, zvyšok tvorili rozličné národnosti, väčšinou India.³⁹ Tieto sily mali dobrý výcvik, moderné zbrane, vrátane diel a lietadiel. Povstanie sa rýchlo rozšírilo do rozličných oblastí Iraku a povstalci aj za cenu veľkých obetí dokázali zvíťaziť vo viacerých bitkách nad britskými jednotkami. Povstalci na mnohých miestach zničili železničnú trať, aby zabránili prísunu posíl pre britské jednotky, takže Briti museli na mnohých miestach ustúpiť. Povstalci ovládli mesto Ba'qúba a vytvorili v nej

34 SA'ÍD, ref. 20, s. 283.

35 Ad-DARRÁDŽÍ, °Abdarrazzáq. *Dža'far abú at-Timman wa dawruhu fi al-haraka al-wataniya fi al-Iráq, 1908 – 1945*. (Dža'far abú at-Timman a jeho úloha v národnom hnutí v Iraku). Bagdad : Dár al-hurríja li-t-tibá'a, 1978, s. 102.

36 AHMAD - HUMAJDÍ, ref. 4, s. 23.

37 CLEVELAND, ref. 12, s. 201.

38 Al-BASÍR, Muhammad Mahdí. *Tárich al-qadíja al-°iráqíja*. (Dejiny irackej otázky). London : Laam Ltd., 1990, s. 110.

39 HALDANE, Aylmer. *The Insurrection in Mesopotamia 1920*. Edinburgh 1922, s. 325.

vládu. Potom sa povstanie rozšírilo do Kirkúku, Arbílu, Mosulu a as-Sulajmánije. Keď sa povstalci blížili k hlavnému mestu, vojenský veliteľ Bagdadu bol nútený na obranu mesta budovať bunkre a opevnenia.⁴⁰

Správy o povstaleckých víťazstvách v Iraku zaujali arabskú i svetovú verejnú mienku. Niektoré národy, ktoré stonali pod koloniálnym jarmom, vyjadrili svoju solidaritu s hrdinským bojom irackého ľudu. Britská vláda musela zápasiť s domácou opozíciou pre vyhladzovací boj, ktorý rozpútala proti irackému ľudu a ľudským a materiálnym stratám, ktoré Briti utrpeli v Iraku. Londýnske noviny *Times* napísali, že „*treba urobiť prietrž tejto hlúposti. Treba, aby vláda zmenila svoju politiku na Blízkom východe*“. Žiadali tiež návrat britského predstaviteľa sira Precyho Coxa do Bagdadu a zriadenie nezávislého arabského štátu. Avšak aj keď povstanie podľa západného historika nebolo uvedomelým národným hnutím, bolo inšpirované protibritskými náladami a ukotvilo sa v irackej národnej mytológii ako prvý symbol odmietnutia cudzej vlády novým štátom. Británii sa nakoniec podarilo potlačiť povstanie, ale za cenu životov asi 10 tisíc Iračanov a 450 britských vojakov, ako aj približne 40 miliónov libier. Generál Aylmer Haldane ohodnotil ľudské straty na 2 269 mŕtvych a ranených.⁴¹ Kombinácia vojnou unavenej britskej verejnosti a vyčerpanej britskej štátnej pokladnice presvedčila Londýn, že také náklady by sa už nemali opakovať.⁴²

Iračania považovali povstanie za národnooslobodzovaciu vojnu za nezávislosť. Povstanie ukázalo, že arabské národné hnutie je sila, s ktorou treba počítať a že politika založená na veľmi nákladnej represívnej sile ani nemá zmysel.⁴³ To pohlo britskú verejnú mienku a britskú tlač, aby požadovala stiahnutie sa z Iraku, a vláda bola prinútená k politike uplatňovania mandátu prostredníctvom zmluvy a čo najskoršiu prípravu Iraku na vstup do Spoločnosti národov, na čo sa Británia zaviazala, keď na seba prevzala úlohu mandátnej mocnosti.⁴⁴

Rozhodnutie britských úradov o vytvorení dočasnej vlády bolo priamym dôsledkom všeobecnej nespokojnosti Iračanov s okupáciou, ktorá dosiahla vrchol v lete roku 1920. Po príchode do Bagdadu 11. októbra 1920 sir Percy Cox, ktorý bol pre svoje predošlé známosti s irackými osobnosťami označovaný za najvhodnejšieho britského predstaviteľa na usporiadanie rozháraných pomerov v Iraku, začal hneď usutočňovať novú britskú politiku. Viedol dlhé rozhovory nielen s predstaviteľmi britskej správy v Iraku, ale aj s mnohými irackými osobnosťami, aby vysvetlil svoju predstavu na vytvorenie dočasnej vlády. Dočasná vláda sa mala skladať z arabskej Rady ministrov pod dohľadom britských poradcov a celú činnosť mal priamo riadiť vysoký komisár.⁴⁵

40 SA'ÍD, ref. 20, s. 310-311.

41 HALDANE, ref. 39, s. 131; podobne hodnotí výšku strát aj ďalší britský autor LONGRIGG, ref. 11, s. 123.

42 CLEVELAND, ref. 12, s. 201-202.

43 ANTONIUS, George. *The Arab Awakening. The Story of the Arab National Movement*. Bejrút : Khayats, bez dátumu vydania, s. 359.

44 IRELAND, ref. 3, s. 273-275.

45 LONGRIGG, ref. 11, s. 127-128; IRELAND, ref. 3, s. 280.

Keď Percy Cox získal podporu pre svoje názory, potreboval vybrať všeobecne váženu irackú osobnosť. Takouto osobnosťou sa zdal byť °Abdarrahmán al-Kajlání, formálne najvyšší predstaviteľ sunnitskej elity „*naqíb al-ašráf*“ Bagdadu.⁴⁶ Tento muž, predstaviteľ konzervatívnych feudálnych vrstiev, mal vzhľadom na svoje významné náboženské postavenie prevziať funkciu predsedu arabskej Rady ministrov. Percymu Coxovi sa podarilo presvedčiť °Abdarrahmána al-Kajláního, ktorý sa zdráhal vstúpiť do politiky, aby prevzal funkciu predsedu v arabskej vláde, ktorá mala mať ôsmich ministrov s určenou oblasťou pôsobnosti. Každý minister mal mať britského poradcu vo funkcii štátneho tajomníka a v dočasnej vláde malo byť aj desať ministrov bez kresla, aby sa zabezpečilo zastúpenie všetkých troch irackých provincií a náboženských komunit. Kandidátov na ministrov navrhol sám Percy Cox a všetci jeho nominanti patrili ku konzervatívnym pracovným spoločenským vrstvám.⁴⁷ Percy Cox, vzhľadom na citlivosť Iračanov, požiadal predsedu, aby kandidátov pozval on, lebo nechcel, aby vznikol dojem, že ide o priame britské zasahovanie do záležitostí novej vlády.⁴⁸

Takto sa zrodila dočasná iracká vláda °Abdarrahmána al-Kajláního, ktorej prvé zasadnutie sa uskutočnilo 2. novembra 1920. Na ňom predseda vlády predniesol veľmi krátky prejav, v ktorom vyzval k vytrvalosti v práci bez toho, aby spresnil povinnosti rady ministrov a jej úlohy v politickom živote.⁴⁹ Vysoký komisár vydal 8. novembra vyhlásenie, v ktorom objasnil, že cieľom vytvorenia dočasnej vlády je urýchlené konštituovanie všeobecného kongresu, ktorý by primerane zastupoval obyvateľstvo krajiny. Pokiaľ tento kongres nebude vytvorený a nebude prijatý organický zákon (ústava), chod krajiny bude riadiť dočasná vláda pod dohľadom vysokého komisára.⁵⁰

Percy Cox stanovil právomoci dočasnej vlády v nóte, ktorá mala formu inštrukcií rade ministrov. V nóte zdôraznil, že každý minister bude riadiť svoj rezort a zodpovedať zaň, pričom bude musieť rešpektovať pokyny britského poradcu a najvyššiu moc vysokého komisára, ktorého rozhodnutia budú konečné vo všetkých záležitostiach.⁵¹ Dočasná iracká vláda rozdelila Irak na správne jednotky a menovala irackých úradníkov pre každú správnu jednotku, ku ktorým bol pridelený britský poradca. Z exilu sa mohli vrátiť politici, ktorí boli vyhostení za aktivity počas revolúcie. No ani takto sformovaná vláda nemohla naplniť očakávania Iračanov, ktorí žiadali úplnú nezávislosť a vytvorenie samostatného štátu. Preto na dočasnú vládu hľadeli s pochybnosťami a zvýšili kritiku na adresu Britov a ich plánov v Iraku.⁵²

Najdôležitejším problémom pre tvorcov britskej politiky sa tak stalo zaistenie britských záujmov v Iraku – bezpečnosť imperiálneho spojenia s Indiou a ochrana irackých

46 Priami potomkovia proroka u sunnitov mali čestný titul „šaríf“ (mn. číslo „ašráf“ – vznešený). V každom väčšom meste ríše sa nachádzalo viacero potomkov proroka, ktorí si spomedzi seba vyberali svojho predstaveného, ktorý mal titul „naqíb al-ašráf“.

47 OGANESJAN, Nikolaj O. *Nacionálno-osvoboditeľnoje dviženije v Irake (1917 – 1958 gg)*. Jerevan : Izdatel'stvo AN armjanskoi SSR, 1976, s. 176.

48 IRELAND, ref. 3, s. 283.

49 Ad-DARRÁDŽÍ, ref. 35, s. 127.

50 SA'ÍD, ref. 20, s. 334-445.

51 IRELAND, ref. 3, s. 285-287.

52 Al-BASÍR, ref. 38, s. 152-154; Ad-DARRÁDŽÍ, ref. 35, s. 127.

a iránskych ropných polí – bez toho, aby bolo treba znášať drahé a ťaživé bremeno priameho vládnutia vrtošivému obyvateľstvu. Vhodným riešením sa ukazoval zmluvný vzťah, ktorý by irackej vláde zveril toľko zodpovednosti, ako je možné, aby to neohrozilo imperiálne záujmy a podstatne znížilo výdavky z britského rozpočtu. Sledujúc túto politiku sa Briti pustili do hľadania vhodného kandidáta na vládnutie, s ktorým by mohli spolupracovať a ktorý by bol zároveň prijateľný pre široké spektrum irackej populácie.⁵³

Hlavným faktorom vo vývoji moderného Iraku bolo usadenie Hášimovcov na iracký trón britskou vládou roku 1921. Hášimovci boli v Iraku cudzinci. Skôr ako hášimovský šaríf Husajn z Mekky nezačal Veľkú arabskú revolúciu v roku 1916, len málo Iračanov počulo o Husajnovi a jeho synoch Abdalláhovi alebo Fajsalovi. Po vojne a uzavretí dohody v San Reme, ktorou Británia dostala mandát nad Irakom, vypuklo v Iraku ozbrojené povstanie a bolo Britmi potlačené. Rozhodnutie vytvoriť v Iraku hášimovskú monarchiu bolo prijaté na Káhirskej konferencii (12. – 14. marca 1921), ktorú zvolal a riadil Winston Churchill, v tom čase britský minister kolónií.⁵⁴ Husajnov tretí syn Fajsal nebol jediným kandidátom, boli aj ďalší, výber však padol na emira Fajsala, poľného veliteľa Veľkej arabskej revolúcie, ktorý len nedávno získal trón v Damasku a stratil ho po dobytí Sýrie Francúzmi. Hášimovský princ bol vybraný čiastočne pre prestíž svojej rodiny v Arábii a čiastočne ako splnenie záväzku Britov voči jeho otcovi Husajnovi, ktorý sa postavil na ich stranu v boji proti Osmanskej ríši. Briti mohli byť vedení aj pocitom viny, že Husajna a jeho rodinu po vojne ponechali svojmu osudu.⁵⁵ V každom prípade verili, že Fajsal bude umierneným panovníkom a že jeho povest' arabského štátnika medzinárodného formátu bude príťažlivou aj pre Irak.

Po návrate do Británie Churchill v Dolnej snemovni v júni 1921 vyhlásil, že vláda Jeho Veličenstva plne podporuje zvolenie Fajsala za kráľa Iraku. Fajsal priplával do Basry 23. júna 1921 a nebol prijatý s takým nadšením, ako sa očakávalo. Dočasná iracká vláda prijala 11. júla rozhodnutie, že forma vlády v Iraku bude konštitučná monarchia. Ten istý deň štátna rada, poradný orgán, tiež vymenovaný rok predtým britskou správou, schválil rezolúciu vyhlasujúcu Fajsala za kráľa Iraku. Na odporúčanie sira Percyho Coxa, britského vysokého komisára, sa koncom júla uskutočnilo referendum, v ktorom sa drvivá väčšina obyvateľstva vyjadrila, že prijíma nového kráľa. Následne sa uskutočnilo zhromaždenie notáblo, politikov, náboženských hodnostárov a kmeňových náčelníkov, na ktorom Fajsalovi zložili hold a 23. augusta 1921 bol oficiálne korunovaný za kráľa. Počas korunovačnej ceremónie v Bagdade hudba zahrála hymnu „*God save the King*“, pretože Irak ešte nemal štátnu hymnu. Nebol tam ani vládny systém, výchova a vzdelávanie, vojenské velenie ani žiaden z inštitútov, ktorými je štát definovaný a riadený. Pred Fajsalom stála úloha zjednocovať nesúrodý ľud nazvaný Iračanmi a viesť

53 CLEVELAND, ref. 12, s. 202-203.

54 CATHERWOOD, Christopher. *Winston's Folly. Imperialism and the Creation of Modern Iraq*. London : Constable, 2004, s. 127-160.

55 KARSH, Efraim - KARSH, Inari. *Empires of the Sand. The Struggle for Mastery in the Middle East, 1789 – 1923*. Harvard University Press 2001, s. 308-311.

ho k štátnosti.⁵⁶ Ústava, ktorá bola prijatá až o štyri roky, potvrdila systém monarchie a hášimovskú dynastiu: „*Suverenita patrí národu a je ľuďom zverená kráľovi Fajsalovi, synovi Husajna, a po ňom jeho potomkom.*“⁵⁷

Systém zahraničných stykov Iraku v mezivojnovom období bol pomerne jednoduchý: Irak sa snažil o väčšiu slobodu a nezávislosť, kým Británia, investujúc krv a peniaze do tejto oblasti a vedomá si jej strategickej a hospodárskej hodnoty, robila všetko možné, aby si udržala nadvládu. Berúc do úvahy výbušnú povahu irackého nacionalizmu, ako sa to prejavilo v povstaní roku 1920, Británia konala obozretne a kde to len bolo možné, pristúpila na kompromis. Presun riadenia irackej agendy z vlády indického miestokráľa na ministerstvo kolónií v Londýne roku 1921 dovoľil britskej vláde plánovať a realizovať konzistentnejšiu politiku, lepšie koordinovanú s jej politikou voči ostatným arabským krajinám na Blízkom východe.⁵⁸

Po korunovácii kráľa Fajsala museli britské úrady postupovať opatrne, aby ho neskompromitovali a aby nevyzeral ako britská bábka. Jeho režim potreboval pokračujúcu podporu britskej armády a letectva, aby udržal zdanie ústrednej moci, ale zároveň potreboval aj dištancovať sa od britského zovretia a nadväzovať vzťahy s miestnym obyvateľstvom. Británia uznala delikátnosť Fajsalovej pozície a zrevidovala podmienky mandátu tak, aby poskytl Iraku vyšší stupeň autonómie v spravovaní svojich vnútorných záležitostí. To sa udialo radom zmlúv, z ktorých prvá bola podpísaná roku 1922 a posledná roku 1930.

Iracká armáda, ktorá sa mala stať nielen národným symbolom, ale aj zásadným nástrojom štátnej moci, bola založená 6. januára 1921, ešte v období dočasnej vlády °Abdarrahmána al-Kajlániho, v ktorej bol ministrom obrany generál Dža°far al-°Askari.⁵⁹ Po vojne sa irackí liberáli, dôstojníci aj civilisti, ktorí sa zúčastnili Veľkej arabskej revolúcie a potom slúžili vo Fajsalovom arabskom kráľovstve v Sýrii, začali vracieť do Iraku a mnohí spojili svoje osudy práve s armádou.⁶⁰ Počas prvej dekády jej vývoja, v podmienkach mandátu, Briti držali irackú armádu na minimálnych počtoch 7 500 mužov, a jednotkám velili britskí dôstojníci. Iracké vlády mali od začiatku záujem na vytvorení disciplinovanej národnej armády podľa európskeho vzoru, aby udržiavala vnútorný poriadok a stabilitu.⁶¹

Irak bol jednou z najvzdialenejších končín Osmanskej ríše a bol oveľa menej rozvinutý ako arabské územia ležiace na pobreží Stredozemného mora. Jednoduchý presun

56 CLEVELAND, ref. 12, s. 203.

57 SHARABI, ref. 1, s. 153-154.

58 LENCZOWSKI, ref. 6, s. 240.

59 AL-CHATTÁB, Radžá° Husajn. *Ta°šis al-džajš al-°iráqí wa tatawwur dawrihi as-sijásí min 1921 – 1941. (Vznik irackej armády a rozvoj jej politickej úlohy od 1921 – 1941)*. Bagdad : University Press, 1979, s. 30.

60 MUHAMMAD, °Alá Džásim. *Džā°far al-°Askari wa dawruhu as-sijásí wa al-°askari fī tārīchi al-°Irāq hattā °ám 1936. (Džā°far al-°Askari a jeho politická a vojenská úloha v dejinách Iraku do roku 1936)*. Bagdad : Maktabat al-jaqza al-arabija, 1987, s. 78; SAFWAT, Nadždat Fathí (ed.). *Muzakkirāt Džā°far al-°Askari. (Spomienky Džā°fara al-°Askariho)*. London : Laam, 1988, s. 178.

61 KHADDURI, Majid. *Independent Iraq: A Study in Iraqi Politics since 1932*. London : Oxford University Press, 1951, s. 76.

z Osmanskej ríše do Britskej ríše a potom pod domáci režim nemohol rýchlo zmeniť tieto základné skutočnosti. Rozšírená bola negramotnosť. Iracké výchovno-vzdelávacie inštitúcie, hoci sa rozširovali, boli biedne a nedostatočné. Bagdad nemal ani jednu ustanovizeň pre vyššie štúdiá. Cudzie školy, aj keď niesli meno „college“ (ako americké presbyteriánske inštitúty na Blízkom východe), mali v lepšom prípade úroveň stredných škôl. Iracká vyššia vrstva získala vzdelanie buď v Turecku, alebo na Západe, alebo nemala vzdelanie. Tzv. skupiny inteligencie boli bezvýznamne malé.⁶² Nedalo sa očakávať, že budú vyvíjať činnosť bežné politické strany, no napriek tomu v medzivojnovom období vzniklo a zaniklo viacero politických strán. Žiadna z nich sa však nedala porovnávať s tradičnými politickými stranami na Západe. V irackej politike hrali oveľa dôležitejšiu úlohu osobnosti ako strany. V zásade platil postoj vedúcich rodín alebo kmeňových náčelníkov, významných dôstojníkov armády a náboženských vodcov. Rodina *naqíba* Bagdadu °Abdarrahmána al-Kajlániho požívala veľký vplyv v hlavnom meste, to isté platilo o mocnej rodine al-°Umarí z Mosulu. Na juhu to bol Sajjid Tálib paša, syn *naqíba* z Basry, ktorý nebol iba jedným z popredných nacionalistov, ale tiež ašpirantom na korunu. Prominentní vodcovia zo ší'itských laických rodín – sajjid Muhammad as-Sadr a Dža'far abú at-Timman, obaja z Bagdadu – mali tiež významné postavenie vo vnútornej politike. Spomedzi dôstojníkov, ktorí slúžili vo Veľkej arabskej revolúcii, treba spomenúť mená ako Núrí as-Sa'íd, Dža'far al-°Askarí, Jásín al-Hášimí a ďalšie, ktorí sa za Fajsalovho panovania vyšvihli do významných pozícií. Fajsal sa zvykol obkolesiť bývalými druhmi v zbrani, ale dával si pozor, aby si neznepriatelil iných príliš otvoreným preferovaním.⁶³ Z toho dôvodu existovala istá animozita medzi šarífovskými veteránmi a bývalými dôstojníkmi, ktorí slúžili v osmanskej armáde.

Tvárou v tvár silnejúcemu národnému hnutiu v Iraku britská vláda nepožiadala Spoločnosť národov o formálne naverenie mandátom, ale namiesto toho sa rozhodla uplatňovať svoju nadvládu prostredníctvom zmluvy s Irakom, ktorú uzavrela na jeseň roku 1922 na dvadsať rokov. Spolu so štyrmi významnými vedľajšími zmluvami potvrdila britskú nadvládu nad Irakom tým, že poskytovala Británii tieto práva: 1. menovať poradcov pri irackej vláde; 2. pomáhať irackej armáde; 3. ochraňovať cudzincov; 4. radiť Iraku vo finančných otázkach a 5. radiť Iraku v otázkach zahraničných vzťahov.⁶⁴ Zmluva tiež umožňovala Británii uplatňovať politiku otvorených dverí, počítala s britskou finančnou pomocou Iraku a ochraňovaním územnej celistvosti irackého územia pred chůtkami iných mocností. Vo svojich životne dôležitých ustanoveniach sa zmluva veľmi nelíšila od návrhu mandátnej zmluvy, ktorú mala schvaľovať Spoločnosť národov v septembri 1921, ale nikdy jej nebola formálne predložená. Čo sa týka zodpovednosti Británie voči Spoločnosti národov, bola založená na rozhodnutí Najvyššej spojeneckej rady v San Reme 25. apríla 1920, ktorým pridělila Irak Británii ako mandát, pričom sa opierala o článok 22 Charty Spoločnosti národov, ktorý sa zaoberal mandátnym systémom.⁶⁵

62 MARR, Phebe. *The Modern History of Iraq*. Boulder, Colorado : Westview Press, 1985, s. 36-37.

63 LENCZOWSKI, ref. 6, s. 238-239.

64 Treaty of Alliance: Great Britain and Iraq, 10 October 1922. In HUREWITZ, ref. 17, dok. 39, s. 111-114.

65 LENCZOWSKI, ref. 6, s. 240.

Zmluva z roku 1922, s ktorou sa počítalo už na Káhirskej konferencii v roku 1921, nahradila priamu britskú nadvládu nepriamou nadvládou, ktorá bola pre britskú vládu finančne menej nákladná a politicky praktickejšia. Pre zúrivý verejný odpor v Iraku bola ratifikovaná až roku 1924. Jej najdôležitejšie klauzuly spočívali v štyroch doplnkových dohodách týkajúcich sa zamestnávania britských poradcov na všetkých vyšších úrovniach správy, vojenskej pomoci a výcviku a súdneho a finančného dohľadu.⁶⁶ Pôvodne sa predpokladalo, že Spoločnosť národov bude mať neobmedzené právo dohľadu a že mandátne mocnosti budú povinné predkladať ročné správy o vykonávaní svojho poručenia. Navyše, Spoločnosť národov mohla prijímať petície od obyvateľstva mandátnych území a iných zainteresovaných strán. Najslabším bodom v systéme však bola nemožnosť nezávislej verifikácie správ mandatárov, ktoré sa líšili čo do úplnosti a presnosti. Obdobie poručenia malo byť dočasné a samolikvidačné, ale Arabom sa ohlasovaná dočasnosť zdala prídlhá, a preto tvrdo požadovali jeho skoré ukončenie všetkými prostriedkami, ktoré mali poruke, vrátane demonštrácií, nepokojov a vzbúr. Na ich strane stála aj svetová verejná mienka, ktorá podporovala právo na sebaurčenie národov.⁶⁷

Pre Britov bola zmluva z roku 1922 iba maskovanou formou nadvlády, šikovne prispôbenou pre irackú potrebu. H. A. L. Fisher, britský delegát v Ženeve, dal počas zasadnutia Rady Spoločnosti národov v novembri 1921 jasne najavo, že jeho vláda považuje za výhodné vykonávať mandát formou zmluvy. Tento názor však nebol zhodný s irackým: Iračania sa na zmluvu dívali ako na definitívne odmietnutie mandátneho štatútu a ako prvý krok k plnej nezávislosti. Aj keď zmluve bola dávaná prednosť pred mandátom, mnohí národovci agitovali proti jej podmienkam. Ústavodarné zhromaždenie, ktoré sa zišlo roku 1924, malo veľké pochybnosti, či ju má ratifikovať. Na šťastie pre Britov, v zhromaždení bolo 40 predstaviteľov kmeňov, ktorí podporili ratifikáciu. Táto skutočnosť spolu so silným britským tlakom na ďalších členov viedla k tomu, že zhromaždenie ratifikovalo zmluvu 27. marca 1924.⁶⁸

Je zrejmé, že britská vláda nebola ochotná vzdať sa práva neobmedzenej vojenskej kontroly životných imperiálnych komunikačných spojnic a ropy. Snažila sa to ospravedlniť tvrdením, že záujem je obojstranný, pretože ak chce nepriateľská mocnosť ohroziť britské záujmy, ozbrojenou silou vtrhne na iracké územie. Je preto v obojstrannom záujme, aby slabý Irak dovolil silnej Británii udržiavať armádu v Iraku s voľnosťou jej pohybu v prípade vojny. Britská vláda by nebola podpísala žiadnu zmluvu, ktorá by nebola zahŕňala tieto právomoci. Ak je potrebný dôkaz, vidíme, že britská *de facto* okupácia Egypta po prvej svetovej vojne trvala celých 18 rokov, pričom zmluvne nebola nijako podchytená.⁶⁹

Irak mal chápať, že akákoľvek mocnosť považovaná Britániou za nepriateľskú musí byť za takú považovaná aj Irakom a že takéto usporiadanie je v jeho vlastnom záujme, inak by to bolo neprirodené. Keby bola napr. Británia zatiahnutá do konfliktu s nejakou mocnosťou, voči ktorej by Irak pri uplatňovaní svojej „plnej nezávislosti“ nepocíťoval

66 PERETZ, Don. *The Middle East Today*. New York : Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1963, s. 114.

67 SORBY, Karol R. *Arabský východ, 1945 – 1958*. Bratislava : Slovak Academic Press, 2005, s. 25.

68 LENCZOWSKI, ref. 6, s. 240-241.

69 SORBY, ref. 67, s. 26.

nepriateľstvo – alebo ešte horšie, pociťoval by priateľstvo – vtedy by britská vojenská moc vystupovala proti vôli Iraku a nemohla by byť použitá na irackom území bez toho, aby bola agresorom proti samotnému Iraku. Z toho vyplynulo, že zákonné postavenie neobmedzenej britskej vojenskej kontroly možno dosiahnuť len za predpokladu existencie zmluvného záväzku, že Irak bude považovať nepriateľov Británie za svojich nepriateľov a priateľov Británie za svojich priateľov. Táto „politická klauzula“ v zmluve mala zásadný význam. V istom zmysle bola dôležitejšia ako vojenská, lebo ak by Irak viazaný touto politickou doložkou mal niečo spoločné s nepriateľmi Británie, existovali by zákonné dôvody na vyslanie britských vojenských síl do Iraku, aby napravili takýto stav. Zákonnosť vojenskej kontroly závisela od zákonnosti politického záväzku.⁷⁰

Po nástupe Fajsala na trón bola zostavená riadna vláda, ale Briti si naďalej podržali kľúčové funkcie prostredníctvom poradcov na rozličných ministerstvách, pričom britskí poradcovia mali trvalejšie a lepšie platené miesta ako ich irackí nadriadení. Navyše, také významné funkcie, ako generálny inšpektor polície a riaditelia colnej a daňovej správy, verejných prác, zavražovania a telegrafu, boli všetko britskí občania.⁷¹ Ďalším ťaživým problémom Iraku bolo vytvorenie systému verejných škôl, ktorý mal pomáhať nielen pri výchove a vzdelávaní novej irackej inteligencie, ale aj pri rozvíjaní národného uvedomenia. V osmanskom období mal Irak oveľa menej rozvinutú vzdelávaciu infraštruktúru ako Sýria. Roku 1920 bolo všetkých študentov vyšších stredných škôl menej ako 200. Pre nápravu situácie Fajsal dohliadol, aby sa roku 1921 Sāti^c al-Husrí, bývalý vysoký osmanský úradník, a počas arabského kráľovstva v Sýrii minister školstva a výchovy, stal generálnym riaditeľom pre výchovu a vzdelávanie na irackom ministerstve školstva. Pod energickým vedením Sāti^c al-Husrího bol rýchlo vytvorený sekulárny štátny školský systém a roku 1930 sa počet žiakov základných škôl zdvojnásobil a počet študentov stredných škôl dosiahol 2000. Sāti^c al-Husrí, samozrejme, dohliadal na to, aby školské osnovy pomáhali rozvíjať vlastenectvo a národnú kultúru.⁷²

Po sebe nasledujúce iracké vlády sa spravidla skladali zo sunnitskej väčšiny, niekedy mali len jedného ší'itskeho ministra, aby udržiavali zdanie proporčného zastúpenia. Ší'iti boli dosť chladní ku kráľovi Fajsalovi ako k „importovanému“ panovníkovi. Ich geografická koncentrácia v južnom Iraku zvyšovala existujúce ťažkosti. Ší'iti mali prostredníctvom svojho duchovenstva veľa kontaktov s Iránom, prevažne ší'itskou krajinou. Iste, mnohí vedúci *mudžtahidovia* alebo *ulemovia* mali iránsku národnosť – fakt do značnej miery spôsobený protiklerikálnym kurzom Rezu šacha, ktorý vyvolával ich útek do Iraku. Títo iránski náboženski hodnostári, zaoberajúci sa náboženskými otázkami a často fanatickí, nepociťovali žiadnu lojalitu voči koncepcii irackej štátnosti a často bránili normálnemu fungovaniu irackej správy. Ší'itská hierarchia nebola iba protisunnitská, ale aj protibritská a často používala pasívnu rezistenciu, aby sa postavila proti mnohým spoločným anglo-irackým projektom. Roku 1922 bol kráľ Fajsal taký rozhorčený ich predvolebnou činnosťou, že rozkázal, aby 40 iránskych učencov vyhostili späť do Iránu.

70 SORBY, ref. 67, s. 26-27.

71 LENCZOWSKI, ref. 6, s. 241.

72 CLEVELAND, William L. *The Making of an Arab Nationalist. Ottomanism and Arabism in the Life and Thought of Sāti^c al-Husrí*. Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1971, s. 72-75.

V každom prípade šířiti, ktorí sa sústreďovali okolo svojich posvätných miest, Nadžafu a Karbaly, predstavovali silu, s ktorou musela počítať každá iracká vláda.⁷³

Nestabilné štátne zriadenie, ktoré Británia vytvorila z troch nesúrodých osmanských provincií, nejakým spôsobom prežilo prvé desaťročie nezávislej štátnosti. Ťažkosti prejavujúce sa v Iraku boli v prvom rade výsledkom všeobecnej nespokojnosti väčšiny obyvateľstva so závislým postavením svojej krajiny, ale aj implantovania európskych vládnych inštitúcií do etnicky rozdrobenej spoločnosti. Keď importovaný vládca Fajsal nastúpil roku 1921 na iracký trón, mal iba veľmi slabé väzby so svojou novou vlasťou, lebo bol v nej cudzincom. Jeho monarchia nevznikla na základe želaní ľudu, ale bola vytvorená Britmi, cudzími okupantmi, ktorí od nimi dosadeného vládcu čakali, že nastolený systém udrží v chode. Fajsal však rýchlo pochopil, že sa musí identifikovať s irackými záujmami a v tomto smere bol úspešný. Tým, že vyvíjal na Britániu tlak, aby čím skôr uznala nezávislosť nového štátu, demonštroval svoju lojalitu k získanému kráľovstvu a presvedčil väčšinu obyvateľov o tom, že ich záujmy a spokojnosť mu nie sú ľahostajné. Väčšina historických správ s uznaním hodnotí, ako sa Fajsal úspešne zhostil svojej takmer nedoplniteľnej úlohy.⁷⁴

Jedným dodatočným prvkom ovplyvňujúcim britský postoj voči Iraku bola existencia významného nového faktora v medzinárodných vzťahoch: zápasu o nadvládu nad ropnými zdrojmi. Európska honba za kolóniami na konci 19. storočia sa v 20. rokoch 20. storočia stala honbou za ropnými koncesiami. To vytvorilo rozpor v britskej politike; keď Británia podporovala vznik irackej nezávislosti, zároveň sa snažila vydobýť si výhodné ropné koncesie od Fajsalovej vlády. Iračania, ktorí zúfalo potrebovali finančné zdroje z licenčných poplatkov, sa neochotne podrobili britskému tlaku a roku 1925 podpísali koncesiu na 75 rokov so spoločnosťou, ktorá prijala meno Iraq Petroleum Company. Dohoda zabezpečovala Iraku príjem skromných poplatkov v určitej sume za tonu ropy, ale vylučovala Irak z podielu na vlastníctve spoločnosti.⁷⁵ Hoci bohaté ropné polia na severe Iraku boli naplno využívané až po druhej svetovej vojne, ich existencia a britská nadvláda nad nimi boli stálym zdrojom treníc v britsko-irackých vzťahoch.

Počas celého medzivojnového obdobia Kurdi zostali nestabilnou menšinou, ktorá sa občas uchýlila k vzburám, keď jej trpezlivosť s tyraniou a korupciou vlády bola vyčerpaná. Väčšie povstania vypukli už roku 1922 pod vedením šejka Mahmúda zo Sulajmánije a vláda musela vynaložiť veľké úsilie, aby ho potlačila. Hoci išlo v zásade o vnútorné záležitosti dotýkajúce sa bezpečnosti Iraku, toto povstanie tak ako mnoho iných domácich problémov Iraku malo aj svoje medzinárodné aspekty.⁷⁶ Keďže Kurdi boli rozptýlení v piatich štátoch, čokoľvek sa odohralo v jednom z nich, dotklo sa aj ostatných. Skutočnosť, že Kurdi žili vo viac-menej kompaktných skupinách v pohraničných oblastiach, im v prípade potreby uľahčovala únik cez hranice do susedných krajín. To následne vyvolávalo medzinárodné konflikty medzi dotknutými štátmi a najmä medzi Irakom a Iránom.

73 LENCZOWSKI, ref. 6, s. 237-238.

74 CLEVELAND, ref. 12, s. 204-205.

75 LONGRIGG, Stephen Hemsley. *Oil in the Middle East. Its Discovery and Development*. London : Oxford University Press, 1961, s. 69.

76 McDOWAL, ref. 7, s. 159-161; GHASSEMLOU, ref. 8, s. 53-54.

Obe vlády sa navzájom obviňovali nielen z poskytovania útočiska povstalcovi, ale aj z podpory rebélií a povstaní zbraňami a peniazmi.⁷⁷

Vláda začala byť postupne ovládaná úzkou klikou mužov bez predošlej skúsenosti v štátnej správe. Bola to zvláštna skupina politikov, líšiaca sa výrazne od svojich kolegov v Egypte, Sýrii a Palestíne. Boli to Iračania narodení v rokoch 1880 – 1888, sunnitskí muslimovia, všetci absolvovali vojenskú akadémiu v Istanbuli a všetci sa pripojili k Fajsalovi vo Veľkej arabskej revolúcii pred rokom 1918. Prestíž odvodená z istanbulskeho vzdelania kombinovaná s podporou, ktorú dostávali od Fajsala a Britov, vyniesla túto skupinu bývalých osmanských dôstojníkov do vysokých postavení, z ktorých po celý život ovládali irackú politiku.⁷⁸ Konsolidácia moci v rukách tejto osobitnej elity predstavovala výrazný sektársky trend v irackej politike. A tak, aj keď šírili väčšinu arabského obyvateľstva Iraku, v rokoch keď sa krajina formovala, boli odstavení od moci a ich zastúpenie v politickej štruktúre zostalo nedostatočné. Bývalí osmanskí dôstojníci začali svoju irackú politickú kariéru ako platení štátni úradníci a ukončili ju ako bohatí zemepáni a priemyselní podnikatelia; začali sa považovať za rovných tradičným popredným rodinám, ktorých očakávaná na politickú moc si uzurpovali. Mohli mať akékoľvek reformné myšlienky, keď sa vrátili po vojne do Iraku, tie sa vytrácali s tým, ako nadobúdali moc a vplyv. Ako poznamenal jeden z najbystrejších vedcov moderného Iraku, Hanna Batatu, namiesto toho, aby bývalí osmanskí dôstojníci odstránili starý spoločenský poriadok, ten ich pohltil, čím predĺžil svoju existenciu.⁷⁹

Koronácia Fajsala poznamenala začiatok novej etapy v dejinách Iraku. Vnútorne nové kráľovstvo bolo konfrontované úlohou zjednotiť rôznorodé obyvateľstvo Mezopotámie, aby tvorilo jeden ľud a pozdvihnúť ho zo zaostalosti zdedenej po Osmanskej ríši na vyššiu úroveň, nastoliť poriadok a bezpečnosť. Navonok sa problémy Iraku točili okolo vzťahu s Veľkou Britániou. Vonkajšie i vnútorné problémy boli však úzko prepletené. Čo sa týka samotného kráľa, jeho popularita a sila sa dala ťažko odhadnúť. Narodený v beduínskom kráľovstve al-Hidžáz, potomok proroka, veliteľ šarífovskej armády v púštnom ťažení proti Turkom a krátkodobý vládca Sýrie, Fajsal mal istú príťažlivosť ako celoarabský vodca, ale nemal hlbšie osobné väzby na Irak. Naopak, mal pevné väzby s Britmi, ktorým vďačil za svoju korunu. Táto identifikácia s Britániou vážne podkopávala jeho popularitu u niektorých irackých národovcov, aj keď nikto nemohol označiť tohto udatného vojaka a štátnika za podplateného kolaboranta. Iracké ústavodarné zhromaždenie prijalo 10. júla 1924 ústavu, ktorá dávala krajine všetky vonkajšie znaky parlamentnej demokracie, ale táto udalosť mala nepatrný vplyv na bežné smerovanie irackej politiky. Fajsal sa prejavil ako benevolentný despota, ktorý sa necítil veľmi znepokojený formálnymi ústavnými obmedzeniami. Naopak, musel sa prispôbiť tým reálnym centrom moci v Iraku – ší'itským teológom, popredným rodinám, armádnym dôstojníkom a kmeňom. Nemal ľahkú úlohu, pretože musel konať ako prostredník medzi britskými

77 LENCZOWSKI, ref. 12, s. 236.

78 BATATU, Hanna. *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: a Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba'athists and Free Officers*. Princeton: Princeton University Press, 1978, s. 319-322.

79 Cit. in: CLEVELAND, ref. 12, s. 205.

mandátnymi úradmi a hlučnými irackými národovcami. Je nepochybné, že on sám mal záujem o väčšiu mieru nezávislosti Iraku, ale zároveň bol dostatočne realistický, aby poznal hranice možností svojej krajiny a silu Británie.⁸⁰

Za Fajsala bola monarchia efektívnym centrom jednoty, najmä počas prvých turbulentných rokov mandátu, v ktorých štát bol rozdelený a stále existovala hrozba vnútorného konfliktu. Avšak odo dňa vzniku znamenala hášimovská monarchia pre Irak realitu britského vplyvu, ktorý mal trvať až do zvrhnutia dynastie roku 1958. Po tvrdej príučke v Damasku sa Fajsal poučil, že zaujať „extrémny“ nacionalistický postoj voči mandátnej mocnosti znamená privolať katastrofu a že je dlhodobo oveľa výhodnejšie spolupracovať s mandátnou mocnosťou napriek obmedzeniam, ktoré to obsahuje, ako pracovať proti nej. Formuloval politiku založenú na formule „vezmi, a potom žiadaj (ďalšie)“, čo sa stalo základňou jeho vzťahov tak s Britmi, ako aj s irackými národovcami. Avšak pre Hášimovcov, ktorí začali prevzatím celého kráľovstva, požiadavka na viacej bola, samozrejme, obmedzená ich vzťahom s mocou, ktorá poskytla „dar“. Pre „extrémnych“ nacionalistov, ktorí vytvorením hášimovskej monarchie získali málo a svoju oddanosť národnej otázke a úplnej nezávislosti uprednostňovali pred lojalitou k trónu, táto hášimovská politika nebola prijateľná ako platforma pre vystupovanie proti „imperialistom“.⁸¹ Tým bola medzi národným hnutím a hášimovskou monarchiou vytvorená priepasť, ktorú sa nikdy nepodarilo preklenúť. Okolo trónu sa vytvorila konzervatívna „palácová“ politická sila, ktorá presadzovala tesnú spoluprácu s Britániou a voči vlastnému nespokojnému obyvateľstvu využívala všetky druhy represálií. V rozpore so záujmami väčšiny obyvateľstva sa tejto sile podarilo ovládať politický život v Iraku (okrem krátko obdobia v roku 1941) až do roku 1958, keď monarchiu definitívne zmietla revolúcia iniciovaná vojenským prevratom.

Štúdia bola vypracovaná v Ústave orientalistiky SAV v rámci projektu VEGA-2/6095/26: *Národy a kultúry Ázie, Océánie a Afriky*. Hlavný riešiteľ PhDr. Viktor Krupa, DrSc. Autor: PhDr. Karol SORBY ml., PhD (externý spolupracovník Ústavu orientalistiky SAV).

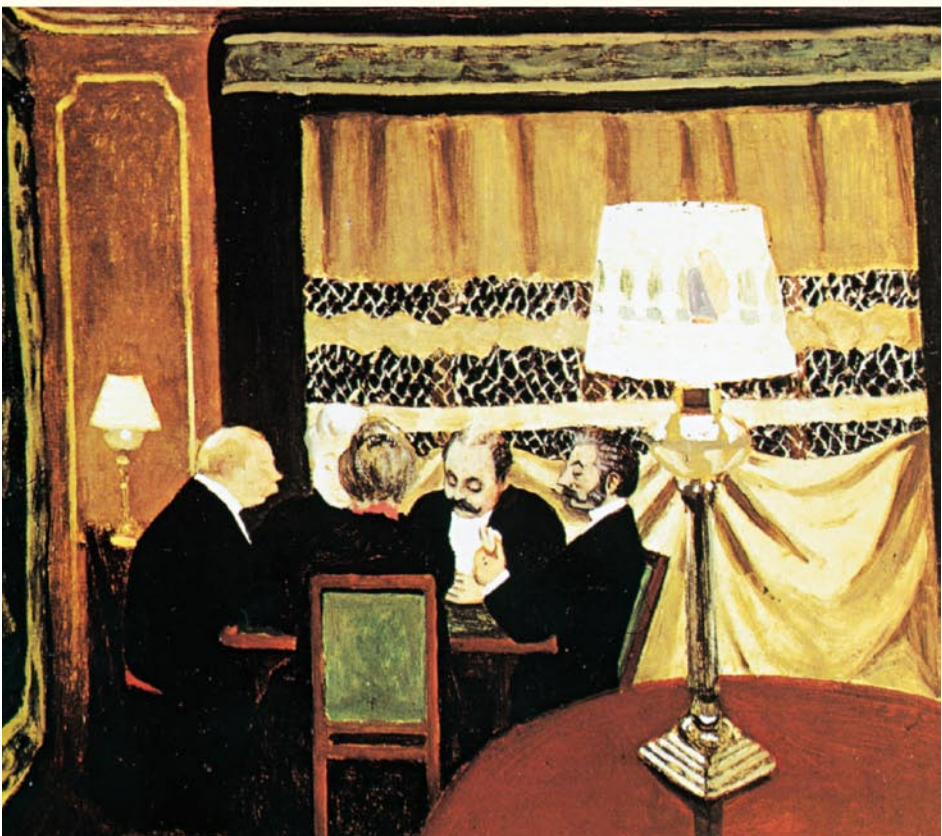
80 LENCZOWSKI, ref. 6, s. 239.

81 SHARABI, ref. 1, s. 154.

STOROČIE

ŠKANDÁLOV

Aféry v moderných dejinách Slovenska

MATERIÁL Y

PRÍSPEVOK K DEJINÁM HUTY V ŽELEZNEJ BREZNICI

MIROSLAV KAMENICKÝ

KAMENICKÝ, Miroslav. A contribution to the history of metal production at Železná Breznica. *Historický časopis*, 2009, 57, 1, pp. 131-138, Bratislava.

The study sheds light on the problem of the establishment of a new foundry for processing precious metal ores and heavy mineral concentrates at Železná Breznica in 1752. It is based on documents from the Archive of the Court Office in Vienna, which have not been considered in expert literature up to now. An iron foundry operated at Železná Breznica from the 15th century to the end of the 17th century. As a result of shortage of wood and charcoal around the old foundries, new foundries were built from the beginning of the 18th century in areas with better and more easily available supplies of charcoal. Therefore, in 1751, the chief inspector of economic and forestry matters at the office of the count of the chamber in Banská Štiavnica, Imrich Rust proposed the construction of a new foundry for processing precious metal ores in Železná Breznica. The proposal was approved by the Court Chamber in Vienna on 18 January 1752. The construction of the foundry cost 8 333 gulden.

History of metal production. 18th century. Slovak mining district – Železná Breznica.

Vo svojom príspevku sa zameriam na problematiku vybudovania novej huty na spracovanie drahokorných rúd a šlichov v Železnej Breznici roku 1752. Táto záležitosť je zatiaľ v našej odbornej literatúre neznáma. Budem sa pritom opierať o dosiaľ úplne neznáme archívne dokumenty z Archívu Dvorskej komory vo Viedni (Hofkammerarchiv Wien).

Železná Breznica sa nachádza medzi Žiarom nad Hronom, Kremnicou a Zvolenom v Kremnických vrchoch. Obec sa prvýkrát spomína roku 1424 pod názvom *Waseket-hew*.¹ Pôvodne patrila pod panstvo Dobrá Niva. Názov obce, situovanej v blízkosti stredoslovenských banských miest, prezrádza, že už v 15. storočí predstavovala významné železorné stredisko. Akoš Paulinyi vo svojej práci *Železiarstvo na Pohroní v 18. a v prvej polovici 19. storočia* uvádza, že „Najstaršie písomné správy o výrobe železa na Pohroní sa zachovali z obdobia, keď štát v polovici 16. storočia prevzal do vlastnej réžie mediarske podniky v okolí Banskej Bystrice, ktoré od konca 15. storočia boli v prenájme turzovsko-fuggerovskej podnikateľskej spoločnosti. Vtedy, v polovici 16. storočia boli najdôležitejším železiarskym závodom – jediným, ktorý patrila priamo pod správu banskobystrického mediarskeho podniku – železné bane a huta v Železnej Brez-

1 *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku*. III. zv. Bratislava : Veda, 1978, s. 377.

nici (Bresnitz)“.² Podľa Ákoša Paulinyiho (1966) patrilo tento závod spolu so železiarňou vo Vyhniach³ k najstarším železiarňam v oblasti Pohronia. Okrem železiarskeho hámru v Železnej Breznici spomína protokol o prehliadke lesov na Pohroní z roku 1565 aj dve ďalšie železiarne, a to bane a hutu s hámrom v okolí Bacúcha (založené okolo roku 1550, prevádzka ukončená roku 1561) a hámor v okolí Lopeja.⁴

Pisomné informácie o histórii Železnej Breznice v 16. storočí sú dosť biedne. Je známy údaj z 21. apríla 1580, keď uvoľnila banskobystrická komora 96 zlatých na opravu huty v Železnej Breznici.⁵ V priebehu 17. storočia ostáva výroba železa na Pohroní podľa Ákoša Paulinyiho obmedzená prakticky len na hutu v Železnej Breznici a v Hronci, kde sa vytvoril pomerne veľký železiarsky komplex.⁶ 26. marca 1678 zaznamenávame snahu o obnovenie a rozšírenie výroby železa v Železnej Breznici. Podľa zachovanej správy úradníka banskobystrickej komory bolo železo zo Železnej Breznice kvalitnejšie ako železo z Hronca, ba aj spišské.⁷

Vo svojom rozprávaní sme sa dostali na začiatok 18. storočia. V tomto období už pravdepodobne železný hámor v Železnej Breznici nepracoval. Nenašiel som totižto v odbornej literatúre žiadne zmienky o tamojšej výrobe železa. Súviselo to možno aj s najväčším problémom vtedajšieho hutníctva, t. j. s nedostatkom dreva na výrobu dreveného uhlia, ktorého huty spotrebovali obrovské množstvo. Vieme, že v stredoslovenskej banskej oblasti bolo vždy uprednostňované drahokovné baníctvo a hutníctvo a tamojšie lesy sa preto šetrili pre ich výrobu.

Koncom 17. storočia bol prebudovaný aj starý železiarsky hámor vo Vyhniach na drahokovnú hutu. Svedčí o tom súpis hút z roku 1700 (9. január), ktorý popri banskostiavnickej tzv. Stadtgrundskej hute spomína hornú a dolnú hutu v Hodruši, hutu vo Vyhniach, sklenoteplíckú a banskobeliansku hutu.⁸

Vráťme sa však k našej Železnej Breznici. V Archíve Dvorskej komory vo Viedni (Hofkammerarchiv Wien) sa zachoval spis, ktorého nadpis znie *Wybudowanie nowej taviacej huty v Breznici (Die Erbauung einer Neuen Schmöltz Hütten in Bressnitzer Grund betr)*.⁹

2 PAULINYI, Ákoš. *Železiarstvo na Pohroní v 18. a v prvej polovici 19. storočia*. Bratislava : Veda, 1966, s. 19. Je však zaujímavé, že Ákoš Paulinyi sa dopustil zjavného omylu, keď napísal, že „*Železná Breznica je dnešná Hronská Dúbrava*“.

3 LACKO, Richard. Z histórie Vyhieň. In *Vyhne minulost' a súčasnost'*. Zost. M. Sombathyová. Banská Štiavnica : SBM, 2006, s. 18-34.

4 SCHMIDT, František Anton (ed.). *Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der österreichischen Monarchie. Zweite Abtheilung, Chronologisch-systematische Sammlung der Berggesetze der Königreiche: Ungarn, Kroatien, Dalmatien, Slavonien und des Grossfürstenthums Siebenbürgen. Band II*. Wien : k. k. Hof- und Staats-Aerial-Druckerey, 1834, s. 412-457. Porovnaj aj citovanú prácu Á. Paulinyho, s. 19.

5 SCHMIDT, ref. 4, Band III., s. 18; PAULINYI, ref. 2, s. 19.

6 PAULINYI, ref. 2, s. 20.

7 Štátny ústredný bankský archív v Banskej Štiavnici, Hlavný komorskogrófsky úrad, Resolutionses, 26. marec 1678. PAULINYI, ref. 2, s. 20.

8 Österreichische Staatsarchiv, Hofkammerarchiv Wien, Vermische ungarische Gegenstände, Rote Nr. 10, fol. 1 094-1 097.

9 Österreichische Staatsarchiv, Hofkammerarchiv Wien, Münz- und Bergwesen, Rote Nr. 72, ex. 18. Jänner 1752, fol. 1-14.

Spis obsahuje viacero samostatných častí. V prvom rade je to návrh hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici zo 6. januára 1752, aby bola v Železnej Breznici vybudovaná nová huta na spracúvanie drahokovných rúd. Obsiahly návrh obsahujúci okrem iného rozpočet celej akcie a jej zdôvodnenie, podporil osobne vtedajší hlavný komorský gróf František Xaver barón von Sternbach¹⁰ aj s asesormi Hlavného komorskogrófskeho úradu.¹¹ Pod návrhom sú podpísaní Ján Jozef Geramb a Ján Anton Adami.¹² Návrh adresovali Dvorskej komore vo Viedni, resp. jeho dvorskému kolégiu pre mincovníctvo a baníctvo. Prílohami predmetného návrhu sú rozpočty murárskych a tešárskych prác.¹³

Na tento návrh odpovedala Dvorská komora, dá sa povedať, expresnou odpoveďou z 18. januára 1752.¹⁴ Tu schválila všetky predložené návrhy, z čoho je jasne vidieť, že vec bola dosť urgentná a bolo ju treba čím skôr vyriešiť.

Na tomto mieste treba pripomenúť, že pol roka dozadu (v dňoch 3. – 13. júna 1751) sa uskutočnila návšteva cisára Františka Štefana Lotrinského v stredoslovenskej banskej oblasti.¹⁵ Je známe, že predmetná návšteva signalizovala zvýšený záujem vienského dvora o stredoslovenskú banskú oblasť. Len nedávno habsburská monarchia stratila svoju najpriemyselnejšiu časť – Sliezske (vojny o rakúske dedičstvo 1740 – 1742 a 1744 až 1745). Aj tu možno hľadať podnety, ktoré viedli k výstavbe bankých a hutníckych podnikov na strednom Slovensku v tomto období.

Pristavím sa teraz trochu bližšie pri drahokovnom hutníctve v stredoslovenskej banskej oblasti v 18. storočí. Podľa už spomínaného súpisu hút v oblasti banskoštiavnickej komory pracovalo tu roku 1700 (konkrétne 9. januára 1700) šesť hút. Najväčšia bola

10 František Xaver barón von Sternbach bol hlavným komorským grófom v Banskej Štiavnici od decembra 1751 do roku 1757. Návrh na vybudovanie novej huty v Železnej Breznici zo 6. januára 1752 bol jednou z prvých jeho vážnejších akcií. F. X. v. Sternbach patril k významnej šľachtickej rodine v Tirolsku, ktorá sa venovala baníctvu. Jeho pôsobenie patrí do najslávnejšieho obdobia v dejinách Banskej Štiavnice. František Xaver bol účastníkom cisárskej návštevy Františka Štefana Lotrinského v stredoslovenských bankých mestách (návšteva sa uskutočnila v dňoch od 3. do 13. júna 1751). F. Š. Lotrinský navštívil vtedy s veľkým sprievodom postupne Štiavnické Bane, Banskú Štiavnicu, Hodrušu, Žarnovickú hutu, Kremnicu, Kremnické Bane a Sklené Teplice. Návšteva pomohla upriamiť pozornosť najvyšších vienských kruhov na rozvoj stredoslovenského bankého regiónu. ČELKOVÁ, Mária – ČELKO, Mikuláš – GRAUS, Igor. *Portréty komorských grófov a osobností baníctva a hutníctva na území Slovenska v 17. – 19. storočí*. Košice : Banská agentúra, 2007, s. 64.

11 Funkcia asesorov, prisediacich, bola zriadená na základe inštrukcie panovníčky Márie Terézie roku 1747. Asesori riadili jednotlivé výrobné odvetvia v rámci široko chápaného baníctva. V predmetnom roku sa zaviedol systém porád – sesíí. Počas nich sa rozhodovalo hlasovaním. SCHMIDT, ref. 4, Band IX., s. 300 a nasl.; ČELKOVÁ – ČELKO – GRAUS, ref. 10, s. 10-12.

12 Ján Anton Adami patril medzi prvých poslucháčov Samuela Mikovíniho na jeho škole, založenej v Banskej Štiavnici roku 1735. KAMENICKÝ, Miroslav. *Banické školstvo na Slovensku do založenia Banickej akadémie v Banskej Štiavnici*. Bratislava : SAP, 2006, s. 61.

13 Ref. 9, fol. 3-11.

14 Ref. 9, fol. 1-2.

15 Návšteve bol venovaný medzinárodný seminár *Zlatá a strieborná cesta cisára Františka Štefana Lotrinského po stredoslovenských bankých mestách*. Uskutočnil sa v dňoch 6. – 9. júna 2001 v Banskej Štiavnici. Príspevky zo seminára boli publikované v zborníku *Zlatá a strieborná cesta cisára Františka Štefana Lotrinského po stredoslovenských bankých mestách*. Zost. Eva Kowalská, Mária Čelková. Banská Štiavnica : Merkantil, 2001, 289 s.

banskoštiavnická, tzv. Stadtgrundská huta. Druhou najväčšou bola Horná Hodrušská huta, treťou Dolná Hodrušská huta. Štvrtou bola huta vo Vyhniach. Piatou bola Skleno-teplická huta a šiestou Banskobelianska huta.¹⁶

Najväčšou hutou v stredoslovenskej banskej oblasti celkovo bola Kremnická huta. Z hľadiska spracovania drahokorných rúd bola ďalšou významnou hutou bansko-bystrická, tzv. Nová huta.¹⁷

Z rôznych dobových správ sa dozvedáme, že najväčším problémom vtedajšieho hutníctva bolo zásobovanie hüt drevným uhlím. Správy o tom, že lesy v okolí banských miest sú veľmi vyrúbané, sa množili už od 16. storočia. V dvadsiatych rokoch 18. storočia nadobudol tento problém v Banskej Štiavnici také rozmery, že vznikla potreba preniesť celé hutníctvo mimo mesta niekde, kde bude zabezpečený prísun dreva z lesov dovtedy intenzívnejšie neexploatovaných. Huty teda začali „chodiť za drevom“. Na druhej strane práve začínajúca konjunktúra v baníctve kládla vyššie nároky na hutnícke podniky. Hlavný komorskogrófsky úrad v Banskej Štiavnici chcel situáciu spočiatku riešiť rozšírením kremnickej huty a nedostatok dreva vybudovaním veľkých skladov na drevné uhlie pri hute, ktoré sa tam malo dovážať aj zo vzdialenejšieho okolia. To však viedlo k neprimeranému nárastu ceny drevného uhlia v Kremnici, o ktorom budem ešte podrobnejšie hovoriť.

Prvým krokom k riešeniu problému bol návrh baróna Ľudovíta Alberta Thavonatha, bývalého komorského grófa¹⁸ a dvorského radcu Erasma Schickmayera, aby bola neďaleko Žarnovice na mieste, ktoré sa v reči tamojšieho ľudu nazývalo *Glockner Wald*, postavená nová veľká, tzv. Strieborná huta. Drevo sa tam dalo ľahko dopravovať z Kľáskych i iných lesov, bol tam z hľadiska vtedajšieho hutníctva vhodný potok s dobrým spádom terénu. Ich návrh sa po mnohých peripetiách realizoval až 6. augusta 1741, keď tam začala pracovať huta so 4 taviacimi pecami a 1 zháňacou pecou. Avšak už začiatkom júla 1740 tam začala pracovať tzv. olovená huta, pripravujúca olovo pre drahokorné huty. Tá bola teda čoskoro prebudovaná na striebornú huta. Koncom 40. rokov 18. storočia bola Žarnovická strieborná huta definitívne dobudovaná. Pracovalo v nej 10 šachtových taviacich pecí, 1 gliedová pec, 2 zháňacie pece, 10 pražiacich pecí rozmiestnených vo dvoch pražiacich hutách. Bola druhou najväčšou hutou v celej stredoslovenskej banskej oblasti po kremnickej.¹⁹

Problém s nedostatkom a predražovaním drevného uhlia však pokračoval. Ako sa dozvedáme z návrhu na postavenie novej huty v Železnej Breznici zo 6. januára 1752, výroba v Kremnici sa veľmi „predražuje, pričom jedna miera uhlia tam stojí už 24 grajciarov“. Z tejto vysokej ceny uhlia vraj veľmi profitujú najmä tamojší dodávatelia uhlia. A cena dopravy sa tam podľa odhadov ešte zvýši. Pritom cena uhlia v Žarnovickej hute bola vtedy len okolo 10 grajciarov na jednu mieru uhlia.

16 Ref. 8, fol. 1 094-1 097.

17 KAMENICKÝ, Miroslav. *Stredoslovenské striebro a jeho hutnícke spracovanie do konca 18. storočia*. Bratislava : Veda, 1995, s. 25-28.

18 Ľudovít Albert barón Thavonath bol hlavným komorským grófom v období od 1. júla 1693 do roku 1717. Tento hlavný komorský gróf sa vo funkcii striedal s komorským grófom Jánom Gottfriedom Hellenbachom, prívržencom Františka II. Rákociho. ČELKOVÁ – ČELKO – GRAUS, ref. 10, s. 52.

19 Problematikou sa podrobne zaoberám v citovanej práci, bližšie pozri KAMENICKÝ, ref. 17.

Preto hlavný hospodársky a lesný inšpektor hlavného komorskogrófskeho úradu v Banskej Štiavnici Imrich Rust navrhol, aby sa postavila nová huta na komorskom pozemku v Železnej Breznici nad Jalnou so štyrmi pecami. Tento návrh podporil bankský dvorský komisár, v období od 1. septembra 1750 do 1. decembra 1751 hlavný komorský gróf v Banskej Štiavnici Ignác Kempf von Angret,²⁰ ktorý si predmetné miesto sám niekoľkokrát pozrel. Bohužiaľ, však v návrhu nie je presne chronologicky zaznačené, kedy Rust s Angretom navrhli postaviť hutu v Železnej Breznici. Možno však predpokladať, že to bolo v období, keď bol Ignác Kempf von Angret hlavným komorským grófom (teda v roku 1751).

Podľa návrhu Rusta a Angreta mala huta pracovať len nejakých 30 – 40 rokov, kým sa zrevitalizujú kremnické a banskoštiavnické lesy. Výroba uhlia v kremnických uhliarstvach by sa nemala zastaviť, ale len pribrzdiť. Tým by sa cena uhlia v Kremnici, podľa ich názoru, znížila. Pritom v novej (železnobrezníckej) huti bude cena omnoho nižšia ako v Kremnici. Podľa nich by erár pri výstavbe aspoň dvoch pecí v Železnej Breznici ušetril ročne až 1 000 zlatých, pri výstavbe štyroch pecí asi 2 000 zlatých. O tieto štyri (alebo dve) pece sa mala pritom, pochopiteľne, znížiť výroba v Kremnici.

Pritom predložili zaujímavý prepočet mier uhlia. 3 kremnické miery sa vraj rovnajú piatim banskoštiavnickým. A 3 miery po 24 grajciaroch (Kremnica) sú celkovo 1 zlatý 12 grajciarov. 5 mier po 12 grajciarov (Železná Breznica) sú len 1 zlatý. Týmto prepočtom vlastne autori návrhu tiež nepriamo priznali, že cena uhlia v Kremnici zasa nebola až tak priepastne vyššia ako v Železnej Breznici. Avšak aj pri ich prepočte bolo zjavné, že cena uhlia v Železnej Breznici bude nižšia.

Tento prepočet bol pre mňa zaujímavý aj z iného pohľadu. Je známe, že veľkým problémom súdobého hutníctva bolo, že prakticky každá huta používala iné miery a váhy a ich porovnanie bolo preto veľmi ťažké. Všetky snahy Viedne o zavedenie jednotných mier krachovali až do reformy v rokoch 1776 – 1780, keď bola zavedená v stredoslovenskej banskej oblasti jednotná miera uhlia (tzv. žarnovická miera). Preto bolo v polovici 18. storočia dosť ťažké porovnávať rentabilitu jednotlivých hút. Hutníci pridávali do pecí prísady a vsádzali rudy a koncentráty nie podľa nejakých všeobecných, na chemických vedeckých poznatkoch založených vedomostiach, ale podľa skúseností vlastných alebo podľa skúsenosti „starých“. Navyše všetky technologické vedomosti sa prísne tajili, a tak každá huta používala trošku inú technológiu.

V návrhu na vybudovanie huty v Železnej Breznici sa operovalo ešte jednou vecou. Pri každej fúre rudy a slichov dovezených do železnobrezníckej huty sa mali ušetriť 1 až 2 grajciare (v porovnaní s kremnickou), čo za jeden rok znamená asi 100 zlatých.

Pokiaľ ide o Železnú Breznicu, bolo treba kvôli pohonnej vode postaviť jeden alebo dva tajchy, aby tam mohli pece pracovať bez prerušenia. Na jedinom jednom mieste práve tu spomínajú autori návrhu tamjší bývalý železiarsky hámor. Hovorí, že aj „bývalý železiarsky hámor, ktorý tu volá kedy pracoval, bol zaopatrený jedným tajchom“.²¹

20 ČELKOVÁ – ČELKO – GRAUS, ref. 10, s. 64. Ignác Kempf von Angret bol komorským grófom v období priprav a uskutočnenia cisárskej návštevy Františka Štefana Lotrinského roku 1751, ktorého sprevádzal na Vindšachte, po Banskej Štiavnici i Kremnici.

21 Ref. 9, fol. 5.

Okrem Kľakských lesov, ktoré mali tunajšiu hutu zásobovať drevným uhlím, ďalším dôležitým zdrojom mali byť lesy v smere na Zvolen. Tieto lesy však boli v rukách grófa Esterháziho (Esterházyho).²² Autori návrhu píše: „*Avšak nepochybujeme, že za daných okolností a s ohľadom na dobré vzťahy s c. k. Milosťou bude aj on rád, že si jeho poddaní budú môcť priliepať pri výrobe uhlia. Z tejto ich činnosti bude mať v konečnom dôsledku príjmy aj pán gróf. Ved' predmetné lesy má vlastne v rukách z kráľovskej milosti, a to pre verejné blaho.*“²³

Výhodou Železnej Breznice bola aj tá skutočnosť, že cesta z Banskej Štiavnice až po Breznicu bola údajne novovybudovaná. Bolo však treba dobudovať istú infraštruktúru pre zásobovačov uhlia. Jednak bolo treba opraviť cestu, ktorá povedie priamo k hute.²⁴ Ďalej bude treba vybudovať sklady.

V návrhu sa okrem iného tiež spomína, že obec Železná Breznica sa nachádzala v dosť zlom stave. Jej obyvatelia vraj boli dlžní banskobystrickej komore vyše 400 zlatých, a to kvôli svojim nízkym príjmom. Prostredníctvom stavby huty by sa im pomohlo, ako aj ďalším okolitým komorským dedinám, ako obci Dubča, Ladno, Trnavá Hora, Jalná, Kľáčany a Ihráč, ktoré boli tiež v biednom stave.

V závere návrhu sa konštatuje, že tento plán sa bez počiatočných výdavkov nedá realizovať. Preto pisatelia návrhu pripojili aj rozpočet výstavby huty spolu s pôdorysmi a profilmi stavieb (tie sa však v zachovanom spise v Archíve Dvorskej komory v súčasnosti nenachádzajú). Sú tam len rozpočty murárskych a tesárskych výdavkov, ktoré predstavujú 5 533 zlatých 10 grajciarov. K tomu bolo treba pripočítať pozemné práce na prípravu stavby, ďalej kováčske, zámočnicke, sklenárske a dvorské (?) práce, ktoré celkovo mali stáť asi 800 zlatých. Výstavba vyššie uvedených dvoch tajchov mala stáť 2 000 zlatých. Celá stavba teda mala stáť 8 333 zlatých 10 grajciarov. Podľa pisateľov návrhu by sa tieto počiatočné výdavky mali vrátiť „za nie dlhý čas“, t. j. asi tri alebo štyri roky. Najmä nižšou cenou uhlia oproti kremnickej a nižšou cenou za prepravu rudy a šlichov.

Pokiaľ ide o zabezpečenie personálu huty, t. j. úradníkov a robotníkov, s tými by podľa navrhovateľov nemal byť väčší problém. Mali to byť ľudia, ktorí aj v súčasnosti pracovali „*pre kráľovskú Výsosť*“.²⁵ Preto zabezpečenie týchto ľudí nemalo spôsobiť takmer žiadne výdavky.

Ako som už vyššie spomenul, na tento návrh reagovala Dvorská komora skutočne expresne. Už 18. januárom 1752 (o dvanásť dní) je datovaná odpoveď na predložený návrh.²⁵ Tá je pomerne krátka. Podpísaný pod ňou je sekretár Dvorskej komory Kempf. Píše sa v nej, že páni radcovia Dvorskej komory návrh prerokovali a zhodnotili ho ako dobre pripravený a veľmi potrebný. Ako hlavný dôvod svojho kladného stanoviska uviedli potrebu zníženia privysokej ceny uhlia v Kremnici. V Železnej Breznici nad Jal-

22 Išlo o príslušníkov tzv. zvolenskej línie rodu Esterházi (Esterházy). Zvolenská línia získala roku 1614 panstvá Zvolen a Dobrá Niva a vlastnila ich do predaja kráľovskej komore roku 1805. *Encyklopédia Slovenska*. II. zväzok. Bratislava : Veda, 1987, s. 47.

23 Ref. 9, fol. 6.

24 Huta sa mala nachádzať vedľa obce Breznica v dnešnej miestnej časti Huta.

25 Ref. 9, fol. 1-2.

nou (*auf den Bresnitzer – Cameral – Grund oberhalb Jallna gegen Wutsch*)²⁶ sa mala postaviť nová taviaca huta so štyrmi pecami (*neue Schmöltz-Hütte auf vier Ofen*)²⁷, pričom všetky výdavky mali byť uhradené podľa predloženého rozpočtu v celkovej výške 8 333 zlatých. Pritom o tieto pece sa mala znížiť výroba v Kremnici. Mali sa tiež vybudovať navrhované dva tajchy. V úplnom závere sa konštatuje, že páni radcovia takto rozhodli preto, aby sa v nastávajúcom príhodnom čase mohla stavba zrealizovať (mysleli tým asi nastávajúce jarné a letné mesiace).

Podľa rozpisu murárskych výdavkov sa za murované budovy, za budovu s vodným kolesom (*Radstube*) a ďalšie vodné stavby malo zaplatiť 1 825 zlatých. Za pece sa malo zaplatiť 1 800 zlatých.

Podľa rozpisu tesárskych prác sa za práce na nových bytoch úradníkov a robotníkov malo zaplatiť celkovo 1 908 zlatých 10 grajciarov. Predmetné budovy mali byť z dreva. Jedno vodné koleso s priemerom 16 stôp²⁸ (*in Diametro 16 Schuh*) malo stáť 20 zlatých, nepočítajúc do toho prácu. Mali sa zhotoviť dve takéto kolesá. Vodné kolesá boli teda asi 5, 5 metra veľké a boli, pochopiteľne, z dreva.

- Najvyššou položkou boli murárske práce vrátane materiálu – celkovo 3 625 zlatých. (teda 43, 5 %).
- Tesárske práce vrátane materiálu (drevo, klince, šindle) mali stáť 1 908 zlatých (22, 9 %).
- Pozemné práce na prípravu stavby huty, ďalej kováčske, zámočnicke, sklenárske a dvorské práce mali stáť 800 zl. – (9, 6 %)
- Výstavba tajchov mala stáť 2 000 zl. – (24 %).

Murovaná bola teda len vlastná hutná budova s príslušnými ďalšími výrobnými budovami. Byty pracovníkov boli z dreva. Presný dátum, kedy začala huta pracovať, nie je známy.

O tom, že huta v Železnej Breznici bola skutočne vybudovaná až roku 1752, svedčí personálny štatút banských komôr Kremnica, Banská Štiavnica a Banská Bystrica z 12. februára 1751. Ten totižto ešte vôbec nespomína hutu v Železnej Breznici ani jej pracovníkov.²⁹ Huta bola podľa všetkého vybudovaná v jarných a letných mesiacoch roku 1752.

Ďalšie údaje o hute v Železnej Breznici sa objavujú v známej *Zlatej knihe banickej* z roku 1764.³⁰ Píše sa tu (text kvôli lepšej zrozumiteľnosti parafrázujem): Na území Banskej Štiavnice, Kremnice a Banskej Bystrice sú tieto huty: Na prvom mieste sú tri hlavné huty – v Kremnici s 12 pecami, v Žarnovici s 10 pecami a v Banskej Bystrici so 7 pecami. Okrem toho sa v tomto obvode nachádzajú tri menšie huty, ktoré pracujú len

26 Ref. 9, fol. 1.

27 Ref. 9, fol. 1-2.

28 Stopa – asi 34 cm.

29 SCHMIDT, ref. 4, Band IX., s. 9-634.

30 *Zlatá kniha banická*. Na vydanie pripravil Jozef Vozár. Bratislava : Veda, 1983, s. 145.

príležitostne ako pomocné zariadenia troch hlavných hút. Ruda sa v nich spracúva len nahrubo. Sú to:

Huta v Hodruši so 4 šachtovými pecami, 3 plameňovými pecami, 1 zháňacou pecou, 1 pražiacou hutou a 5 pražiacimi poľami a skladišťom rudy.

Huta v Železnej Breznici so 4 pecami, 1 zháňacou pecou, 1 pražiacou pecou so 4 pražiacimi poľami a skladišťom rudy.

Huta v Sklených Tepliciach so 4 pecami, 1 malou zháňacou pecou, 1 pražiacou hutou so 4 pražiacimi poľami a skladišťom rudy.³¹

Na záver ešte uvediem údaje zo súpisu hút z vojenského roku 1773/74. Huta v Železnej Breznici vtedy robila len surovú prácu. Spracovala 14 010 centov³² 68 funtov³³ rôznych rúd a šlichov. Vyrobito sa 2 961 centov surového liachu s obsahom 563 hrivien³⁴, 7 lóto³⁵, 3 kventlíky³⁶ zlatostriebrá. Hutnícke výdavky na spracovanie 1 centu rúd a šlichov boli 41 $\frac{3}{4}$ grajciara. 1 cent surového liachu prišiel na 13 zlatých 17 $\frac{3}{4}$ grajciara.³⁷

Zatiaľ sa mi nepodarilo zistiť, do ktorého roku pracovala huta v Železnej Breznici. Odhadujem, že najviac tak do konca 18. storočia. Zakladatelia huty odhadovali jej životnosť na 30 – 40 rokov, teda do deväťdesiatych rokov 18. storočia. Otázkou tiež napríklad je, či sa zrealizovala stavba naplánovaných dvoch tajchov. Pravdepodobne áno, avšak po ukončení práce v hute zanikli podobne, ako zanikol tajch, ktorý bol pri predošlom železiarskom hámri.

31 Ref. 30, s. 145-146.

32 cent = 59, 92 kg

33 funt = 0, 59 kg

34 hrivna = 248, 86 g

35 lót – 15, 43 g (1/16 hrivny)

36 kventlík = 4, 37 g (1/4 lóta)

37 Ref. 9, Rote Nr. 2 535, fol. 735-776.

RECENZIE

DUBOVSKÝ, Peter. *HEZEKIAH AND THE ASSYRIAN SPIES. RECONSTRUCTION OF THE NEO-ASSYRIAN INTELLIGENCE SERVICES AND ITS SIGNIFICANCE FOR 2 KINGS 18-19.* (Ezechiáš a asýrski špióni. Rekonštrukcia novoasýrskych výzvedných služieb a jej význam pre 2. knihu kráľov 18-19.) *Biblica et Orientalia* 49. Roma : Editrice Pontificio Istituto Biblico, 2006, XVIII + 308 s.

Za posledných dvadsať rokov sme si aj na Slovensku už mohli zvyknúť, že moderná teológia pri štúdiu Biblie úzko spolupracuje s inými vednými disciplínami. Na jednej strane na skúmanie textu využíva textovú kritiku a hermeneutiku, ktoré prebrala od klasickej filológie, na druhej strane opísané udalosti kladie do širšieho kontextu, takže má spoločné pole pôsobnosti s dejinami staroveku a archeológiou. Takouto interdisciplinárnou prácou je aj predkladaná monografia, ktorá je upravenou podobou autorovej dizertačnej práce, obhájenej na Harvard Divinity School, Cambridge, v roku 2005.

Biblická 2. kniha kráľov 18 – 19, ktorá opisuje Sennacheribovu inváziu do Júdskeho kráľovstva, odhaľuje vynikajúcu pripravenosť Asýrčanov po stránke informovanosti o domácich pomeroch (o júdskejších zvykoch, vojenských prostriedkoch, vnútornej politike, miestnej geografii, ako aj o júdskejších spojencoch Egypťanoch a o ich vojenskej pozícii). Klinopisné tabuľky, pochádzajúce z dobre zachovaných starovekých archívov v Ninive a Nimrude, potvrdzujú existenciu siete informačných služieb, prostredníctvom ktorej asýrsky kráľovský dvor získaval prehľad o diania na území, o ktoré mal záujem. Táto kniha dáva oba tieto zdroje do súvislosti a prináša fascinujúci nový pohľad na politickú situáciu a intrigy zachytené v uvedenej biblickej pasáži.

Novoasýrske vojenské výpravy v deviatom a v prvej polovici ôsmeho storočia pr. n. l. mali za následok anexie rozsiahlych nových území a vytvorenie mnohých polozávislých nárazníkových štátov. Neustála hrozba rebélie v anektovaných územiach si vyžadovala založenie výkonnej špiónážnej siete, ktorá by bola schopná informovať kráľovský dvor o situácii v pohraničí Novoasýrskej ríše. Neodhalenie varovných znamení by oddialilo novoasýrsku trestnú intervenciu a mohlo by miestnemu kráľovi poskytnúť dostatočný čas na konsolidáciu a prípadné znovuo-odtrhnutie celého územia od Novoasýrskej ríše. Z tohto dôvodu si Asýrčania vyvinuli dômyselný systém získavania, spracúvania, overovania, odovzdávania a skladovania informácií potrebných na kontrolu svojich vazalov a provincií.

Zdroje. Hlavnými textovými zdrojmi, z ktorých autor vychádza, sú klinopisné texty zachované v starovekých archívoch v Ninive a Nimrude, ktoré boli publikované v edícii *State Archives of Assyria (SAA)*. Vykopávky zatiaľ priniesli okolo 6 000 tabuliek, z ktorých je asi 1 500 relevantných pre autorovu štúdiu. Vzhľadom na toto množstvo autor uvádza ich plné akkadské znenie iba vtedy, ak chce poukázať na nejakú delikátnu gramatickú záležitosť alebo ak sa odborníci nezhodujú v preklade či rekonštrukcii textu. Inak sleduje anglický preklad edície SAA.

No aby bolo možné informácie získané z archívov zaradiť do správneho kontextu, je potrebné získať aj dostatočné informácie o politických a kultúrnych udalostiach danej krajiny. Preto druhou skupinou zdrojov, z ktorých autor vychádza, sú výsledky archeologického výskumu z vykopávk v Iraku, Turecku, Sýrii a Palestíne. Väčšina potrebných archeologických informácií bola v čase zostavovania tejto práce dostupná, no niektoré zemepisné oblasti predsa boli nepreskúmané. Preto autor spolu s M. Himmetom a J. Bartkovjakom podnikol v máji a júni 2004 výpravu do východného Turecka, aby preskúmal isté urartské lokality spomínané v novoasýrskej korešpondencii, ale vo

vedeckej literatúre buď neidentifikované, alebo neopísané. (Výsledky tohto prieskumu autor hodlá publikovať samostatne.)

Obsah práce. Po úvode (1. *Introduction*, s. 1-9), v ktorom autor stručne načrtáva problematiku a prostriedky, ktoré bude používať, nasleduje časť venovaná novoasýrskej výzvednej službe počas Sennacheribovej výpravy proti Júdskeму kráľovstvu (2. *Neo-Assyrian Intelligence during Sennacherib's Campaign against Judah*, s. 10-31), kde sú opísané metódy Sennacheribovho psychologického boja podľa informácií z biblických zdrojov. Asýrčania sa tu javia ako majstri propagandy, obratní v psychologickkej manipulácii a účinnej rétorike. Z biblického textu možno dedukovať, aký druh informácií Asýrčanov zaujímal – politická situácia, spojenectvá, – no nemožno získať informácie o štruktúre, prostredníctvom ktorej Asýrčania získavali tieto informácie.

Potom nasleduje rozsiahla časť venovaná analýze jednotlivých prípadov činnosti novoasýrskej vojenskej a politickej špionáže na základe archívnych dokumentov (3. *Case Studies in Neo-Assyrian Military and Political Intelligence*, s. 32-160). Rozoberajú sa v nej asýrske konflikty s Urartu (3.1), s Elamom (3.2), s Babylonom (3.3) a spôsoby kontroly arabských kmeňov (3.4). Na príklade Urartu autor ukazuje, ako Asýrčania prenikali do vnútorných záležitostí nepriateľa (3.5). Záverečná podkapitola (3.6) sa venuje právnym základom novoasýrskej informačnej služby. Ďalšia kapitola, ktorá rozoberá novoasýrsky psychologický boj (4. *Neo-Assyrian Psychological Warfare*, s. 161-188), je spracovaná najmä na základe výprav Tiglat-pileasa III. a Sargona II. proti Babylonu.

Kľúčová časť práce, kontextualizácia Ezechiášovho príbehu (5. *Contextualization of Hezekiah's Story*, s. 189-260), podáva dôkazy existencie informačnej siete na území Palestíny a pokus o jej rekonštrukciu identifikovaním centier. Na základe poznania štruktúry, činnosti výzvednej služby a druhu informácií, o ktoré mala záujem, možno vyvodit' isté dôsledky pre analyzovaný biblický text, týkajúce sa jeho historickosti a významu. Záver (6. *Conclusion*, s. 261-263) je stručným zhrnutím výsledkov.

Publikácia obsahuje aj niekoľko zaujímavých dodatkov (*Appendixes*, s. 264-279): 1. prúd informácií v asýrskych východných provinciách, 2. informačné centrá v asýrskych východných provinciách, 3. fázy 12. a 13. výpravy Sargona II., 4. podmanené aramejské kmene spomínané v kráľovských nápisocho, 5. tvary a osobitné znaky novoasýrskej keramiky, 6. novoasýrske archeologické pamiatky. Na záver nasleduje bohatý zoznam literatúry (*Bibliography*, s. 280-305) a index citovaných autorov (*Index of Authors*, s. 306-308).

Výsledky. Textovo-kritická analýza 2 Krľ 18 – 19 hovorí, že toto rozprávanie je kompiláciou aspoň troch zdrojov, pričom minimálne jeden prameň a redakcia celej pasáže sa datuje do po-exilového obdobia, približne sto rokov po Sennacheribovej invázii. Autorovým zámerom však nie je riešiť textové otázky, ale chce dať biblické pasáže do širšieho kontextu – zistiť, do akej miery odrážajú realitu novoasýrskej výzvednej služby.

Obrazy novoasýrskej špionáže, ako ju podáva *Biblia* a ako ju možno rekonštruovať na základe archívnych dokumentov, sa zhodujú. No biblické tvrdenie, že po Ezechiášovom podrobení sa Asýrii nasledovalo ďalšie vyjednávanie, korešpondencia a rečenie, je v rozpore s existujúcimi asýrskymi dokumentami – nemáme doložené, že by Asýrčania pokračovali v propagande, keď už dosiahli svoj cieľ. Toto možno vysvetliť literárnou kritikou: cieľom tejto pasáže nie je podať presné dejiny v modernom chápaní historiografie, ale ich teologickú interpretáciu. Podobne ako grécki historici Hérodotos a Thukydídés aj biblickí redaktori kladú do úst svojich postáv reči, ktoré v skutočnosti neodznali, no ktoré sú vyjadrením ich vlastných názorov.

Ak však hlavným cieľom tejto biblickej pasáže nebolo podať faktický sled historických udalostí, aký je teda jej význam? Jednou z možností je autorov názor, že ide o dramatický stret medzi jednoduchým spôsobom, ako konali výzvedy Židia, a kvalitatívne neporovnateľne vyšším novoasýrskym systémom získavania informácií.

Podľa údajov, ktoré nám poskytuje *Biblia* najmä v rozprávaniach o obsadení Kanaánu, Židia používali dva spôsoby: hliadkovanie (statické pozorovanie) a rekognoskáciu (mobilný prieskum daného terénu). Pri prieskume vždy išlo o operácie *ad hoc* – konali sa iba vtedy, ak vznikla potreba. Nepoznali systematické získavanie, spracúvanie a archivovanie údajov ako v Asýrii. Nepoznali overovanie získaných informácií podľa nejakého nezávislého zdroja. Vyzvedači nepodávali iba faktické informácie, ale vždy ich obohacovali o vlastné dojmy a názory. Takýto prieskum viedol k vojenským podnikom so zmiešanými výsledkami.

Asýrske inovatívne metódy získavania a spracovania informácií a ich systematizovanie viedli k neporovnateľne lepším vojenským výsledkom. Vďaka svojej spoľahlivej informovanosti Asýrčania pôsobili dojmom vševedúcnosti. No predstieraním vševedúcnosti v očiach Židov spochybňovali zvrchovanosť Boha. Preto sa v biblickom rozprávaní kontroverzia medzi Sennacheribom a Ezechiášom stáva kontroverziou ohľadom Božej zvrchovanosti.

K neúspechu Asýrčanov prispelo to, čo býva často kameňom úrazu informačných služieb – nesprávne zhodnotenie náboženských hnutí v danej krajine. Ich informácia o tom, že Ezechiáš odstránil kultové uctievanie na výšinách a centralizoval Boží kult do Jeruzalema, bola správna. No ich domnienka, že išlo o kultové miesta *Boha*, bola mylná. Preto asýrsky argument, že je to *Boh*, ktorý ich, Asýrčanov, posielal na trestnú výpravu proti Jeruzalemu, sa nestretáva s úspechom. Podľa redaktorov hlavným hriechom Jeruzalema bola modloslužba na výšinách. Po jej odstránení a očistení Jeruzalema, ktoré vykonal Ezechiáš, je útok na Jeruzalem útokom na sväté mesto a Boh sám ho obráni (2 Krľ 19,34). Názory biblických redaktorov teda možno zhrnúť asi takto: napriek tomu, že Asýrčania mali nesmierne dômyselný systém získavania informácií, ktorý neporovnateľne prevyšoval to, čoho boli schopní Židia, predsa im na dosiahnutie víťazstva nestačil, lebo na strane Židov bol Boh.

Záverčné hodnotenie. Táto práca výdatne čerpá z asýrskych textových prameňov a autor pracuje s ich originálnym znením nielen v poznámkovom aparáte, ale aj priamo v texte, takže túto publikáciu nepochybné budú najviac schopní oceniť asyrológovia. No keďže vo všetkých týchto prípadoch sa uvádza aj anglický preklad, táto štúdia môže byť obohatením aj pre tých bádateľov v oblasti staroveku, ktorí neovládajú asýrčinu. Práca však predpokladá solídnu znalosť hebrejčiny, čo pri publikácii vydanej Pápežským biblickým inštitútom neprekvapuje.

Ak však zámerom vydavateľstva bolo priniesť publikáciu, ktorá by priniesla úžitok aj pre širšiu odbornú verejnosť, teda nielen pre asyrológov, trochu prekvapuje, že do nej nie sú zaradené mapy. Nazdávam sa, že taká dôverná znalosť starovekej blízkovýchodnej geografie, ktorá by zahŕňala asýrske provincie a ich centrá v opisovanom období, nie je samozrejماً ani medzi bibliistami, historikmi staroveku a archeológmi, pokiaľ sa nevenujú priamo Asýrii.

Pokiaľ ide o obsahovú stránku, svojou analýzou informačných služieb táto kniha iste môže obohatiť aj ostatných bádateľov v oblasti dejín staroveku (aj klasického) – perzská sieť získavania informácií, ako ju poznáme z gréckych prameňov, nie je nepodobná obrazu, ktorý podáva autor o novoasýrskych spôsoboch. A keďže novoasýrsky spôsob získavania a spracovania informácií svojou dôkladnosťou upútal pozornosť nielen historikov, ale aj tých, čo sa špionáži venujú v praxi, táto štúdia môže zaujať aj tých, čo sa zaoberajú výskumom informačných služieb vo všeobecnosti.

Helena Panczová

MAGNAE MORAVIAE FONTES HISTORICI. Prameny k dějinám Velké Moravy. I. Annales et chronicae. Curaverunt Dagmar Bartoňková, † Lubomír Havlík, Zdeněk Masařík, Radoslav Večerka. Brno (Brunae) : Ústav klasických studií; Ústav archeologie a muzeologie, Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2008 (MMVIII), 425 s.

Po 42 letech se dostává do rukou historiků, archeologů a filologů v nákladu 500 kusů opět první díl pramenné edice *Magnae Moraviae fontes historici (MMFH)*, který se považuje za II. doplněné a přepracované vydání. Jde o počín jistě záslužný, neboť původní kritická edice, jejíž první svazek vyšel již v roce 1966, a která je dodnes ve světě hojně citována, je beznadějně rozebrána a nové generace historiků a archeologů, zabývající se nebo hodlající se zabývat dějinami Velké Moravy, volají již několik desetiletí po novém vydání celé pětisvazkové edice, která vycházela v Brně v letech 1966 – 1977. Edice zprostředkovávala odbornému čtenáři jak prameny *in extenso*, tak také byla opatřena českým překladem, kritickým aparátem a historickým výkladem. Obsahovala prameny nejen různé proveniencie, z různého teritoriálního a jazykového prostředí (latinské, řecké, staroslověnské, anglické, starohornoněmecké, arabské, perské etc.), vztahující se k dějinám Velké Moravy, ale také různého žánru, od kronik a letopisů, přes hagiografie a biografie, texty liturgické, geografická díla a cestopisy, památky právního charakteru až po diplomatický materiál (listiny, listy apod.).

Dnešní doba, s nedostatkem finančních prostředků a také s nedostatkem erudovaných pracovníků sil, však nepřeje tomu, aby celé monumentální dílo a chlouba vydavatelské činnosti Filozofické fakulty Masarykovy univerzity (někdejší Univerzity J. E. Purkyně) v Brně, v rámci jejichž prací (opera) kdysi vycházelo, spatřilo znovu – v patřičně aktualizované podobě (t. j. doplněné o novou literaturu a edice, nové výklady, názory, závěry, upravený překlad a pod.) – světlo světa v celé své velikosti, a proto dochází k vydání jakési náhražky, která se tváří jako původní dílo a přisvojuje si *epitheton ornans* „doplněné a přepracované vydání“.

V čem podle reeditorů, D. Bartoňkové a Z. Měřinského, spočívá doplnění a přepracování původního vydání. Oba se totiž domnívají, že stačí několik kosmetických úprav a je vymalováno.

Za přepracované vydání nelze ani v nejmenším považovat vypuštění a odstranění celé „Předmluvy“ k původnímu vydání MMFH I z roku 1966 (s. 7-11), napsanou L. Havlíkem, který se na řadě věcí podílel nejen autorsky, ale byl také iniciátorem celého díla a jeho hlavním editorem, ač je tak uveden až od III. svazku (*operi edendo praeiuit*), což většina badatelů (zejména v tuzemsku), pracující s MMFH nerespektuje a cituje dílo anonymně, bez uvedení editora a jeho dalších spolupracovníků.

Také „Úvod“ k I. svazku se od původního poněkud liší. Přepracování zřejmě spočívalo v jeho zkrácení, rozuměj odstranění konce a místo něho umístění úvodních slov reeditorů z roku 2008, D. Bartoňkové a Z. Měřinského. V tom případě však neměli právo pod torzo původního „Úvodu“ napsat „Brno 1966“, protože jimi prezentovaný „Úvod“ takto v inkriminovaném roce nevypadal. A to pomímám skutečnost, že ve vykuchaném a upraveném „Úvodu“ byl L. Havlík uveden pouze s titulem dr. (v původní verzi „Předmluvy“ z roku 1966 měl i CSc., nehledě na další tituly doc. a DrSc., které od té doby získal), zatímco ostatní oplývali všemi akademickými tituly, které v hojném počtu v mezidobí od roku 1966 až do roku 2008 nabyli. Bývalo dobrým zvykem, a v civilizovaném světě to platí dosud, že se v reedicích nejprve přetiskne v plném znění původní text, původní „Úvod“ a teprve za něj mohou reeditoři umístit ten svůj, aktuální, vztahující se k jejich reedici, aniž by vytrhli z původní, odstraněné „Předmluvy“ z roku 1966 poděkování tehdejšími recenzentům a dalším spolupracovníkům a zařadili ho do svého „Úvodu“ z roku 2008. V něm měli poděkovat těm, kteří jim pomohli k vydání reedice, včetně svých mateřských ústavů.

Doplnění vydání také jistě nespočívá v tom, že před jméno zemřelého člena autorského kolektivu doplním křížek a k pramenům, které zpracoval, zkratku L.H. Ostatně L. Havlík psal také historické komentáře k pramenům, doplnil některé ediční úvody a vytvořil návrhy mapových příloh, které graficky zpracoval A. Šik. Zkratku L.H., kterou mu reeditoři přiklí, nikdy v žádném textu ani časopise nepoužíval, ale tuto novinářskou zkratku používá po léta v různých časopisech jeho dcera, která ovšem nemá s překlady textů nic společného. A totéž s křížkem platí i u jiných zemřelých aktérů, kterým autoři původního „Úvodu“ k I. svazku MMFH vyjádřili své poděkování – u R. Hoška a K. Palase.

Za ne příliš šťastné také považují vytrhnout ze IV. svazku edice MMFH (Brno 1971) některé další kroniky a letopisy v počtu sedmi, které se z technických důvodů do původního I. svazku nevešly, a doplnit je do reeditovaného I. svazku, i když tam svým charakterem bezpochyby patří. Reeditoři sice argumentují tím, že vydaný svazek je jakýmsi „překlenovacím“ článkem mezi edicí původní a tou, která bude vydána v budoucnu podle všech zásad kritické edice, tedy že je pouze „dočasný“. Ale všichni dobře známe parametry „dočasnosti“ a zřejmě reeditoři – podle způsobu jejich práce – nejen spěchali, ale také počítali s tím, že to bude na dlouhou dobu první a patrně také poslední reeditovaný svazek MMFH. Vypuštěním původní „Předmluvy“, zkrácením původního „Úvodu“ a vytržením některých kronik a letopisů ze IV. svazku MMFH a jejich zařazením do reeditovaného I. dílu došlo totiž k přestránkování prvního svazku a tím k následnému znehodnocení rejstříků, indexů, které vyšly jako V. svazek (*Indices*) MMFH v Brně v roce 1977 a byly vydány L. E. Havlíkem za přispění E. Trödlarové (excerpce I. a II. svazku MMFH), L. Čajanové (excerpce III. svazku MMFH) a L. Havlíkové (excerpce IV. svazku MMFH, pomoc při sestavování indexů) – viz „Úvod“ k IV. svazku MMFH, Brno 1971, s. 8. Pro novou reedici jsou tedy původní rejstříky etnik a národností, historických osobností a autorů nepoužitelné a práce jejich tvůrců tak znehodnocena.

Za doplnění vydání na rozdíl od reeditorů nepovažují rovněž připojení jména J. Nechutové (*cum pleno titulo*) za stávající recenzenty původního díla F. Hejla a J. Ludvíkovského.

Za ne příliš korektní, pokládám také způsob, jakým reeditoři jednali či spíše nejednali s pozůstalými po jednom z autorů. Požádat je „per hubam“ (rozuměj ústně telefonicky), a to ještě prostřednictvím třetí osoby (jednoho z autorů), pár měsíců předem o povolení k reedici I. dílu MMFH bez upozornění na podstatné změny a zásahy do původního textu, za jaké považují nejen výše uvedené změny v úvodních pasážích, ale také „vykradení“ textů ze IV. svazku a jejich přemístění do I. dílu, a tím následné znehodnocení V. svazku a poškození jeho autora, je z hlediska autorského práva nepřipustné a z lidského hlediska neetické.* A nazývat výše uvedenou činnost „doplněním“ a „přepřacováním“ a reedici pak považovat za „II. doplnění a přepřacované vydání“ je nonsens.

* Neetická je rovněž skutečnost, že autor V. svazku MMFH (Brno 1977) L. E. Havlík, který *operi edendo praeiuit* a také *curavit*, nedostal k tomuto svazku copyright (autorská práva), která má k ostatním svazkům podobně jako další spoluautoři, a která v tomto případě získala Universita J. E. Purkyně v Brně, dnes Masarykova univerzita, přestože Havlík je nejen autorem indexů, ale také rozsáhlé úvodní studie o dějinách Velké Moravy (s. 9-34) a jediným autorem V. dílu. Že by to souviselo s jeho tehdejšími několikaletým řízením o habilitaci, při němž se mj. jednou ztratily všechny materiály?

MAREK, Miloš. *CUDZIE ETNICKÁ NA STREDOVEKOM SLOVENSKU*. Martin : Matica slovenská, 2006, 519 s.

Kmeňový zamestnanec Trnavskej univerzity, ambiciózny historik Miloš Marek sa rozhodol spracovať veľmi náročnú problematiku vývinu etnických pomerov na území dnešného Slovenska v období stredoveku. Hoci sa autor mohol oprieť o niekoľko čiastkových pred prác, očakávala ho veľmi náročná heuristika, ktorej sa vďaka svojej príslovečnej usilovnosti pomerne úspešne zhostil. Treba však súčasne zdôrazniť, že predložená monografia je prepracovanou kvalifikačnou prácou, ktorej záber pôvodne siahal iba po vládu Žigmunda Luxemburského. Je teda na škodu veci, že autor v názne síce rozšíril chronologický rozsah na celý stredovek, ale z hľadiska heuristiky nedostatočne pokryl a využil obdobie 15. storočia, kde už existujú výdatné údaje o etnických pomeroch v mnohých lokalitách na území Slovenska.

V úvode autor čitateľa oboznamuje so zložitou problematikou skúmania etnických pomerov, ktoré možno analyzovať iba s využitím a kombináciou viacerých historických disciplín a metód. Nemohol obísť výsledky historickej archeológie, geografie, lingvistiky (onomastiky) a samozrejme predovšetkým starostlivo zvažovať a preverovať vypovedaciu schopnosť všetkých zachovaných písomných prameňov. Musel sa vysporiadať aj s fenoménom, na ktorý upozornili už dávnejšie viacerí historici a jazykovedci, totiž trvalou snahou personálu kráľovskej kancelárie zapisovať miestne a chotárne názvy v maďarskom jazyku. Rovnako aj pri prepisovaní osobných mien dochádzalo k manipuláciám, preto autor musel konštatovať, že izolované osobné mená nemôžu byť spoľahlivým kritériom určovania etnického pôvodu. Už v úvode takto zameranej práce by sa žiadalo, aby sa autor kriticky vysporiadal s neobjektívnymi názormi, ktoré o etnických pomeroch na území Slovenska vyslovili hlavní predstavitelia nacionalisticky preexponovanej maďarskej historiografie (J. Karácsony, P. Hunfalvy, B. Iványi, I. Kniezsa a naostatok aj Gy. Gyöffy).

V druhej kapitole M. Marek rozoberá najdôležitejšie písomné pramene k jednotlivým imigračným vlnám, ktoré zasiahli Uhorsko i Slovensko. Predstavuje Uhorsko ako *Gastland*, teda krajinu, v ktorej nachádzali hostia priaznivé podmienky pre svoju existenciu. Mal však spomenúť, že kráľovská priazeň voči hosťom, najmä aristokratického pôvodu, narážala na xenofóbne postoje uhorskej (maďarskej) aristokracie, ktoré sa premietli aj do niektorých zákonných článkov. Po všeobecných údajoch nasleduje výpočet tých etník, ktoré sa svojou prítomnosťou významnejšie zapísali do sídelného obrazu Slovenska. Celkom prirodzene na prvom mieste hovorí o Maďaroch, ktorí už v priebehu 10. storočia zasiahli do slovenského priestoru juhozápadného Slovenska a juhu stredného Slovenska. Autor správne identifikuje ako najstaršiu vrstvu miestnych názvov etnotoponymá odrážajúce kmeňovú príslušnosť obyvateľov drobných strážnych osád roztrúsených na strategicky významných miestach južného Slovenska, ktoré v zásade neprekračujú pomyselnú čiaru Senec – Hlohovec – Nitra – Starý Tekov – Lučenec – Rimavská Sobota. Pravdivé je autorovo tvrdenie, že aj na juh od tejto línie zostalo rozptýlené slovenské etnikum, ktoré bolo vystavené postupnej prirodzenej asimilácii. Prekvapuje však, že na mnohých miestach nekriticky preberá názory maďarských historikov a lingvistov a takto pomáha vytvárať ďalšie cudzie sídliskové ekumeny v priestore juhozápadného Slovenska. Na základe predložených miestnych názvov sa javí ako sporná, resp. málo významná aj prítomnosť Sikulov v okolí priesmyku cez Malé Karpaty v priestore Trstín – Buková (s. 32) a rovnako málo preukazné sú autorove konklúzie o miestnych názvoch turkického pôvodu v povodí potoka Radošinky. Ak by naozaj boli pravdivé tvrdenia, že názov Behynce je reliktom po „členoch sprievodu turkického hodnostára“ a rovnaký pôvod má aj názov Kendi, potom je veľmi podozrivé, ako rýchlo došlo k degradácii (a v prípade Behyniec aj slavizácii) oboch sídlisk (s. 33 a 38). Za sporné možno považovať aj autorove tvrdenia o maďarskosti niektorých šľachtických rodov na východnom Slovensku, ktorí vraj pomáhali

meníť etnické zloženie tunajšieho obyvateľstva. Konkrétne spomína Meršeovcov v údolí rieky Svinky. Nie je mu však známe, že Benedikt a jeho syn *Mrša (Merse) mali pôvodne majetky v Hradnianskom archidiakonáte a boli v príbuzenstve s trenčianskym županom Bášom. Naostatok v 14. storočí sa v ich rode stretávame s prímenom *Tót*. Nazývať potomkov veľmožského rodu Miškovcov „zemanmi“ sa mi vidí nepatričné a rovnako by som ich nepovažoval za exponentov rozširovania maďarského etnického elementu na východnom Slovensku (s. 44). Prekvapuje tiež nie celkom presná geografická orientácia autora v prípade osady Pečeňany v okrese Bánovce nad Bebravou. Tie neležia v blízkosti Uheriec, ale Uhrovca a už vôbec nie sú na rieke Nitre. Ostratice samozrejme mohli mať niečo spoločné so strážením cestného ťahu, na ktorom ležali, otázkou však zostáva, či to bolo v časoch formovania hraníc Uhorského kráľovstva. Ostratice (rovnako ako severnejšie ležiace Ozorovce) nemajú totiž maďarský pandant, ale iba slovenský tvar a ten prevzali po malej úprave i Maďari (s. 48). Do ríše fantázie treba zaradiť pokusy autora o identifikáciu samoty Sieklovcov, ktorá vznikla nepochybne v novoveku, s možnosťou existencie tunajšej sikulskej strážnej osady (s. 49). Naopak pochváliť ho možno za uvážlivý prístup k termínu *Hungarus*, ktorý sa nedá automaticky interpretovať ako Maďar.

Oveľa väčší priestor venuje autor nemeckému osídleniu Slovenska. Tu zvolil regionálny prístup a stopy po nemeckých osadníkoch sleduje v rámci jednotlivých žúp v abecednom poradí. Treba konštatovať, že ide o doposiaľ najobsažnejší text venujúci sa sledovanej problematike v slovenskej historiografii. V prípade hodnotenia početnosti a významu nemeckého osídlenia na území Slovenska možno s jeho závermi v zásade súhlasiť. Myslím, že definitívne pochoval premrštené odhady karpatonemeckých historikov, ktoré vyslovili v časoch trvania „Tretej ríše“. Oceniť treba najmä systematické spracovanie regiónu Spiša, ktorý bol zrejme najsilnejšie zasiahnutý nemeckým elementom. V úvode spomínanej kapitoly ma však zaujal údaj o „*rotunde na nitrianskom hradnom vrchu*“ (s. 57). V doterajšej odbornej spisbe som sa totiž dosiaľ nestretol s tým, že kostol sv. Emeráma mal tvar rotundy.

Ďalšie autorom predstavené etniká už nemali čo do početnosti a významu také postavenie ako Maďari a Nemci. Zaujímavá je subkapitola o Rusoch, Rusínoch a Valachoch. Aj keď sa na prvý pohľad zdá, že autor ich mal oddeliť, pretože nešlo o celkom príbuzný etnický element, jeho závery možno akceptovať. Potvrďuje totiž, že ani v čase vrcholiacej valaskej kolonizácie hornatých častí Slovenska nedošlo k takým prevratným zmenám, ako to tvrdia maďarskí historici, podľa ktorých boli niektoré regióny (Liptov, Orava) osídlené prevažne valaským obyvateľstvom. Vyčítať autorovi možno iba nesprávne stotožnenie miestneho názvu *Belafelde* z roku 1324 s počiatkami osídľovania Valaskej Belej. *Belafelde* sa celkom jednoznačne uvádza v metácii Klátovej Novej Vsi v Tríbečskom pohorí a teda nemá nič spoločné s Valaskou Belou.

V nasledujúcich subkapitolách autor venuje pozornosť ďalším etnikám, ktoré zanechali iba menej výraznú stopu v dejinách stredovekého osídlenia. O Rómoch (Cigánoch) správne konštatuje, že sa na Slovensku objavili v prvej polovici 15. storočia (konkrétne na Spiši), ale v tom čase sa tu ešte neusadili, iba tranzitovali ďalej smerom na západ. Rovnako pomerne málo intenzívne sa prejavila prítomnosť orientálnych etník, ku ktorým patrili Kabari, Sikuli a Chvalízi. Kabari (autor ich uvádza ako Kovarov) podľa M. Mareka zanechali po sebe iba niekoľko izolovaných osád na juhozápadnom Slovensku. Autor v súlade s tvrdeniami maďarských lingvistov a historikov k nim radí aj lokalitu Kovarce ležiacu v strednej časti Ponitria. V tomto prípade ide celkom určite o služobnícku osadu (čo v poznámke č. 16 pripúšťa aj M. Marek), ktorá sa pôvodne volala Kovarci Koarch(y). Vo vizualizácii kabarských sídiel nakoniec však autor pre istotu uvádza Kovarce ako etnonymum. Sikulské sídla autor v zhode so skutočnosťou kladie predovšetkým na Záhorie, otázne však zostáva stacionovanie ich posádky v Šaštíne. Údaj z roku 1323, ktorý M. Marek prevzal od Gyöffyho, sa nevzťahuje na dnešný Šaštín, pretože ten už v tomto období neplnil funkciu miestneho územnosprávneho centra severnej časti Záhoria, ale spadal pod hrad Holíč. Pri Chvalízoch si

autor zachoval chladnú hlavu a nepodľahol niekedy krkolomným snahám maďarských bádateľov identifikovať ich na viacerých miestach Slovenska. Konklúzie pána H. Göckenjána o tom, že komes Mojžiš bol možno tiež Chvalíz treba raz a navždy odmietnuť. S takýmto tvrdením môže vyrukovať iba ten, čo nepozná dobové reálie (módu dávania starozákonných mien v 12. a 13. storočí v prostredí aristokratických rodov) a za nemožné považujem aj stotožnenie osady Krnišov s Chvalízmi, čo je naostatok zrejme aj autorovi, ale na mapke sa Krnišov napriek tomu objavil. Pri subkapitole o Pečenehoch je okrem správnych postrehov aj celý rad sporných interpretácií miestnych a chotárných názvov, ktorých pôvod sa pripisuje tomuto etniku. Napr. názov Orvište nie je ani náhodou zloženinou maďarského ōr a slovenského revište, ale jednoducho iba úpravou prvej slabiky. Spájať s prítomnosťou Pečenehov aj dedinu Ostrov na strednom Považí (s. 299) sa mi zdá neprímerané. To isté možno povedať o snahe interpretovať miestny názov *Besan* ako Besenyő (našťastie s otáznikom). Ani druhá možnosť, ktorú predkladá autor (z turkického baš) je strelou vedľa a za správnu treba považovať možnosť, že ide o osobné slovanské meno Bežan. O dvojici názvov Ratnovce a Tlmače ležiacich na juh od Piešťan sa netreba ani rozpisovať. Takouto metódou by sme dokázali „vyrobiť“ príslušníkov cudzích etníc v každom kúte Slovenska. Ešteže na priloženej mapke zostal autor zdržanlivý! K hodnoteniu Uzov nemožno vysloviť zásadnejšie námietky. Subkapitola o Kumánoch však už nie je taká jednoznačná, najmä posunutie prítomnosti Kumánov (Plavcov) na Záhorí už na koniec 11. storočia je zatiaľ iba odvážnou, slabo vyargumentovanou hypotézou. Súhlasiť možno s tvrdením, že zaniknutá drobná osada Kunova Lehota (pri Motešiciach) naozaj nemala nič spoločné s Kumánmi. Iba jej zakladateľ (šoltýs Juraj zvaný Kumán), familiár Bošániovcov jej prepožičal svoju prezývku. Pri ostaných málopočetných etnikách (Bulhari, Židia, Chorváti, Česi atď.) autor postupuje pomerne seriózne a jeho závery možno akceptovať.

Kniha Miloša Mareka predstavuje aj napriek vzneseným pripomienkam nepochybniteľný prínos pre skúmanie etnických pomerov na stredovekom Slovensku. Ak by sa autor chcel aj v budúcnosti venovať tejto problematike, musí podľa nášho názoru viacej vážiť svoje konečné závery. Niektoré hypoteticky vyslovené domnienky bude musieť ešte starostlivo preverovať a iba na základe širšie koncipovaného výskumu môže dospieť k všeobecne akceptovaným poznatkom.

Ján Lukačka

DANIŠ, Vladimír. *ZAČIATKY SLOVENSKEJ ĽUDOVEJ STRANY*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre – Filozofická fakulta, 2007, 182 s.

Nebýva každodennou udalosťou, aby vyšla pôvodná slovenská publikácia viažuca sa tematicky k obdobiu dualizmu. Ešte zriedkavejším javom je kvalitná práca, ktorá by posúvala hranice nášho poznania a zniesla by náročnejšie medzinárodné kritériá. Čoraz častejšie „úlety“ historikov 20. storočia do tohto obdobia sú vedené naivnými predstavami o veľmi jednoduchých súradniciach vtedajšieho kapitalizmu a politickej kultúry, o politike v plienkach a o vopred vymedzenom a zjednodušene chápanom národnostnom maďarsko-slovenskom antagonizme, ktorý je zakotvený, žiaľ, ako metodicky nesprávne a väčšinou jedinú východisko väčšiny odborne sa tváriacich textov.

Téme Slovenskej ľudovej strany od prelomu 19. a 20. storočia bol v poslednom čase zasvätený väčší zborník (R. Letz–P. Mulík–A. Bartlová (eds.). *Slovenská ľudová strana v dejinách 1905–1945*. Martin 2006), ktorý priniesol pomerne pestrú zmes nevyrovnaných – lepších i horších – príspev-

kov. Autorom kapitoly o počiatkoch strany je R. Letz. Jeho text je síce dostatočne kultivovaný a remeselne zručne napísaný, ale chýba mu pohľad presahujúci hranice slovenského teritória. Téma politického katolicizmu sa musí vnímať v stredo európskom kontexte vychádzajúc z komplikovaného vzťahu štátu a cirkvi, vrátane jeho teoretických súradníc. Konštituovanie jednotlivých politických prúdov (aj slovenských) a ich vymedzenie sa bez znalosti predovšetkým neslovenskej literatúry a prameňov dá len ťažko postihnúť a tento kontextový deficit nemôžu kompenzovať ani starostlivo zozbierané slovenské pramene. Túto fázu vývoja by už mala mať slovenská historiografia za sebou.

O to s väčšou zvedavosťou musí každý záujemca siahnuť po knihe so sľubným názvom od Vladimíra Daniša. Jeho doteraz publikované príspevky síce nedávali veľkú nádej na väčší vedecký prínos, ale človek niekedy s vierou a vytrvalosťou – hodnou aj lepšieho účelu – otvára knihu v očakávaní pozitívneho prekvapenia. Pri čítaní tohto diela je však konfrontovaný s viacerými šokujúcimi poznatkami.

Prvým je fakt, že dnes už môže vydať knihu skutočne ktokoľvek a o čomkoľvek. Ba môže ju napísať aj akokoľvek. Bez najmenších štylistických pravidiel a spôsobom, že začiatok vety má problém zostať kompatibilný s jej koncom. Čiarky sú používané bez akéhokoľvek systému a dokonca tak chaoticky, že i bez nich nezmyselne znejúce vety sa ešte viac zneprehľadňujú a robia sa z nich skutočné rébusy. Je priam obdivuhodné, ako autor nedokáže udržať niť svojho výkladu, ako mu tok vlastného textu prerastá cez hlavu. To nehovorím o početných gramatických chybách, ktoré by už skutočne nemali byť predmetom recenzie. Pritom dielo má jazykovú redaktorku s vysokoškolským vzdelaním! Keď k tomu však pridáme more faktografických chýb, či už preklepov alebo zámerných mystifikácií, máme pred sebou dielo, ktoré šokuje tým, že v takejto podobe vôbec vyšlo. Najhoršie je, že sa tvári ako dielo vedecké, má všetky potrebné atribúty vedeckého diela a autor si v úvode dokonca vedecké ambície kladie za cieľ.

Druhým šokom bola skutočnosť, že ak som vyslovil výhrady k už prežitej koncepcii R. Letza, V. Daniš sa nedostal ani na úroveň prác Júliusa Popélyy spred 30 – 40 rokov. Pohľad do literatúry nás presvedčí, že to má svoju logiku, lebo autor pozná len jednu Popélyovu štúdiu. Vôbec zoznam literatúry je famóznym čítaním. Autor nemá ani predstavu o staršej a novšej maďarskej, rakúskej či inej literatúre a vôbec nepozná smerodajné monografie a štúdie, týkajúce sa bezprostredne spracúvanej témy. Akoby žil v naivnom presvedčení, že problematika vzťahu štátu a cirkvi, reakcie cirkvi na problémy vtedajšej doby (napr. sociálna náuka cirkvi a konštituovanie tzv. kresťanského socializmu), otázky vzťahu liberalizmu a katolicizmu, boja za a proti cirkevno-politickým zákonom v Uhorsku, konštituovania politického katolicizmu a pod. je v historiografii úplne nespracovaná. Keby siahol po prácach zásadného charakteru či už ku vzniku Néppartu (Szabó, D. A Néppart megalakulása. In *Történelmi szemle* (Budapest 1977), č. 2, s. 169-208), k ideovému kvasu vo vzťahu k dobovému katolicizmu (Gergely, J. Katolicizmus és liberalizmus. In *Múltunk*, 43 (Budapest 1998), č. 3-4, s. 201-225 alebo Fazekas, Cs. Katolicizmus és konzervativizmus a XIX. századi Magyarországon. In *Múltunk*, 47 (Budapest 2002), č. 3-4, s. 427-475) alebo k ďalšej kľúčovej téme práce: vzťahu štátu a cirkvi (Csáky, M. *Der Kulturkampf in Ungarn*. Graz 1967; Salacz, G. *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában, 1867 – 1918*. München 1974; Péter, L. Hungarian Liberals and Church-State Relations (1867 – 1900). In Ránki, Gy. (ed.). *Hungary and European Civilization*. Budapest 1989, s. 79-138 vyšlo ako Indiana University, Studies on Hungary 3), musel by jeho finálny text vyzerat úplne ináč. Nehovoriac o prácach sledujúcich postavenie a dejiny cirkvi v 19. storočí v Uhorsku (Adriányi, G. *Ungarn und das I. Vaticanum*. Köln; Wien 1975; Lukács, L. *The Vatican and Hungary 1846 – 1878*. Budapest 1981; Csorba, L. A katolikus egyház értelmiség társadalmi gyökerei a polgári átalakulás korában. In *A polgárosodás útján. Tanulmányok a magyar reformkorról*. Budapest 1990, s. 161-170; Adriányi, G. *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn*. Köln; Weimar; Wien 2004), ktoré by mali byť nevyhnutným pred-

pokladom vôbec toho, že sa pustil do spracúvania uvedených tém. Zato úplne nepochopiteľne uvádza niektoré sekundárne a menej dôležité maďarské diela, pritom tak zmätočným spôsobom, že mám pochybnosti, či ich názvy a autorov vôbec opisoval z originálu. Pri takýchto výhradách je už doslova malicherná pripomienka, že keď chýba úcta k materinskému jazyku, ako ju môže čitateľ vyžadovať k cudziemu jazyku.

V. Daniš síce uvádza v zozname literatúry prekvapujúco anglicky, nemecky, nórsky a rumunsky písanú literatúru (prekvapujúce sú často aj ich tituly), ale úroveň prepísaných názvov a kvalita ich prekladov, ktoré nie sú štandardným prvkom v tomto type literatúry (zdôrazňujem, že myslím na preklady), dovoľujú vysloviť tvrdenie, že neovláda ani jeden z uvedených jazykov (na s. 117 si unikátne preložil z angličtiny „maďarské mocenské autority“). Navyše ide o literatúru len sekundárneho významu a z hľadiska témy prakticky irelevantnú (napr. dvojce syntetické dejiny Rumunska).

Je smutné, ak musí recenzia spomínať takéto deficity. Ako však nazvať skutočnosť, že autor nepozná ani slovenskú literatúru, jedno či staršiu alebo najnovšiu. Aj preto vo svojom texte neraz s hrdosťou vylamuje už dávno otvorené dvere. Podobná ignorancia sa odstrašujúcim spôsobom ako rakovina zahniezďuje v slovenskej historiografii v poslednom desaťročí.

V texte na takúto veľkú tému sa autor odvoláva na jednu (!!!) škatuľu z fondu ministerského predsedu uloženú v Magyar Országos Levéltár (na s. 78-80 dokonca sedemkrát), pričom recenzent (a pravdepodobne aj čitateľ) vôbec nechápe prečo. Ak mala len ukázať, že autor študoval aj v Budapešti, tak môže možno presvedčiť laika, ale v žiadnom prípade školeného historika. Ak táto škatuľa mala byť výsledkom výskumu v Budapešti, tak to bolo úplne zbytočné, lebo jej výpovedná hodnota je z hľadiska témy nulová. Celé desiatky, ba stovky škatúľ z tohto i z iných fondov, úradných i osobných, pritom vyslovene k téme práce, zostali autorom nepovšimnuté a nedotknuté. To isté možno povedať o Archíve literatúry a umenia Slovenskej národnej knižnice (Archív Matice slovenskej je názvom ešte z 20. storočia), ako aj o Slovenskom národnom archíve. V snahe doviest' úroveň svojej heuristiky k vrcholu a čitateľa ohúriť tým najjednoduchším spôsobom používa *Manifest Komunistickej strany* v angličtine, jednoduchý životopis R. W. Setona Watsona hodný hesla z biografického lexikónu z archívu School of Slavonic and East European Studies v Londýne alebo samoučelné odkazy na londýnsky Národný archív či Archív MZV v Paríži (v skutočnosti na B. Ferenčuhovú). Pritom by určite bolo záslužné, keby autor – hoci len z tepla obývačky – prešiel na samostatnej webovkej stránke stenografické záznamy budapeštianskeho parlamentu a v nich prístupné rozsiahle ideovo-politické zápasy a argumentáciu všetkých politických zoskupení v hornej i dolnej snemovni k prijímaniu jednotlivých cirkevnopolitických zákonov.

Toľko k mimoriadne medzerovitej a pozoruhodnej heuristike, ktorú nemožno nazvať inak ako hrou na oklamanie čitateľa. Snáď len výskum v dobovej tlači (takmer výlučne slovenskej) mohol priniesť čo-to nového, ale nie metodicky úplne pomýleným spôsobom, keď sa autor práve z tejto tlače odráža pri poznaní medzinárodných i celoštátnych okolností. Aby sa postoj Svätej Stolice k Jánosovi Molnárovi alebo ku vnútropolitkej situácii v Uhorsku dokladal na základe článkov z dobovej slovenskej tlače, aby sa informácie o Népparte brali z konkurenčných periodík rodiacej sa SLS, to nepotrebuje žiadny komentár. Odkazy na britský *The Times* a *Spectator* ako prameň sú len samoučelným predvádzaním. Človek pri čítaní týchto textov nevie, či má plakať alebo sa smiať.

Obsah jednotlivých kapitol je už s ohľadom na problémy so štylistikou, gramatikou i heuristikou verným obrazom vyššie povedaného. Nepochopenie doby, čo len slovenského kontextu, ani nehovoriac o problémoch uhorských a celoštátnych, nepochopenie vzťahu uhorskej politiky a katolíckej cirkvi, nepochopenie modernizačného procesu, politického liberalizmu a jeho uhorských interpretácií – to všetko vedie k zmätočným výpovediam, zavádzaniu, omylom a tvrdeniam, ktoré by už mala mať slovenská historiografia (a ja verím, že nehľadiac na uvedenú publikáciu aj

má!) desaťročia za sebou. Autor vôbec nepozná úlohu Romualda Zaymusa, Miloša Štefanoviča, kniežaťa Livia Odeschalchiho, Matúša Dulu, bratov Markovičovcov v rokovaníach s Néppartom i pri odhaľovaní skutočnej tváre tejto strany. Nečudo, že M. Daniš podľahol frazeológii Néppartu, ako aj dobovému konfesionalne zaťaženému diskurzu. Okrem *Krestana* nepozná a nepoužíva žiadny z viacerých tlačových orgánov Néppartu. Preceňuje úlohu SLS, a to ešte v čase, keď nebola konštituovaná. Zaradením Milana Hodžu a *Slovenského týždenníka* do svojho chybného konceptu deformuje nielen Hodžu, ale i kreovanie ľudovej strany. Preceňuje zástoj SLS aj v roku 1918. Mnohé otázky vyriešil už svojho času Július Popély a Jozef Butvin, a to na základe podstatne solídnejšej heuristiky. Je síce pozoruhodné ako V. Daniš školí slovenských i európskych historikov o používaní názvu Ľudovej strany, pričom sám je nedôsledný v toľkých zásadných veciach... Už len samotnú vládnu stranu pomenúva mnohorakým spôsobom, názvy mnohých strán si doslova vymýšľa („*maďarská Németpárt*“ na s. 77), namiesto Snemovej národnostnej strany používa termín Parlamentná národná strana, nejednoznačný je v písaní vlastných mien (Sándor Wekerle a Alexander Párvy) i geografických názvov, pre ten istý rezort používa názvy Ministerstvo náboženstva a kultu (s. 128), Ministerstvo osvety (s. 128) a Ministerstvo náboženstva a výučby (s. 133). Na s. 48-49 (ale aj na s. 77) posunul autor trikrát udalosti o sto rokov neskôr, zákon o únii so Sedmohradskom nebol novelizáciou (s. 59); voluntaristicky sa narába s pojmami stolica/župa, ališpán je podžupan (s. 66); rezolúcia zo zhromaždenia nemohla byť adresovaná cisárovi, ale kráľovi (s. 67), namiesto mýtnej treba hovoriť o colnej politike (s. 74), Bánffy sa nestal premiérom roku 1894 (s. 77), namiesto o volebných obvodoch hovorí autor o volebných regiónoch (s. 79). V texte je úplne nepochopená úloha Milana Hodžu a autor ho pasuje za jedného zo zakladateľov SLS. Rovnako *Slovenský týždenník* nebol orgánom SLS ako z textu viackrát vyplýva (napr. s. 113). Precenenie SLS vyplýva aj z „*výrazného volebného víťazstva*“ roku 1906 alebo zo snahy „*sformovať sa ako riadny politický subjekt*“ (obe s. 114). Hlinka nebol suspendovaný za predvolebnú pomoc Šrobárovi (s. 115), pri maďarských „*iredentistických a šovinistických politikoch*“ (s. 116) si autor zrejme pomýlil historické obdobia, dátum Černej a počet zastrelených (s. 116) sú nesprávne, názvy zahraničných časopisov sú uvedené s početnými chybami (s. 117), roku 1910 neboli *Národné noviny* týždenníkom (s. 122). Autor si vôbec neuvedomuje ako fungovali vtedajšie politické strany a že ich status nebol vôbec kompatibilný s dnešným chápaním politických subjektov. Aj z toho prameni potom úplne pomýlený výklad. Počas prvej svetovej vojny rozvádza otázky „*živnosti a výživy*“. Z nesprávnych mien uvediem aspoň Zmeštala (správne Zmeškala), Mateja M. Bellu (správne Metoda), Františka (správne Ferdinanda) Jurigu, Jantouša (správne Jantauša), Kabinu (správne Kabinu), Björnson je niekedy aj Bjornson, Šándorfi je raz Františkom inokedy Eduardom, chybne je uvedené meno pápežského nuncia vo Viedni... Ako chce autor pôsobiť dôveryhodne, keď hromadí jednu nepravosť za druhou?

Pojmový aparát je v v katastrofálnom stave a o zmätočnom a nejednotnom písaní poznámkového aparátu už bola reč. Nech zoberieme ktorúkoľvek časť textu a ktorúkoľvek stranu, sme konfrontovaní s absolútne neštandardným a zmätočným poznámkovým aparátom (knihy bez strán, citácie bez odkazov, nezmyselné archíválie a pod.) a s rovnako bizarným textom, o ktorom by sa dala – veta za vetou – rozširovať táto recenzia. Ísť viac do hĺbky nemá skutočne cenu, lebo recenzia by mala byť istou formou produktívnej (vedeckej) diskusie (polemiky) s autorom. Nič z toho predložená práca neumožňuje. Nadmerný rozsah recenzie vo vzťahu k výpovednej hodnote diela bol vedený snahou upozorniť odbornú verejnosť na prax, ktorá nie je už vôbec ojedinelým javom a pred ktorou si často zvykneme pohodlne zakrývať oči.

Nakoniec tejto recenzie treba poznamenať, že je dobré, ak sa kniha nedostala do bežnej distribúcie. Považujem ju za použiteľnú akurát na seminároch ako odstrašujúci príklad nielen odbornej nekvalifikovanosti, ale aj absencie elementárnej remeselnej zručnosti. Najhoršie je, že knihu „*príkrýla*“ Filozofická fakulta UKF v Nitre, čím jej chtiac-nehctiac dala punc istej kvality. Najhoršie

je, že kniha prešla aj odborným posúdením a aby som bol spravodlivý voči autorovi, treba uviesť aj mená odborníkov, ktorý tento „produkt“ pustili medzi čitateľov. Ide o (aj s titulmi) prof. PhDr. Idu Zubácku, CSc. a doc. PhDr. Františka Bielika, CSc.

Roman Holec

KAMENEC, Ivan – HLAVINKA, Ján. *SPORY O BISKUPA VOJTAŠŠÁKA. Politické a spoločenské aktivity Jána Vojtaššáka v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava : Dokumentačné stredisko holokaustu, 2008.

Skúsený historik Kamenec spojil svoje sily s mladým začínajúcim historikom Hlavinkom, aby sa pokúsili svojou nevelmi rozsiahlou štúdiou prispieť k pochopeniu politickej aktivity a vzťahu k Židom, jedného zo slovenských biskupov v čase II. svetovej vojny. Pokladám ich snahu za veľmi dôležitú i prínosnú, pretože vychádza zásadne z princípu vedeckého prístupu a kritickej analýzy prameňov zo štátnych archívov. Ich práca bázuje na zásadne iných princípoch historikovej práce ako doteraz publikované práce (napr. zborník CHALUPECKÝ, Ivan. *Spišský biskup Ján Vojtaššák*. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej dňa 9. mája 2001 na Katolíckej univerzite v Ružomberku. *Studia Theologica Scepulsia VI. Spišská kapitula – Spišské Podhradie* 2003).

Je potrebné už na začiatku povedať, že dobové dokumenty Spišského biskupstva im neboli sprístupnené. Toto však nie je chybou autorskej dvojice a cirkevné inštitúcie sa musia konečne odhodlať umožniť výskum nielen nimi vybraným historikom. Toto zdôrazňujem preto, lebo nielen biskup Vojtaššák, ale aj iní katolícki farári boli za slovenského štátu politicky aktívni, a preto je takýto výskum potrebný, resp. nevyhnutný na pochopenie postojov katolíckej cirkvi v tejto extrémnej situácii počas II. svetovej vojny. Pripomenka o chýbajúcom výskume dokumentov cirkevnej provincie teda nemôže ísť na konto obidvoch historikov, ale je dôkazom neschopnosti cirkevných inštitúcií sprístupniť archívy. Nakoniec možno všeobecne k tomuto problému povedať, že žiaden slovenský historik doteraz necitoval listy, ktoré biskupom (včítane Vojtaššáka) poslal pápež Pius XII ako duchovným. Poznáme len časť diplomatickej korešpondencie, ktorá bolo publikovaná bola publikovaná (napr. KAMENEC, Ivan – PREČAN, Vilém – ŠKORVÁNEK, Stanislav. *Vatikán a Slovenská republika 1939 – 1945. Dokumenty*. Bratislava 1992). Podľa vedomostí autora tejto recenzie boli vydané len listy Pia XII., ktoré počas II. svetovej vojny poslal nemeckým biskupom.

Samotná práca má 5 kapitol, ktoré na seba chronologicky, resp. tematicky nadväzujú.

V prvej kapitole sa autorská dvojica zamýšľa nad otázkou vstupu biskupa Vojtaššáka do politiky. Prichádzajú k záveru, že Vojtaššák prijal obdobie autonómie i samotný slovenský štát s radosťou. Recenzent si však myslí, že všeobecné úvahy historikov, že biskup bol „*nevdojak vtiahnutý do politiky na strane vládneho režimu*“ (s. 7) nie je možné jednoznačne prijať. Každý človek, i biskup, musí aj pri vstupe do politiky prejavovať svoju vôľu, záujem. Podľa recenzenta Vojtaššák naopak do politiky vstúpil s tým, že to chcel. Nakoniec môžeme uviesť aj iné prípady. Roku 1942 (resp. 1943) zo Snemu Slovenskej republiky odchádzali poslanci – katolícki kňazi, na základe rozhodnutí svojich biskupov, lebo z každej diecézy mal ostať len jeden poslanec – katolícky kňaz. V tomto ohľade napr. katolícky kňaz František Jankovič z Banskej Štiavnice sa snažil aj napriek tomuto rozhodnutiu biskupa ostať v politickom živote a nechať si post poslancu. Biskup Jantusch mu však nedal povolenie. Vojtaššák si musel teda veľmi dobre uvedomovať aká bola situácia. Funkciu v Štátnej rade (ŠR) prijal, keď už bola vojna. Nakoniec biskup nielen prijal politickú funkciu, ale v politike ostal až do konca.

Keď sa autori v tejto časti svojej práci zaoberali problematikou pastierskych listov napísali: „*ktoré mali po verbálnej stránke vždy pokojný, skôr zmierlivý tón*“. Recenzent si to nemyslí – napr. v apríli 1942 uverejnený list *Katolíckej verejnosti* vychádzal z klasického antijudaizmu, hoci bol vydaný v čase deportácií. A nemožno povedať, že by práve tento list mal „zmierlivý tón“. Aj keď vieme, že tento list nebol oficiálnym pastierskym listom.

Ak chceli autori v svojej práci prezentovať známy pastiersky list z jesene 1941 (s. 7-8), ktorý sa týkal kritiky prijatia rasistického nariadenia 198/1941 Sl. z. (tzv. židovského kódexu), potom mohli aspoň glosovať aj ďalšie pastierske listy, ktoré sa týkali židovskej otázky – aj keď ich biskup Vojtaššák len podpísal.

V druhej kapitole autori vykresľujú Vojtaššáka ako člena ŠR, v ktorej pôsobili aj ďalší katolícki kňazi (Ján Pöstényi, Alojz Marsina a Ján Kovalík). Aj keď tento orgán bol len poradným orgánom, diskusia o jeho existencii je veľmi dôležitá, keďže členmi ŠR boli predseda vlády i viacerí ministri, členovia snemu ako aj ďalšie osobnosti. Zachované zápisnice a stenografické záznamy zo zasadnutí umožnili autorom dostatočne rekonštruovať vystupovanie Vojtaššáka v tomto orgáne.

Nasledujúca kapitola je venovaná postojom biskupa k „riešeniu“ židovskej otázky. Vystupujú s tvrdením, že: „*Pravdepodobne aj on bol v tejto otázke – podobne ako značná časť spoločnosti – determinovaný niektorými všeobecne zaužívanými a historicky hlboko zakorenenými stereotypmi, ktoré sa v príhodných situáciách či súvislostiach pretransformovali a konkretizovali do viac alebo menej intenzívnych prejavov antisemitizmu.*“ (s. 17)

Reakcie biskupa Vojtaššáka v ŠR potom analyzujú vo vzťahu k tým problémom minoritného židovského obyvateľstva na Slovensku, s ktorými sa Štátna rada zaoberala, a o ktorých diskutovala. V tomto ohľade autori urobili veľmi podrobnú analýzu zasadnutí, ktoré sa týkali problematiky Židov (arizácií, deportácií, pracovných táborov a iných problémov). Vždy sa snažili zaznamenať vystúpenia biskupa, z ktorých by mohli urobiť určité závery. Recenzent plne súhlasí s ich tvrdením, že: „*J. Vojtaššák plne súhlasil s dobovým vládnym ,riešením‘ židovskej otázky, s vyradením židovských občanov z verejného a hospodárskeho života, aj keď mal námietky voči viacerým drastickým metódam vládnej politiky – no iba vtedy, ak sa dotýkali konvertitov.*“ (s. 20)

Kamenec a Hlavinka sa nevyhli ani analýze kontroverzného zasadnutia ŠR 26. 3. 1942, na ktorom síce odznel referát Augustína Morávka o priebehu arizácií, ale ŠR diskutovala o problematike deportácií Židov zo Slovenska, ktoré práve deň predtým začali prvým transportom mladých žien a dievčat z Popradu do Osvieňimu. Nakoniec sa k tomu problému vyjadril aj Vojtaššák: „*Stanovisko mojej cirkvi nemôže byť iné, ako to, že tí židia, ktorí sú už pokrstení dávno, pred rokmi z úprimného presvedčenia náboženského zo svojho židovstva, že tí majú byť celkom ináč pokladaní a nesmú byť vzatí pod to znenie Kódexu, ako ostatní. (...) Nám bolo povedané, že na týchto ohľad bude braný, ale vyvezení budú. Budú osve, budú mať svoje školy, svojich duchovných. Či sa to stane, neviem o tom nič povedať. Uspokojuje nás, lebo nám to povedali. Ktorí sa aj dneska pridržiajú toho pilne, stali sa krstom kresťania, tých prosím rozlišovať.*“ (s. 22) Samotné slová biskupa hovoria sami za seba.

Autori sa zaoberajú aj problémom informovanosti slovenskej verejnosti o tom, čo sa stane so Židmi po deportáciách. V tomto ohľade recenzent chce len pripomenúť publikované dokumenty, ktorých autorom je zástupca Vatikánu Burzio. Ten už 27. 10. 1941 na základe informácií od biskupa Buzalku napísal do Vatikánu, čo sa deje na východnom fronte (vraždenie Židov – pozri *Vatikán – Slovenská republika*, s. 71-2). V marci 1942 Burzio rovno napísal: „*Deportácia 80 000 osôb do Poľska napospas Nemcom sa rovná odsúdeniu veľkej ich časti na istú smrť.*“ (*Vatikán – Slovenská republika*, s. 80, dok. 46). Vatikán sa dokonca o veci znovu informoval pred deportáciami 11. 3. 1942 (dok. 48). Ak teda Burzio mal takéto informácie od slovenských cirkevných kruhov, potom je skutočne otázne či ostatní – včítane biskupa Vojtaššáka nevedeli nič, alebo nič nechceli vedieť?

Autori sa venujú aj neskoršiemu problému – udaniu žida Alexandra Lörincza zo Spišského Podhradia biskupom Vojtaššákom na zasadnutí ŠR vo februári 1943. Jednoznačne vyvrátili predchádzajúce tvrdenia, že menovaný bol už predtým deportovaný do pracovného tábora v Novákoch. Ich výskum jasne ukázal, že to bolo až po intervencii biskupa na zasadnutí ŠR, na ktorej sa zúčastnil vedúci XIV. oddelenia ministerstva vnútra Anton Vašek.

V tejto časti svojej analýzy spomenuli autori problém, ktorý sa doteraz objavuje v rozličných modifikáciách. List biskupa Vojtaššáka, ktorým mali byť zastavené transporty. Autori museli znovu konštatovať, že nikto takýto list doteraz neuvěřil, ani z neho priamo necitoval. Podľa rozporuplných informácií (napr. svedectvo Alexandra Macha) nie je jasné, či mal byť napísaný roku 1942, alebo až roku 1943, keď sa uvažovalo o obnovení deportácií. Kým tento list nebude publikovaný – resp. sprístupnený historikom i verejnosti zbytočne budú vznikať rozličné „mýty“ o jeho existencii a úlohe, ktorú zohral. Nakoniec k podobnému záveru dospeli aj autori.

Za veľmi dôležitú pokladám štvrtú kapitolu, v ktorej autori analyzujú problém arizácií baldovských kúpeľov spišským biskupstvom, na čele ktorého stál J. Vojtaššák. V tomto ohľade autori predložením množstva dokumentov jasne dokázali, že sa jednalo o arizáciu a nie o doteraz mnohokrát opakované tvrdenia, že išlo o dražbu zadĺženého podniku (pozri spomínaný zborník Chalupecký a kol.). Autori jasne dokázali, že arizácia židovského podniku Ing. Ladislava Frieda bola ukončená rozhodnutím Ústredného hospodárskeho úradu (ďalej ÚHÚ) z 28. 3. 1942, keď spomínaný úrad Rozhodnutím č. 66.543/III/A-7/1941 nariadil: „*prevod podniku Žida, Kúpele Baldovce, majiteľ Ing. Ladislav Fried, obchod ‚Baldovskou‘ minerálnou vodou‘ do vlastníctva ako prevoditeľa na Rímskokatolícke spišské biskupstvo, zastúpené Jánom Vojtaššákom, biskupom spišským obyvateľom v Spiš. Kapituli, p. Spišské Podhradie ako prejemateľa* [rozumej arizátora – E. N. – s. 37]. Aktívnu úlohu Vojtaššáka dokázali autori prostredníctvom analýzy viacerých listov, ktoré v procese prípravy arizácie napísal ÚHÚ. Napr. 16. 11. 1941 poslal biskup list Augustínovi Morávkovi, predsedovi ÚHÚ, v ktorom môžeme čítať: „*Slovutný pán predsedo! Spišské biskupstvo chce arizovať t. zv. kúpele BALDOVCE /p. Spišské Podhradie, pol. okres Levoča/, ktoré sú majetkom Žida ing. Ladislava Frieda, t. č. v Palestíne bývajúceho, a na ktorého je uvalená dočasná správa.*“ (s. 36) Samotné spracovanie tejto kapitoly, vrátane polemiky s doterajšími tvrdeniami Chalupeckého, pokladá recenzent za presvedčivé a historicky, resp. dokumentačne jasne zdokumentované. Kniha je doplnená obrazovou prílohou a niektoré dokumenty sú vydané ako faksimile. Recenzent by si dovoľil poznamenať, že autori mohli siahnúť aj po knihe od Waltera Brandmüllera: *Holocaust in der Slowakei und die katholische Kirche*. Neustadt an der Aisch 2003. Jej význam je podčiarknutý tým, že tento historik, medievalista, stojí blízko dnešnému Vatikánu a hoci neovláda slovenský jazyk zasiahol do interpretácie holokaustu na Slovensku, pričom sa nechal ovplyvniť neonacionalistickými a neoľudáckymi koncepciami.

Pokladal by som za prínosné, keby autori uviedli v citáciách ako jednotlivé problémy (napr. problém slovenského antisemitizmu) glosoval samotný Vojtaššák vo svojich pamätiach. Upozorniť nato by mohli čitateľa aj vtedy, ak na tento problém (problémy) vo svojej biografii vôbec nereagoval. Z hľadiska fakticity si dovoľím doplniť niektoré tvrdenia autorov. Za dôležité pokladám uvedenie faktu, že biskup Vojtaššák bol členom Hlinkovej gardy. „*Po J. E. spišskom biskupovi Jánovi Vojtaššákovi, vstúpil do Hlinkovej gardy aj J. E. nitriansky biskup dr. Karol Kmeľko.*“ (In *Gardista*, Vianoce 1939.)

Kniha je napísaná kultivovaným spôsobom a výborným jazykom. Dúfam, že táto rozsahom nevelká práca môže vyvolať diskusiu o problematike postavenia katolíckej cirkvi v čase existencie slovenského štátu i aktivít jednotlivých členov kléru.

Eduard Nižňanský

DAVIES, Norman. *GOD'S PLAYGROUND. A HISTORY OF POLAND. Vol. 1. The Origins to 1795*. New York : Columbia University Press, 2005.

DAVIES, Norman. *GOD'S PLAYGROUND. A HISTORY OF POLAND. Vol. 2. 1795 to the present*. New York : Columbia University Press, 2005.

„*Polsko je ako motýl!*“ tvrdí vo svojej knihe historik Norman Davies, „*dnes je preč, ale zajtra bude naspät!*“ (24)

Historik Norman Davies, ktorý sa venuje štúdiu dejín stredoeurópskeho priestoru, je nepochybne jednou z najvýznamnejších autorít súčasnej historiografie. Jeho práca je pre tunajšieho čitateľa zaujímavá vzhľadom na to, že jeho filozofické základy boli formované jednak ideologickým prúdom marxizmu-leninizmu na Jagelonskej Univerzite v Krakove a taktiež Oxfordskou školou historikov pod tútorstvom slávneho a kontroverzného historika A. J. P. Taylora. Hoci Davies sa vnútorne nestotožnil s ideológiou marxizmu-leninizmu, veril, že „historické sily“ predsa len môžu niesť zodpovednosť za dianie okolo nás. Rovnako náhoda, vôľa a iracionalita, a nielen spoločnosťou vykonštruovaná „logika“, sú v jeho chápaní neoddeliteľnou súčasťou histórie. Davies však nepodľahol ani snahám dekonštruovať históriu v duchu postmodernity. Autorovi skôr išlo o zachovanie rovnováhy medzi metodológiou tradičného prístupu a postmodernity. Zákony kauzality, ktoré teoretici postmodernity všeobecne spochybňujú¹ sú neoddeliteľnou súčasťou filozofického balíčka v predstavovanej knihe. Avšak ani kauzalita v historickej narácii Normana Daviesa nepodlieha presne stanovenému vedeckému vzorcu „príčina – dôsledok“. Skôr predostiera čitateľovi mozaiku histórie pozostávajúcej z viacerých elementov determinizmu, individualizmu a náhody ako výsledku vplyvu rôznych filozofických škôl na myšlienkový svet tohto historika.

Predkladané dielo Normana Daviesa sa zameriava na históriu Poľska v celej svojej chronologickej línii. Prvý diel pozostáva z dvoch častí. Prvá časť sprevádza čitateľa históriou až do roku 1572, druhá sa venuje histórii Poľsko-Litovskej Únii 1569 – 1795. Kým prvým šiestim storočiam autor venoval približne 150 strán textu, podstatná časť prvého dielu je venovaná najmä turbulentnému daniu posledných štyroch storočí. Tretia časť situovaná v druhom diely knihy sa venuje histórii Poľska od roku 1795 až po sedemdesiate roky 20. storočia. V niektorých kapitolách autor preferuje chronologickú metódu, avšak väčšina kapitol je organizovaná tematicky. Okrem tradičného archívneho materiálu Davies čerpal z denníkov, kroník, cestopisov a korešpondencie rôzneho charakteru. Nechýbajú však ani básne, či piesne, ktoré oživili naračnú líniu autora. Po vizuálnej stránke je kniha obohatená mapami, fotografiami a množstvom diagramov, ktoré ľahšie umožnia čitateľovi a študentom histórie pochopiť rôzne obdobia dejín Poľska.

Keďže ide o autora anglického pôvodu, Daviesov pohľad „zvonka“ sa vyhyba rétorike viktimizácie poľského národa, či glorifikácii kľúčových udalostí tak, ako to možno pozorovať u národne orientovaných poľských historikov. Norman Davies situoval históriu našich susedov do širšieho európskeho kontextu, paralelne s historickým pohybom iných etnických skupín – Čechov, Rusov, Aškenázskych Židov, Nemcov, či Rakúšanov. Autor priravnáva Poľsko k božiemu ihrisku, (*“God's Playground”*), na ktorom sa Boh nielen rád hráva, ale i „zahráva“ s jeho obyvateľmi. Pohnuté dejiny tohto regiónu doposiaľ medzi historikmi vyvolávajú búrlivé diskusie a rozkol v názoroch. Davies uvádza čitateľa do spleti týchto historických kontroverzií pozdĺž časovej línie.

1 Pozri napríklad náhľad do týchto teórií KEITH, Jenkins (ed.). *The Postmodern History Reader*. London; New York : Routledge, 1997, 443 s.

Kým v 18. storočí prevládala monarchistický pohľad osvietenieckého historika Adama Naruszewicza, v nasledujúcom období prevládali názory Joachima Lelewela, ktorý chápal dejiny Poliakov ako striedanie dvoch fáz: slobody a otroctva. Davies, snáď so štipkou irónie, porovnáva Lelewelovu teóriu Poľska ako „ambasádora humanity“ bojujúceho za slobodu národa k Mickiewiczovej alegórii Poľska o „*Kristovi medzi národmi*“.⁽⁸⁾ Skupina tzv. pesimistov okolo Stanczyka posunula interpretáciu minulosti do novej roviny. Odmietala prijať názor, že história Poľska je formovaná výsostne útlakom zvonka, a nástojila na tom, že je nutné zamerať pozornosť aj na vnútorné slabiny Poľska. Tieto názory vyvolali nesúhlas tzv. Varšavských pozitivistov, ktorí odmietali prijať teóriu, že osud krajiny bol výslednicou jej vlastných chýb. Hoci v súčasnosti v stredoeurópskom priestore zatacovaný, marxizmus prispel do diskusie historikov koncom 19. storočia novým prvkom: interpretoval históriu Poľska v kontexte tzv. progresívnych a reakčných spoločenských síl. Čitateľa iste zaujme tvrdenie Daviesa, že marxizmus-leninizmus našiel viac sympatizantov medzi poľskými historikmi, než u historikov v susedných krajinách stredoeurópskeho regiónu. Vysvetlenie vidí v úzkej previazanosti marxizmu a ideovou podstatou nacionalizmu v kontexte Poľska. Myšlienka „organickej jednoty“, ktorú nacionalizmus vyzdvihoval do popredia, totiž stavala históriu poľského národa doslova do role outsidera. Niekoľko delení Poľska a neustála nadvláda ne-poľských etnik bolo možné interpretovať všelijak, len nie ako prejav „organicky jednotnej“ entity Poliakov. Ideologický smer marxizmu-leninizmu však poskytol poľským historikom to, čo potrebovali: jasne vykonštruovaný systém, resp. vzorec historického diania, ktorý umožnil vysvetliť korene búrlivého dejinného vývoja tejto krajiny. Podľa Daviesa marxizmus-leninizmus umožnil Poliakom vykročiť z pozície národa-outsidera, keďže jednak „*sľuboval zrušiť koncepty viny a individuálnej zodpovednosti a [zároveň umožnil] vysvetliť horor nedávnych udalostí (...) Predovšetkým, akceptoval národ ako permanentú a objektívnu realitu.*“⁽¹²⁾ Autor však súčasne pripúšťa, že história Poľska bola výzvou aj pre samotný marxizmus-leninizmus, keďže spracovať také „anomálie“ historického vývoja ako nedostatok revolúcií do 17. storočia, alebo naopak nadmerné množstvo násilných zvrátov v neskoršom období, vôbec nebolo ľahkou úlohou. Vplyv marxizmu sa práve kvôly uvedeným dôvodom len pomaly vytráca z historiografie našich susedov. Davies však urguje akademikov, že je nutné uviesť do života nové pohľady na históriu, zasvätiť generáciu nových historikov do zákutí problémov svetovej historiografie a najmä upraviť zastaralé a neefektívne sylaby na tunajších univerzitách.

Prácu Normana Daviesa možno v niektorých aspektoch paralelne porovnať s ojedinelým postmodernistickým výkladom dejín Čiech od sociológa Dereka Sayera *Coasts of Bohemia*.² Podobne ako sa Sayer pasoval s definíciou kto je vlastne Čech, čo je *Bohemia* a kde sú hranice tohto útvaru, takisto aj Norman Davies naráža na problém definovateľnosti „Poliaka“, „Poľska“, či jeho hraníc a kontinuity v priebehu storočí. Neprítomnosť výraznejších prírodných bariér našich susedov mala vplyv na formu organizácie, využívanie zdrojov ako aj na dynamiku socio-psychologických vzťahov. V tejto súvislosti Davies poukazuje na rapidnosť vývoja Poľska: „*Poland developed too soon, too easily.*“ (50). Hoci by sa zdalo, že autor naráža na „predurčené sily vývoja“ v histórii Poľska, Daviesa zaujíma najmä človek ako taký: „*Man is both, the Potter, and the Clay; and it is Man, not Geography, that is the villain.*“ (51)

Poľsko ako „bašta kresťanstva“, Poľsko ako „nebo tolerancie“, či „*Polonia Semper Fidelis*“, majú pevné korene v povedomí Poliakov. Poliáci boli svedkami takmer neprerušenej prítomnosti katolíckej cirkvi a to aj v čase náboženského sektárstva, či schizmy. (126) Na rozdiel od Talianska, Španielska, či Čiech, katolícka cirkev v Poľsku nesiahala k prvkom náboženského militantstva, ale sa snažila o „vnútorné“ posilňovanie viery. (132) Norman Davies však odmieta prijať mýtus

2 SAYER, Derek. *The Coasts of Bohemia: A Czech History*. Princeton, NJ : Princeton University Press, 1998, 442 s.

o Poľsku ako „nebi tolerancie“. Predsa len výrazný antagonizmus a neustále zvraty, nedovoľujú historikovi chápať tento región v ružovom svetle: tolerovanie viac než tolerancia prevládala v náboženských otázkach. (155)

Norman Davies postupne prevádza čitateľa jednotlivými štádiami v historickom vývoji Poľska. Poľsko-litovskú *Rzeczpospolitą* chápe skôr ako „*monarchical republic*“ než „*republican monarchy*“ (281). Pripomína, že *Rzeczpospolita* bola svojim duchom ako aj štruktúrou „republikánskejšia“, než konštitučná monarchia v Anglicku, či Švédsku a taktiež diametrálne odlišná od absolutizmu Francúzska, Španielska, či Ruska. Lokálne záujmy jasne stáli nad centrálnymi, čo je zároveň aj vysvetlením „extrémne pasívnej“ zahraničnej politiky na jednej strane a „večne nepresvedčivej“ a nejednotnej vnútropolitckej línie na strane druhej. (311) Davies pripúšťa závan modernity tohto obdobia, keďže nobilita sa odvracala od monarchizmu a absolutizmu európskych štátov a naopak oslavovala slobodu jednotlivca, právo na odpor, spoločenskú zmluvu a princíp vlády založenej na všeobecnom súhlase. (282) Slávu *Rzeczpospolitej* však vystriedala séria delení Poľska – udalost', ktorá nemá v histórii Európy precedens. Davies výstižne popisuje toto obdobie takto: „*Poľsko bolo obeťou politického delenia – formou deformácie, amputácie a napokon úplného rozštvrtienia: a jediným ospravedlnením bolo, že pacient sa necítil dobre.*“ (386)

Davies chápe Poľsko ako „bojové pole“, na ktorom si jeho susedia riešili vlastné spory (387). Nie nadarmo sa Poľsko označuje ako „krčma Európy“. Vyslovuje názor, že delenie Poľska treba taktiež chápať ako intenzívnu snahu Poliakov o reformu. Práve preto, že Poľsko sa opakovane pokúšalo o reformy, bolo následne zničené. (398)

Kým v prvom diely Daviesovej práce čitateľ môže sledovať drámu Poľska od jeho počiatkov až po hektické obdobie jeho trojnásobného delenia, druhý diel sa zamerá na modernú fázu dejín Poľska až po kryštalizáciu národného štátu. Norman Davies vo svojej narácii posledných dvoch storočí odmieta zaujať rolu sudcu zatracujúceho nacionalizmus. Tvrdí, že „*podobne ako demokracia alebo autokracia, nacionalizmus vo svojej podstate nie je ani cnostný ani krutý. Môže byť posudzovaný len vo vzťahu k určitým motívom určitých prívržencov.*“ (4) Nacionalizmus v autorovom chápaní nepredstavuje jednoliatu ideológiu, ale fenomén rôznorodých myšlienkových od-tienkov počnúc miernou a končiac jeho radikálnou formou. Rozličné výhonky nacionalizmu však sdielajú spoločný koreň viery v neodňateľné právo kontrolovať a riadiť vlastný osud.

Názory Normana Daviesa možno situovať do existujúcej mozaiky teórii o nacionalizme. Na rozdiel od známej teórie Benedicta Andersona o tzv. *imagined communities*,³ či snahe Adriana Hastingsa situovať korene nacionalizmu paralelne s trópami náboženstva,⁴ Norman Davies definuje nacionalizmus ako „*belief*“ – teda vieru, či hlboké presvedčenie o identite jedinca. (8) V tomto ohľade možno Daviesov názor postaviť do dialógu s názormi Erica J. Hobsbawma.⁵ Kým Hobsbawm chápe zrod národa ako proces vytvárajúci sa smerom „zdola nahor“, Norman Davies dáva do súvisu identitu jednotlivcov a vplyv zahranično-politických faktorov, akými boli tlak Habsburskej monarchie, Nemeckej Ríše a Ruska. Zahranično-politický faktor je formatívnu silou nacionalizmu v Poľsku. Nacionalizmus však nie je statický a Davies, na rozdiel od iných, poukazuje na jeho neustále meniacu sa kvalitu.

Nosným pilierom Daviesovej interpretácie poľských dejín je striedanie niektorých kľúčových tradícií. Tradícia poľského lojalizmu do určitej miery zdieľa spoločné znaky s lojalizmom

3 ANDERSON, Benedict. *Imagined Communities. Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*. New York; London : Verso, 1991, 224 s.

4 HASTINGS, Adrian. *The Construction of Nationhood: Ethnicity, Religion and Nationalism*. Cambridge; New York : Cambridge University Press, 1997, 235 s.

5 HOBBSAWM, Eric J. *Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality*. Cambridge : Cambridge University Press, 1990, 191 s.

v revolučných dejinách Írska a USA, nie však Anglicka. V období Bismarckovej éry to bol najmä tzv. *triloyalism*, čiže trojitý lojalizmus, ktorý vychádzal z presvedčenia, že len harmonické vzťahy ku všetkým trom veľmociam, ktoré sa podieľali na delení Poľska, môžu garantovať ochranu poľských záujmov. Až s príchodom I. svetovej vojny Poliáci upustili od tejto taktiky využívajúc rozpory všetkých troch veľmocí vo svoj vlastný prospech. (25) Protipólom lojalizmu bolo rezistenčné hnutie, ktoré vystúpilo do popredia najmä v prvej polovici 19. storočia. Obdobie aktívnej rezistencie, malo pre spoločnosť katastrofálne následky a tak sa čoskoro otvoril priestor pre zástancov uzatvárania kompromisov. Obdobie politiky zmierenia bolo zo strany Poliakov hľadaním *modus vivendi* medzi víťazom a porazeným. Išlo o účelovú politiku, ktorá mala jednak zamestnávať myseľ národa a zmierniť tak dopad spoločenskej traumy z ďalšieho politického neúspechu. (32) Kým zástancov aktívnej rezistencie považuje za „*najvyšších kňazov duše národa*“, zástancov politiky zmierenia označil za „*strážcov tela národa*“. (35) Prirodzene, tradícia lojalizmu, rezistencie a zmierenia nemali jednoznačne vytýčené hranice, ale častokrát sa prelínali. V rôznej intenzite a kombinácii ich možno pozorovať v programe neskorších politických strán koncom 19. ako i v priebehu 20. storočia.

Keďže dejiny Poľska nemožno chápať ako dejiny jedinej entity či formácie, aj Norman Davies ponúka stručnú analýzu jednotlivých častí Poľska, ktoré sa ocitli v područí troch európskych veľmocí. Rusko chápalo „svoju“ časť Poľska ako svoj „západný región“, alebo presnejšie „západné Rusko“. „Poľsky hovoriaci Prusi“ bolo všeobecne zaužívané označenie pre poľské obyvateľstvo pod správou moderného Pruska. Pruský autoritatívny systém vlády fungoval na princípe tzv. pruského ducha. (83) Davies dokonca označuje ideologický, politický a kultúrny svet v Prusku termínom *prussianism*, pod ktorým chápe životný štýl, inštinkt, či dokonca pud, kde spoločnosť vystupuje ako nadľudský celok, či entita. (85) Davies poukázal na rozdiely medzi absolutizmom Pruska a Ruska, ktorý mal dopad na život v Poľských regiónoch. Kým iracionalita a náhodnosť bola znakom utlačania v samoderžaví Ruska, pruský absolutizmus bol „predvídateľný“. (86) Nemecko-poľské vzťahy sa v priebehu 19. storočia polarizovali: kým v období pred rokom 1848 Poliakov aj Nemcov možno chápať ako spojencov v boji proti dynastickým ríšam, po zjednotení Nemecka všade prítomný nacionalizmus dal príchod k anti-poľským náladám. (98) Jednako však lepšia ekonomická situácia Poliakov pod správou Pruska, ako i nenávisť k Rusku zaraďovala Poliakov bližšie k orbitu Pruska než Ruska. (100) Oblasť Haliče, ktorá pripadla Rakúsku bola vo svojej histórii vždy terčom posmeškov. Všeobecná zaostalosť, prevaha poľnohospodárstva, negramotnosť a vysoká úmrtnosť boli trvalými znakmi Haliče. Avšak nízky ekonomický rozvoj nezahatil nárast národného vedomia. V kontexte silnejúceho národného hnutia druhej polovice 19. storočia čoraz vehementnejšie vystupuje do popredia ukrajinsko-poľský antagonizmus. Pre Poliakov bola Halič regiónom, kde poľská kultúra a myšlienkový svet bol stále živý, a to aj napriek tomu, že len relatívne málo obyvateľov tohto regiónu malo záujem o lobovanie v prospech poľskej nezávislosti. Na druhej strane bola Halič *Piedmontom* ukrajinského nacionalizmu. Poľsko-ukrajinský antagonizmus nedal na seba dlho čakať a nadobudol podobu genocídy v prvej polovici 20. storočia.

V záverečných kapitolách Norman Davies prechádza chronológiou poľských dejín a poskytuje čitateľovi stručnú charakteristiku jednotlivých období. Prvá svetová vojna znamenala zvrät v dejinách Poľska. Jednak v dôsledku kolapsu Ruska, ale taktiež v snahe nájsť prostriedok ako ponížiť Nemecko, Rusko sa napokon vzdalo svojej predchádzajúcej tvrdej proti-poľskej línie marenia poľskej nezávislosti. Davies však popisuje politiku dvadsiatich rokov trvania Poľskej Republiky v tmavých farbách. Násilie bolo vždy pohodlným prostriedkom riešenia problémov. Represie voči Ukrajincom, vzrastajúce protizidovské nálady, stagnujúce postavenie roľníctva, chabé výsledky ekonomických a priemyselných reforiem boli hlavnými črtami tohto obdobia. Davies prichádza k záveru, že pokiaľ by nezávislosť Poliakov v tomto období nebola zlikvidovaná vonkajšími fak-

tormi na úsvite II. svetovej vojny, určite by sa Poľsko postupne rozložilo následkom vnútornej krízy. (315). II. svetová vojna bola pre Poliakov v podstate tragickým paradoxom. Poliáci sa dočkali oslobodenia od Sovietskeho Sväzu, ktorý v ich očiach niesol značnú zodpovednosť za rozpútanie konfliktu v roku 1939. (357) Pre Poliakov 9. máj 1945 nebol žiadnym oslobodením. Poľská vláda v exile sa márne snažila presvedčiť západné veľmoci, že Sovietsky Zväz, nie menej než Nacistické Nemecko, bol zodpovedný za stratu nezávislosti Poľska a rozpútanie II. svetovej vojny. Podobne ako sovietsko-poľské, tak aj nemecko-poľské vzťahy stoja v centre záujmu historikov na oboch stranách.

Napriek mnohým originálnym postrehom a interpretáciám dejinných momentov Poľska, Davies sa práve v závere druhého dielu pohybuje na veľmi tenkom ľade, keď prirovnáva povojnový komunizmus k predvojnovému fašizmu. Poukazuje na celý rad spoločných znakov komunizmu a fašizmu, ako napríklad národno-socialistická ideológia, utopické ciele, vodcovský princíp, byrokracia, propaganda, morálny nihilizmus, dialektický nepriateľ, psychológia nenávisťi, kolektivismus, univerzalizmus a podobne. Z tých bizarnejších znakov snáď možno spomenúť „gangsterism“, „elephantiasis“ či „estetiku moci“. Norman Davies v snahe situovať komunizmus a fašizmus na jednu spoločnú platformu pokračuje v stopách teoretickej línie o totalitarizme ako ho poznáme z prác Hanah Arendtovej, či Raoula Hilberga a prispieva tak k obnoveniu tohto akademicky neplodného konceptu. Snaha situovať komunizmus na jednu rovinu s fašizmom a nacizmom už v jednom prípade viedla k historickej kontroverzii, známej pod názvom *Historikerstreit*.⁶ V kontexte Nemecka mala táto diskusia historikov ohromnú odozvu aj vo verejnosti. Určenie spoločného menovateľa oboch režimov totiž dovoľoval povojnovej spoločnosti v Nemecku vyrovnáť sa s vlastnou traumou vinníka. Tvrdenie, že komunizmus bol podobný ako fašizmus, či nacizmus otváralo pre povojnovú spoločnosť priestor pre apologetizmus a relativizovanie holokaustu, čo eventuálne viedlo k zmierneniu pocitu viny. Taktiež otázne a zjednodušené je aj Daviesove tvrdenie, že „problémy post-komunizmu neboli veľmi odlišné od problémov post-fašizmu“. (501) Takéto pokusy situovať komunizmus a fašizmus na jednu úroveň nie sú samozrejme neznáme ani v kontexte postkomunistického regiónu. Touto kritikou samozrejme nechcem nijako očierniť aplikáciu komparatívnej metódy historika Daviesa. Práve naopak, komparácia, ktorá poukazuje nielen na spoločného menovateľa, ale aj na *jedinečné a osobitné črty režimov* by bola v danom prípade každopádne prínosnejšia.

Ani táto kritika neúplnej komparácie Daviesa a dopadu takejto interpretácie na politický kontext však nič nemení na skutočnosti, že predkladané dva diely ponúkajú čitateľovi hodnotný a v mnohých aspektoch originálny prístup k dejinám Poľska. Celkový dôraz autora na diskontinuitu než na kontinuitu dejín Poľska môže viesť k polemike medzi historikmi. Celkovo však ide o prácu, ktorá by nemala chýbať či už v knižniciach historikov zaoberajúcich sa európskymi dejinami alebo v knižných zbierkach fanúšikov histórie.

Nina Paulovičová

6 Viac o *Historikerstreite* pozri napríklad: MEIER, Charles. *The Unmasterable Past. History, Holocaust and German National Identity*. Cambridge; Massachusetts : Harvard University Press, 1988, 227 s.

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA

VŠEOBECNÉ DEJINY

STÁT, STÁTNOŠT A RITUÁLY PŘEMYSLOVSKÉHO VĚKU. Zborník príspevkov konferencie z dňa 18. októbra 2005 v Brne. Eds. Martin Wihoda, Demeter Malaťák. Brno : Matices moravská, Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura, 2006, 240 s.

Zaoberať sa štátom, štátnosťou a rituálmi znamená skúmať samotné korene vlastnej sebaidentifikácie. Pri pohľade na túto tému v stredovekých dejinách môžeme očakávať veľmi zaujímavú diskusiu. Jeden z editorov predkladaného zborníka, brnenský historik Martin Wihoda, kriticky hodnotí minulé i súčasný stav českého bádania vo výskume štátnosti a vývoja štátnej a krajinskej symboliky priemyslovského obdobia. Svojím edičným činom chceli autori preto iniciovať hlbší a systematickejší výskum tejto oblasti v českej historiografii. Vydaniu zborníka predchádzala rovnomená konferencia z 18. októbra 2005 na Masarykovej univerzite v Brne.* Odzneli na nej príspevky desiatky pražských a brnenských bádateľov. Ústredným bodom vedeckého rokovania bolo zmapovať súčasný stav bádania v danej problematike v Čechách, čo sa odrazilo aj v zámere publikácie.

Za zostavením zborníka stojí Výzkumné středisko pro dějiny střední Evropy: prameny, země, kultura pri Filozofickej fakulte Masarykovej univerzity v Brne.** V jeho výskumnom zámere figuruje i cieľ skúmať českú štátnosť a v tom zmysle je publikácia priamym ovocím tohto úsilia. Ide o 4. zväzok v edícii Země a kultura ve střední Evropě, ktorú středisko vydáva v spolupráci s Maticou moravskou. V tomto svetle sa zreteľnejšie javí aj prínos jednotlivých príspevkov zborníka. Viaceré z nich využili priestor, aby prispeli svojím dielom do stále živej ba občas až búrlivej diskusie br-

nenského a pražského centra medievalistických výskumov, ako to naznačil už autor úvodného slova. Z tohto uhla pohľadu je zborník vlastne vyrovnávaním sa s protichodnými názormi oblasťou terminológie počnúc a interpretáciami problémov končiac (pozri napr. s. 67-69, 79-82, 111, 148). Zborník preto možno považovať za súbor argumentov vo vzájomnej konfrontácii.

Štúdie zborníka sú radené tematicky i chronologicky do troch okruhov. V poradí prvý príspevok *Rituály, rity a ceremonie* od Pavlíny Rychterovej otvára teoretickú časť. Kládne si otázky, aké miesto majú pojmy ritu, rituálu a ceremonie v historickom bádani a ako ich medievalista dokáže definovať. Autorka tvrdí, že pozornou a opatrnou analýzou rituálov a ceremonií môže medievalista pri výskume štátnosti vnieť nové impulzy do metodológie, interpretácii i terminológie. Pozoruhodnou teoretickou argumentáciou sa vyznačuje štúdia Dušana Třeštika *Počátky přemyslovské státnosti mezi křesťanstvím a pohanstvím*. Po počiatočnom predstavení problematiky objašňuje počiatky priemyslovskej vlády podľa textov Kozmu a Kristiána. Náboženstvo – kresťanstvo či pohanstvo nevníma ako religio, ale ako určitý rituál. Štátnosť raných priemyslovských Čiech chápe ako legitimizáciu, ktorú prví Přemyslovci odvodzovali od „pohanských přemyslovských božstiev“ a snažili sa ju posvätiť – pokresťančiť kultom sv. Václava. Mágiu raného stredoveku vystriedalo právo vrcholného stredoveku svojím „odkúzľovaním sveta“. (s. 43) Panovnícka moc už nepochádzala od Přemysla Oráča, ale od Boha. Štátnosť sa tak podľa Třeštika zachovala, ale v inej kvalite.

Nasledujúci blok, ktorú sa venuje čiastkovým problémom, začína príspevkom Demetera Malaťáka *Korunovace přemyslovských králů*. Autor na základe dostupných prameňov rekonštruuje priebeh a dejinný kontext jednotlivých korunovácií. Od korunovacie Vratislava II. až po korunováciu Přemysla Otakara II. mala každá z nich iný myšlienkový i politický zámer. Autor si preto kládne otázku, aký mali korunovacie zmysel. Vo svojej odpovedi formuluje tézu, že korunovacie zvyšovali prestíž priemyslovských panovníkov, ale nema-

li kauzálnu súvislosť s ich reálnym nástupom k moci. Martin Wihoda začína svoju štúdiu *První česká království* kritikou názorov Jozefa Žemličku o premenách českého stredoveku. Wihoda nepokladá zmeny v 13. storočí za až tak revolučné ako Žemlička. Obhajuje tézu prelínania starého a nového, proces, ktorý dômyselne nazýva „paralelné stredoveky“. (s. 70) V jadre svojho príspevku sa venuje príčinám víťazstiev i pádov prvých českých kráľovstiev. Sleduje symbolický program ich koncepcií a povahu kráľovských titulov. Podľa neho kým kráľovská koruna znamenala ohrozenie domácich českých tradícií a veľmožských práv, pre českú aristokraciu bola neprijateľná a preto ako forma vlády nepresaditeľná.

Ďalším parciálnym problémom sa zaoberá Libor Jan v príspevku *Lenní přísahy a přísahy věrnosti na dvoře posledních Přemyslovců*. Zameriava sa na domáce listinné dokumenty, ktoré dokladajú rituál prisahy vernosti. Najčastejšie išlo o záväzky služby a poslušnosti. Rozbor zachovaných sľubov odkrýva spoločenské vzťahy medzi zúčastnenými stranami – pánom a vazalom. Pre českú šľachtu je typická tzv. *beneficiarita*, t. j. spôsob pripútania šľachty k panovníkovi prostredníctvom držby benefícií a slobodnej pôdy (s. 110). Podľa autora je to české špecifikum, ktoré postupným procesom transformácie vzťahu šľachty k panovníkovi od 13. storočia prechádzalo k „stavovskému ponímaniu štátu“ (s. 111). Ďalšie stránky zborníka sa venujú rodovej politike. Martin Nodl vo svojej štúdiu *Rituál rozvodu* postupuje od všeobecnej charakteristiky manželského zväzku v stredoveku k fenoménu rozvodu. Autor sa problému zmocňuje prostredníctvom príkladov, ktoré majú úzke prepojenie s českým prostredím alebo pochádzajú priamo z českého prostredia. Tvrdí, že rozvod pri riešení konfliktov v dynastickej politike fungoval ako politikum a príklady ukazujú, že anulácie manželstiev mali „nerituálnu podobu“. „Rozvod bol rítus bez rituálu.“ (s. 134)

Posledný, tretí okruh predstavuje obraz rituálov a štátnosti vo významných stredovekých prameňoch českých dejín. David Kalhous uvádza názov skúmaného prameňa už v názve

svojho príspevku a v ňom formuluje aj svoj bádateľský problém: *Státnost v Kristiánově legendě?* Kristián ako ideológ sa podľa neho nepriamo vyrovnával i s politickými javmi. Cez to sa črtá, ako v 10. storočí vnímali štátnosť. Kristiánove Čechy sa združovali okolo svojej dynastie, patróna sv. Václava a tradícií, čo bolo základom ich „štátu“ a „štátnosti“. (s. 152) V publikácii často citovaným kronikárom Kozmom sa komplexne zaoberá štúdia Petra Kopala *Státnost a rituály v Kosmově kronice*. Najprv predstavuje metódu svojho prístupu, ktorá spočíva v teórii Gerda Althoffa o „politických hráčoch“ stredoveku. Štruktúra „hráči – knieža, biskup, predáci“ a „pravidlá hry“, prispôbené českým podmienkam, majú objasniť zákonitosti Kozmovho sveta. Kozmas nebol hráč, ale politické hry dokázal komentovať a interpretovať. „Dejiny Čechov“ sa v jeho kronike zhodujú s dejinami Přemyslovcov (s. 169). Kozmasov výklad českých dejín sa podľa Kopala stotožňuje s podporou kniežacej moci a domácej tradície.

Ďalším skúmaným prameňom je *Zbraslavská kronika*. Zamýšľal sa nad ňou Robert Antonín v príspevku *Obraz ideálního panovníka v Zbraslavskéj kronice*. Antonín sa nezameriava na politické javy v 13. a 14. storočí, ale „medzi riadkami odhaľuje svet myšlienok, ideálov a propagandy“. (s. 214) Tvorcovia kroniky akoby písali návod pre ideálneho panovníka a preto dielo podľa autora štúdie môžeme zaradiť do stredovekej sociálnej filozofie. Posledný príspevok *Panovnícke tituly v Dalimilově kronice* využíva pri historickej interpretácii textové lingvistiku. Vlastímil Brom aplikoval špecifický spôsob skúmania prameňa, pri ktorom sleduje výskyt a frekvenciu jednotlivých výrazov. Najčastejšie nachádza v kronike slovo „kňaz“ s významom knieža, vládca. Obsahuje v sebe aj význam slova „kráľ“. Kronikár tituly dôsledne rozlišuje pred („kňaz“) a po („kráľ“) zasadnutí osoby na trón (s. 233). Výsledkom tohto prístupu sú informácie o dobovom fungovaní pojmov a o vzťahu pôvodcu textu k nim.

Zborník z konferencie predstavuje ambíciu systematického začleňovania českých hu-

manitných vied do európskych výskumných trendov s dôrazom na dejiny strednej Európy. Poznanie počiatkov štátnosti či definovanie známych rituálov vedie k úvahám o sakralizácii určitých pamätných dejinných momentov. A tento problém inšpiroval editorov zborníka, aby na rok 2008 naplánovali konferenciu k tejto téme. Uvidíme, či zborník z nej bude rovnako zaujímavým čítaním ako ten, ktorý sme mali v rukách teraz.

* Pozri <http://www.phil.muni.cz/dsebrno/konference/?s=stat-zeme-ritually> (15. marec 2008)

** Pozri aj <http://www.phil.muni.cz/dsebrno/> (15. marec 2008)

Katarína Nádaská

HIMMLEROVÁ, Katrin. *BRATŘI HIMMLEROVÉ. Příběh německé rodiny*. Praha : Academia, 2008, 265 s.

Anotovaná kniha púta na seba pozornosť historika i bežného čitateľa z viacerých príčin. Z netradičnej pozície totiž rekonštruje privátny život a názorový vývin jednej stredostavovskej meštianskej nemeckej rodiny v prvej polovici minulého storočia. Na danom fakte by nebolo nič zvláštne a pozoruhodné, keby sa to netýkalo konzervatívne zameranej rodiny gymnaziálneho profesora Gerharda Himmlera, prísneho otca, dôsledne dbajúceho na vzdelanie, náboženskú a nacionálnu výchovu svojich troch synov: Gerharda, Heinricha a Ernsta. Prirodzene, najznámejší z nich sa stal stredný syn Heinrich, jeden z najmocnejších mužov III. ríše, obávaný ríšsky vodca SS a človek považovaný za jedného z najmasovejších vrahov v 20. storočí či v celých dejinách ľudstva. Mimo pozornosti autorky však neostávajú ani ďalší dvaja synovia, resp. iní pokrvní či nepokrvní príslušníci himmlerovskej rodiny, takisto ľudia, ktorí s jej príslušníkmi prichádzali do osobného, resp. pracovného styku. Nespornou pikantériou a kuriozitou knihy je, že jej autorkou je praneťter H. Himmlera, vnučka jeho najmladšieho

brata Ernsta. Katrin svojho starého otca, ani prastrýka osobne nepoznala. Svoju knihu však koncipovala nielen na základe osobných spomienok a interpretácií (prirodzene, často veľmi subjektívnych a teda skreslených) viacerých rodinných príslušníkov, resp. z písomnej a fotografickej pozostalosti himmlerovskej rodiny (časť fotografií je publikovaná v knihe), ale v prvom rade na báze štúdia dobových archívnych a tlačových materiálov, ako aj bohatej odbornej literatúry. Nejde tu však iba o akýsi amatérsky záujem a interpretáciu dejín vlastnej rodiny, lebo Katrin Himmlerová je školená historička. Jej dôsledný profesionálny prístup nesporne pridáva textu anotovanej knihy na vierohodnosti a presvedčivosti.

Publikácia má aj nezanedbateľný morálny rozmer. Autorka – pre ktorú to nebolo určite ľahké – zaujala veľmi kritický postoj nielen voči Heinrichovi Himmlerovi, ale aj voči jeho bratom, vrátane svojho deda Ernsta, ktorí sa dali vedome, no aj pod vplyvom Heinricha do služieb nacistického režimu a výdatne z toho profitovali. Katrin Himmlerová sa pridala k tým rodinným potomkom nacistických prominentov, ktorí sa snažia vyrovnáť s históriou svojich predkov skúmaním ich činov i zločinov. Tak to napríklad urobil Niklas Frank, syn generálneho gubernátora v okupovanom Poľsku Hansa Franka, keď sa svojou knihou z roku 1987 bolestne vyrovnával s temnou politikou minulosti svojho otca. Pre slovenského čitateľa je ešte známejší prípad aj u nás premietaného dokumentárneho filmu Malteho Ludina, ktorý hovorí o neslávnej politickej kariére a tragickým konci života jeho otca Hansa Elarda Ludina, v rokoch 1941 – 1945 vyslanca III. ríše v Slovenskej republike. Domnievam sa, že pre takéto bolestný sebaopoznávajúci akt treba mať veľké vnútorné odhodlanie, no aj nemalú osobnú odvahu čeliť potenciálnemu nepochopeniu, výčitkám alebo dokonca nenávisti nielen zo strany vlastnej rodiny, ale aj širšieho prostredia, v ktorom autori takýchto diel vyrastali. S podobnými problémami sa borila a ďalej sa stretáva aj K. Himmlerová, ktorá, ako sama priznáva, túžila sa zbaviť prekliatia himmlerovského mena. Neurobila to však ad-

ministratívnu zmenou mena, ale dôkladným skúmaním a následným bolestným poznávaním koreňov ideológie nacizmu v Nemecku a zvlášť vo vlastnej rodine. Úlohu tu zohrala aj jedna zvláštna, priam paradoxná okolnosť: životným partnerom autorky sa stal „neárijec“, izraelský štátny občan, s ktorým sa otvorene zhovárala o diametrálne rozdielnych, no nakoniec na oboch stranách tragických osudov svojich rodín.

Históriu himmleroveskej rodiny, resp. jej hlavné črty alebo iba fragmenty, autorka prerozprávala v knihe. Sleduje v nej rodinné prostredie, v ktorom traja bratia vyrastali a názorovo sa formovali. V strede jej pozornosti nie je však budúci šéf SS, ale jej starý otec Ernst, ktorý sa spolu s Gebhardom dali plne do služieb nacistického režimu aj pod vplyvom Heinricha, na ktorého politické úspechy bol patrične hrdý tiež otec a ďalší členovia rodiny, hoci sa to po vojne snažili popierať. Ernst, podobne ako Heinrich, skončil svoj život samovraždou, zatiaľ čo Gebhard sa ocitol v anglickom zajateckom tábore, z ktorého bol roku 1948 prepustený a usiloval o vlastnú rehabilitáciu, čo dosiahol prinajmenšom vo forme získania penzie štátneho úradníka. Autorka na viacerých príkladoch z vlastnej rodiny, no aj z prostredia bývalých nacistických elít upozorňuje, ako zostrojila sa studená vojna zoslabila, resp. zrelativizovala tzv. denacifikačný proces v Nemecku a umožnila mnohým prominentným nacistom z okruhu himmleroveskej rodiny, resp. z okruhu jej známych vydávať sa iba za pasívnych prívržencov režimu či dokonca jeho odporcov. Je príznačné, že mnohí z nich zodpovednosť za svoje konanie, vrátane udávania či podielu na zločinoch proti ľudskosti presunuli na H. Himmlera. Autorka pritom presvedčivo dokazuje, že šéf SS vždy, aj v tých najťažších dobách pádu III. ríše, efektívne pomáhal získavať protekciu a výhody svojim príbuzným, vrátane svojej nelegitímnej milenky a ich spoločnému dieťaťu. Katrin Himmlerová však nemoralizuje, ani neodsudzuje, no upozorňuje na nepravdy, ktoré jednotliví príslušníci himmleroveskej rodiny (predovšetkým jej stará matka Paula) po vojne šírili o svojej „protinacistickej minu-

losti a nezištnej láske k vlasti“. Tento fenomén nevôle alebo neschopnosti kriticky reflektovať vlastnú minulosť nie je však typický iba pre nemeckú spoločnosť. Je akýmsi zákonným javom vždy a všade tam, kde sa zrúti totalitný režim a zanecháva za sebou množstvo nezodpovedaných otázok, zlé svedomie a traumatizujúce pocity.

I. K.

1526 – 1848

MATULA, Vladimír. *DEVÍN, MILÝ DEVÍN. Národná slávnosť štúrovcov na Devíne 1836*. História a tradícia. Martin : Matica slovenská, 2008, 98 s.

V rámci jubilejného Roku Ľudovíta Štúra 2005 – 2006 si verejnosť pripomenula viacero významných dát, viažucich sa k tejto osobnosti a štúrovskej generácii. Jednou z nich bola i vlastenecká slávnosť šestnástich mladých štúrovcov na ruinách hradu Devín 24. apríla 1836, ktorá bola účastníkmi vnímaná ako epizóda, vybočujúca z radu každodennosti svojim nevšedným obsahom a „zasväcujúcou“ atmosférou. Jej priblíženie je hlavným cieľom publikácie Vladimíra Matulu Devín, milý Devín, ktorej podnetom na napísanie bolo uplynulé stosedemdesiate výročie tejto udalosti. Kniha vyšla vo vydavateľstve Matice slovenskej a predstavuje dosiaľ historicky najpodrobnejšiu rekonštrukciu štúrovskej devínskej slávnosti a jej dôkladnú interpretáciu.

Dielo je rozčlenené do troch kapitol, ktoré vedú čitateľa históriou Devína od najstarších čias až podnes, pričom ťažiskom knihy je spomínaná štúrovska slávnosť. Prvá kapitola, *Devín – náš národný symbol*, je vstupným oboznámením sa s históriou hradu Devín. Autor približuje úlohu a profil hradu od čias Veľkomoravskej ríše a chronologicky postupuje k obdobiu najväčšieho rozmachu devínskeho kultu ako národného symbolu počas slovenského národného hnutia, keď bola zvlášť

vyzdvihovaná veľkomoravská a cyrilo-metodská tradícia, a nostalgický kult ruín vôbec.

Druhá kapitola, s názvom *Národná slávnosť štúrovcov na Devíne 24. apríla 1836*, podáva na štyridsiatich troch stranách podrobný obraz historickej rekonštrukcie štúrovej slávnosti, vrátane plného znenia dochovaného umeleckého materiálu v podobe básní, prozaických textov a piesní. Ide o prvý ucelený súbor poskytujúci súvislý pohľad na aprílovú slávnosť 1836, ktorý bol doteraz vo veľmi skrátenej forme publikovaný len v Hurbanovom životopise Ľudovíta Štúra. Okrem tohto prameňa sa autor opieral aj o dobovú korešpondenciu – predovšetkým čerpal z listov Ľudovíta Štúra, adresovaných Michalovi Godrovi (zo 4. apríla 1836 a z 26. júna 1836), Františkovi Palackému (z 10. apríla 1836) a Alexandrovi B. Vrchovskému (z 30. mája 1836). Najcennejším pramenným materiálom, ktorý významne poslužil pri rekonštrukcii devínskej slávnosti, bol autentický záznam Juraja Bojislava Záborského – *Slavnosť Děvínska*, vyhotovený pre ruského slavistu Osipa Maximoviča Boďanského. Tento prameň je dávnejším objavom Vladimíra Matulu v Boďanského archíve v Kyjeve, o čom autor podrobnejšie písal v Pamätnici k 150. výročiu devínskej slávnosti štúrovcov *Živá voda*, ktorú vydalo Mestské múzeum v Bratislave (1988, s. 43-60). Vďaka tomuto nálezmu má čitateľ možnosť oboznámiť sa s dovtedy nepoznanou rečou Ľudovíta Štúra („*Nikde vlasti? – kam se tedy dělá?...*“) a niektorými neznámymi básnickými dielami, vrátane kompletného znenia už v druhej polovici 19. storočia „nezvestnej“ básne *Samostatnost* od Ctíboha Zocha. Ďalším z prameňov, ktorý našiel V. Matula v kyjevskom archíve, a z ktorého pri rekonštrukcii devínskej udalosti čerpal, je rukopisný záznam *Písňě ze Slovenska, psaně v Praze k věčné památce*, ako aj rukopisný zošitok *Písňě ku počtě Pana Jozefa Boďanského zpisané v Zpevokolu od Slovákův Břetislavských roku 1838 dne 23. listopadu*. Kapitola zachytáva predpokladaný chronologický sled celého umeleckého pásma štúrovcov, vrátane mien rečníkov a interpretov básní. Na základe bohatého materiálu, ktorý autor predostrel, čitateľ

zistuje, že štúrovska „vychádzka na Devín“, ako sa o nej skromne vyjadril Jozef Miloslav Hurban, nebola neplánovanou alebo narychlo zorganizovanou akciou, ale že išlo o dobre premyslené a pripravené podujatie. Vyplýva to nielen z účtyhodného množstva zozbieraných prameňov, ale aj z obsahu spomínanej slávnostnej reči Ľudovíta Štúra. Prednes poézie a rétoriku dopĺňal pôsobivý zborový spev, čo v účastníkoch podujatia vytvorilo charakteristické fluidum posvätna, ktoré Hurban pripodobnil k dojmu, aký cítili „*kedysi apoštolovia Kristovi v Jeruzaleme v deň Turíc*“ (s. 17).

Vladimír Matula v rekonštrukcii devínskej slávnosti venoval osobitnú pozornosť jej vrcholnému záverečnému okamihu – prijímaniu slovanských mien. Keďže Jozef Miloslav Hurban o akte prijímania slovanských mien detailnejšie nepísal a podrobný záznam z pera iných účastníkov sa nezachoval, podujal sa V. Matula na umelecké stvárnenie priebehu tejto udalosti v krátkom zápise, ktorý však vystihuje pravdivosť faktov, vhodne dotvára autentický dojem dobovej atmosféry a dopĺňa kontinuitu textu.

Druhú kapitolu s podtitulom *Dohra* uzatvára citovaný text J. M. Hurbana o spoločnom obede v devínskom hostinci. Známa kuriózna situácia, v ktorej sa štúrovska spoločnosť pod Devínom ocitla, predchádzajúci text typickým hurbanovským humorom značne odľahčuje a navracia čitateľa k uvedomeniu si, že napriek majestátnemu vyzneniu akcie boli jej aktérmi predsa len mladí študenti.

V rozsahom rovnako obsiahlej tretej, záverečnej kapitole, sa autor venuje pokusom o založenie tradície organizovaných národných výletov na Devín od tridsiatych rokov 19. storočia až po súčasnosť. V úvode nadväzuje na predchádzajúci text, sprostredkovo ohlasy štúrovej slávnosti a opisuje jej reakcie zo strany samotných štúrovcov aj maďarskej tlače. Poukazuje tiež na skutočnosť, že hrad bol obľúbeným cieľom štúrovských návštev a sprostredkovo Devín ako symbol slovenskej jednoty i v druhej polovici 19. storočia, keď sa stal cieľom vychádzok a slávností nových generácií národovcov.

Sústred'uje sa najmä na šesťdesiate roky, keď pri výročíach Memoranda slovenského národa organizovali devínske oslavy slovenskí študenti z reálky a poslucháči právnickej akadémie. Z poetických opisov Vendka Bohboja Kutlika a Ľudevíta Mráza, ktoré sú v plnom znení prevzaté z časopisu *Sokol* a rukopisného zábavníka banskoštiavnických študentov *Sitno*, získa čitateľ podrobný a farbistý obraz slávnostného zhromaždenia na Devíne 14. mája 1863. Dôsledne je zozbieraný i materiál z júnovej slávnosti 1865 – okrem znenia interpretovaných básnických skladieb sú to najmä spomienky z pera Miloslava Znevského (Ján Capko Zniovský) a Jána Zigmundíka.

Za ďalší z prejavov významnosti Devína považuje autor príspevky v *Slovenskej Čítanke* Emila Černého (1864, 1866), kde bol uverejnený historický opis Devína od Daniela Licharda a elegická báseň Emila Černého. Tiež je zmapovaná i dobová tlač, dielo komentuje správy o devínskych slávnostiach, ktoré boli publikované v *Pešťbudínskych vedomostiach* a *Národných novinách*. Poslednú správu o zhromaždení na Devíne v 19. storočí nachádza autor v *Národných novinách* v roku 1870 a potom až po vzniku Československej republiky, keď bola vo zvýšenej miere oživovaná slovenská symbolika a cyrilo-metodská tradícia a organizácie devínskych podujatí sa ujímali katolícki cirkevní predstavitelia a politici. Autor nezabudol pripomenúť ani význam archeologického výskumu (J. Eisnera i V. a D. Menclovcov) v tridsiatych rokoch, ktorý potvrdil staroslovenský pôvod hradu.

Dôkladná pozornosť je venovaná i zdokumentovaniu osláv stého výročia štúrovskej slávnosti na Devíne roku 1936, v rámci ktorých bol v Bánovciach nad Bebravou odhalený prvý monumentálny pomník Ľudovíta Štúra a na hrade Devín inštalovaná pamätná tabuľa; ako aj 150. výročiu, keď bolo cieľom usporiadateľov obnovenie tradície v pôvodnom duchu a slávnosti sprevádzal bohatý kultúrno-spoločenský program. Záver kapitoly je venovaný jubilejným rokom Ľudovíta Štúra 1995 – 1996 a 2005 – 2006, pri organizácii ktorých sa angažovalo Múzeum Ľudovíta Štúra v Modre.

Poetický titul monografie Vladimíra Matulu Devín, milý Devín výstižne charakterizuje štylistickú symbiózu historickej skutočnosti a umenia a napovedá, že dielo nie je len suchým faktografickým materiálom. Na pozadí básnickej tvorby – publikácia obsahuje viac ako 30 básní a piesní – vyniká historický fakt autentickejšie a farbistejšie. Mnohé básne sú uverejnené paralelne v pôvodnom znení (niekedy i cudzojazyčne) a ich umeleckých prekladoch, na ktorých sa podieľali Jozef Mihalkovič, Štefan Moravčík, Ján Jankovič a Ján Komorovský. Autorský text sa od citácií odlišuje bežným typom písma, prepis básní a piesní je vyznačený tučnou kurzívou. Dielo dopĺňajú čierno-biele ilustrácie s popisom a zoznam prameňov a literatúry.

Kniha Vladimíra Matulu je nielen dôstojným literárnym výstupom jubilejného Roku Ľudovíta Štúra 2005 – 2006 a 170. výročia štúrovskej devínskej slávnosti, ale zhodou okolností toto dielo vyšlo i v roku významného životného jubilea autora.

Marcela Bednárová

1848 – 1945

KOVÁCS, Anna. *A SZLOVÁKOK ÉLETE ÉS KULTÚRÁJA BUDAPESTEN A DUALIZMUS KORÁBAN (1867 – 1918)*. Kováčová, Anna. *Život a kultúra Slovákov v Budapešti v období dualizmu (1867 – 1918)*. (Pons Strigoniensis Studia VI.) Pilišska Čaba; Ostrihom : Katolícka univerzita Petra Pázmány, 2006, 164 s. maďarská verzia; 161 s. slovenská verzia, preložili Ivan Halász a Peter Káša.

Ústav slavistiky – strednej Európy a Výskumná skupina západoslovenských jazykov na Filozofickej fakulte Katolíckej univerzity Petra Pázmány vydali v rámci edície Pons Strigoniensis, ktorú rediguje István Käfer, monografie o Danielovi Bachátovi (Ivan Halász), o československej Katolíckej akcii (Jozef

Hal'ko), o rozdelení Ostrihomskej diecézy (József Borovi), ako aj zborníky o miléniovom stretnutí Trnavskej a Pázmányovskej univerzity v Maďarsku a o nových interpretáciách českého baroka. Šiesty dvojazyčný zväzok dokumentuje sociálne zloženie a spoločenské aktivity slovenských prisťahovalcov v Budapešti, predovšetkým ochotnícke divadlo a spevokoly. Anna Kováčová z Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku v ňom mapuje kultúrnu topografiu peštianskych Slovákov – spolkové lokály, redakcie, hostince a kaviarne v Jozefovom meste aj iných častiach Budapešti. Autorka rekonštruje „slovenskú Pešť“ v období medzi rakúsko-uhorským vyrovnaním a prvou svetovou vojnou. Práve v tomto čase sa však – ako výsledok storočnej nacionalistickej agitácie – úspešne realizovala iná vízia, a to predstava „maďarskej Budapešti“. Kultúrne zmeny v živote slovenských imigrantov, ktoré A. Kováčová sleduje na transformáciách spolkovej scény, sú preto najmä príbehom asimilácie.

Prvá kapitola sa stručne venuje sociálnej štruktúre slovensky hovoriacich obyvateľov hlavného mesta Uhorska za dualizmu. Na základe štatistik opisuje pôvod Slovákov usadených v Budapešti, ich sídelné rozmiestnenie v meste, úroveň vzdelania, príslušnosť k povolaniam a konfesiám. Z územného hľadiska bola v rámci témy najzaujímavejšia mestská časť Jozefovo mesto (*Józsefváros*) ako „slovenský ostrov“. Spoločenské centrá slovenskej komunity predstavovali hostince a kaviarne, ako aj kostoly a cirkevné inštitúcie a v neposlednom rade niektoré meštianske rodiny. Najpodrobnejšie sa autorka zaoberá spolkovým životom, menovite Slovenským spolkom a jeho Literárnym odborom, Dobročinným ženským spolkom evanjelickej a. v. cirkvi, Katolíckym robotníckym kruhom, stolovou spoločnosťou Kriváň, spevokolmi a ochotníckym divadlom.

Kniha sa teda zameriava predovšetkým na spolkový život slovenských prisťahovalcov. Liberálne uhorské vlády podporovali väčšinu dobrovoľných asociácií, mimoriadne netolerantne sa však správali voči tzv. podozrivým spolkom – patrili k nim združenia robotníkov, nemaďarských etník a politickej opozí-

cie. Väčšina slovenských imigrantov mala tú smolu, že patrila k prvým dvom kategóriám. Obmedzenie sa na kultúrne a vzdelávacie aktivity nevychádzalo len z potrieb slovenskej komunity – boli to *de facto* jediné sféry, ktoré povoľoval národnostný zákon. Zhora, od úradov sa teda slovenské spolky nedočkali podpory, ale len podozrievania a šikanovania. Zdola, zo strany nekvalifikovaných sezónnych robotníkov či remeselníkov, živnostníkov alebo inteligentov, ktorí usilovali o adaptáciu v novom prostredí, sa stretali len s obmedzeným záujmom. Zlomkovitosť dochovaných archívnych a literárnych prameňov nedovoľuje hlbšie skúmať spôsoby komunikácie, organizovania vzťahov a trávenia voľného času. Môžeme sa však domnievať, že mnohé svoje potreby si slovensky hovoriaci obyvatelia Budapešti riešili mimo spolkov (napr. formou susedstva, účasťou na cirkevnom živote, muži návštevou krčiem) alebo na druhej strane v maďarských organizáciách. V porovnaní s nemeckými, maďarskými, židovskými či českými obyvateľmi Pešti bol počet slovenských združení veľmi nízky. Zodpovedal však skutočnosti, že veľkú časť miestnych Slovákov tvorili sezónni robotníci. Nemali dôvod viazať sa na určitý spolok a platiť členské, ak na zimu, keď v podstate vrcholila spoločenská spolková činnosť, odchádzali domov. Mnoho ich pochádzalo z dedín a krátkodobý pobyt v metropole nestihol podstatne ovplyvniť ich kultúrne návyky. Spomínaná mobilita a pretrvávajúca roľnícka mentalita nepriali spolkovému životu.

V skúmanom období sa napriek vládnym represiam a reštriktívnemu volebnému právu predsa len rozvíjali masové politické hnutia. Život Slovákov v hlavnom meste Uhorska ovplyvnili predovšetkým politický katolicizmus a socializmus. Z údajov, ktoré zhromaždila A. Kováčová, je zrejmé, že najväčší záujem bol o činnosť kresťanskosocialistického Katolíckeho robotníckeho kruhu a sociálnodemokratických spolkov, z ktorých viaceré vznikali z iniciatívy českých robotníckych predákov. Diskontinuita jednotlivých typov spolkov, ich zániky a opätovné obnovenie a štiepenie poukazujú na konflikty a diferencie v rámci

skupiny, napr. na dištancovanie sa inteligencie od robotníkov.

Najviditeľnejšou prezentáciou na verejnosti boli obaračkové slávnosti so sprievodmi krojovaných Slovákov a mariánske púte, ktorých sa zúčastňovali nie s etnicko-národnými, ale s katolíckymi symbolmi (so spolkovými zástavami, v čiernych husárskych uniformách s pripnutými odznakmi s krížom). Ďalšie analýzy možno ukážu metamorfózy uhorskopatriotického identifikovania sa budapeštianskych Slovákov a príklady konvertovania alebo postupnej asimilácie k maďarstvu. Kniha spomína najmä osobnosti, ktoré vedome formovali slovenskú národnú identitu na spolkovvej pôde (napr. učiteľ Ľudovít Izák alebo poisťovací úradník Ján Wagner). Z množstva empirického materiálu, ktorý získala A. Kováčová dlhoročným štúdiom v maďarských a slovenských archívoch a knižniciach, je zrejme, že v procese nacionalizácie sa spektrum lojalít jednotlivcov zužovalo a v záujme prežitia v dobovej netolerantnej atmosfére sa menšina prispôbovala majorite. Precízne zhrnutie detailov zo spoločenského života časti obyvateľov uhorského hlavného mesta môžeme čítať ako spomienku na zaniknutú „slovenskú“ Pešť.

Elena Mannová

MAJERÍKOVÁ, Milica. *VOJNA O SPIŠ. Spiš v politike Poľska v medzivojnovom období v kontexte česko-slovensko-poľských vzťahov*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2007, 144 s.

Významné miesto v kontexte stredoeurópskej historiografie náleží prácam, ktoré sa venujú vzniku a premenám štátnych hraníc. Pozornosť slovenskej historiografie sa v tomto ohľade prirodzene upierala najmä na južnú hranicu s Maďarskom, zvýšenému záujmu sa v ostatnom čase teší aj dnešná slovensko-ukrajinská hranica. Bez sústavnejšieho spracovania však dlhší čas zostávajú dejiny severných hraníc Slovenska, hranice s Poľskom. Preto chceme

upozorniť na zaujímavú monografiu Milice Majerikovej *Vojna o Spiš*.

Práca si kladie za cieľ zoznámiť čitateľa s priebehom slovensko-poľskej konfrontácie na Spiši, kulminujúcej v medzivojnovom období. Po tom, ako výsledky prvej svetovej vojny prekreslili politickú mapu strednej Európy, stal sa práve spišský región so svojimi historickými špecifikami jedným z ohnisk medzinárodnopolitického napätia medzi dvoma novovzniknutými štátmi – Československom a Poľskom. Ako správne naznačuje podtitul práce, vývoj na Spiši nezriedka prekračoval svoj pôvodne miestny rámec a prebiehal v komplikovanom kontexte česko-slovensko-poľských vzťahov. Sledovaná problematika takto zapadá do širšie koncipovaných dejín diplomacie versaillského systému.

V úvode autorka ponúka čitateľovi náhľad do neutíchajúcich slovensko-poľských diskusií o historickom vývoji a (multi)etnicite spišského pohraničia, ktoré sú výsledkom rozdelenia regiónu. V dobrom prehľade dotykov českej, slovenskej a poľskej historiografie so spracovávanou témou, zarezonuje fakt, že „[n]a Slovensku (...) dodnes nevyšla žiadna monografia, ktorá by ucelene prezentovala problém postavenia Spiša v medzivojnovom období“ (s. 9) – dodajme, od časom prekonaných *Severných hraníc Slovenska* (1946) Alojza Miškoviča.

Samotná práca je chronologicky rozčlenená do šiestich kapitol. Prvá z nich ponúka *náčrt slovensko-poľských vzťahov do roku 1918*. Spiš tu vystupuje ako územie, kde sa geografické podmienky podpísali pod sústavne severojužné kontakty už od čias raného stredoveku. Ich intenzita i obsah sa v priebehu storočí menili – kľúčovým momentom býval obchod, no nesmieme podceňovať význam vzdelávania, keď mnoho študentov zo Spiša navštevovalo krakovskú univerzitu, či umeleckej komunikácie. O tom, že nešlo vždy o kontakty bezkonfliktné, svedčí spor spišského prepošstva a krakovskej arcidiecézy o jurisdikciu nad mestečkom Podolíneč a jeho okolím z 13. – 14. storočia. Špecifickým fenoménom je tzv. *spišský záloh* (1412 – 1769/72) súbor mestečiek poľským panovníkom. Blížiac sa k obdobiu svojho

záujmu, autorka nezabúda zmieniť poľský záujem o Slovákov (a slovenský o Poľsko) z posledných desaťročí podunajskej monarchie.

Hneď ďalšia kapitola *Neuskutočnený plebiscit*, mapujúca prvé obdobie vytvárania československo-poľskej hranice na Spiši, dokazuje, že pochopiteľná snaha autorky začleniť miestne udalosti do širších diplomatických súvislostí so sebou prináša isté nástrahy. Rozsah práce totiž núti hľadať koncízne a úsporné formulácie. To zo sebou nesie riziko skreslenia zložitej problematiky genézy a fungovania versaillského systému. Nie celkom presné je tvrdenie, podľa ktorého Spojené štáty „odmietli“ (s. 21) vstup do Spoločnosti národov; bližšie pravde je glosovať, že Washington zastal kdesi na polceste – druhé hlasovanie Senátu sa v marci 1920 vyslovilo za vstup, no nedostatočnou väčšinou. Podobne problematiku je tvrdenie, že „jedínym veľmocenským garantom ‚versaillského systému‘ sa stalo Francúzsko“. Bez výraznej britskej spolupráce by garancie Paríža nedávali prílišnú nádej na udržanie medzinárodno-politického poriadku na kontinente.

Autorka vystihla kolidujúce ambície Československa a Poľska v strednej Európe. Takto sa rýchlo vykryštalizovali konfliktné zóny Těšínsko, Orava a Spiš. V kauze problematických dodávok zbrojného materiálu do Poľska z mája 1920 je však prisilné nepriamo zo zadržovania kontingentov obviňovať československú vládu (s. 22). Československo totiž na popud Paríža 26. marca 1919 podpísalo dohovor o tranzite vojenského materiálu do Poľska a je vysoko nepravdepodobné, že by sa špičky mladej republiky postavili na odpor zámerom kardinálneho spojenca. To, že predmetné vlaky naozaj zastali v pohraničných staniach, bolo výsledkom mobilizácie miestnych železničných robotníkov (často nemeckej národnosti), ktorých ľavicové zmýšľanie viedlo k solidarite so sovietskymi. Podobne príliš razantné je obvinenie, že Poľsko „[p]omocou slovenskej iredenty chcelo (...) oslabiť a zničiť“ (s. 24) československý štát. Existovali síce paramilitaristické skupiny s väzbou na *establishment*, ktoré sa týmto cieľom netajili, no oficiálna línia

bilaterálnych vzťahov minimálne do nástupu sanačného režimu v máji 1926 nešetřila obojstrannými impulzmi na spoluprácu.

Následne sa dej monografie vracia na Spiš, na niekoľkých stranách je presvedčivo vykreslená prevratová situácia v regióne. Autorka si všíma prejavy jednotlivých etník, dokumentuje rozvoj miestnych slovenských národných rád; je zaujímavým detailom, že takýto orgán eviduje aj na neskoršom spornom území (s. 26). Výsledkom dlhoročného záujmu podhalianckých aktivistov o Spiš (oproti nepriateľstvu tvrdeniu autorky nešlo o žiadne novum – porov. s. 27) bol vstup poľských oddielov na toto územie v priebehu novembra 1918, s cieľom jeho anexie pre poľský štát. Na zaujatom území boli dokonca vyhlásené voľby do Sejmu. Po tom, ako 15. decembra dorazili do Popradu československí legionári, nastalo približne dvojtýždňové obdobie ozbrojených zrážok, zakončené na Štedrý deň podpisom dohody o prímerí, ktorá obsahovala provizórnu demarkačnú čiaru (tú však autorka mylne pripisuje rezolúcii dohodového splnomocnenca v Budapešti, pplk. Ferdinanda Vixa, z 5. decembra 1918, keď tento nariadil varšavskému generálnemu štábu stiahnuť poľské jednotky za uhorsko-haličskú hranicu – porov. s. 30).

Silnou stránkou textu je pozornosť venovaná bohatej činnosti poľských aktivistov, eskalujúcej po ustanovení plebiscitu pre sporné územia Najvyššou radou mierovej konferencie 27. septembra 1919, po neúspechu niekoľkých kôl československo-poľských rozhovorov. Aktivity československej strany v tomto období ostáva síce trochu v tieni horúčkovitých poľských snáh, no výbornou ilustráciou je fragmentárne publikovaná situačná správa župného úradníka, ktorý ešte v priebehu mája 1919 inkognito navštívil dvadsaťpäť predmetných miest a obcí a zaznamenal výraznú prevahu pročeskoslovenských nálad. Autorka sa nevyhýba ani opisu ostrej agitácie, ktorú z poľskej strany sprevádzali doslova teroristické incidenty. Pre objektivitu treba však podotknúť, že o konkrétnej československej agitácii v teréne máme stále minimum správ. Pravdou však zostáva, že vyhrotené pomery

na plebiscitných územiach výrazne prispeli k snahám vyriešiť spor rozhodnutím neutrálneho arbitra, či spoločným rozhodnutím veľmocí. Československá aj poľská strana pristúpili počas reparačnej konferencie v belgickom Spa v júli 1920 na druhú alternatívu a rozhodnutie Rady veľvyslancov mierovej konferencie z 28. júla 1920 rozdelilo sporné územia medzi Československo a Poľsko.

Ak M. Majeriková píše, že „[z]atiaľ čo na Těšínsku boli viac-menej naplnené československé aspirácie, slovenská časť republiky stratila 25 obcí s približne 25 000 obyvateľmi“ (s. 43), vytvára tak priestor pre mylnú domnienku, že bolo v možnostiach republiky obhájiť nárok na postulované územia ako celok. Tu treba pripomenúť, že pri rozhraničení dochádza k ustáľovaniu čo najmenej konfliktnej delimitačnej čiary, čiže k rozdeleniu predmetných teritórií. Sporné strany tu reálne neoperujú s nádejou na absolútny úspech, ale vytvárajú spravidla niekoľko demarkačných línií pre rôzne eventuality vývoja sporu. Podľa toho, ku ktorej z týchto čiar sa blíži konečný výsledok, môžeme uvažovať o úspechu či strate. Keďže dodnes nemáme k dispozícii štúdiu, ktorá by mapovala vývoj návrhov sporných strán v priebehu parížskej konferencie, nedá sa výsledok veľmocenskej arbitráže takto jednoznačne glosovať.

Tretia kapitola, *Delimitácia – obdobie nádeje a beznádeje*, zoznamuje čitateľa s protestnou vlnou proti pričleneniu severozápadného Spiša k Poľsku, podporovanou americkými krajinami, ako aj so situáciou slovenského obyvateľstva na poľskej strane spišskej hranice. Akcie, ktoré mali prispieť k asimilácii Slovákov, ako aj nepriaznivá ekonomická situácia viedli k tomu, že sa v československých pohraničných okresoch pravidelne objavovali utečenci z delimitovaných obcí. Preto neprekvapuje, že pôsobenie dohodovej delimitačnej komisie so sebou prinášalo nádej na obrat k lepšiemu, snáď v podobe zmeny hraničnej čiary. Ako autorka správne poznamenáva „akékoľvek nádeje (...) v zmysle spätného návratu zabratých obcí boli nereálne“ (s. 52), pretože tak ďaleko mandát komisie nesiahahal. Hodnotiť

postoj československej administratívy bude však možné len po podrobnom štúdiu archívneho materiálu.

Delimitáciu výrazne predžil spor o tatranskú osadu Javorina, ktorý sa na scéne objavil na jar 1921. Tu sa autorka mylí, keď poľský návrh na výmenu obcí Kacvín a Nedeca za Javorinu dáva do súvislosti s problematickým rozhodnutím komisí z 25. septembra 1922 – iniciatíva sa zrodila koncom apríla 1921. Podobne citované slová Andreja Hlinku (s. 54) pochádzajú z mája 1921. V kontexte javorinskej otázky je zmätočné aj tvrdenie, že „[v]ýsledok (...) neprinesli ani rokovania poľského diplomata Erazma Piltza s Benešom v Prahe na jeseň 1921“ (s. 54), keď práve spomenuté rozhovory predchádzali podpisu bilaterálnej politickej dohody 6. novembra 1921, upravujúcej základné otázky koexistencie Československa a Poľska (a nie, ako sa dočítame na s. 43, „lokálne pomery na bývalom plebiscitnom území“). Keďže dodatok B tejto dohody vyjadril vôľu sporných strán vyriešiť spor o Javorinu v lehote šiestich mesiacov priateľským spôsobom, práve na tento úspech reagovala 6. decembra 1921 Rada veľvyslancov (a nie: Najvyššia rada).

Zatiaľ čo finálnu etapu kreovania československo-poľskej hranice na Spiši M. Majeriková zhmula presvedčivým spôsobom, v opise medzinárodno-politickej konštelácie rokov 1924 – 1925 vidíme nesúlad, keď obdobie československo-poľskej spolupráce, ktorého symbolom je varšavská cesta Edvarda Beneša z apríla 1925, zaraďuje vo svojej narácii až za podpis Locarna, pričom napríklad nespomína spoluprácu delegácií oboch štátov na janovskej konferencii roku 1922. Taktiež nemožno prijať bez výhrad autorkine jednoznačne negatívne hodnotenie Rýnskeho garančného paktu (s. 56), ktoré protirečí aj reflexiám československej zahraničnej politiky – avšak táto otázka predstavuje samostatnú problematiku mimo záberu recenzovanej práce.

Kapitola o *zblížovacej a buditeľskej akcii*, ktorou sa početné spolky s prispáním miestnej administratívy a varšavskej vlády pokúšali získať goralské obyvateľstvo na Slovensku pre poľské národné cítenie, patrí

k najpôsobivejším pasážam práce. Tento aspekt slovensko-poľských vzťahov zostával zo strany slovenskej historiografie takmer nedotknutý. Autorka tu presvedčivo dokumentuje široký záber dlhodobých snáh. Tie sa odohrávali najmä v kultúrnej a spoločenskej rovine a preniesli sa aj do blízkeho vzťahu poľského konzulátu v Bratislave k HSLS. Ako zaujímavý agitačný nástroj slúžila v Poľsku mimoriadne dobre organizovaná turistika. Napriek nedostatku prostriedkov priniesla akcia minimálne výsledky v podobe niekoľkých goralských študentov na poľských stredných a vysokých školách.

V ďalšej kapitole sa autorka venuje miestu Slovenska a zvlášť Spiša v tzv. *politike tretej Európy* poľského zahraničného ministra, plk. Józefa Becka (najnovšia poľská historiografia preferuje termín „politika rovnováhy“ s podstatne širším obsahom). Varšava počítala so Slovenskom vo svojich geopolitických úvahách od polovice tridsiatych rokov, hoci konkrétne zámery podliehali častým zmenám; iba výnimočne sa špekulovalo o pripojení Slovenska ako takého (no Beckove slová o Slovensku ako „príťaži“ pre Poľsko, uvedené na s. 75, pochádzajú až z marca 1938, a nie z rokov 1934 – 1935, ako vyplýva z kontextu). Upevniť pozíciu Poľska na Slovensku mala zblížovacia akcia prebiehajúca obzvlášť intenzívne v kultúrnej rovine. Jej priebeh aj vrcholy (cesta Andreja Hlinku a Karola Sidora do Varšavy v auguste 1937, prijatie amerických Slovákov v Gdyni a Varšave v máji 1938) autorka pútavo vykresľuje, pričom nezabúda sledovať ani agitačné pôsobenie napríklad poľských harcerov na Spiši. Takto sa postupne prepracúva až k dramatickej jeseni 1938, keď Varšava využila ťažké polozenie ČSR, symbolizované dohodou štyroch veľmocí z Mnichova, na zisk spišských obcí Javorina a Lesnica. Na situácii nič nezmenili ani snahy HSLS, ani propoľské kalkulácie strany s eventualitami stredoeurópskeho usporiadania; slovensko-poľská delimitačná komisia mohla len finalizovať nepriaznivé hraničné úpravy. Pri pohľade na M. Majerikovou uvedenú nomináciu slovenskej časti komisie (s. 96) treba uviesť, že dr. Ivan Krno v komisii napokon nezasadol, účasť Antona Granatiera zostá-

va nejasná. Nesporne zaujímavou časťou práce je opis dramatických udalostí, ktoré sa prihodili počas delimitácie. Na základe archívnych prameňov i svedectva *oral history* autorka presvedčivo dokumentuje rozbúrené nálady miestneho obyvateľstva, aj jeho ťažkú situáciu po pričlenení k Poľsku, ktorú sa niektoré rodiny rozhodli riešiť emigráciou na Slovensko. Monografia sa uzatvára krátkym opisom kampane Slovenskej armády proti Poľsku v septembri 1939, v rámci ktorej Slovensko získalo všetky obce pričlenené k poľskému štátu v medzivojnovom období.

Práca je napísaná príťažlivým štýlom, ktorý má potenciál vtiahnuť čitateľa do deja. Zaslúžila by si však sústavnejšiu redakčnú pozornosť, aby sa predišlo terminologickým a ortografickým nedokonalostiam (asi najvýraznejšou je uvedenie vedúceho dohodovej Medzispojeneckej misie pre Poľsko, Francúza Josepha Noulensa, ako „anglického vyslanca“ – porov. s. 32). Napriek faktografickým či interpretačným výhradám, ktoré sa týkajú predovšetkým druhej a tretej kapitoly, považujeme monografiu Milice Majerikovej za kvalitnú a v mnohých pohľadoch podnetnú pre ďalší výskum dejín slovensko-poľského pohraničia v 20. storočí. Ako v našich pomeroch ojedinelá prípadová štúdia, práca vyplňa jedno z bielych miest na mape dejín československej zahraničnej politiky.

Pavol Jakubec

BYSTRICKÝ, Valerián – ROGULOVÁ, Jaroslava (eds.). *STOROČIE ŠKANDÁLOV. AFÉRY V MODERNÝCH DEJINÁCH SLOVENSKA*. Bratislava : Soločnosť Pro História, 2008, 248 s.

Kniha, podobne ako predchádzajúce publikácie *Mýty naše slovenské* a *Storočie propagandy – Slovensko v osídlach ideológií*, prináša do slovenskej historiografie akýsi svieži závan interpretácie slovenských dejín, ktorá má všetky

predpoklady svojou formou i obsahom zaujať nielen odborné kruhy, ale aj širšiu čitateľskú verejnosť. Dvadsaťdva historikov (D. Kodajová, K. Holý, R. Holec, D. Kováč, J. Benko, J. Ryník, L. Hallon, A. Bartlová, M. Hanula, M. Zemko, M. Holák, P. Macho, K. Strapcová, M. Michela, M. Schvarc, D. Segeš, M. Medvecký, S. Michálek, M. Zavacká a J. Pešek) podáva na relatívne malom priestore dvadsaťtri zaujímavých, svojím spôsobom kuriózných príbehov z dejín Slovenska v 20. storočí, ktoré viac či menej oprávnené označujeme termínom aféry či škandály. (Myslím, že v danom prípade by bol príliehavejší termín „aféry“, čo sa mohlo objaviť aj v nadpise publikácie.)

Úvodnú štúdiu napísal sociológ J. Bunčák a zaoberá sa v nej všeobecným miestom a úlohou afér či škandálov v politickom a verejnom živote modernej spoločnosti. 20. storočie vďaka svojmu rozvinutému komunikačno-informatívnemu systému a technickým prostriedkom vytvára priam ideálne podmienky pre zviditeľnenie najrôznejších prehreškov, *faux pas*, no najmä afér a škandálov vo verejnom i osobnom živote príslušníkov spoločenských – hlavne politických a hospodárskych elít. To sa napokon odrazilo aj v tematickom zameraní jednotlivých príbehov zaradených do anotovanej publikácie.

Je sympatické, že autori odolali lákadlu lacnej bulvarizácie svojich príbehov, ktoré podávajú triezvo a najmä sa ich snažia zaradiť do dobového spoločenského a politického kontextu. Svedčí o tom aj fakt, že každá kapitola publikácie je vybavená serióznym poznámkovým aparátom s odkazmi na príslušné archívne či tlačové dobové pramene, ako aj na odbornú literatúru.

Je sympatické, že autori si zachovali primeraný odstup od danej témy, nesnažia sa moralizovať, ospravedlňovať, ani demonizovať svojich „hrdinov“, keďže niektorí z nich sa stali alebo stávajú v spoločenských stereotypoch akýmisi nedotknuteľnými idolmi. Typickým príkladom podobného prístupu zostavovateľov knihy je, že napríklad Milan Hodža figuruje až v piatich aférach, o ktorých sa v nej hovorí. Aj

Andrej Hlinka je tu ukázaný v menej hrdinskej pozícii nekompetentného finančníka.

Jednotlivé príbehy sú radené chronologicky a dotýkajú sa afér, ktoré mali raz širší spoločensko-politický dosah, iné upútali pozornosť „len“ v užšom regionálnom alebo osobnom okruhu ich aktérov. Podľa môjho názoru sú najcennejšie tie príspevky, ktoré prekračujú vlastnú problematiku a snažia sa o jej určité zovšeobecnenie.

Pri čítaní jednotlivých kapitoliek historikovi napadne ešte jedna paradoxná súvislosť: Aféry a škandály sa stávali najviac známymi mimo autoritatívnych a totalitných systémov, čo sa napokon odrazilo aj v tematickom zameraní knihy. Prirodzene, totalitné režimy nie sú imúnne voči najrôznejším škandálom a aféram, no nedopustia, aby sa tieto udalosti stali predmetom verejnej diskusie v masovokomunikačných prostriedkoch. To sa týka tak ľudackej, ako aj komunistickej totality.

Z uvedeného dôvodu vládnu mocou utajované alebo utulávané nepríjemné udalosti vo vlastných radoch, historici omnoho ťažšie rekonštruujú. Chýba im totiž najmä dôležitý prameň – dobová tlač. Aj napriek tomu sa tri príspevky venujú aféram v totalitných režimoch, ktoré poskytujú na danú tému priam nevyčerpatelne zdroje. Niet pochýb, že historici ich vo svojom budúcom výskume a interpretácii využijú.

A ešte jeden, takpovediac nadčasový záver z publikácie, ktorá nesie so sebou aj isté etické posolstvo: Politici a verejní činitelia, ktorí sa vydávajú za najdôležitejších a často jediných ochrancov národa, štátu, pracujúceho ľudu atď., vo svojom egoizme vedia spravidla najviac uškodiť ideálu, ktorému chcú údajne slúžiť.

Jednotlivé príbehy knihy, v ktorých sa sporadicky nachádzajú aj drobné nepresnosti, však prinášajú pre čitateľa zaujímavé čítanie a poznanie a pred historikmi zas otvárajú nové problémy a otázky. V podobnej publikácii by mal byť priložený aj menný register.

I. K.

REGIONÁLNE DEJINY – ZBORNÍKY

PETÖCZOVÁ, Janka (ed.). *MUSICA SCEPUSII VETERIS. Stará hudba na Spiši*. Zborník príspevkov z muzikologickej konferencie na počesť 350. výročia úmrtia spišskopodhradského evanjelického organistu a skladateľa Jána Šimráka. Bratislava : Ústav hudobnej vedy SAV; Prešovský hudobný spolok SúzvuK, 2008, 139 s. + obr. príloha 2 s.

Dejiny hudby na Slovensku a v celom stredoeurópskom priestore sú stále do značnej miery priestorom, kde sú možné závažné objavy. K takým patria aj viaceré výsledky výskumu, ktoré prezentovali autori jednotlivých príspevkov na vedeckej konferencii. Prezentovaný zborník prináša vďaka nim obsiahlejší pohľad na oblasť Spiša a jeho hudobnú kultúru. Hlavná pozornosť sa venuje definitívnemu vyjasneniu pôvodu, života a diela Johanna Schimracka (Jána Šimráka). Janka Petöczová-Matúšová prináša komplexnú analýzu jeho biografie a hudobnej tvorby (spolu s fundovaným vysvetlením podoby používaného priezviska, ktoré nahrádza zaužívanú – nesprávnu – podobu Šimbracký), F. Matúš sa v nadväznosti na ňu zaoberá prav-depodobným príbuzenským vzťahom medzi ním a Benedictom Schimrackom. Pôsobenie oboch skladateľov je vykreslené na pozadí spoločenskej a hudobnej kultúry Spiša (Z. Kollárová, J. Petöczová-Matúšová). Zvláštna pozornosť sa venuje konfesijným aspektom hudobnej kultúry v 17. storočí: jednak v rámci luterského spoločenstva (K. Medňanský, B. Malovcová), pričom do popredia vystupuje špecifická funkcia duchovnej piesne (P. Ruščin), jednak v rámci katolíckej komunity – piaristov (L. Kačič).

Súčasťou publikácie sú aj fundované analýzy dochovaných hudobných pamiatok (E. Veselovská, K. Burgrová).

Eva Kowalská

KUČMA, Ivan. *MARTINSKÉ TYPOGRAFISIMO. Dejiny a súčasnosť tlačiarstva v Martine*. Martin : Vydavateľstvo Neografie, 2007, 191 s.

Netradičná vedecká publikácia o martinskom tlačiarstve zaujme už na prvý pohľad krásnym knižným dizajnom, ktorý je dielom grafika Roberta Broža. Rovnako obsah – s komplexným prístupom k téme, multidisciplinárnym záberom a nekonvenčným podaním dejín mesta v súvislosti s firemnými dejinami Neografie a jej predchodcov – predstavuje nôvum v historickej literatúre. Autor je známy historickej obci nielen ako odborník na médiá a propagandu, ale najmä ako demýtizátor Martina v úlohe národného svätostánku (*Mýty naše slovenské*, 2005). V posudzovanej práci tvrdí, že jedinú, čo z klasického Martina funguje nepretržite od svojho vzniku dodnes, je tlačiarstvo. Prvá časť Martinského typografissima sa zaoberá obdobím 1848 – 1918, kedy Martin predstavoval „národné centrum“. Analyzuje spoločensko-politický kontext mesta a činnosť Knižtlačiarkeho účasťníarskeho spolku a iných dobových tlačiarň v Martine. Druhá časť si všima Martin po strate ústrednej pozície v národno-emancipačnom živote, v rokoch 1919 – 2006, keď plnil funkciu nadregionálneho centra. Vyústením tejto časti sú dejiny tlačiarne Neografia, a. s. Okrem podnikateľského vývoja autor sleduje technologické zmeny (vývoj knižtlače, hĺbkotlače, ofsetu), ako aj mediálne premeny produktov (kníh, periodík, poloperiodík, cenín, merkantilu) v miestnych tlačiarňskych podnikoch. Knihu dopĺňajú medailónky osobností, kalendárium a množstvo fotografií.

Základným konceptom publikácie je chápanie histórie ako dejín médií s konkrétnejším zameraním na národotvornú a mestotvornú úlohu tlače. Ivan Kučma vychádza z téz kanadského médiológa Marshalla McLuhana a niektorých teoretikov nacionalizmu o rozhodujúcom vplyve knižtlače na vznik a vývoj národných jazykov a na etnogenézu moderných národov. V súlade s nimi tvrdí, že zásadnou podmienkou existencie moderného národa bola

tlačiareň, ktorá prostredníctvom svojich produktov zhmotňovala a zviditeľňovala národný jazyk, šírila ho medzi ľuďmi a tým ho zjednocovala do národa. V slovenských podmienkach KÚS prevzal nástupníctvo po zakázanej Matici slovenskej a z mediálneho, ale aj z politického a ekonomického hľadiska ju výrazne prekonal (s. 14). Bol prvou slovenskou národnou tlačiarňou, prvým martinským priemyselným podnikom so slovenským kapitálom. Zásluhou KÚS-u sa Martin stával politicko-ekonomicko-mediálnym stredom slovenského národného života, predovšetkým splyňaním bankového a priemyselného kapitálu (personálne prepojenie s martinskou sporiteľňou). Nakoľko Slovenská národná strana pred rokom 1918 nemala pevnú organizačnú štruktúru a jej hlavným spojivom boli *Národné noviny*, podľa autora plnil KÚS, ktorý ich tlačil, funkciu neoficiálneho vplyvového centra. Vedúci predstavitelia strany boli členmi riadiacich grémií KÚS-u. Národnoreprezentatívna tlačiareň výrazne prekročila hranice mesta a stala sa rozhodujúcim systémovým činiteľom pri formovaní a artikulácii slovenskej etnickej identity (s. 27). Sadzači pôsobili pôvodne ako korektori a jazykoví redaktori – až roku 1953 sa jazyková starostlivosť o knihy a časopisy definitívne presunula z tlačiarne na vydavateľstvá. KÚS preto zohral zásadnú rolu pri ustáľovaní spisovnej slovenčiny v matičnom a pomatičnom období – pri presadzovaní tzv. martinského úzu ako spisovnej normy. Realizátormi boli spočiatku najmä českí typografi, ktorí do jazyka zavádzali tiež mestské a odborné výrazy.

Potom, čo roku 1923 KÚS prevzala Tatrabanka, opustil matičné inštitučné princípy a stal sa vyhranene komerčnou firmou. Počas jazykového rozdzvojenia začiatkom 30. rokov tlačil vydania Matice slovenskej podľa matičného úzu a zároveň učebnice podľa pravidiel tzv. československého jazyka. Roku 1950 bol definitívne zoštatnený a v nasledujúcom roku vtelený do Neografie. Počas svojej samostatnej vydavateľsko-tlačiarenskej existencie v rokoch 1869 – 1949 vyprodukoval KÚS 90 titulov periodík v 745 vyňukoch a vyše 2 500 knižných titulov, čím podal v ročnom priemere

vyšší výkon ako väčšina dnešných slovenských vydavateľstiev (s. 71).

Tlačiarenský kombinát Neografia, ú. s. nadväzoval od svojho vzniku roku 1943, aj počas reálneho socializmu, na slovenskú typografickú tradíciu KÚS-u aj na českú typografickú tradíciu. Rozvíjal sa na základoch matičnej inštitucionálnej kultúry, ale najmä na amerických manažérskych princípoch, ktoré zaviedol do Martina Jozef Cíger-Hronský. Ivan Kučma považuje Cígera-Hronského za prvého slovenského manažéra kultúry, ktorý stvoril v rokoch 1936 – 1943 pri Matici slovenskej „*vertikálne integrovaný mediálny komplex*“, pozostávajúci z veľkého vydavateľstva, modernej tlačiarne, tlačovej distribúcie a rozhlasového vysielania. Ako tzv. cígerovský zázrak – umožnený aj národne orientovanou legislatívou a vojnovým hospodárstvom – označuje spájanie ziskového veľkopodniku s rozvojom národnej kultúry. Vedúce postavenie v jazykovom vývoji sa presunulo z tlačiarne KÚS-u na Novú tlačiareň a vzápätí na Neografiu. Autor dokazuje, že tak, ako bol KÚS mediálnym spoluvytvorcom národa, Neografia národ udržovala a reprodukovala. Knižným exportom (od roku 1956), udávaním trendov v polygrafii (prechod od klasickej fotolitografie ku skenerom, zavádzanie počítačovej techniky a farebného ofsetu, uvedenie hložnikovskej koncepcie krásnej knihy atď.) a investičnou schopnosťou patrila Neografia k československej polygrafickej špičke. Podľa médiologických kritérií, ktoré nechávajú bokom ideologické, morálne a iné kritériá, možno aj vďaka pôsobeniu tejto firmy považovať obdobie 1948 – 1989 za zlatý vek slovenskej knihy a slovenskej knižnej kultúry (s. 143). Roku 1994 Neografiu prevzala Matica slovenská. Ekonomicky najúspešnejšie obdobie sa datuje od roku 1996; spája sa s kompletným polygrafickým servisom, územnou expanziou (zakúpenie tlačiarne v Báčskom Petrovci), vo výrobe so zvýšenou orientáciou na luxusné časopisy. Autor vyzdvihuje Neografiu v úlohe indikátora civilizačných zmien. Domnieva sa, že reprezentuje prechod slovenskej polygrafie od národnej kultúry ku globalizácii, od slovenského slova k nadnárodnej obrazovosti.

Kým prvá národná tlačiareň začínala ako ideologické médium, jej dnešná následníčka je zámerne neideologická (s. 154), resp. nahrádza politické idey konzumnými.

Vydanie veľkolepej publikácie o vlastných podnikových dejinách zasadených do dejín mesta a národa svedčí o vysokej úrovni firemnej kultúry Neografie. Vzhľadom na vnútropodnikové využitie knihy sa zdá byť logické, že buduje mýtus o úspešnej firme a že niektoré menej slávne stránky minulosti a súčasnosti obchádza alebo načrtáva veľmi delikátne. Pre obdobie KÚS-u autor bez problémov kriticky hodnotí podnikateľské pôsobenie národných koryfejov – k prvej konjunktúre prišlo až pod vedením miestneho podnikateľa Jozefa Capka – resp. upozorňuje na politický škandál spojený s odchodom *Národných novín* z Martina roku 1936. No obdobie Neografie podáva predovšetkým pozitívne, s dôrazom na jej ekonomické a technologické úspechy a na zvyšovanie úrovne knižnej kultúry. Politickú diferenciáciu martinských tlačiarov v súvislosti s protifašistickým odbojom, najmä úlohu obdivovaného Cigera-Hronského zmieňuje priveľmi stručne. O tragických osudoch niektorých tlačiarov v dôsledku politiky (holokaust, vyhnanie niektorých Čechov) sa dozvedáme iba z medailónikov osobností. Zlyhanie firmy resp. jej vedúcich predstaviteľov, nadpráca, kolaborácia a každodenná súčinnosť s autoritatívnym aj totalitným režimom, cena za politické objednávky atď. by nemali zostať navždy firemným tajomstvom. Ich poznanie a pochopenie – čo je úlohou ďalšieho výskumu – môžu prispieť pri formovaní stavovskej identifikácie tlačiarov aj pri utváraní národnej pamäti.

Veľkým prínosom knihy je, že samotné výrobné-ekonomické pôsobenie tlačiarov a siedmich generácií martinských tlačiarov sleduje v kontexte rozvoja slovenskej mediálnej kultúry, meniaceho sa statusu Martina aj formovania moderného národa Slovákov. Autor pritom využíva médiologické, marketingové, politologické aj sociologické teórie. Odvoláva sa aj na významného teoretika nacionalizmu Benedicta Andersona. Na základe

dôkladného archívneho výskumu opisuje spleť inštitucionálnych a personálnych sietí (tzv. martinskú kliku), ktoré vytvárali „slovenský svet“ v Martine a prostredníctvom tlače ho rozširovali ďalej. Ivan Kučma sa stotožňuje s konštruktivistickými teóriami a nepokladá národ za prirodzenú esenciálnu kategóriu, ktorá je tu už veky vekov, ale naopak za fenomén, ktorý postupne budujú a formujú politické a kultúrne elity – predovšetkým pomocou tlačového média. Napriek tomu sa vo svojej narácii na niektorých miestach nevyhol (inak bežnému) používaniu termínov „slovenský národ“, „Slováci“ a „Slovensko“ vo význame, ktorý ešte pred rokom 1918 nemali, ale získali ho až neskôr. Napríklad Martin vtedy nebol „*politicko-ekonomicko-mediálnym stredom Slovenska*“ (s. 19) – nebol ním ani pre väčšinu slovensky hovoriacich obyvateľov, len pre národne uvedomelých. Podobne možno diskutovať o klišeovitom výroku, že Martinskou deklaráciou roku 1918 „*martinské centrum vyjadriло vôľu slovenského národa*“ (s. 24). Nie som si istý, či by znalci dejín prešporských tlačiarov súhlasili s tvrdením, že KÚS predstavoval „*začiatok moderných mediálnych dejín Slovenska*“. Za nie celkom presné – alebo skôr za nadnesené – považujem tiež vyjadrenie, že táto tlačiareň „*zavádzala úplne iný civilizačný kód, keďže slovenské etnikum žilo dovtedy prevažne v objatí folklórnej kultúry*“ (s. 43). Kvantitatívne iste dominovala ľudová kultúra, ale aj pred KÚS-om sa k ľuďom dostávala najmä náboženská literatúra a praktické kalendáre v slovenskom jazyku a mnohí mešťania čítali inojazyčnú beletriu.

Aj do takejto precíznej spracovanej a jazykovo kultivovanej publikácie preniklo niekoľko drobných chýb. Napríklad zažitý termín „*meru ruósmo roky*“ (s. 6) nerešpektuje fakt, že meru znamená štyridsať a že štyridsiaty ôsmy bol len jeden rok. Autor používa tzv. americký spôsob citovania priamo v texte s odkazmi na zoznam literatúry. Nepodarilo sa mi odhaliť systém usporiadania bibliografických údajov v tomto zozname: nie sú zoradené ani podľa miesta výskytu v texte, ani abecedne, ani chronologicky.

Martinské typografissimo je fascinujúcim čítaním. Predstavuje síce spis glorifikujúci Neografiu a tlačiarstvo, ale zároveň rozvíja identitovný príbeh Martina a Slovákov. Prináša argumenty pre úplne inú perspektívu, z ktorej by sme mohli vidieť národné dejiny 19. a 20. storočia. Vyzdvihuje iné inštitúcie ako doterajší historiografický kánon, do centra národného života v jeho matičnom a pomatičnom období stavia národnoreprezentačnú tlačiareň, jej produkty a šírenie štandardizovaného jazyka. Z médiologického a ekonomického hľadiska upozorňuje aj na iné hierarchie hodnôt, napríklad v súvislosti s podnikateľskou úspešnosťou a širšou účinnosťou. Teoreticky mimoriadne inšpiratívna publikácia je ukážkou, ako firemné a miestne dejiny môžu obohatiť a posunúť nadregionálnu historiografiu.

Elena Mannová

VELIKÝ, Ivo. *ŠTEFÁNIKOVSKÉ ATRIBÚTY V TRENČÍNE*. Trenčín : Spoločnosť Milana Rastislava Štefánika, 2007, 93 s.

Táto knižka s podnadpisom *Príspevok k 75. výročiu založenia Štefánikovej spoločnosti v Trenčíne* je dielom nadšeného regionálneho pracovníka, organizátora mnohých kultúrnych podujatí v Trenčíne a na okolí, najmä v Trenčianskych Tepliciach. Treba pripomenúť aj jeho podiel na príprave kolektívnej monografie mesta Trenčín. V súčasnosti existujúca spoločnosť M. R. Štefánika, ktorá vznikla po páde komunistického režimu už v roku 1990 ako občianske združenie, nadviazala na tradíciu pôvodnej Štefánikovej spoločnosti z roku 1931 a ako vtedy, aj po vyše sedemdesiatich rokoch sa centrom spoločnosti stal Trenčín, i keď figuruje pod názvom „pobočka“. Treba však konštatovať, že trenčianski nadšenci združení v tejto spoločnosti vyvinuli veľa úsilia a aktivity na oživení pamiatky po dlhých desaťročia zánávaného a pohaneného syna podjavorinského ľudu Milana Rastislava Štefánika, ktorý bol v období totalitý *persona non grata*.

Príspevok Ivana Velikého je dokumentom o vzniku a fungovaní Štefánikovej spoločnosti od vzniku až po násilné ukončenie jej činnosti v dobe slovenského štátu, krátke oživenie po roku 1945 a opätovnú likvidáciu v dobe komunizmu. Autor publikácie preskúmal fondy Slovenského národného archívu, ako aj regionálnych archívov, najmä v Trenčíne, Ostrave, súkromné archívy funkcionárov a členov Štefánikovej spoločnosti a regionálnu tlač. Problém bol práve so získavaním materiálov osobného charakteru, pretože pokiaľ neboli odovzdané do správy profesionálnych archívárov a archívov, závisí iba od vzťahu potomkov a opatrovateľov ich pozostalostí, či sa vôbec dostanú do správy archívov a stanú sa súčasťou kolektívnej pamäti národa. Toto je problém nielen Štefánikovej spoločnosti, ale aj problém osobných fondov a fondov rôznych organizácií, ktoré neboli primárne podchytené v sieti štátnych archívov.

Pôvodná Štefánikova spoločnosť vznikla v dvoch centrách: v Trenčíne a (vtedajšej Moravskej) Ostrave. Medzi jej funkcionármi v Bratislave nachádzame popredné osobnosti vtedajšieho politického a kultúrneho života (Štefan Janšák, Daniel Rapant, Milan Hodža, Imrich Karvaš, Ľudovít Novák, Ján Stanislav, Anton Štefánek, neskôr Alexander Húščava). V celoštátnom výbore spoločnosti figurovali Vavro Šrobár ako predseda a Ján Zeman (ev. senior v Trenčíne a ideový nositeľ myšlienky založiť túto spoločnosť). Zloženie výboru Štefánikovej spoločnosti z roku 1935 ukazuje, že v ňom boli zastúpení aj predstavitelia miestnych odborov z Moravy, ktorí boli v Ostrave členmi prípravného výboru spoločnosti (1933), čiže spoločnosť nadobudla aj etnický česko-slovenský charakter. Roku 1937 bolo ústredie Štefánikovej spoločnosti presunuté do Bratislavy a jej predsedom sa stal poslanec Milan Ivanka. Napriek snahe budovať túto spoločnosť ako celoštátnu organizáciu, sieť miestnych odborov, ktorá je zachytená aj na mapke (s. 84-85) ukazuje, že z moravskej strany ide o prihraničné mestá a mestečká na východ od Brna a Ostravy, na slovenskej strane okrem Bratislavy a Skalice je to údolie Váhu

na sever od Piešťan a Vrbového až po Žilinu a Čadcu.

Je pozoruhodné, že s odstupom vyše 70-tich rokov sa obnovená Štefánikova spoločnosť konštituovala zhruba na tom istom priestore, iba že roku 1990 iniciatívu vyvinuli Štefánikovi rodáci. V Košariskách vznikol v máji 1990 Spolok rodákov M. R. Štefánika, v Brezovej pod Bradlom v júni 1990 občianske združenie Spoločnosť M. R. Štefánika. Nakoniec v marci 1993 vznikla v Bratislave nadácia M. R. Štefánika. V snahe netriešť sily trenciansky klub M. R. Štefánika sa stal súčasťou tejto spoločnosti. Treba ešte pripomenúť, že všetky tieto organizácie sa zaslúžili o prijatie zákona o zásluhách M. R. Štefánika v roku 2000. Trenčianska pobočka spolupracovala aj s leteckými opravovňami v Trenčíne pri zhotovení repliky lietadla Caproni, na ktorom letel Štefánik do vlasti roku 1919. Autorovi publikácie možno vytknúť drobné nepresnosti pri uvádzaní mien (Rapant namiesto Rappant, s. 12, Štefánek namiesto Štefanka, s. 15).

Ďalšia časť publikácie zachytáva osudy výstavby pomníka M. R. Štefánika, rozpačité postoje vedenia mesta, ktoré sa roku 1939 neopovážilo odhaliť pomník, hoci už stál, takže sa táto akcia odložila až na rok 1946. Autor prináša zaujímavé doklady, ktoré charakterizujú dobu. Ako sa napr. evanjelická mládež stotožnila so štefánikovskou ideou nosením odznakov Štefánika, čo sa chápalo ako protest proti slovenskému štátu. Je pozoruhodné, že vtedajšia vládna moc si netrúfla priamo siahnúť na pamiatku Štefánika a dokonca organizovala rôzne oslavy spájané so Štefánikovým menom, napr. letecký deň v Trenčianskych Biskupiciach roku 1942. Na druhej strane komunistický režim urobil to, čo sa neopovážili urobiť ľudáci, a roku 1953 zlikvidoval tento pomník, i keď s odstupom rokov (v roku 1968) sa nikto z trencianskych funkcionárov nechcel prihlásiť k tomuto nehanebnému činu (s. 27). Táto časť publikácie je vlastne dejinami Štefánikovej spoločnosti, lebo snaha o vybudovanie pomníka a potom na jeho záchranu bola hlavnou agendou spoločnosti, i keď v období predmníchovskej republiky vyvíjala aj ďalšie po-

zoruhodné aktivity (vydanie 50-halierovej známky, založenie Štefánikovej knižnice, pomenovanie železničnej trate Púchov – Horní Lideč po M. R. Štefánikovi, vznik Štefánikovho ústavu pre duševne vadné deti a pod).

V ďalších kapitolách publikácie autor predstavil „štefánikovské atribúty“ v Trenčíne, čo sú pamätné miesta a objekty (ulica, park, kasárne, Štefánikova vyhládka a pod.), pričom sem zaradil aj dnes už neexistujúce inštitúcie z doby predmníchovskej republiky, a ďalšie, ktoré vznikli po roku 1990. Napr. základňa mesta na podporovanie vysokoškolskej mládeže, Štefánikov ústav pre duševne vadné deti, Sokolská župa považská – Štefánikova Trenčín, Slovenský letecký zväz gen. Dr. M. R. Štefánika, replika lietadla Caproni, na ktorej letel M. R. Štefánik do vlasti. Postavili ju roku 2003 v Leteckých opravovniach v Trenčíne. (K nej je na konci publikácie pripojená aj skladačka o výrobe lietadla). Publikácia obsahuje bohatú obrazovú prílohu, kalendárium udalostí zo života M. R. Štefánika, résumé v slovenčine, francúzštine, taliančine a ruštine, mapku Trenčína s vyznačením štefánikovských atribútov a rodokmeň M. R. Štefánika.

Štefánikovské atribúty v Trenčíne sú publikáciou, ktorá má hodnotu nielen pre bežného čitateľa, ale aj pre profesionálneho historika a to nielen z hľadiska regionálnych dejín Trenčína, ale aj z hľadiska celoslovenského, resp. česko-slovenských vzťahov.

- jub -

HRADSKÁ, Katarína. *ŽIVOT V BRATISLAVE 1939 – 1945*. Bratislava : Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2006, 174 s.

Autorka publikácie *Život v Bratislave 1939 – 1945* Katarína Hradská sa pokúsila zostaviť dokumentárny obraz života Bratislavy, ktorá sa stala po štrnástom marci 1939 hlavným mestom Slovenského štátu a zostala ním počas trvania druhej svetovej vojny na európskom kontinente.

K. Hradská využila výpovednú hodnotu článkov z dobovej tlače, pre historika tak často využívaného primárneho prameňa, po ktorom však laickí záujemcovia o dejiny Bratislavy pravdepodobne málo kedy siahnu. V publikácii sú najviac zastúpené články z denníka *Slovák*, tlačového orgánu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSLŠ). V uvedenom denníku malo dominantné zastúpenie politické spravodajstvo, samozrejme napísané so stránickou optikou ľudovej strany i keď novinám nechýbali rubriky so spoločenskou tematikou. Ďalším, z autorkou použíwanej tlače je *Grenzbote*, denník Deutsche Partei, ktorý zastupoval záujmy nemeckej menšiny. Autorka pracovala aj s časopisom *Elán*. Ten prinášal správy z oblasti kultúry, veď nie nadarmo ho viedol básnik Ján Smrek. Štvoricu využitých denníkov a časopisov uzatvára denník *Gardista*, ktorý predstavoval záujmy radikálneho krídla HSLŠ, zväčša zoskupeného v polovojenskej organizácii Hlinkovej gardy.

K. Hradská v publikácii zachytila Bratislavu, relatívne pokojné mesto, na prahu druhej svetovej vojny, keď sa v jeho uliciach okrem pochodového kroku ozvali v marci 1939 detonácie niekoľkých nastražených výbušných systé-

mov, dobovo povedané – púm. Tie však boli len slabou predzvesťou silných spoločensko-politických a eticko-morálnych otrasov, ktoré zmenili život v Bratislave. Mesto a jeho obyvatelia – väčšinou Slováci, Nemci, Maďari a Česi nimi prechádzali už od roku 1938, keď poslední z vymenovaných museli núteno opustiť Slovensko a Bratislavu. V čase vojny ich nasledovali, najskôr ľudsky degradovaní a neskôr deportovaní slovenskí Židia. Mlyn vojny, obrazne povedané, napokon zomlel aj slovenských Nemcov. Na základe mierových dohôd museli po porážke tretej ríše odísť z Bratislavy a zo slovenského územia. Mesto utrpelo vo vojne aj hmotné škody. Najviac vojnových obetí z radov Bratislavčanov spôsobil letecký tzv. kobercový nálet pri bombardovaní rafinérie Apolo roku 1943.

Autorkou zostavený výber článkov plasticky zachytil podstatu zmien každodennosti obyvateľov mesta. Záujemcom o dejiny Bratislavy K. Hradská dala publikáciou možnosť vytvoriť si vlastnú predstavu o peripetiách života bežného človeka a o postojoch predstaviteľov vládnej moci vo vojnových časoch.

Lubica Kázmerová

Rok 1968

a Československo

Postoj USA, Západu a OSN

Slavomír Michálek

KRONIKA

MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA K 40. VÝROČIU POKUSU O REFORMU SOCIALIZMU SOVIETSKEHO TYPU V ČESKOSLOVENSKU

V dňoch 7. – 9. októbra 2008 sa konala v zariadení Slovenskej akadémie vied (SAV) v Smoleniciach *Medzinárodná vedecká konferencia k 40. výročiu pokusu o reformu socializmu sovietskeho typu v Československu*. Usporiadal ju Historický ústav SAV (HÚ SAV) a Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, v. v. i. Cieľom podujatia bola analýza spoločensko-politických, ekonomických a kultúrnych procesov spojených s rokom 1968 vo vtedajšom Československu, vrátane zahranično-politických súvislostí. Zúčastnili sa jej poprední odborníci zo Slovenskej republiky, Českej republiky a jeden účastník z Fínska. Odznelo tu tridsať referátov. Konferenciu otvorili svojimi príhovormi riaditeľ Historického ústavu SAV Slavomír Michálek, podpredseda vlády Slovenskej republiky Dušan Čaplovič, prezident Spoločnosti A. Dubčeka Pavol Dubček a veľvyslanec Českej republiky v Slovenskej republike Vladimír Galuška.

Prvý deň konferencie sa referovalo a diskutovalo na tému prvého bloku *Československo a Slovensko roku 1968 – socializmus, politika, ekonomika*. S prvým referátom *Politický vývoj na Slovensku; od prevratu 1948 do prelomu rokov 1967/1968* vystúpil Jan Pešek z HÚ SAV v Bratislave. Spomínané obdobie rozdelil na dve etapy a to od roku 1948 – do začiatku 60. rokov, keď sa formoval politický systém a budovali záblesky socializmu a obdobie rokov 1963 – 1967/68, ktoré poznačila čiastočná liberalizácia režimu. Autor príspevku charakterizoval aj samotných aktérov tej doby. Miroslav Londák z HÚ SAV prednášal na tému *Slovenská ekonomika na prahu roku 1968 – dvadsať rokov po februári 1948*. V príspevku sa snažil poukázať na tie podstatné zmeny, ktoré nastali v slovenskom hospodárstve v období po februári 1948 v súvislosti s industrializačným procesom. Konštatoval, že nedostatky s ním spojené, ako i problémy s vyrovnávaním ekonomickej úrovne Slovenska a českých krajín tiež patrili k zdrojom spoločenského pohybu, ktorý nastal roku 1968. S referátom *Pražská jar 1968* vystúpila Jitka Vondrová z Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky v Prahe (AV ČR). Sústredila sa na politické a spoločenské zmeny v priebehu roku 1968. Príspevok *Československá jar 1968 a Slovensko* patril Stanislavovi Sikorovi z HÚ SAV. Pokúsil sa priblížiť osobitosti a špecifiká politického vývoja na Slovensku, respektíve rozdielne priority, ktoré slovenská spoločnosť sledovala roku 1968 v porovnaní s českou spoločnosťou. Po ňom vystúpil Zdeněk Jirásek zo Slezskej univerzity v Opave a referoval na tému *Rok 1968 a ekonomická reforma v Československu*. Hovoril o prvej tzv. Rozsypalovej reforme (50. roky), tzv. Šikovej reforme (60. roky) a spomenul aj tzv. Štrougalovu reformu (70. roky). Ako posledný v ten deň vystúpil Norbert Kmeť z Ústavu politických vied SAV v Bratislave s príspevkom *Ponímanie demokracie v reformnom procese*.

Na druhý deň pokračovali referáty prvého bloku. Ondřej Felcman z Univerzity Hradec Králové prednášal na tému *Československý parlament v roku 1968*. Nezameral sa na výklad jednotlivých krokov parlamentu po januári 1968, ale sústredil sa na pomenovanie tých prvkov činnosti parlamentu, ktoré sa svojím obsahom vymykali existujúcemu rámcu socialistického usporiadania. Róbert Letz z Pedagogickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave referoval na tému *Slovenský výbor na obranu ľudských práv*. Hovoril o tom, ako sa koncom 60. rokov na Slovensku formovala táto organizácia. Bola to nadstranická organizácia, ktorá nemala politické ambície, ale zamerala sa na uplatňovanie demokratických práv a požadovala aj rehabilitovanie politických väzňov. Príchodom intervenčných vojsk piatich štátov Varšavskej zmluvy organizácia SONOLP zanikla. V prvom bloku odznelo ešte ďalších šesť referátov na témy: *Katolícke cirkvi na Slovensku a rok 1968* (Jozef Haľko z Univerzity Komenského v Bratislave), *Slovenskí Maďari a rok 1968*

(Štefan Šutaj zo Spoločenskovedného ústavu SAV), *Právne vákuum? Jeseň 1968 v prípravách na federalizáciu štátu* (Jozef Žatkuliak z HÚ SAV), *Obete roku 1968* (Patrik Košícký z Ústavu pro studium totalitních režimů v Prahe), *Odpor občianskej spoločnosti na Slovensku proti okupácii* (Matej Šemšej, externý doktorand z HÚ SAV), *Dobová reflexia politického exilu* (Vladimír Goněc z Masarykovy univerzity v Brne), *Gustáv Husák – z pragmatického reformátora prvý muž normalizácie* (Zdeněk Doskočil z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR).

Po obede pokračovalo rokovanie druhým blokom **Rok 1968 v medzinárodnom kontexte**. Michal Štefánský z Vojenského historického ústavu v Bratislave mal referát *Moskovský protokol a rokovania o rozmiestnení sovietskych vojsk*. Príspevok *Formy hospodárskej spolupráce Slovenska s krajinami voľného trhu v rokoch 1968 – 1970* patrili Ludovitovi Hallonovi z HÚ SAV. Hodnotil možnosti ekonomickej spolupráce Slovenska s vyspelými štátmi tohto hospodárskeho zoskupenia. Práve hospodárske reformy obdobia 1968 – 1969 vytvorili priaznivé podmienky pre nástup vyšších foriem spolupráce medzi podnikmi Slovenska a vyspelých štátov s trhovou ekonomikou, ktoré sa rozvinuli až v 70. a 80. rokoch. Po ňom s referátom *Komunistické Československo a Veľká Británie 1963 – 1968* vystúpil Jindřich Dejmek z Historického ústavu AV ČR v Prahe. Hovoril o vzťahoch Československa k Západu, vrátane Veľkej Británie, ktoré tvorili v tejto dobe len podradnú položku v celkovej relácii Západ – Východ. Heikki Larmola z Fínska prednášal na tému *Československo roku 1968 a Fínsko*, Jozef Kiss z Ústavu politických vied SAV na tému *Československo-maďarské vzťahy v rokoch 1968 – 1969*, Edita Ivaničková z HÚ SAV na tému *Východonemecká SED a Pražská jar* a na záver Radek Soběhart z Vysokej školy ekonomickej v Prahe na tému *Pražská jar očami západonemeckej verejnosti*.

Na tretí deň bol na programe posledný blok **Slovensko roku 1968 – spoločnosť a kultúra**, v rámci ktorého odznelo osem referátov. Problematiku *Slovenské divadlo v siločiarach spoločnosti na konci 60. a začiatkom 70. rokov* prednášala Dagmar Podmaková, z Kabinetu filmu a divadla SAV; na tému *Spisovateľia a Pražská jar 1968* referoval Jan Mervart z Univerzity Hradec Králové. Referát *Postoj spisovateľa a novinára Ladislava Mňačka roku 1968* mal Jozef Leikert z HÚ SAV. Hovoril o jeho pôsobení v rokoch 1967 – 1968, počas ktorých sa ocitol v Izraeli (1967) a Pražskú jar prežil v Československu. Po okupácii znova odchádza do emigrácie. Vladimír Bakoš z Filozofického ústavu SAV, prednášal na tému *Reformizmus 60. rokov a peripetie štrukturalistickej školy*. Po krátkej prestávke odznel príspevok Zuzany Profantovej z Etnologického ústavu SAV *21. august 1968 na Slovensku. Naratívna perspektíva – „Veľký brat“*. Pomocou metodiky *oral history* sa sústredila na rozprávanie o udalostiach, ktoré začali 21. augustom 1968 a pokračovala obrazom o životnej každodennosti v spoložití domácich obyvateľov v mestách Zvolen a Sliač s okupačnými vojskami, ktoré na našom území zostali ešte vyše dvadsať rokov. Monika Vrzgulová, taktiež z Etnologického ústavu SAV, referovala na tému *Rok 1968 v reflexiách jednej generácie*. Hovorila o prvých výsledkoch výskumu realizovaného v prostredí respondentov jednej vekovej skupiny (narodení v rokoch 1938 – 1950) v jednom meste. Metódou *oral history* získala biografické naratívy o živote mládeže v 60. rokoch 20. storočia, pričom sa sústredila na interpretácie voľnočasových aktivít respondentov v priestoroch jedného mesta a reflexie invázie okupačných armád. Miloslav Blahynka z Kabinetu filmu a divadla SAV prispel referátom *Odras v roku 1968 v slovenskej opere*. Posledným referátom bol príspevok *Historiografia a rok 1968*. Adam Hudek z HÚ SAV v ňom analyzoval vybrané práce o roku 1968 v Československu, prevažne z anglosaského prostredia. Sústredil sa na tie, ktoré vznikali v rokoch 1968 – 1989, teda v období, keď v krajinách vtedajšieho Východného bloku bol výskum udalostí Pražskej jari a okolností jej potlačenia tabuizovaný.

Na záver Valerián Bystrický z HÚ SAV zhodnotil priebeh konferencie nasledovne: *„Výnimočnosť tejto konferencie spočívala predovšetkým v tom, že jej organizátori dokázali stimulovať nielen historikov, ale aj vedeckých pracovníkov z iných inštitúcií. Podarilo sa tak vytvoriť pomerne komplexný obraz o vývoji československej, českej a slovenskej spoločnosti v tom-*

to zložitom období. Pociťovali sme však absenciu historikov z krajín, ktoré sa zúčastnili agresie v roku 1968, takže z hľadiska medzinárodného vývoja sme nedosiahli obraz, ktorý by sme mohli pomenovať za úplný. “ Treba ešte dodať, že na konci každého bloku bol priestor pre diskusiu, kde zazneli rôzne postrehy a názory na danú problematiku. Je na škodu veci, že diskusie sa nenahrávali, pretože diskutéri prispeli zaujímavými poznámkami, ktoré nepochybne prispeli k zvýšeniu odbornej úrovne konferencie.

Katarína Strapcová

MEDZINÁRODNÝ SEMINÁR JAZYK A REČ KNIHY

Ústav romanistiky Filozofickej fakulty Juhočeskej univerzity v Českých Budejoviciach zorganizoval v spolupráci s Archívom hl. mesta Prahy a Národnou knižnicou v Prahe IV. medzinárodný seminár *K výskumu zámockých, meštianských a cirkevných knižníc* tentokrát na užšie špecifikovanú tému *Jazyk a reč knihy*, ktorý sa konal v Prahe v Clam-Gallasovom paláci v dňoch 26. – 29. októbra 2008. Na podujatí sa finančne podieľala organizácia na digitalizovanie kníh AIP Beroun, Asociácia romanistických pracovísk Gallica, Francúzska ambasáda v Prahe, Knižnica Národného múzea v Prahe a Nová tlačiareň v Pelhřimove. Zúčastnilo sa ho 70 zástupcov z Čiech, Slovenska, Poľska, Maďarska, Francúzska, Švajčiarska a Talianska i Vatikánu, Anglicka a Španielska, ktorí predniesli 41 prednášok. Rokovacím jazykom bola čeština/slovenčina, nemčina, francúzština, ale zaznela aj angličtina, taliančina a španielčina. Príspevky vyjdú v sérii *Opera Romanica* v rámci edície Juhočeskej univerzity v Českých Budejoviciach. Organizátori ich rozdelili do ôsmich obsahových okruhov, ktoré vystihujú a charakterizujú knihu v priebehu jej vývinu z rozličných uhlov pohľadu a ktoré postupne v krátkosti predstavíme.

Jazyk a text knihy stoja v centre pozornosti pri skúmaní dejín knihy. Kamil Boldan (Národná knižnica, Praha) porovnával dokumenty vydané v inkunábulovom období v Anglicku a Čechách v domacom jazyku. Jana Skladaná (Filozofická fakulta Univerzita sv. Cyrila a Metoda, Trnava) charakterizovala slovenčinu v rukopisných a tlačených pamiatkach v 16. – 18. storočí, Marta Vaculínová (Národná knižnica, Praha) zase používanie jazykov v humanistickej poézii v ranom novoveku v Čechách. Jan Kašpar (Pamätník národného písomníctva, Praha) priblížil rukopisné svedectvo pražského meštana Jana Sferýna zo Sferýnu *Actio calvinistica cum catholicis Neopragensibus anno 1620*.

Na tento okruh príspevkov nadväzovala *Jazyková charakteristika knižnej tlačenej produkcie* s príspevkom Jana-Andrea Bernharda (Švajčiarsky inštitút pre dejiny reformácie Univerzity v Zürichu) o Bazileji ako o tlačiarenskom centre pre hungariká začiatkom novoveku a Moniky Koldovej (Knižnica Národného múzea, Praha) o jazykovej analýze produkcie jezuitskej tlačiarne v Prahe (1635 – 1773). Klára Komorová a Helena Saktorová (Slovenská národná knižnica, Martin) sa zaoberali jazykom a obsahom tlači 16. storočia v piaristických knižniciach na Slovensku, Ilona Pavercsik (Národná Sččeniho knižnica, Budapešť) úlohou a významom maďarského jazyka vo vydavateľských katalógoch na sklonku 18. storočia. Krzysztof Migoń (Inštitút vedeckých informácií a knihovedy Vroclavskej univerzity) predstavil typológiu a funkciu viacjazyčných kníh a Christine Maria Grafinger (Vatikánska apoštolská knižnica) Vatikán ako centrum európskej učenosti.

Jazyk a reč knihy je prepojený s literárnym žánrom, čomu bolo venovaných najviac príspevkov. Petr Stanislav (Komisia pre súpis rukopisov Archívu Akadémie vied ČR, Praha) referoval o stredovekých misáloch na farách stredných a východných Čiech. Vojtech Balík (Filozofický ústav Akadémie vied ČR, Praha) sa zaoberal citačnou praxou a prácou s prameňmi J. A. Komenského.

Dana Stehlíková (Ústav klasického štúdia Historického ústavu FF Masarykovej univerzity, Brno) analyzovala použité encyklopédie v encyklopédii *Speculum naturale* od Vincenta z Beauvais. Eva Frimmová (Historický ústav SAV, Bratislava) priblížila epistolografu, ktorá dosiahla v humanistickom období vrchol po metodologickej stránke, ako aj výber z korešpondencie Keltisa a Erazma vo vzťahu k Slovensku. Olga Feltovej (Archív hl. mesta Prahy) vytypovala konzervačné príručky, ktoré sú významným prameňom k poznaniu každodenného života ranonovovekej spoločnosti. Zdeněk Hojda (FF Karlovej univerzity, Praha) sa zaoberal jazykom cestovných príručiek a sprievodcov po Taliansku v 17. storočí a Milena Hajná (Instituto de Historia, Consejo Superior de Investigaciones Científicas – Historický ústav Juhočeskej univerzity, České Budejovice) výpovednou hodnotou španielskych cestovných denníkov u európskych majiteľov. Milan Svoboda (Pedagogická fakulta Technickej univerzity, Liberec) predstavil Jana Karla Rohna a jeho štvordielnu česko-nemeckú encyklopédiu *Nomenclator* (1764 – 1768).

V rámci bloku *Jazykové a formálne premeny kníh v závislosti na čitateľskom kontexte* referovala Laura de Barbieri (Roudnická lobkovičská knižnica, Praha) o jazyku učencov 16. storočia na príklade knižnice Lobkovicovcov z Roudnice a Ferenc Tóth (Univerzita, Szombathely) predstavil knižnicu Batthyány-Strattmanna z Körmendu, Echevarría Bacigalupe Miguel Angel (Universidad del País Vasco – Univerzita Karlova v Baskicku, Bilbao) sa venoval jazyku španielskych ekonomických traktátov z rokov 1550 – 1650 a Ádám Hegyi (Univerzita, Seged) študentom ako zberateľom a používateľom knižníc v Bazileji a Berne v 18. storočí. Attila Verók (Vysoká škola Karola Esterháziho, Eger) priblížil učenca Martina Schmeizela (1679 – 1747) z korunného mesta a jeho knižnicu ako prvú uhorskú knižnicu na svete. Tento blok ukončil Stanislav Psohlavec (AIP, Beroun) ukážkou rukopisného záznamu vo virtuálnom svete, keďže „manuscriptorium“ funguje už piaty rok.

Svoje miesto v dejinách knižnej kultúry má aj *Problematika prekladovej literatúry a úloha prekladateľa*. O popularizovaní knihy kníh *Bible* prostredníctvom Lea Juda referovala Christine Christ-von Wedel (Švajčiarsky inštitút pre dejiny reformácie Univerzity v Zürichu), Jaroslava Kašparová (AIP, Beroun) zase o jazyku zakázaných španielskych kníh v stredoeurópskom priestore v 16. – 17. storočí. Jitka Radimská (Ústav romanistiky FF Juhočeskej univerzity, České Budejovice) sledovala prípady „krásnych neverníc“ vo francúzskych tlačiarňach eggenberskej knižnice z 18. storočia a Barry Taylor (Britská knižnica, Londýn) dvojazyčné vydania španielskych diplomatických textov.

Archívne a knižničné pomôcky majú svoju výpovednú hodnotu cennú pre ďalší výskum. O takýchto pomôckach pre orientáciu v knihách v období skorej českej reformácie informovala Petra Mutlová (Historický ústav FF Masarykovej univerzity, Brno) a o účtovných knihách rožmberskej knižnice 16. – 17. storočia Aleš Stejskal (Štátny oblastný archív, Třeboň – Ústav českých dejín FF Karlovej univerzity, Praha). Marta Hradilová (Oddelenie pre súpis rukopisov Archívu Akadémie vied ČR, Praha) rozoberala katalógy knižnice minoritského konventu v Českom Krumlove a Frédéric Barbier (CNRS – Vysoká škola, Paríž) sa zamýšľal nad jazykom ako indikátorom pri klasifikácii katalógov kníh v 18. storočí.

V ďalšom bloku pod názvom *Úloha ilustrácie ako nositeľa významového podania* vystúpili Markéta Holubová (Etnologický ústav AV ČR, Praha) s hodnotením obrazu a reči krížovej cesty v kramárskej produkcii a Marie Ryantová (Historický ústav Juhočeskej univerzity, České Budejovice) s hodnotením emblematických kníh a obrazových vydání, ktoré boli v druhej polovici 16. storočia obľúbenými alternatívami klasickej knihy, ale aj rukopisných pamätníkov. Martina Šarovcová (Filozofická fakulta Karlovej univerzity, Praha) sa zaoberala podobou a významom portrétu v českých renesančných iluminovaných rukopisoch a Hana Beránková s Markétou Brabcovou (Knižnica Akadémie vied ČR, Praha) referovali o projekte digitalizácie signovaných ilustrácií z rokov 1501 – 1750 a o ich symbolickom jazyku. Igor Zmeták (Slovenská národ-

ná knižnica, Martin) charakterizoval prírodné národy podľa poznatkov kníh Teodora de Bry zo 16. storočia.

Nakoniec sa dostávame k *Jazyku a reči vonkajšej podoby knihy*, k väzbe, ktorá je od vzniku knihy jej neodmysliteľnou súčasťou. Okrem ochrannej funkcie poskytuje údaje o jej tvorcovi a majiteľoch. Na túto tému vystúpili Jiří Glonek a Rostislav Krušínsky (Vedecká knižnica v Olomouci), ktorí identifikovali zbierku Ferdinanda Hofmanna z Grünpühela a Jindra Pavelková (Múzeum Brnenska, Pamätník písomníctva na Morave, Brno) sledovala exlibris a supralibros v benediktínskej knižnici v Rajhrade. Claudia Benvestito (Národná knižnica Marciana, Benátky) referovala o rozsiahlom výskume o pergamenových väzbách 17. – 18. storočia v Taliansku. Melinda Simon (Oddelenie knihovedy Univerzity v Segede) prišla so zaujímavým námetom – porovnávala používanie signetov u európskych a amerických vydavateľov a tlačiarov v 20. storočí so signetmi v 15. – 16. storočí; mnohých týchto tlačiarov a vydavateľov identifikovala na základe viacerých indícií.

Týmto tematickým blokom sa uzatvoril okruh poznatkov o jazyku a reči vnútornej i vonkajšej knihy z obsahovej, filologickej, umenovednej stránky v minulosti. Knihy, ktorá v priebehu storočí menila svoj tvar i obsah, a ktorá sa najmä v období renesancie a humanizmu vykryštalizovala do dnešnej podoby. Bolo možné priamo konfrontovať výsledky a stav interdisciplinárneho výskumu v našich krajinách so zahraničím a verím, že vypublikované prednášky budú významným príspevom aj pre ďalších slovenských bádateľov.

Eva Frimmová

KONTINUITA A DISKONTINUITA GENEALÓGIE A HERALDIKY NA SLOVENSKU

Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť v spolupráci so Slovenskou národnou knižnicou v Martine a Katedrou archívniectva a pomocných vied historických FFUK v Bratislave zorganizovala 12. – 13. novembra 2008 na pôde Slovenského národného literárneho múzea v Martine, pod záštitou mesta Martin, uchádzajúceho sa o post Európske hlavné mesto kultúry 2013, konferenciu, ktorej zámerom bolo priblížiť obdobia a prejavy kontinuity a diskontinuity vo vývine genealógie, heraldiky, rodov, erbov, pečatí, ako aj ďalších symbolov používaných na našom území.

Na začiatku vlastného rokovania sa na príklade starobylého rodu Hunta a Poznana hovorilo o možnostiach výskumu najstaršej vrstvy aristokracie vo včasnostredovekom Uhorsku. M. Skladaný precízne vyložil genealogickú kontinuitu a diskontinuitu Turzovcov na Slovensku, pričom si všimol aj oveľa širšie súvislosti. Vzhľadom na neprítomnosť F. Federmayera neodznalo pojednanie, ktoré malo byť zamerané na rodinnú kontinuitu v kráľovských službách, archontologickú a genealogickú analýzu personálneho obsadzovania kráľovských úradov v pomoháčskom Uhorsku. Spoločenskú vrstvu hospodárskych úradníkov ako nový objekt genealogického výskumu podrobnejšie predstavil P. Keresteš na rodine Appelovcov z Mojmíroviec. J. Žilák prehľadne zviditeľnil životné osudy Kuchynkoviev sledovaním ich rodopisu. F. Oslanský sa zaoberal symbolikou arcibiskupskej šľachty na Slovensku, ktorej adekvátne spoznávanie je obzvlášť náročné a vo svojich počiatkoch. V. Rábik erudovane priblížil vznik mestských lokalít v spätosti s uhorskou šľachtou. Pri zaoberaní sa meštianskou heraldikou v Bardejove v 15. – 17. storočí M. Petrovičová nastolila terminologický problém: Meštianske znaky alebo meštianske erby? O erbe ako identifikačnom a pomocnom datovacom prvku na architektonických pamiatkach pútavo hovorila J. Oršulová. Záverom prvého dňa konferencie sa E. Jankovič s náležitou znalosťou venoval kontinuite a diskontinuite vývoja heraldických knižných značiek, exlibrisu a supralibrosu na Slovensku.

S celkovým pohľadom na kontinuitu a diskontinuitu heraldiky ako prvý referujúci vystúpil na druhý deň konferenčného zasadania L. Vrtel, na ktorého nadviazal P. Kartous upriamením sa na komunálnu sfragistiku a heraldiku. M. Glejtec sa v tej istej súvislosti pri cirkevnej heraldike na Slovensku zaoberal erbami najvyšších cirkevných hodnostárov a P. Zubko zase cirkevnou heraldikou v Košickej arcidiecéze. Ku kontinuite a diskontinuite vo vývoji a používaní stoličných pečatí a znakov fundovane pristúpil L. Sokolovský. Za J. Alexyho bolo prednesené pojednanie o znakoch územných celkov na Slovensku do roku 1925 a po roku 2001. I. Graus obsažne a výstižne hodnotil kontinuitu a diskontinuitu vo vývoji štátnych vyznamenaní na území Slovenskej republiky. Vhodným obohatením konferencie bolo zhrnutie skúsenosti z niekoľkých ročníkov žiackej súťaže *Putovanie za predkami*, ktorá kladie dôraz na vzťah mladej generácie k rodinnej histórii. P. Nagy a R. Ragač sa venovali genealogickým službám v minulosti a dnes. Ich vystúpenie potvrdilo, že ku kurióznym falšovaniam dochádzalo už aj v stredoveku.

Na konferencii nechýbala diskusia, množstvo zobrazení až po spoločenské stretnutie spojené s kultúrnym programom, prezentáciou najnovších, Slovenskou genealogicko-heraldickou spoločnosťou vydaných monografií a edícií prameňov. Valné zhromaždenie spoločnosti sa rozhodlo pripraviť na vydanie zborník z tohto prínosného podujatia.

František Oslanský

INTERDISCIPLINÁRNA KONFERENCIA *ŠPECIFICKÝ ŽENSKÝ SVET? POVOLANIE A PROFESIA Z POHLADU GENDER HISTORY*

Historický ústav SAV a Sekcia pre rodové štúdie Slovenskej historickej spoločnosti zorganizovali 18. a 19. novembra 2008 vedeckú konferenciu, zameranú na problematiku možností uplatnenia žien v rôznych profesiách v širokom chronologickom priereze od obdobia raného novoveku do druhej polovice 20. storočia. Cieľom podujatia, ktoré zhrnulo doterajšie výsledky výskumného projektu Historického ústavu VEGA *Možnosti profesijnej a spoločenskej realizácie žien v moderných dejinách*, bolo rozšíriť metodickú a pramennú bázu historického výskumu o výsledky bádania ďalších sociálnych vied. Bohatý program (25 príspevkov) a diskusia odborníkov z rôznych odborov (história, historická demografia, literárna veda, etnografia, kunsthistória, dejiny práva, filozofia) umožnili podrobne priblížiť rôzne aspekty tejto problematiky: od predstáv a spoločenských noriem o rozdielnom poslaní muža a ženy v spoločnosti, cez odlišné podmienky pre ich odborné vzdelávanie a profesionálne uplatnenie v praxi.

Jednotlivé bloky mapovali chronologicky i tematicky základné problémy rodového usporiadania spoločnosti v jednotlivých historických obdobiach aj s ohľadom na charakter politického režimu. Okrem analýzy dobového diskurzu (ktorá tvorí veľkú časť prác o tzv. ženskej otázke najmä v 19. storočí) sa pozornosť venovala charakteristike reálnych sociálnych podmienok, ktoré mali ženy (v porovnaní s mužmi) pre svoje spoločenské a profesijné uplatnenie. Prvý blok *Tradičné poslanie a profesie* charakterizoval postavenie žien v Uhorsku v ranom novoveku. Referáty plasticky priblížili podmienky vzdelávania aristokratických (I. Štibraná) a ich život v rehoľnej komunite (I. Kušniráková), ako aj okruh profesií, ktoré ženy rôznych sociálnych vrstiev v tomto období vykonávali (T. Lengyelová). Napriek tomu, že predstavy o poslaní žien v spoločnosti – byť matkou, manželkou, pomocníčkou muža – symbolizovala v ranom novoveku v Uhorsku aj móda (zásterou), ženy sa uplatnili vo výkone povolanií a funkcií považovaných za „typicky mužské“ (špeciálne postavenie mali – aj vďaka dobovému právu – aristokratky a vdovy).

Príspevky v nasledujúcich blokoch dostatočne poukázali na význam dobových noriem a predsudkov, ktoré konzervovali patriarchálne usporiadanie rodiny a spoločnosti, ale aj na postupné premeny týchto predstáv a predovšetkým na rozpor medzi normami a každodennou realitou. Viaceré príspevky sa venovali ideológii a praxi nacionalizmu (E. Mannová, Ľ. Kačirek, K. Holly), ktorý znamenal predovšetkým v etnicky zmiešanom stredoeurópskom priestore veľký impulz pre emancipáciu žien. V hodnotení vzťahu emancipácia žien a nacionalizmu bol z teoreticko-metodologického hľadiska prínosný najmä referát E. Mannovej. Dôležitá úloha, ktorú nacionalizmus pripísal ženám – vychovávať budúcu generáciu v „národnom duchu“, neskôr aj aktívnejšie „pracovať pre národ“ – otvorila ženám prienik do verejnej sféry.

Kým obraz ženy a rodiny v beletrii 18. storočia (E. Brtáňová) zostával prevažne poeticko-idealizujúci, beletria a časopisecká tvorba prelomu 19. a 20. storočia (D. Kršáková) už jednoznačne kládla na ženy požiadavky v duchu nacionalizmu. Patriarchálny model rodiny, teda predurčenosť ženy vykonávať vo svojom živote predovšetkým úlohu manželky a matky, zostával základným postulátom aj v nasledujúcom období. Bol tiež príčinou pretrvávania bariér, ktoré obmedzovali praktické uplatnenie ženám v kvalifikovaných profesiách, ku ktorým získali prístup vďaka novým možnostiam špecializovaného štúdia pre ženy po vzniku Československa (G. Dudeková).

Veľká časť referátov sa zamerala na jednotlivé profesie. Upozornili na premenlivosť (a teda aj relativnosť) predstáv, čo bolo v rôznych historických obdobiach pokladané za typický „mužské“ a „ženské“ profesie: krajčírky (M. M. Zuberová), redaktorky a prekladateľky (D. Kodajová), právničky (K. Zavacká). Najmä príklady „prvolezkyň“ – lekáry (K. Holly, A. Falisová), prvá slovenská farárka (P. Macho), fotografka (M. Vrzgulová), sochárky (M. Orišková) – poukázali na konkrétne spoločenské bariéry a rozpory, ktoré museli prekonávať pri štúdiu i výkone svojho povolania.

Osobitný blok referátov priblížil postavenie žien v totalitných režimoch: predstavy o úlohe žien počas vojnovnej Slovenskej republiky (M. Zavacká) a snahy jej režimu obmedziť štúdium a zamestnanosť žien vo verejnej službe (M. Šemšej), realitu „pracovného nasadenia“ žien v „budovaní komunizmu“ (N. Veselská) i príklad, ako bolo možné režimu vzdorovať v pozícii rehoľnej sestry (L. Gardiánová). Zaujímavý a metodicky podnetný bol blok *Pramene a prístupy*, kde referujúci demonštrovali potrebu a prínos pramennej bázy, ktorá posúva výskum viac do oblasti sociálnych a kultúrnych dejín, tak nezastupiteľných pre *gender history*: sčítania ľudu a iné historicko-demografické pramene (P. Tišliar), korešpondencia (M. Podrimavský), súdne protokoly (T. Janura), portrétna maľby (K. Beňová).

Na konferencii odznelo v rámci referátov i diskusie mnoho podnetných záverov, metodologických impulzov i zaujímavých detailov. Konferencia pripela k prehĺbeniu poznania emancipácie žien a rodového usporiadania spoločnosti v minulosti. Poukázala na bariéry profesijnej a spoločenskej realizácie žien, ale aj na možnosti a príklady ich nabúravanja a prekonávania. Potvrdila tým produktívnosť sociálnohistorického prístupu výskumu *gender history*, ktorý si nekladie za prvoradý cieľ odkrývať diskrimináciu žien v dejinách (predovšetkým v politickej rovine), ale skúma historické premeny sociálnych podmienok, v ktorých jednotlivci (v závislosti od svojho sociálneho statusu, vrátane rodovej príslušnosti) reálne fungovali v každodennom živote. Časť prednesených referátov, ako aj ďalšie výsledky spomínaného výskumného projektu, budú publikované v pripravovanej kolektívnej monografii.

Gabriela Dudeková

MEDZINÁRODNÁ VEDECKÁ KONFERENCIA *RODINA VO VOJNE. STRATÉGIE PREŽITIA A ICH LIMITY VO VOJNOVÝCH A POVOJNOVÝCH PODMIENKACH*

Roku 2008 prebiehal už druhý rok riešenia projektu VEGA *Rodina vo vojne a po vojne: sociálne podhubie radikalizmu a extrémizmu na Slovensku v súvislosti s dvoma svetovými vojnami v 20. storočí*. Po teoreticky a metodologicky ladenom seminári, ktorý sa konal na sklonku roku 2007 pod názvom *Netradičné pramene pre výskum sociálnych dejín a „mikrodejín“ (možnosti a úskalia využitia)*, sa o rok neskôr, ako ďalší z významných výsledkov projektu, konala medzinárodná vedecká konferencia. Podujatie sa uskutočnilo v dňoch 2. – 3. decembra v priestoroch Štátnej vedeckej knižnice v Banskej Bystrici, ktorá bola spolu s Historickým ústavom SAV a banskobystrickou Fakultou humanitných vied Univerzity Mateja Bela aj jeho spoluorganizátorom. Konferenciu finančne podporila Slovenská historická spoločnosť pri SAV.

Témou konferencie, v súlade s rámcovým projektom, zostala *Rodina vo vojne*, s konkrétnym zameraním na *Stratégie prežitia a ich limity vo vojnových a povojnových podmienkach*. Očakávaným cieľom rokovania bolo zachytenie a analýza zmien v životných stratégiách (resp. stratégiách prežitia) rodín a ich odlúčených častí v každodennej realite, prinášanej mimoriadnou spoločenskou situáciou – vojnou a bezprostrednými povojnovými podmienkami. Išlo predovšetkým o tri veľké vojny určujúce tvár 20. storočia (prvá svetová, druhá svetová a „studená“), no organizátori umožnili v propozíciách ku konferencii potenciálnym účastníkom rozšíriť vo svojich príspevkoch túto ústrednú tému témami zaoberajúcimi sa aj inými obdobiami v súvislosti s danou problematikou, a naopak i relevantnými témami z dejín rodiny či sociálnymi dejinami, poprípade dejinami každodennosti v období vojny.

Na konferenciu usporiadatelia pozvali devätnásť aktívnych účastníkov, z toho desať zo zahraničia. Z tohto počtu sa dvojdnového rokovania konferencie priamo zúčastnilo sedemnášť referujúcich. Zastupovali viaceré významné vedecké inštitúcie zo Slovenska, Poľska a Českej republiky: Historický ústav SAV, Fakultu humanitných vied Mateja Bela v Banskej Bystrici, Filozofickú fakultu Karlovej univerzity v Prahe, Vojenský historický ústav v Prahe, Univerzitu Hradec Králové, Univerzitu Mikuláša Kopernika v Toruni a Univerzitu v Opole.

Chronologicky sa príspevky vzťahovali k dejinám 20. storočia. Z geografického hľadiska zahŕňali predovšetkým strednú Európu, Rusko a Veľkú Britániu. Príspevky charakterizovala pestrosť metodologických prístupov k nastoleným problémom: od dejín každodennosti, cez sociálno-historické pohľady či diskurzívnu analýzu až po klasické politicko-historické perspektívy. Tomu zodpovedala aj rôznosť typov historických prameňov využitých pri spracovaní tak širšie koncipovaných či generalizujúcich tém, ako aj sond do života rodín v čase vojny a po vojne. Popri príspevkoch vychádzajúcich zo skúmania tradičných prameňov inštitucionálnej proveniencie, nechýbali príspevky opierajúce sa o pramene osobnej povahy – korešpondenciu, denníky či memoáre. Tým do veľkej miery naplnili aj metodologické ciele grantového projektu, vytýčené predovšetkým na teoretickom seminári na konci prvého roku riešenia.

Okrem kľúčovej témy sa účastníci zaoberali témami súvisiacimi s problematikou „rodiny vo vojne“: problémom utečencov, vysídľovania a migrácie všeobecne, fenoménom vojnových zajatcov a internácie, civilným životom vo vojnových zónach, ako aj špecifickými problémami v armáde či légiách, týkajúcimi sa rodinného života a osudov rodín politických elít vo vojne. Príspevky rovnako v rôznych aspektoch zahŕňali aj tematiku mužov, žien a detí vo vojne samotnej. Bloky referátov, zoskupených chronologicky sa striedali s podnetnými diskusiami k jednotlivým obdobiam. V publiku boli popri predstaviteľoch usporadujúcich inštitúcií prítomní zástupcovia ďalších inštitúcií (Historický ústav AV ČR, Múzeum SNP, Vojenský historický ústav v Bratislave, Štátna vedecká knižnica atď.), ako aj študenti Univerzity Mateja Bela. Fundované publikum významne

prispelo k ďalšiemu skvalitneniu konferencie širokou diskusiou k jednotlivým príspevkom, ako aj všeobecnými poznámkami na záver konferencie.

Dva dni rokovania konferencie, v ktorých odznelo sedemnást' príspevkov v troch jazykoch, nemohli vyčerpávajúco pokryť jej mnohovrstevnú tému: *Rodina vo vojne* o to viac, že v slovenskej historiografii je táto problematika terra incognita. Referáty mohli načrtnúť a osvetliť len niektoré problémy, nehovoriac o nových otázkach, ktoré sa v priebehu tejto udalosti vynorili. Mohli poukázať na niektoré plodné prístupy a cesty, po ktorých sa dá k téme priblížiť a uchopiť ju. Na tieto i ďalšie aspekty poukázali v diskusiách priami účastníci konferencie i diskutujúci z radov publika. Celkovo však možno priebeh a výsledky konferencie hodnotiť ako úspešné a jej príspevky budú publikované v prvej polovici roku 2009 v internetovom časopise HÚ SAV, resp. doplnené o ďalšie štúdie v pripravovanom zborníku.

Na konferencii odzneli tieto príspevky:

PhDr. Xénia Šuchová, CSc. (HÚ SAV Banská Bystrica): *Úvodné slovo a úvod do témy* a referát: *Smutný príbeh zo smutných čias: dve vojny v rodinnom živote Terézie Vansovej*.

Mgr. Gabriela Dudeková, PhD. (HÚ SAV Bratislava): *Stratégie prežitia v mimoriadnej situácii. Vplyv Veľkej vojny na rodinu na území Slovenska*.

Prof. PhDr. Zdeněk Kárník, Dr.Sc. (Univerzita H. Králové): *Tragedie a slasti rodinných osudů českých odbojářů a revolucionářů za Velké války (1914 – 1918)*.

Dr. Jan Wiśniewski (UMK Toruń): *Problem „wojennych żon” na przykladzie wojsk narodowych (czeskosłowackich, polskich i rumuńskich) na Syberii w latach 1918 – 1920*.

Mgr. Juraj Benko, PhD. (HÚ SAV Bratislava): *Dva svety, dve rodiny. Slovenskí legionári pred a po návrate domov (1918 – 1923)*.

Prof. dr hab. Michał Klimecki (UMK Toruń): *Postawy ukraińskiej ludności cywilnej wobec polskiej administracji i wojska w l. 1918 – 1923*.

Prof. dr hab. Zbigniew Karpus, (UMK Toruń): *Obozy jeńców wojennych i internowanych w Polsce w latach 1919 – 1924*.

Mgr. Marián Karcol (FHV UMB Banská Bystrica): *Rodina v záverečnej etape „konečného riešenia židovskej otázky“ na Slovensku*.

PhDr. Róbert Arpáš, PhD. (HÚ SAV Banská Bystrica): *Civilný život na povstaleckom území v čase SNP*.

PhDr. Jiří Plachý (VHÚ Praha): *Československa statni skola ve Velke Britanii v letech 1940 – 1945*.

Dr. Hanna Szczechowicz (PWSZ Włocławek): *Polscy poeci czasów wojny 1939 – 1945*.

Mgr. Marína Zavacká, PhD. (HÚ SAV Bratislava): *„Nová žena“ v útoku a obrane. Vojnová kariéra ústredného ženského časopisu 1939 – 1945*.

Prof. dr hab. Barbara Kubis (Uniwersytet Opolski): *Wojenne losy polskich rodzin wysiedlonych z ziemi ojczyznej w latach 1944 – 1946 w świetle wspomnień*.

Doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD. (FHV UMB Banská Bystrica): *K otázke lemkovských utečencov (z Poľska) na Slovensku (1945 – 1946)*.

Mgr. Jana Šišjaková (FHV UMB Banská Bystrica): *Židovská rodina v konfrontácii s povojnovou situáciou a antisemitizmom na Slovensku (1945 – 1948)*.

Dr. Małgorzata Świder (Uniwersytet Opolski): *Powojenne losy kobiet i rodzin z Górnego Śląska (1945 – 1950)*.

Prof. dr hab. Adam Suchoński (Uniwersytet Opolski): *„Dzieci – żołnierze” na kartach zagranicznych podręczników do nauczania historii*.

Juraj Benko

SPRÁVA O ČINNOSTI SLOVENSKEJ HISTORICKEJ SPOLOČNOSTI
PRI SLOVENSKEJ AKADÉMII VIED ZA ROK 2008

Činnosť Slovenskej historickej spoločnosti (SHS) pri Slovenskej akadémii vied (SAV) v uplynulom roku možno zhodnotiť ako bohatú a úspešnú, lebo sa nám podarilo, až na malé výnimky, splniť všetky plánované podujatia. Výbor SHS sa v uplynulom roku zišiel na štyroch pravidelných riadnych zasadnutiach, na ktorých prerokúval aktuálne otázky a úlohy súvisiace s činnosťou spoločnosti. Na základe požiadaviek jednotlivých sekcií, krúžkov, klubov a jednotlivcov výbor zostavil plán činnosti a usiloval sa zabezpečiť jednotlivé vedecké podujatia finančnými prostriedkami z dotácií Rady vedeckých spoločností SAV a z vlastných zdrojov. Členské príspevky boli v sume 50 204,- Sk a dotácia 67 000,- Sk, ktoré len čiastočne finančne pokryli plánované akcie. Zároveň v súvislosti s prechodom na novú menu sa výbor SHS rozhodol upraviť aj výšku členského poplatku na 7,- € pre zamestnaných členov a 3,50 € pre dôchodcov.

Činnosť SHS tvorila predovšetkým práca členov jednotlivých odborných sekcií a regionálnych klubov a krúžkov. Podobne ako v minulosti výbor SHS sa snažil koordinovať svoju činnosť s ostatnými vedeckými inštitúciami a vysokými školami pri organizovaní jednotlivých podujatí. Sekcie zorganizovali veľa hodnotných vedeckých podujatí, konferencií a sympózií, na ktorých sa zúčastnili taktiež odborníci zo zahraničia. Výbor znovu mohol s potešením konštatovať, že naďalej pretrval záujem o členstvo v našej organizácii. K 31. 12. 2008 mala spoločnosť 329 členov. Roku 2008 sme prijali 10 nových členov (jedného zahraničného), dvaja sa vzdali členstva a 11 členov sme vyradili za neplatenie členského. Bohužiaľ, aj v minulom roku opustili naše rady dvaja významní a zaslúžilí členovia. K neúspechu môžeme prirátať aj skutočnosť, že sľubne sa rozbiehajúca

Sekcia pre staroveké, byzantské a slovanské dejiny musela z objektívnych príčin ukončiť svoje pôsobenie. Po dlhých diskusiách sa konečne zrodila aj *Cena Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV* za najlepšie odborné a popularizačné dielo. Štatút tejto ceny sme rozoslali len v elektronickej podobe a dúfame, že tento rok sa nám ju po prvýkrát podarí aj udeliť. Taktiež s určitými ťažkosťami sa nám podarilo spustiť mailing našej spoločnosti a členom, ktorí prejavili záujem o túto formu komunikácie, môžeme aktuálne sprostredkovať mnohé zaujímavé podujatia. Podľa možnosti sa snažíme primerane aktualizovať aj internetovú stránku našej spoločnosti. V minulom roku mala internetová stránka našej spoločnosti 2 802 návštevníkov, ktorým sa zobrazilo 5 124 stránok. Popri tom každému členovi spoločnosti raz ročne posielame v tlačenej forme *Bulletin SHS*. Z toho dôvodu prosíme našich členov, aby urýchlene aktualizovali svoje poštové a e-mailové adresy.

Sekcia pre hospodárske dejiny (predseda M. Kamenický). Členovia zorganizovali medzinárodný seminár *Šport ako fenomén v česko-slovenských vzťahoch*, ktorý sa uskutočnil 8. – 9. apríla 2008 v Trenčíne, odznelo tu 6 referátov a zúčastnilo sa 45 záujemcov. Sekcia bola aj spoluorganizátorom odborného seminára 25. júna 2008 v Banskej Štiavnici na tému *Lomy na západnom Slovensku* (12 referátov a 37 účastníkov). Členovia sekcie sa organizačne podieľali na medzinárodnom odbornom seminári *Argentifodina 2008. 2. ročník seminára o montánnej archeológii, dejinách baníctva, hutníctva a geológie v stredoeurópskom priestore* 3. – 6. septembra 2008 v Banskej Štiavnici (9 referátov).

Sekcia pre dejiny miest (predseda V. Segeš) sa vo svojej činnosti zamerala na redakčné a edičné spracovanie príspevkov z konferencie *Mestá a šľachta – mešťania a šľachtici*, ktorá sa uskutočnila 3. – 5. októbra 2007 v Leviciach. Dňa 4. decembra 2008 uskutočnili workshop *Mesto, mestečko, dedina a ves*, ktorého sa zúčastnilo 39 historikov a odzneli 4 referáty.

Sekcia pre vojenské dejiny (predseda M. Čaplovič) v spolupráci s Múzeom SNP v Banskej Bystrici a Vojenským historickým ústavom MO SR v Bratislave sa podieľali 24. júna 2008

v Trenčíne na zorganizovaní odborného seminára k 110. výročiu narodenia generála Štefana Jurecha. Plánovaný vedecký seminár k 100. výročiu narodenia generála Jána Malára bol na podnet Vojenského historického ústavu MO SR v Bratislave zrušený. Členovia sekcie sa zamerali na prípravu a spoluorganizáciu medzinárodnej vedeckej konferencie k *300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej*, ktorá sa konala 1. augusta 2008 v Trenčianskej Turnej. Z uvedeného podujatia bol vydaný zborník príspevkov *Ned'aleko od Trenčína...*

Sekcia pre najnovšie dejiny (predseda E. Kázmerová) pripravila konferenciu *Od osmičky k osmičke. Premeny Slovenska od roku 1918 – 1938*, ktorá sa konala 18. – 19. septembra 2008 v Bratislave. Odznelo 14 referátov pre 27 účastníkov. Veľmi zaujímavou bola aj medzinárodná vedecká konferencia v Banskej Bystrici 2. – 3. decembra 2008 *Rodina vo vojne. Stratégia prežitia a ich limity vo vojnových a povojnových podmienkach*. Na túto tému odznelo 19 referátov a zúčastnilo sa 36 odborníkov. Značná aktivita bola aj v oblasti populárnovedeckej činnosti (*História revue*, denná tlač). Členovia sekcie sa podieľali na príprave publikácie *Slovensko v udalostiach a dátumoch*. D. Kodajová a E. Kázmerová organizovali Dejepisnú olympiádu pre žiakov základných a stredných škôl pod gesciou Ministerstva školstva SR a odbornou garanciou Historického ústavu SAV.

Sekcia pre dejiny knižnej kultúry (predseda E. Frimmová) usporiadala tradičný celoslovenský interdisciplinárny seminár so zahraničnou účasťou v spolupráci so Spolkom slovenských knihovníkov *Balneografia v dejinách knižnej kultúry* 10. – 12. novembra 2008 v Trenčianskych Tepliciach za účasti 60 pracovníkov z rozličných vedeckých a odborných pracovísk zo Slovenska a zahraničia (Čechy, Rumunsko). Na podujatí odznelo 37 príspevkov, ktoré budú organizátori publikovať tradične na stránkach zborníka o problémoch a dejinách knižnej kultúry *Kniha*.

Sekcia pre cirkevné dejiny (predseda M. Kohútová) v uplynulom roku spoluorganizovala konferenciu *Politické a spoločenské premeny Uhorska v 1. polovici 17. storočia*, ktorá sa uskutočnila 9. septembra 2008 v Bratislave za účasti 40 odborníkov a odznelo 15 príspevkov. V Nitre prebehla aj medzinárodná vedecká konferencia *Význam kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda pre Európu* 2. júla 2008 a odznelo 27 príspevkov.

Sekcia pre rodové štúdie (predseda T. Lengyelová) a jej členovia sa organizačne podieľali na príprave workshopu *Mesto, mestečko, dedina a ves* v spolupráci so Sekciou pre dejiny miest. Usporiadali konferenciu s názvom *Špecifický ženský svet? Povolanie a profesia z pohľadu gender history* 18. – 19. decembra 2008 v Bratislave a odznelo 27 príspevkov za účasti 55 záujemcov. Členovia

Sekcie pomocných vied historických a archívniectva (predseda J. Roháč) pripravili medzinárodnú konferenciu *Diplomatica ecclesiastica* o problematike cirkevných archívov, ktorá prebehla 15. – 16. októbra 2008 v Bratislave a prednieslo sa 22 príspevkov. Zároveň organizačne a obsahovo prispeli k úspešnému priebehu už tradičných *12. archívnych dní*, ktoré sa konali 27. – 29. mája 2008 v Skalici.

Spoločnosť pre dejiny a kultúru strednej a východnej Európy (predseda T. Ivantyšinová) sa aktivizovala v oblasti prípravy a vydávania časopisu *Slovenské štúdie*, ktorého sa im podarilo vydať dve čísla. Zároveň bola spoločnosť aj vydavateľom kolektívnej monografie *Národ-cirkev-štát*, ktorej prezentácia sa uskutočnila 30. októbra 2008 v Historickom ústave SAV.

Sekcia starovekých, byzantských a slovanských dejín (predseda V. Ježek) musela ukončiť v uplynulom roku svoju sľubne sa rozbiehajúcu činnosť. Z ostatných podujatí možno spomenúť medzinárodnú konferenciu *Varšavské povstanie a Slovenské národné povstanie. Paralely a rozdiely*, ktorá sa uskutočnila 14. – 15. októbra 2008 v Banskej Bystrici a odznelo 16 referátov pre 40 účastníkov.

Krúžok historikov v Topoľčanoch (predseda O. Kvasnicová) pripravil 23. apríla 2008 v Partizánskom *1. odborný seminár*, ktorý nebol plánovaný krúžkom, *Založenie mesta Partizánske a jeho 70-ročný vývoj. História – súčasnosť – perspektívy*, ktorého sa zúčastnilo 240 študentov

stredných škôl, občanov mesta a členov Klubu absolventov Baťovej školy. Odznali prednášky: O. Kvasnicová *Stredné Ponitrie v roku 1938, vstup Šimonovian do regionálnych a celosvetových dejín*, H. Grežďová *Osobnosť Jána Antonína Baťu a jeho podnikateľské aktivity doma a v zahraničí*, M. Jančová *Vývojové etapy Baťovian do roku 1949. Premeny mesta Partizánske a jeho 70-ročný vývoj* a J. Podmanický *Partizánske v horizonte budúcich rokov*. Reportáže zo seminára vysielala v týždni od 23. apríla do 30. apríla 2008 televízia: INFOKANÁL Mesta Partizánske, STV I (Slovenská televízia) 26. mája v Regionálnom denníku (rozhovor s PhDr. O. Kvasnicovou), ako aj týždenník občanov okresov Partizánske a Bánovce nad Bebravou TEMPO. **2. odborný seminár** na tému *Živnosti a živnostníci v minulosti a súčasnosti*. K 115. výročiu narodenia a 60. výročiu úmrtia živnostníka Vojtecha Vagáča (1893 – 1948), zakladateľa *Topolčianskych novín* (1930 až 1939), týždenníka živnostníkov a národohospodárov, vydávaného Okresným živnostenským spoločenstvom v Topolčanoch sa uskutočnil 3. júna 2008 v tomto meste za účasti 60 študentov tamojšieho gymnázia a obyvateľov mesta. Prednášky predniesli: O. Kvasnicová *Cechy – predchodcovia živností*, H. Grežďová *Topolčianske noviny – týždenník živnostníkov a národohospodárov (1929 – 1939)*, M. Kišac *Živnostenské spoločenstvá v okrese Topolčany v rokoch 1925 – 1949* a O. Ozábal *Živnostenské podnikanie v súčasnosti*. Reportáže zo seminára vysielala v týždni od 3. júna do 15. júna 2008 televízia: CE (Zobor Nitra). **3. Odborný seminár o histórii Obce Uhrovec** pri príležitosti vydania obecnej monografie sa uskutočnil v Uhrovci 21. júna 2008. Organizátormi boli Obec Uhrovec, Klub historikov v Trenčíne, Krúžok historikov SHS v Topolčanoch, Ministerstvo vnútra SR a Štátny archív v Nitre, pobočka Topolčany. Podujatia sa zúčastnilo 65 obyvateľov obce Uhrovec a hostí. Prednášala Z. Máčeková *Ako vznikala uhrovská monografia*, M. Šišmiš *Územný a administratívny vývoj Uhrovca*, J. Lukačka *Uhrovec v stredoveku*, O. Kvasnicová *Uhrovec medzi dvomi vojnami*, E. Beštová *Štúrovci a Uhrovec* a I. Lалуha *Alexander Dubček, vlastenec, demokrat a Európan*. **4. Odborný seminár k 835. výročiu prvej písomnej zmienky o Topolčanoch** sa tešil veľkému záujmu a 24. júna 2008 sa ho zúčastnilo 80 obyvateľov mesta, študenti a hostia. J. Lukačka prednášal na tému *Stredoveké Topolčany*, I. Mrva *Topolčany na najstarších mapách* a E. Jarošová *Osobnosti mesta*. **5. Odborný seminár Mikuláš Agič (pseud. A. N. Kostin) (1881 – 1938)** bol venovaný k 70. výročiu úmrtia bibliofila, filológa a publicistu z Otočacu (Chorvátsko), autora veršovaných dejín Bánoviec nad Bebravou, ale aj umeleckého zámočníka v Topolčanoch. Podujatie sa uskutočnilo 24. október 2008 v Bánovciach nad Bebravou za účasti 170 žiakov, študentov a obyvateľov mesta a prednášal M. Šišmiš na tému *Mikuláš Agič – životné osudy* a O. Kvasnicová *Zo starých Bánoviec – skutočnosť a umelecká fikcia v knihe Mikuláša Agiča*. **6. Odborný seminár** 7. novembra 2008 v Topolčanoch bol určený pre učiteľov pri príležitosti *Dní európskeho kultúrneho dedičstva venovaný dejinám regiónu*. Zúčastnilo sa ho 45 učiteľov a hostí. Odznali referáty T. Varga *Archeologické nálezy v Topolčanoch*, M. Vargic *Z dejín Topolčianskeho hradu*, M. Mikuláš *História kostolíka v Sádku*, P. Králik *Apponiovci v kontexte európskych dejín* a E. Gažiová *Z dejín kaštiela v Tovarníkoch*. **7. Odborný seminár o histórii Obce Práznovce** sa konal pri príležitosti vydania obecnej monografie 22. novembra 2008 za účasti 75 obyvateľov Práznoviec, ktorí si vypočuli prednášky: J. Blinu *O autoroch práznovskej monografie*, J. Lukačku *Práznovce v minulosti* a D. Vaňa *Technické a estetické aspekty vydávania obecných monografií*.

V **cykle prednášok** odznali príspevky R. Vranu *Vzlety a pády. Pády lietadiel v Tribečskom pohorí počas II. svetovej vojny* v termíne 7. – 29. október 2008 pre 170 žiakov a obyvateľov, ktoré sa konali v ZŠ Hollého, Tribečská, Domov dôchodcov, Gymnázium sv. Vincenta de Paul v Topolčanoch. Prednášky W. Frieda *Židia v Topolčanoch* odznali pre 72 učiteľov a žiakov v Topolčanoch 20. novembra 2008 a K. Beňovej *Osudy židovskej komunity v Topolčanoch* a Z. *dejin odievania* 21. novembra 2008 pre 43 učiteľov, študentov a hostí.

Členovia participovali na organizovaní výstavy *Z dejín remesiel a živností* v termíne máj 2008 – marec 2009 v Trábeškom múzeu v Topoľčanoch. Roku 2008 zaevidovali 350 (študenti a obyvatelia mesta) návštevníkov. Ďalej sa podieľali na vyhotovení a príprave monografie obcí Práznovce (vydaná roku 2008), Horné Chleby (vydaná roku 2008), Dvorany nad Nitrou a Čermany. Členovia Krúžku historikov SHS v Topoľčanoch sa zúčastnili na XII. archívnych dňoch v Skalici (27. – 29. mája 2008), podujatiach organizovaných SHS pri SAV v Bratislave a Genealogickou a heraldickou spoločnosťou v Martine.

Spolok banskobystrických historikov (predseda R. Koziak, v priebehu roku ho nahradil vo funkcii P. Kunec) pripravil 9. – 10. decembra 2008 v Banskej Bystrici vedeckú konferenciu s medzinárodnou účasťou Svätý Vojtech – svätec, doba a jeho kult, na ktorej odznelo 29 referátov a zúčastnilo sa 52 osôb. Roku 2008 jeho členovia pracovali na zostavení, recenzovaní a redakčných úpravách zborníka príspevkov z konferencie *Cirkevné knižnice – ich funkcie a význam v dejinách*, na ktorej roku 2007 participovala ako spoluorganizátor SHS. Zborník bol zadaný do tlače a vyjde začiatkom roku 2009. Ďalšou oblasťou spolkovkej činnosti bolo už tradičné organizovanie prednášok hlavne pre študentov z Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici: J. Steinhübel prednášal na tému *K počiatkom a vývoju slovenských dejín v stredoveku* a J. Unger *Archeologie církevních památek na Moravě*.

Klub trenčianskych historikov (predseda M. Šišmiš, st. a M. Hloža) odviezol aj v uplynulom období veľký kus práce. Svoju hlavnú činnosť roku 2008 klub nasmeroval predovšetkým do prednáškovkej činnosti. Prednášateľov zabezpečili prevažne z radov vlastných členov, ale aj prizvaných hostí. Aktívne sa podieľali na príprave seminárov a konferencií, kde predniesli aj svoje príspevky. V rámci prednáškovkej činnosti odzneli vystúpenia M. Ďurča *Osvetlenie cirkevnej organizácie stredného Považia vo svetle historickej terminológie*, J. Dibalu *Stavovské povstania na Slovensku a razby mincí za povstania Františka II. Rákociho*, D. Neverišovej *Z dejín hasičstva v Trenčíne a v trenčianskom regióne*, R. Ragača *Uhrovskí Zajovci a Trenčín*, D. Zemenčíka a T. Winklera *145. výročie založenia Matice slovenskej – jej miesto a úloha v dejinách*, J. Karlika *Rudolf Markovič a Nové Mesto nad Váhom*, O. Pavúkovej *Modranské cintoríny*, M. Šišmiša *Mikuláš Agič – životné osudy*, M. Ďurčovej *Koniec I. svetovej vojny a vznik ČSR v pozostalosti spisovateľa a kňaza Jozefa Braneckého*, M. Šišmiša *Adam Škultéty – autor Melodyatury aneb partitury*. Klub sa aktívne podieľal aj na príprave konferencie k 300. výročiu bitky pri Trenčianskej Turnej, na ktorom s príspevkami vystúpili členovia M. Ďurčová, M. Hloža, V. Habl a J. Dibala. Pri príležitosti prvých písomných zmienok o obciach sa členovia zúčastnili aj na odbornej príprave osláv a výstav v Dežericiach (M. Šišmiš) a Beckove (J. Karlík). Zorganizovali aj prezentáciu knihy J. Keresteša a kol. *Ovčiarstvo na Slovensku, história a technológia*, ktorá bola spojená s ochutnávkou bryndze. Do tlače pripravili vlastivednú monografiu Soblahova, publikovali v zborníku *Dejiny školstva a pedagogiky* príspevok M. Šišmiša *Evanjelická ľudová škola v Trenčíne v rokoch 1848 – 1913*. Začali aj s prípravnými prácami na III. zväzku monografie Trenčina. Bohatú publikačnú činnosť mali aj v regionálnej tlači a poskytovali odbornú lektorskú a poradenskú pomoc rozličným inštitúciám – školám, vydavateľstvám, orgánom štátnej správy a obecným úradom. Plodná bola aj ich spolupráca s ostatnými múzeami, knižnicami a spolkami.

Spíšký dejepisný spolok nás podľa svojich možností informoval o svojich podujatiach a zapojil sa aj do spolupráce s jednotlivými odbornými sekciami a regionálnymi spolkami.

Viliam Čičaj
predseda SHS

OBHÁJENÉ DOKTORANDSKÉ DIZERTAČNÉ PRÁCE V ODBORE VŠEOBECNÉ DEJINY

PHDR. MARIÁN MANÁK: USA NA PÔDE EURÓPSKEJ PORADNEJ KOMISIE 1943 – 1945. (SONDA DO AMERICKEJ DIPLOMACIE V ROKOCH 2. SVETOVEJ VOJNY)

Obhajoba sa konala 9. decembra 2008.

Školiteľ: prof. PhDr. Pavol Petruf, DrSc.

Oponenti: PhDr. Dagmar Čierna-Lantayová, DrSc., doc. PhDr. Lubica Harbuľová, CSc.,

PhDr. Zuzana Poláčková, CSc.

Školiace pracovisko: Historický ústav SAV v Bratislave.

Dizertačná práca rekonštruje aktivity Európskej poradnej komisie (EPK) v korelácii s americkou zahraničnou politikou v rokoch 1943 – 1945, s dôrazom na zachytenie častokrát diametrálne odlišných predstáv jednotlivých činiteľov americkej administratívy na riešenie novovznikajúcich problémov povojnového usporiadania Európy.

Autor v úvode popisuje charakteristické črty zahraničnej politiky Spojených štátov na prelome tridsiatych a štyridsiatych rokov 20. storočia až po vstup krajiny do 2. svetovej vojny a mapuje prvé kroky spojeneckej koalície v boji proti spoločnému nepriateľovi – hitlerovskému Nemecku. Načrtáva tiež situáciu v americkej zahraničnej politike ešte pred vznikom EPK a predstavuje plány Washingtonu na povojnové usporiadanie Nemecka. Pozorne sleduje proces konštituovania komisie a následnú snahu amerických vládnych kruhov o zúženie rozsahu jej pôvodných kompetencií.

V práci sa venuje osobitná pozornosť trom nosným témam riešeným na pôde EPK: sformovaniu okupačných pásiem v Nemecku, vypracovaniu kapitulačného dokumentu a zostaveniu mechanizmu spojeneckej kontroly v povojnovom Nemecku. Rokovania o tejto problematike boli uzavreté už v priebehu roka 1944; ostatné dokumenty EPK, schválené v roku 1945, na tieto výstupy nadväzovali, resp. z nich priamo obsahovo čerпали. Práca sa zmieňuje aj o spore ohľadom prijatia Morgenthauovho plánu, ktorý bol odrazom iracionálnych vojnových nálad voči Nemecku, vládnicích v prostredí niektorých najvyšších predstaviteľov amerických politických kruhov. Otázka povojnového osudu Rakúska bola tematicky podobná nemeckej problematike, avšak vzhľadom na osobitné špecifiká je spracovaná v samostatnej časti. Práca taktiež sumarizuje výsledky aktivít komisie a charakterizuje hlavné názorové línie prevládajúce v americkej diplomacii, ktoré mali výrazný vplyv na činnosť americkej delegácie v EPK.

Autori čísla:

PhDr. Juraj **Šuch**, PhD., Katedra filozofických vied FHV UMB, Tajovského 40, 974 01 Banská Bystrica, such@fhv.umb.sk; Marina **Čarnogurská**, PhD., Ústav orientalistiky SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, marina.carnogurska@gmail.com; PhDr. Eva **Frimmová**, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, histfrim@savba.sk; Mgr. Attila **Tózsza Rigó**, PhD., Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, 3515 Miskolc-Egyetemváros B/2. 400, toriat@freemail.hu; Mgr. Jaroslava **Roguľová**, PhD., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, histrogo@savba.sk; PhDr. Karol **Sorby** ml., PhD., externý spolupracovník Ústavu orientalistiky SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava, sorby@fortiel.eu; PhDr. Miroslav **Kamenický**, CSc., Pedagogická fakulta Univerzity Komenského, Katedra histórie, Račianska 59, 813 34 Bratislava, kamenicky@fedu.uniba.sk.

OBHÁJENÉ DOKTORANDSKÉ DIZERTAČNÉ PRÁCE V ODBORE SLOVENSKEJ DEJINY

MGR. KAROL HOLLÝ: HISTORICKÁ IDEOLÓGIA A SLOVENSKEJ NÁRODNÉ HNUTIE NA PRELOME 19. A 20. STOROČIA

Obhajoba sa konala 4. februára 2009.

Školiteľ: PhDr. Dušan Kováč, DrSc.

Oponenti: prof. PhDr. Roman Holec, CSc., prof. PhDr. Michal Otčenáš, CSc., PhDr. Milan Podrimavský, CSc.

Školiace pracovisko: Historický ústav SAV v Bratislave.

Cieľom dizertačnej práce je pomenovať rolu, akú zohrávala dejinná argumentácia v ideológii stúpencov samostatného (samobytného) slovenského národa (t. j. predovšetkým martinského centra Slovenskej národnej strany (SNS)) a v ideológii stúpencov národnej jednoty Čechov a Slovákov (predstavitel'ov tohto diferencovaného ideologického prúdu autor označuje analytickým pojmom *čechoslovakisti*). Ústredná časť práce je venovaná meniacim sa podobám týchto myšlienkových prúdov v slovenskom národnom hnutí od začiatku 80-tych rokov 19. storočia do obdobia vymedzeného približne obdobím 1913 – 1915.

Práca je rozdelená na štrnásť kapitol, vrátane úvodu a záveru. V úvode je predstavený predmet a štruktúra práce, no predovšetkým sú v ňom načrtnuté zásadné teoretické východiská výskumu vrátane metodologickej reflexie dejín historiografie. V druhej a tretej kapitole sa autor venuje ideí samostatného (samobytného) slovenského národa (s dôrazom na historickú argumentáciu) v relevantných programových textoch zo začiatku šesťdesiatych rokov 19. storočia. V štvrtjej kapitole autor analyzuje formovanie a podoby (historickej) ideológie vedúcich osobností SNS v Turčianskom Sv. Martine začiatkom osemdesiatych rokov. V piatej kapitole sa autor venuje ideologickým východiskám českých slovakofilov a rodiacej sa (historickej) ideológii čechoslovakizmu začiatkom osemdesiatych rokov 19. storočia. V šiestej kapitole je analyzovaná ideológia (s dôrazom na historickú ideológiu) Tomáša G. Masaryka ako ústrednej postavy pre formovanie čechoslovakistickej (historickej) ideológie v slovenskom národnom hnutí. Siedma kapitola je venovaná Františkovi Víťazoslavovi Sasinkovi. Túto postavu autor nezaraďuje ani k martinskému centru SNS, ani k čechoslovakistickej línii SNS. Domnieva sa totiž, že Sasinek bol potrebný pre obe spomenuté ideologické prúdy. Prirodzene, nie ako erudovaný historik, ale ako symbol slovenského historika, ktorý až do svojej smrti „dokazoval“ slávnú minulosť Slovákov. V ôsmej kapitole sa autor venuje sformovaniu čechoslovakistickej (historickej) ideológie na konci 19. storočia. Popri viditeľnej aktivizácii slovakofilskeho hnutia ústrednými udalosťami tu boli vznik *Hlasu* a jeho Programu. Deviata kapitola je venovaná dôležitej anonymnej a jasne čechoslovakistickej práci *Co hatí Slováky?* Desiata kapitola má špeciálny význam. Analyzujú sa v nej uhorsko-maďarské koncepcie *slovenskej otázky*. Autor prikladá primárnu dôležitosť okolnosti, že ich autori podporovali koncepcie martinského centra SNS z dôvodu ich boja proti vzráhajúcim sa aktivitám a ideológii čechoslovakistov. Predpokladá totiž existenciu česko-maďarského ideologického súboja o Slovensko/Slovákov, čo zásadne ovplyvnilo charakter ďalších podôb (historických) ideológií. Tento ďalší vývoj (chronologicky ohraničený približne obdobím 1913 – 1915) zo strany martinského centra SNS rozoberá jedenásta kapitola a zo strany čechoslovakistov kapitola dvanásť. Posledná kapitola pred záverom je *případová štúdia*, ktorá predchádzajúci text dopĺňa, ale priamo naň nenadväzuje. Autor sa v nej podrobne venuje formovaniu historickej pamäti o Andrejovi Kmet'ovi.

Tento text má na konkrétnom príklade ilustrovať mechanizmy „tvorenia dejín“, a najmä tvorenia ich konkrétnej požadovanej podoby. Poukazuje na dôležitosť ideologickej orientácie ich tvorcov. Záver sumarizuje hlavné výsledky analýzy historickej ideológie v kontexte slovenského národného hnutia na prelome 19. a 20. storočia. Na konci práce je súpis prameňov a literatúry.

OZNAM SLOVENSKEJ HISTORICKEJ SPOLOČNOSTI O VYPÍSANÍ CENY

Cena Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied

- Cena Slovenskej historickej spoločnosti pri Slovenskej akadémii vied (ďalej SAV) je čestnou cenou a nie je spojená so žiadnym finančným ohodnotením.
- Cenu udeľuje každý rok k 1. marcu výbor Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV za diela, ktoré boli vydané v predchádzajúcom roku.
- Cena sa udeľuje vo dvoch kategóriách: vedecká a populárnovedecká práca.
- Návrhy na ocenenie môže podať každý občan Slovenskej republiky. V každej kategórii môže podať vždy len jeden návrh.
- Návrh musí obsahovať kompletný bibliografický údaj navrhovaného diela, stručné zdôvodnenie, ďalej meno a adresu navrhovateľa.
- Návrhy s jedným exemplárom navrhovaného diela sa posielajú na adresu: Slovenská historická spoločnosť pri SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava do 31. januára.
- Návrhy vyhodnotí komisia, ktorú menuje výbor Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV a pripraví nomináciu navrhovaných diel v jednotlivých kategóriách.
- Výbor Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV na svojom zasadnutí tajným hlasovaním vyberie najúspešnejšiu prácu v každej kategórii. V prípade rovnosti hlasov rozhoduje hlas predsedu Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV.
- Výbor Slovenskej historickej spoločnosti pri SAV si vyhradzuje právo neudelit cenu.
- Po oficiálnom vyhlásení výsledkov sa informácia o udelených cenách za príslušný rok publikujú na stránkach vedeckých a odborných časopisov i v masovokomunikačných prostriedkoch.

V Bratislave 4. decembra 2008

PhDr. Viliam Čičaj, CSc.
predseda

Pokyny pre autorov

Historický časopis vychádza štyrikrát do roka. Uverejňuje výhradne pôvodné články, ktoré sú výsledkom vlastnej bádateľskej činnosti autora. Príspevky redakcia predloží na posúdenie dvom lektorom. O ich prijatí alebo neprijatí na základe lektorských posudkov a rozhodnutia redakčnej rady Historického časopisu autorov upovedomíme do 90 dní odo dňa doručenia do redakcie. Autori poskytujú svoje rukopisy exkluzívne *Historickému časopisu* a pred rozhodnutím redakčnej rady ich neuverejnia v iných časopisoch. Rukopisy sa nevracajú.

Príspevky do Historického časopisu odovzdávajte, resp. posielajte na adresu redakcie v elektronickej forme (na diskete alebo e-mailom formou prílohy) v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri písaní poznámok pod čiarou (nie na konci príspevku) používajte príkaz *Vložiť* a následne *Poznámka pod čiarou*.

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán (72 000 znakov vrátane medzier), recenzií 10 strán (18 000 znakov vrátane medzier) a anotácií 3 strany (5 400 znakov vrátane medzier). K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca 1 400 znakov, krátky abstrakt (cca 700 znakov) a osobné údaje o autorovi (bydlisko, zamestnanie, e-mail a telefonický kontakt).

Vzhľadom na platnosť *STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy* – je potrebné rešpektovať jej zásady. Niektoré interpunkčné znamienka sa v odkazoch používajú odlišne od pravidiel slovenského pravopisu. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

Odkaz na monografiu (1 – 3 autori):

¹KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, 56 s.

²PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, 311 s.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú spojovníkom s medzerami po oboch stranách spojovníka.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³HOLEC, Roman et al. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva : Víťazstvá a prehry*. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995, s. 201-202.

Pozn.: čísla strán v rozpätí strán sa uvádzajú so spojovníkom.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v politickom systéme Československa : Materiály z vedeckého sympózia Časť 11. – 13. novembra 1991*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, 99 s.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedecký redaktori, editori, prekladatelia...) sa uvádzajú za názvom.

⁵*Slovenská veda : zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava : Veda, 2001, 248 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶MICHÁLEK, Slavomír. Hodža a Osuský, názory a pozície v rokoch 1939 – 1945. In PEKŇÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava : Veda, 2002, s. 301-317.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷KOVÁČ, Dušan. Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 233-244.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸KAMENEC, ref. 1, s. 37.

V prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa:

⁹KAMENEC, Po stopách, ref. 1, s. 12.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súběžnej Slovenskej národnej bibliografii. In *Bibliografický zborník 2000 – 2001* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zbornik_2000_2001.pdf>

Všeobecné poznámky:

- Ak v prameni nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydateľstvo uvádzame: b. m., b. r., b. v.

- V prípade viacerých miest vydania a vydateľstiev sa názov vydateľstva pridá k príslušnému miestu vydania:

Praha : Argo; Bratislava : Concordia, 1999.

- Ak je viac miest vydania a len jeden vydateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou:

Bratislava; Martin : Osveta, 1956.

- Údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu. Preklad názvu sa môže pripojiť v hranatých zátvorkách.

- Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

- Odkaz na archívny prameň:

Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Poverenictvo informácií a osvety (ďalej PIO), kartón (ďalej k.), č. j. 785.

Adresa redakcie: Historický časopis, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Tel.: +421-2-529 25 753; 0908 09 89 37

E-mail: histcaso@savba.sk

http: <http://www.historickycasopis.sk/>

objednávky: písomne, telefonicky, mailom, prípadne prostredníctvom elektronického objednávkového formuláru na webovej stránke časopisu